

DE BEDRIJFSREVISOR EN DE NIET-FINANCIËLE
INFORMATIE

LE REVISEUR D'ENTREPRISES ET L'INFORMATION
NON FINANCIÈRE

De bedrijfsrevisor en de niet-financiële informatie

Le réviseur d'entreprises et l'information non financière

2010-3

L. Acke • M.J.P. Admiraal • D. Cleymans • P. Comhaire • M. Daelman •
R. Degrave • H. Everaerts • N. Houyoux • P. Kindt • M. Lindemans •
I. Moens • A. Nuttens • B. Stevens • A. Trosch • H. Van Impe

met de medewerking van een leescomité bestaande uit:

avec la collaboration d'un comité de relecture composé de:

D. Kroes • M. Willekens

INFORMATIECENTRUM
VOOR HET
BEDRIJFSREVISORAACT

CENTRE D'INFORMATION
DU REVISORAT
D'ENTREPRISES

Maklu
Antwerpen/Apeldoorn

De Stichting “INFORMATIECENTRUM VOOR HET BEDRIJFSREVISORAAT” of “ICCI” is in september 2006 door het Instituut van de Bedrijfsrevisoren opgericht. Deze Stichting heeft tot doel objectieve en wetenschappelijke informatie over vraagstukken die het bedrijfsrevisoraat aanbelangen te verstrekken.

Meer informatie over de Stichting: www.icci.be

De juridische interpretaties en andere standpunten verbinden slechts de auteurs.
De teksten van dit boek zijn bijgewerkt tot 15 juli 2010.

La Fondation « CENTRE D'INFORMATION DU REVISORAT D'ENTREPRISES » ou « ICCI » a été constituée par l’Institut des Réviseurs d’Entreprises en septembre 2006. La Fondation a pour but de procurer une information objective et scientifique sur les questions intéressant le révisorat d’entreprises.

Plus d’information concernant la Fondation: www.icci.be

Les interprétations juridiques et autres opinions n’engagent que leurs auteurs.
Les textes de cet ouvrage sont à jour au 15 juillet 2010.

ICCI (ed.)

De bedrijfsrevisor en de niet-financiële informatie

Le réviseur d’entreprises et l’information non financière

Antwerpen-Apeldoorn

Maklu

2010

300 pag. – 24 x 16 cm

ISBN 978-90-466-0385-7

D/2010/1997/50

NUR 786

© 2010 Maklu-Uitgevers nv & ICCI

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag geheel of gedeeltelijk openbaar gemaakt worden, gereproduceerd worden, vertaald of aangepast, onder welke vorm ook of opgeslagen worden in geautomatiseerd gegevensbestand behoudens uitdrukkelijke en voorafgaande toestemming van de uitgever.

Tous droits réservés. Aucun extrait de cette édition ne peut, même partiellement, être communiqué au public, reproduit ni traduit ou adapté sous quelque forme que ce soit, ou être saisi dans une banque de données sans l’autorisation écrite et préalable de l’éditeur.

Maklu-Uitgevers

Somersstraat 13/15, 2018 Antwerpen (België), www.maklu.be, info@maklu.be

Koninginnelaan 96, 7315 EB Apeldoorn (Nederland), www.maklu.nl, info@maklu.nl

Woord vooraf

Financiële informatie heeft altijd een belangrijke plaats ingenomen in het zakenleven. Deze informatie laat het publiek toe zich rekenschap te geven van de financiële en economische toestand van een entiteit.

In het kader van de kwaliteitscontrole en de betrouwbaarheid van de informatie speelt de bedrijfsrevisor een voorname rol. Zijn traditionele opdracht van certificering van (geconsolideerde) jaarrekeningen verschafft aan het publiek en aan de entiteiten zelf een hoge mate van zekerheid dat de informatie voorgesteld in de jaarrekening getrouw is ten opzichte van het gegeven referentiekader, zoals bijvoorbeeld het Belgisch boekhoudrecht.

Sinds enkele jaren maken de entiteiten evenwel meer en meer niet-financiële informatie openbaar die bijkomende inlichtingen met betrekking tot financiële informatie inhoudt of handelt over totaal verschillende materies zoals duurzaam ondernemen, maatschappelijke verantwoordelijkheid, interne beheersing, deugdelijk bestuur, of soms zelfs meer specifieke informatie zoals dit vaak het geval is in de publieke sector, zoals het aantal vervoerde passagiers, enz.

Deze tendens om niet-financiële informatie openbaar te maken is geleidelijk aan ook binnengedrongen in de wetgeving, hetzij via bijzondere Belgische wetten, hetzij via de tussenkomst van de Europese wetgever.

Zo heeft de Europese wetgever zich bijvoorbeeld toegelegd op de inhoud van het jaarverslag om de vennootschappen de mogelijkheid te bieden niet-financiële informatie openbaar te maken. Onlangs heeft hij de verplichting ingevoerd voor de genoteerde vennootschappen om een verklaring over deugdelijk bestuur openbaar te maken die hoofdzakelijk niet-financiële informatie bevat.

Deze niet-financiële informatie is soms belangrijker voor het publiek dan de financiële informatie die niet steeds toelaat om de toestand van een entiteit globaal in te schatten.

Net zoals de financiële informatie moet ook de niet-financiële informatie kwalitatief zijn en correct zijn opgesteld teneinde de lezer niet op een dwaalspoor te brengen. Bijgevolg dient deze informatie ook te worden gecontroleerd door een onafhankelijk deskundige. In dit opzicht kan de bedrijfsrevisor een belangrijke rol spelen op grond van zijn ervaring en zijn onafhankelijkheid die door wetteksten wordt gewaarborgd.

De wetgever heeft aan de bedrijfsrevisor trouwens de opdracht toevertrouwd om het jaarverslag van vennootschappen, met inbegrip van de hierin opgenomen niet-financiële informatie zoals duurzaam ondernemen en de verklaring over deugdelijk bestuur, te controleren.

Pierre P. BERGER
Erevoorzitter IBR

V

WOORD VOORAF

Avant-propos

L'information financière a toujours occupé une place importante dans la vie des affaires. Ces informations permettent au public de se rendre compte de la situation financière et économique d'une entité.

Dans le cadre du contrôle de la qualité et de la fidélité de ces informations, le réviseur d'entreprises joue un rôle prépondérant. Sa mission traditionnelle d'attestation des comptes annuels ou consolidés donne au public et aux entités mêmes un degré d'assurance élevé que les informations présentées dans les comptes sont fidèles par rapport à un référentiel donné, par exemple, le droit comptable belge.

Toutefois, depuis quelques années, les entités publient de plus en plus d'informations non financières, qui parfois fournissent des explications complémentaires à l'information financière ou parfois traitent de sujets bien différents, tels que le développement durable, la responsabilité sociétale, le contrôle interne, la *corporate governance*, voire même des informations plus précises comme c'est souvent le cas dans le secteur public, telles que le nombre de passagers transportés, etc.

Cette tendance à publier des informations non financières s'est peu à peu introduite dans la législation, à travers des lois particulières belges dans certains cas, ou par l'intervention du législateur européen dans d'autres cas.

Ainsi par exemple, le législateur européen s'est concentré sur le contenu du rapport annuel ou rapport de gestion, pour donner la possibilité aux sociétés de publier des informations non financières. Récemment, il a introduit l'obligation pour les sociétés cotées de publier une déclaration de *corporate governance* contenant essentiellement des informations non financières.

Ces informations non financières sont parfois plus importantes pour le public que les informations financières qui ne permettent pas toujours d'apprécier de manière globale la situation d'une entité.

De la même manière que les informations financières, les informations non financières doivent être de qualité et correctement établies afin de ne pas induire le lecteur en erreur. En conséquence, ces informations doivent également faire l'objet d'un contrôle de la part d'un expert indépendant. A cet égard, le réviseur d'entreprises peut jouer un rôle important de part son expérience et de part son indépendance garantie par des textes de loi.

D'ailleurs, le législateur a confié au réviseur d'entreprises la mission d'examiner le rapport annuel des sociétés, y compris les informations non financières qui y sont publiées, telles que le développement durable et la déclaration de *corporate governance*.

Pierre P. BERGER
Président honoraire IRE

Preface

Financial information has always had an important place in business life. It enables the public to assess the financial and economic situation of an entity.

In the framework of quality control and reliability of this information the registered auditor plays an important role. His traditional assignment of certifying (consolidated) financial statements provides the public and the entities themselves with a high level of certainty that the information in the financial statements presents respect to the given reference framework, such as Belgian accounting legislation.

Since a couple of years, however, entities publish more and more non-financial information providing additional information on the financial situation or on completely different topics such as corporate sustainability, social responsibility, internal control, corporate governance or sometimes more specific information as is often the case in the public sector, such as the number of transported passengers, *etc.*

This trend to make non-financial information public has gradually penetrated legislation, sometimes through special Belgian acts, sometimes through the intervention of the European legislator.

An example of this is how the European legislator has enabled companies to publish non-financial information in their annual reports. The legislator has recently introduced the obligation for listed companies to publish a corporate governance declaration which contains mainly non-financial information.

This non-financial information is sometimes more important for the public than financial information which does not always allow for an assessment of the entity's general situation.

As with financial information, non-financial information must be of good quality and be drawn up correctly in order not to mislead the reader. This is why this information must be audited by an independent expert as well. In this respect, the registered auditor can play an important role with his expertise and independence which is guaranteed by law.

The legislator has entrusted the registered auditor with the assignment to audit the annual report of companies, including its non-financial information such as the corporate governance declaration.

Pierre P. BERGER
Honorary chairman IBR-IRE

TABLE OF CONTENTS – TABLE DES MATIÈRES – INHOUDSTAFEL

Woord vooraf <i>door P.P. Berger</i>	V
Avant-propos <i>par P.P. Berger</i>	VII
Preface <i>by P.P. Berger</i>	IX
DEEL 1 – VERKLARINGEN OVER NIET-FINANCIËLE INFORMATIE	1
PARTIE 1re – ATTESTATIONS D’INFORMATION NON FINANCIERE	1
INLEIDING – HET INSTITUUT VAN DE BEDRIJFSREVISOREN EN DE NIET-FINANCIËLE INFORMATIE	3
<i>door A. Nuttens en L. Acke</i>	
INTRODUCTION – L’INSTITUT DES REVISEURS D’ENTREPRISES ET L’INFORMATION NON FINANCIERE	9
<i>par A. Nuttens et L. Acke</i>	
CHAPTER 1 – SUSTAINABILITY REPORTING	15
HOOFDSTUK 1 – DUURZAAMHEIDSVERSLAGGEVING	15
CHAPITRE 1er – REPORTING DEVELOPPEMENT DURABLE	15
<i>by/door/par D. Cleymans, M. Daelman, R. Degrave, H. Everaerts, I. Moens and/en/et B. Stevens</i>	
Executive Summary (EN)	17
Executive Summary (NL)	21
Executive Summary (FR)	25
1.1. Introduction	29
1.2. Sustainability reporting	30
1.3. Most commonly used types of sustainability reporting frameworks	33
1.3.1. Global Reporting Initiative	33
A. Introduction	33
B. General reporting principles and guidance	34
C. Disclosures	34
1.3.2. AA1000 Framework	35
1.4. Quality requirements and recommendations	38
1.5. The relation between sustainability reporting and sustainability management	42

1.6.	The way forward	45
1.7.	Assurance framework on sustainability reporting	47
1.7.1.	Introduction	47
1.7.2.	Why do you need assurance?	47
1.7.3.	Assurance report	48
1.7.4.	Assurance standard	56
1.7.5.	The different levels of assurance	58
1.7.6.	Challenges of giving assurance for the professionals	60
1.7.7.	The way forward	61
1.7.8.	Advisory	62
1.8.	Greenhouse gas emissions reporting	63
1.8.1.	Introduction	63
1.8.2.	Reporting framework	64
A.	Legal obligation	64
B.	Voluntary reporting	64
1.8.3.	Assurance framework	64
1.9.	Conclusion	66
Annex		67
Bibliography		68

XII

**CHAPITRE 2 – LA DECLARATION DE GOUVERNEMENT
D'ENTREPRISE ET LE COMMISSAIRE** 69

**HOOFDSTUK 2 – DE VERKLARING INZAKE DEUGDELIJK
BESTUUR EN DE COMMISSARIS** 69

par/door N. Houyoux

Executive Summary (FR)	71	
Executive Summary (NL)	73	
2.1.	Introduction	75
2.2.	La déclaration de gouvernement d'entreprise	77
2.2.1.	Sociétés visées par l'obligation d'établir une déclaration sur le gouvernement d'entreprise	77
A.	Principe	77
B.	Extension du champ d'application	78
2.2.2.	Mentions à reprendre dans la déclaration sur le gouvernement d'entreprise	79
A.	Désignation du code de gouvernance d'entreprise	79
B.	Approche « <i>comply or explain</i> »	80
C.	Contrôle interne et gestion des risques	80
D.	Informations relatives aux obligations de publication des émetteurs	80
E.	Informations relatives aux organes et comités	81
2.2.3.	Comptes consolidés	81
2.2.4.	Eventuelles mentions complémentaires	81
2.3.	Le rapport de rémunération	83

2.3.1.	Sociétés visées par l'obligation d'établir un rapport de rémunération	83
2.3.2.	Mentions à reprendre dans le rapport de rémunération	83
	A. Principe	83
	B. Politique de rémunération	83
	C. Informations relatives aux rémunérations liées aux prestations	84
	D. Publication des montants ou informations de rémunération des administrateurs	84
	E. Publication individuelle des montants de rémunérations du CEO	84
	F. Publication globale des montants de rémunération des autres dirigeants	85
	G. Publication individuelle du nombre et des caractéristiques clés des avantages liés aux actions	85
	H. Indemnité de départ et droit au recouvrement de la rémunération	85
2.3.3.	Approbation par l'assemblée générale	86
2.4.	Tableau récapitulatif	86
2.5.	La mission du commissaire relative à la déclaration de gouvernement d'entreprise	87
	2.5.1. Le Code des sociétés	87
	2.5.2. La norme « Contrôle du rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés) »	87
	2.5.3. La norme ISA 720	89
	2.5.4. Le degré de confiance supplémentaire fourni par le réviseur d'entreprises	91
	2.5.5. Tableau récapitulatif	92
2.6.	Contrôle interne et gestion des risques	101
	2.6.1. Description et cadre référentiel de contrôle interne et de gestion des risques	101
	A. La loi du 6 avril 2010	101
	B. Les lois sectorielles	102
	C. Le comité d'audit	105
	D. Le Code belge de gouvernance d'entreprise 2009	105
	E. En France	106
2.7.	La mission du commissaire relative à la description des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques	108
	2.7.1. Le Code des sociétés	108
	2.7.2. La norme « Contrôle du rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés) »	108
	2.7.3. Les lois sectorielles	109
	2.7.4. Les normes internationales	111
	2.7.5. Le degré de confiance supplémentaire fourni par le réviseur d'entreprises	113
	2.7.6. En France	113
	2.7.7. Tableau récapitulatif	115

HOOFDSTUK 3 – NIET-FINANCIËLE INFORMATIE IN HET JAARVERSLAG EN IN DE TOELICHTING BIJ DE JAARREKENING 117

CHAPITRE 3 – INFORMATION NON FINANCIERE DANS LE RAPPORT DE GESTION ET DANS L'ANNEXE AUX COMPTES ANNUELS 117

door/par M. Lindemans

Executive Summary (NL)	119
Executive Summary (FR)	121
3.1. Inleiding	123
3.2. Niet-financiële informatie in het jaarverslag	124
3.2.1. Inleiding	124
3.2.2. Artikel 96, § 1 van het Wetboek van vennootschappen	124
A. Inleiding	124
B. Getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap evenals de voornaamste risico's en onzekerheden	125
C. Informatie omtrent de belangrijke gebeurtenissen die na het einde van het boekjaar hebben plaatsgevonden	129
D. Inlichtingen over de omstandigheden die de ontwikkeling van de vennootschap aanmerkelijk kunnen beïnvloeden, voorzover zij niet van die aard zijn dat zij ernstig nadeel zouden berokkenen aan de vennootschap	129
E. Informatie omtrent de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling	130
F. Gegevens betreffende het bestaan van bijkantoren van de vennootschap	130
G. Ingeval uit de balans een overgedragen verlies blijkt of uit de resultatenrekening gedurende twee opeenvolgende boekjaren een verlies van het boekjaar blijkt, een verantwoording van de toepassing van de waarderingsregels in de veronderstelling van continuïteit	130
H. Gebruik door de vennootschap van financiële instrumenten	131
I. De verantwoording van de onafhankelijkheid en deskundigheid op het gebied van boekhouding en audit van ten minste één lid van het auditcomité	133
3.2.3. Artikel 96, § 2 en § 3 van het Wetboek van vennootschappen	134
A. Inleiding	134
B. Een verwijzing naar de Code inzake deugdelijk bestuur die de vennootschap toepast	135
C. De onderbouwde redenen voor het niet integraal toepassen van de Code	135
D. Een beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheerssystemen	135
E. Diverse informatie inzake houders van effecten, stemrechten en bestuurders	136

F.	De samenstelling en de werking van de bestuursorganen en hun comités	137
G.	Een remuneratieverslag	137
3.2.4.	Nazicht van de niet-financiële informatie in het jaarverslag door de commissaris	139
	A. Inleiding	139
	B. Overeenstemming met de jaarrekening	140
	C. Volledigheid na te gaan	140
	D. Aanbevelingen	142
3.3.	Niet-financiële informatie in de toelichting bij de jaarrekening	144
3.3.1.	Niet-financiële informatie in de toelichting	144
	A. Inleiding	144
	B. Deelnemingen en maatschappelijke rechten in andere ondernemingen	144
	C. Lijst van ondernemingen waarvoor de onderneming onbeperkt aansprakelijk is in haar hoedanigheid van onbeperkt aansprakelijk vennoot of lid	144
	D. Aandeelhoudersstructuur van de onderneming op de datum van de jaarafsluiting, zoals die blijkt uit de kennisgevingen die de onderneming heeft ontvangen	145
	E. Niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen	146
	F. Verklaring betreffende de geconsolideerde jaarrekening	148
3.3.2.	Nazicht van de niet-financiële informatie in de toelichting door de commissaris	148
3.4.	Conclusie	150
CHAPITRE 4 – INTERVIEW SUR LES INFORMATIONS NON FINANCIÈRES DANS LE SECTEUR PUBLIC		151
HOOFDSTUK 4 – INTERVIEW OMTRENT DE NIET-FINANCIELE INFORMATIE IN DE PUBLIEKE SECTOR		151
Liste des participants à la table ronde / Lijst van de deelnemers aan de rondetafel		153
<i>Première question</i> – Les informations non financières (INF) sont-elles un sujet d’importance au sein du secteur public ? Dans le secteur public, les INF sont-elles plus ou moins importantes que les informations financières ?		154
<i>Eerste vraag</i> – Is niet-financiële informatie (NFI) een belangrijk thema binnen de publieke sector? Is NFI meer of minder belangrijk dan financiële informatie in de publieke sector?		154
<i>Deuxième question</i> – Le secteur public peut-il facilement évaluer les attentes des utilisateurs relatives aux INF où s’agit-il d’une <i>expectations gap</i> ? En effet, les INF ne sont utiles que si elles correspondent aux besoins de l’utilisateur.		156

<i>Tweede vraag</i> - Kan de publieke sector de verwachtingen van de gebruikers inzake NFI gemakkelijk inschatten of is er sprake van een verwachtingskloof? NFI is immers slechts van nut voor zover deze is afgestemd op de behoeften van de gebruiker.	156
<i>Troisième question</i> – Le secteur public est-il toujours prêt à fournir des INF pertinentes ? En effet, définir des indicateurs clés de performance (ICP) qui permettent de mesurer le succès d'une politique comporte le risque qu'on peut constater que la politique menée n'a pas le succès désiré.	158
<i>Derde vraag</i> – Is de publieke sector steeds bereid relevante NFI te verstrekken ? Het vastleggen van <i>Key Performance Indicators</i> (KPIs) aan de hand waarvan het succes van een beleid kan worden gemeten, houdt immers het risico in dat gebeurlijk kan worden vastgesteld dat het gevoerde beleid niet het verhoopte succes heeft.	158
<i>Quatrième question</i> – Le secteur public est-il suffisamment préparé à satisfaire la demande d'INF ? Le NIVRA distingue cinq phases dans l'élaboration de l'INF au sein de l'organisation. Les phases distinguent différents degrés de maturité des INF et d'intégration de ces informations dans l'organisation. Dans le secteur public peut-on également distinguer diverses phases dans l'élaboration de l'information ?	159
<i>Vierde vraag</i> – Is de publieke sector afdoende voorbereid om te voldoen aan de vraag naar NFI ? Het NIVRA onderscheidt vijf fasen in de ontwikkeling van NFI binnen een organisatie. De fasen kennen een onderscheiden verankering van de NFI binnen de organisatie en een onderscheiden volwassenheidsgraad van de NFI. Zijn er binnen de publieke sector ook diverse ontwikkelingsstadia te onderscheiden ?	159
<i>Cinquième question</i> – Le secteur public dispose-t-il de suffisamment de ressources afin de fournir les INF demandées ?	161
<i>Vijfde vraag</i> – Beschikt de publieke sector over voldoende middelen om de gevraagde NFI aan te leveren ?	161
<i>Sixième question</i> – Dans certains cas, le secteur public entre en concurrence directe par rapport au secteur privé (p. ex. RTBF, VRT). Dans certains cas, le secteur public est menacé par une pression pour la privatisation. Le secteur public peut-il être défavorisé lorsque l'on impose la transparence ?	163
<i>Zesde vraag</i> – De publieke sector treedt in een aantal gevallen in rechtstreekse concurrentie met de private sector (bv. VRT, RTBF). In een aantal gevallen wordt de publieke sector bedreigd door een privatiseringsdrang. Kan de publieke sector worden benadeeld indien transparantie wordt opgelegd ?	163
<i>Septième question</i> – La Cour des comptes a développé une méthodologie pour le contrôle des INF dans le secteur public. Pourriez-vous commenter cette méthodologie ?	164

<i>Zevende vraag</i> – Het Rekenhof heeft een methodologie ontwikkeld voor de controle van NFI in de publieke sector. Kunt u hieromtrent enige toelichting verstrekken?	164
<i>Huitième question</i> – Les INF devant être fournies par le secteur public sont-elles détaillées ou, autrement dit, existe-t-il un cadre référentiel pour le secteur public ? Les notions et définitions utilisées au sein du secteur public sont-elles uniformes ?	165
<i>Achtste vraag</i> – Is de door de publieke sector te verstrekken NFI duidelijk omschreven, of, anders gesteld, is er een referentiekader beschikbaar voor de publieke sector? Zijn de gebruikte begrippen, definities, enz. uniform binnen de publieke sector?	165
<i>Neuvième question</i> – Quel rôle le réviseur d'entreprises peut-il jouer à l'égard des INF dans le secteur public et comment est envisagée la collaboration entre le réviseur d'entreprises et les autres autorités de contrôle ?	167
<i>Negende vraag</i> – Welke rol kan de bedrijfsrevisor spelen ten aanzien van NFI in de publieke sector en hoe wordt de samenwerking tussen de bedrijfsrevisor en andere toezichthouders gezien?	167
HOOFDSTUK 5 – NIET-FINANCIËLE INFORMATIE (NFI) IN NEDERLAND	169
CHAPITRE 5 – INFORMATION NON FINANCIERE (INF) AUX PAYS-BAS	169
<i>door M.J.P. Admiraal</i>	169
Executive Summary (NL)	171
Executive Summary (FR)	173
5.1. NIVRA Kernproject Niet-financiële informatie	175
5.1.1. Maatschappelijke ontwikkelingen	175
5.1.2. De rol van het NIVRA	176
5.2. Governance en de rapportageketen	177
5.2.1. Governance als basis	177
5.2.2. De rapportageketen	177
5.2.3. Belanghebbende partijen	178
5.2.4. Het perspectief van de gebruiker	178
5.2.5. Het perspectief van de verschaffer	179
5.2.6. Het perspectief van de accountant	180
5.3. Definitie en indeling van niet-financiële informatie	183
5.3.1. Begripsdefinitie	183
5.3.2. Kwaliteitseisen	183
5.3.3. Presentatie en indeling	184
5.3.4. Ontwikkelingsstadia	185
A. Algemeen	185
B. Subfasen	187

C. Dilemma's	188
5.4. Accountants en <i>assurance</i>	189
5.4.1. Rollen van de <i>accountant</i>	189
5.4.2. <i>Assurance</i> -opdrachten	189
A. Algemeen	189
B. Bepalende factoren	190
C. Meer dan betrouwbaarheid	191
5.4.3. Niveaus van <i>assurance</i>	191
5.4.4. Inrichting <i>assurance</i> -kader	192
5.5. Praktijkvoorbeelden	194
5.5.1. Algemeen	194
5.5.2. Akzo-Nobel: geïntegreerde jaarverslaggeving	194
5.5.3. Rabobank Nederland: <i>governance</i> en gebruikersdialoog	195
5.5.4. TNT-Post: niet-financiële kwaliteitsinformatie	195
5.5.5. NIBE-SVV: prestatiemeting zonder <i>assurance</i>	196
5.5.6. SNV: management audits en <i>key performance</i> indicatoren	197
5.5.7. Koninklijke DSM: verantwoording over risicomangement	197
5.6. Stellingen en aanbevelingen	199
5.6.1. Stellingen ter discussie	199
5.6.2. Aanbevelingen	200
BESLUIT	201
<i>door P. Kindt</i>	
CONCLUSION	207
<i>par P. Kindt</i>	
DEEL 2 – BIJLAGEN	213
PARTIE 2 – ANNEXES	213
1. International Standard on Assurance Engagement 3000	215
2. Artikelen 46 en 46bis van de Vierde Richtlijn 78/660/EWG van de Raad van 25 juli 1978 op de grondslag van artikel 54, lid 3, sub g), van het Verdrag betreffende de jaarrekening van bepaalde vennootschapsvormen	232
3. Articles 46 et 46bis de la Quatrième directive 78/660/CEE du Conseil, du 25 juillet 1978, fondée sur l'article 54 paragraphe 3 sous g) du traité et concernant les comptes annuels de certaines formes de sociétés	235
4. Artikelen 96, 119, 144 en 148 van het Wetboek van vennootschappen	238
5. Articles 96, 119, 144 et 148 du Code des sociétés	246
6. Controlenorm "Controle van het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening"	254
7. Norme de révision « Contrôle du rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés) »	268

DEEL 1

VERKLARINGEN OVER NIET- FINANCIELE INFORMATIE

PARTIE 1re

ATTESTATIONS D'INFORMATION NON FINANCIERE

INLEIDING

HET INSTITUUT VAN DE BEDRIJFSREVISOREN EN DE NIET-FINANCIËLE INFORMATIE

A. NUTTENS

Bedrijfsrevisor, vennoot MAZARS Bedrijfsrevisoren

L. ACKE

Bedrijfsrevisor, vennoot MAZARS Bedrijfsrevisoren

1.1. INLEIDING

“There is a clear business case, as well as a wider social imperative, for entities of all kinds and all sizes, to ensure that their information systems embrace performance indicators which reflect the urgent challenge of sustainability.”⁽¹⁾

Bij het begrip “financiële informatie” wordt meteen gedacht aan boekhoudkundige gegevens die een onderneming in staat stellen haar financiële resultaten te meten en te rapporteren onder de vorm van een jaarrekening. Deze jaarrekening voldoet evenwel niet om de positie van een onderneming volledig en correct in te schatten. Hiervoor is immers nog andere bijkomende informatie noodzakelijk. De *International Accounting Standards Board* (IASB) wijst op twee beperkingen eigen aan financiële rapportering: “(...) *Financial statements do not provide all the information that users may need to make economic decisions since they largely portray the financial effects of past events and do not necessarily provide non-financial information.*”⁽²⁾.

1.2. NIET-FINANCIËLE INFORMATIE IN DE PRIVATE EN PUBLIEKE SECTOR

Bij het begrip “niet-financiële informatie” (hierna NFI) wordt in eerste instantie gedacht aan ondernemingen die rapporteren over de maatschappelijke gevolgen van hun activiteit. Nog meer dan dit het geval is in de private sector, laat de performantie in de publieke sector zich moeilijk vatten in een financiële rapportering. Rapporteren over beleidsresultaten en over de mate waarin de ingezette middelen het gewenste effect hebben geressorteerd, zal bij uitstek gebeuren door middel van NFI. We denken bijvoorbeeld aan de rapportering over het al dan niet realiseren van de doelstellingen geformuleerd in beheersovereenkomsten⁽³⁾. Pertinente informatie zoals aantal vervoerde reizigers (openbaar vervoer), stiptheid en kwaliteit van de openbare dienstverlening, enz. zal door andere kengetallen en prestatie-indicatoren⁽⁴⁾ dan de klassieke financiële rapportering moeten worden gevatt.

⁽¹⁾ *Fédération des Experts Comptables Européens (FEE), Discussion Paper Sustainability Information in Annual Reports – Building on Implementation of the Modernisation Directive*, 5 december 2008, p. 4.

⁽²⁾ *Framework IFRS*, par.13.

⁽³⁾ De beheersovereenkomst vormt een noodzakelijk sturingsinstrument voor de Vlaamse overheid in de context van een grotere verzelfstandiging van de beleidsuitvoering in het kader van het Bestuurlijk Beleid. Een beheersovereenkomst is in feite een samenwerkingsovereenkomst van bepaalde duur, waarin de wederzijdse engagementen tussen de politieke overheid (de bevoegde minister namens de Vlaamse Regering) en de ambtelijke beleidsuitvoerders (de leidend ambtenaar van een agentschap of de raad van bestuur) worden vastgelegd. Sedert het in werking treden van het project Beter Bestuurlijk Beleid werden tussen de Vlaamse Regering en tientallen verzelfstandigde agentschappen beheersovereenkomsten afgesloten.

⁽⁴⁾ NIVRA, *Niet-financiële informatie in beweging*, 20 mei 2008, p. 16: “*Prestatie-indicatoren zijn de concretisering van de uitkomsten van strategische doelstellingen en beleidskeuzes. Ze geven informatie over input (middelen), proces (gebruik), output (prestaties) of outcome (effecten). Ze zijn gekoppeld aan beleid en bedrijfsvoering (...) en zijn daarmee een instrument bij de inrichting, sturing en beheersing van een organisatie.*”.

Zowel in de publieke als de private sector levert de NFI bijgevolg essentiële informatie om de beleidsresultaten te kunnen beoordelen. In de publieke sector wordt door middel van NFI een antwoord gegeven op de vraag of de ingezette middelen het vooropgestelde effect hebben gehad. In beide sectoren zal via NFI worden gerapporteerd over de maatschappelijke gevolgen van de uitgevoerde activiteit van een organisatie.

1.3. NFI: NICE OR NEED TO HAVE?

Voor private ondernemingen zijn de niet-financiële performantie-indicatoren een belangrijke aanvulling op de financiële informatie. Het belang van NFI wordt op treffende wijze verwoord in de gemeenschappelijke “*call for action*” van juli 2009 vanwege de *Fédération des Experts Comptables Européens* (FEE)⁽⁵⁾ en EUROSIF⁽⁶⁾:

“In the current climate of financial and economic crisis, FEE and Eurosif wish to raise the strategic importance of sustainability disclosures in order to provide financial information in a more comprehensive and meaningful way and to increase transparency, as surveys show that sustainability disclosures are often limited or not existing in the annual reports.

Greater transparency can play a role in helping to restore trust in business. Better information is critical in facilitating well informed decision-making that takes account of risk and other factors.

Increasingly investors are demanding more developed and sophisticated reporting on non-financial issues. Non-financial information helps to put historical performance into context and portrays the risks, opportunities and prospects for future growth. Non-financial information including sustainability information plays an important role in mitigating short-termism that until recently dominated financial analysis and valuation.

Sustainability disclosures are integral to reporting: sustainability should be embedded at the core of the company's strategy and decision making. It is regrettable that the disclosed sustainability related KPIs (Key Performance Indicators) are often not yet linked with the financial statements.

Sustainability related KPIs form an essential factor in investment decisions made by analysts. It is therefore important for companies to have guidance on how to identify relevant KPIs.”.

Ook de wetgever heeft het belang van de niet-financiële wetgeving onderkend. Het gewijzigd artikel 46 van de Vierde Richtlijn heeft in België geresulteerd in een wijziging van artikel 96 van het Wetboek van vennootschappen door de wet van 13 januari 2006 tot wijziging van het Wetboek van vennootschappen, waarbij bijkomende informatie door de raad van bestuur dient te worden gegeven, onder meer omtrent niet-financiële elementen.

⁽⁵⁾ www.fee.be.

⁽⁶⁾ European Sustainable Investment Forum, www.eurosif.org.

Uit het door KPMG⁽⁷⁾ uitgevoerde onderzoek naar ondernemingen die in 2008 naast het financiële jaarverslag een niet-financieel verslag hebben uitgebracht, mag de toenemende populariteit van deze verslaggeving blijken: van de top 250 van de *Global Fortune* ondernemingen bracht 79 % in 2008 een niet-financieel verslag uit tegenover 52 % in 2005.

1.4. KWALITEITSEISEN NFI

Naarmate het toenemend belang van de NFI wordt onderkend, wordt meer en meer de vraag gesteld naar de betrouwbaarheid van deze informatie. Informatie geeft voor een gebruiker immers alleen waarde als deze, relevant, begrijpelijk, vergelijkbaar en betrouwbaar is. Deze laatste criteria worden door de IASB⁽⁸⁾ aanzien als essentiële kwaliteitskenmerken voor informatie, zij het financieel of niet financieel (bv. *Management Commentary*⁽⁹⁾).

Het begrip “relevantie” dient te worden gezien in functie van de noden van de gebruiker van de informatie. Rekening houdend met het algemeen maatschappelijk belang van ondernemingen kan dit begrip dus vele vormen aannemen. In een studie door de FEE⁽¹⁰⁾ uitgevoerd omtrent *sustainability* informatie in financiële rapportering worden een aantal aanbevolen *disclosures* weerhouden, welke dus als algemeen relevant worden beschouwd. Hierbij worden volgende onderwerpen aanbevolen:

- maatschappelijke verantwoordelijkheid en hoe deze geïntegreerd is in het business model;
- opportuniteiten welke voortvloeien uit de maatschappelijke verantwoordelijkheid;
- risicobeheersing, onder meer met betrekking tot onderwerpen van duurzaamheid (bv. klimaatwijzigingen);
- onderzoek en ontwikkeling met betrekking tot duurzaamheid (bv. zuivere technologieën);
- engagement naar stakeholders toe;
- niet-financiële performantie-indicatoren (KPI’s);
- toekomstige ontwikkelingen.

Het begrip “begrijpelijk” zal afhangen van de gebruiker van de informatie en zijn specifieke noden. Vergelijkbaarheid moet toelaten de performantie van een onderneming in te schatten doorheen de tijd en ten opzichte van de medespelers/concurrenten.

“Betrouwbaar” betekent dat de informatie geen materiële fouten mag bevatten. Materialiteit wordt algemeen aanzien als elk element dat de beslissing van een redelijke

⁽⁷⁾ KPMG *International Survey of Corporate Responsibility Reporting 2008*, www.kpmg.com/SiteCollectionDocuments/International-corporate-responsibility-survey-2008_v2.pdf.

⁽⁸⁾ International Accounting Standards Board, Cf. *Framework IFRS*, www.iasb.org.

⁽⁹⁾ www.iasb.org/Current+Projects/IASB+Projects/Management+Commentary/Management+Commentary.htm.

⁽¹⁰⁾ FEE, *Discussion Paper Sustainability Information in Annual Reports – Building on Implementation of the Modernisation Directive*, 5 december 2008, 62 p.

gebruiker van de informatie zou kunnen beïnvloeden. Het *Global Reporting Initiative* (GRI) heeft in deze materialiteit gedefinieerd als “*the information in a report should cover topics and indicators that reflect the organization's economic, environmental, and social impacts, or that would substantively influence the assessments and decisions of stakeholders*”.

1.5. IS ER BIJ DE STAKEHOLDERS BEHOEFTE AAN ASSURANCE BIJ NFI EN WELKE ROL KAN DE BEDRIJFSREVISOR HIERBIJ SPELEN?

Bovenvermelde studie uitgevoerd door de FEE⁽¹¹⁾ toont aan dat er geen eenvormigheid bestaat omtrek de wettelijke verplichting tot externe controle van NFI; verschillende ondernemingen erkennen het belang van “Assurance” bij hun NFI en opteren er op vrijwillige basis voor om de verschafte informatie te laten attesteren.

In België bestaat de wettelijke verplichting de jaarrekening te laten attesteren wanneer bepaalde criteria zijn overschreden. Deze verplichting wordt ingegeven door de overweging dat wanneer een onderneming een bepaalde grootte of maatschappelijk belang heeft, het maatschappelijk verkeer ermee gediend is dat de door de onderneming verschafte informatie door een onafhankelijke derde wordt geattesteerd.

Zoals hierboven aangetoond, is niet alleen de financiële informatie maar ook de niet-financiële informatie relevant om de positie van een onderneming correct in te schatten. De vraag stelt zich dan ook in welke mate het aangewezen is deze niet-financiële informatie eveneens te laten attesteren door een onafhankelijk beroepsbeoefenaar, *in casu* een bedrijfsrevisor.

Het dient gezegd dat de recente financiële crisis het laatste geloof in spontane transparantie heeft weggenomen. Externe controle kan dan ook een oplossing zijn om de stakeholders te overtuigen van de geloofwaardigheid van de gerapporteerde informatie.

Dergelijke externe controle dient op competente en onafhankelijke wijze te worden uitgevoerd. De bedrijfsrevisoren kunnen zich hierop beroepen. De bedrijfsrevisoren hebben trouwens ervaring met NFI: zoals hierboven reeds gesteld, dienen zij zich, in hun hoedanigheid van commissaris, uit te spreken over het jaarverslag.

Recentelijk werd de NFI te verstrekken in het jaarverslag door genoteerde vennootschappen op significante wijze uitgebreid: de wet van 6 april 2010 op het deugdelijk bestuur bij de genoteerde vennootschappen voorziet onder andere dat het jaarverslag van de genoteerde vennootschappen dient te voorzien in een verklaring inzake deugdelijk bestuur en in een remuneratieverslag. Het feit dat de controle op deze informatie werd toevertrouwd aan de bedrijfsrevisoren mag een erkenning van hun competentie en onafhankelijkheid worden genoemd.

⁽¹¹⁾ FEE, *Discussion Paper Sustainability Information in Annual Reports – Building on Implementation of the Modernisation Directive*, 5 december 2008, 62 p.

INTRODUCTION

L'INSTITUT DES REVISEURS D'ENTREPRISES ET L'INFORMATION NON FINANCIERE

A. NUTTENS

Réviseur d'entreprises, associé MAZARS Réviseurs d'entreprises

L. ACKE

Réviseur d'entreprises, associé MAZARS Réviseurs d'entreprises

1.1. INTRODUCTION

« There is a clear business case, as well as a wider social imperative, for entities of all kinds and all sizes, to ensure that their information systems embrace performance indicators which reflect the urgent challenge of sustainability »⁽¹⁾.

La notion d' « information financière » fait directement référence aux données comptables qui permettent à une entreprise de mesurer ses résultats financiers et de les présenter au grand public via les comptes annuels. Néanmoins, ces comptes annuels ne contiennent pas toute l'information requise pour pouvoir apprécier de manière complète et correcte la situation financière d'une entreprise. A cet effet, d'autres informations complémentaires sont nécessaires. L'*International Accounting Standards Board (IASB)* indique deux limitations spécifiques au *reporting financier* : « (...) les états financiers ne fournissent pas toute l'information dont les utilisateurs peuvent avoir besoin pour prendre des décisions économiques, puisqu'ils dépeignent principalement les effets financiers des événements passés et ne fournissent pas nécessairement d'information non financière »⁽²⁾.

1.2. INFORMATIONS NON FINANCIERES DANS LES SECTEURS PRIVE ET PUBLIC

Par la notion d' « informations non financières » (ci-après, INF) on entend en premier lieu les entreprises qui font rapport sur les conséquences sociétales de leurs activités. Dans le secteur public, il est encore plus difficile que dans le secteur privé de quantifier la performance par des informations financières. Etablir un rapport sur les réalisations stratégiques et la mesure dans laquelle les ressources déployées ont eu l'effet souhaité, se fera par excellence au travers d'INF. Il en est ainsi, par exemple, du rapport sur la réalisation ou non des objectifs formulés dans les contrats de gestion⁽³⁾. Les informations pertinentes telles que le nombre de voyageurs transportés (transport public), la ponctualité et la qualité de la prestation de services publics, etc. devront être exprimées par des indicateurs clés de performance et de prestation⁽⁴⁾ autres que purement financiers.

⁽¹⁾ Fédération des Experts Comptables Européens (FEE), *Discussion Paper Sustainability Information in Annual Reports – Building on Implementation of the Modernisation Directive*, 5 décembre 2008, p. 4.

⁽²⁾ Cadre conceptuel des IFRS, § 13.

⁽³⁾ Le contrat de gestion constitue un instrument indispensable pour les autorités flamandes dans le contexte d'une autonomie accrue sur le plan de l'exécution de la politique administrative. Un contrat de gestion est en fait un contrat de collaboration de durée déterminée qui stipule les engagements mutuels entre les autorités politiques (le ministre compétent au nom du Gouvernement flamand) et les exécuteurs administratifs de la politique (l'agent administratif dirigeant d'une agence ou le conseil d'administration). Depuis l'entrée en vigueur du projet « Une Meilleure Politique Administrative », plusieurs contrats de gestion ont été conclus entre le Gouvernement flamand et une dizaine d'agences autonomes.

⁽⁴⁾ NIVRA, *Niet-financiële informatie in beweging*, 20 mai 2008, p. 16 : « Les indicateurs clés de performance sont la concrétisation des réalisations d'objectifs stratégiques et de choix politiques. Ils fournissent des informations sur l'input (les ressources), le processus (l'utilisation), l'output (les performances) ou les conséquences (les effets). Ils sont liés à la politique et à la gestion de l'entreprise (...) et constituent de ce fait un instrument pour l'organisation, le pilotage et le contrôle d'une entité. » (traduction libre)

Dès lors, les INF fournissent, tant dans le secteur public que privé, des informations essentielles pour pouvoir évaluer les réalisations stratégiques. Dans le secteur public, les INF permettent de répondre à la question de savoir si les ressources déployées ont eu l'impact présupposé. Dans les deux secteurs, les INF permettent de présenter les conséquences sociétales de l'activité d'une organisation.

1.3. INF : COMPLEMENTAIRES OU INDISPENSABLES ?

Pour les entreprises privées, les indicateurs clés de performance non financiers sont un complément important aux informations financières. L'importance de l'INF est mise en évidence de manière frappante dans le « *call for action* » commun de la Fédération des Experts comptables Européens (FEE) ⁽⁵⁾ et d'EUROSIF ⁽⁶⁾ de juillet 2009 :

« In the current climate of financial and economic crisis, FEE and Eurosif wish to raise the strategic importance of sustainability disclosures in order to provide financial information in a more comprehensive and meaningful way and to increase transparency, as surveys show that sustainability disclosures are often limited or not existing in the annual reports.

Greater transparency can play a role in helping to restore trust in business. Better information is critical in facilitating well informed decision-making that takes account of risk and other factors.

Increasingly investors are demanding more developed and sophisticated reporting on non-financial issues. Non-financial information helps put historical performance into context and portrays the risks, opportunities and prospects for future growth. Non-financial information including sustainability information plays an important role in mitigating short-termism that until recently dominated financial analysis and valuation.

Sustainability disclosures are integral to reporting: sustainability should be embedded at the core of the company's strategy and decision making. It is regrettable that the disclosed sustainability related KPIs (Key Performance Indicators) are often not yet linked with the financial statements.

Sustainability related KPIs form an essential factor in investment decisions made by analysts. It is therefore important for companies to have guidance on how to identify relevant KPIs. ».

Le législateur a également reconnu l'importance de la législation non financière. En Belgique, l'article 46 modifié de la Quatrième Directive a abouti à une modification de l'article 96 du Code des sociétés par la loi du 13 janvier 2006 modifiant le Code des sociétés, prévoyant la publication d'informations complémentaires par le conseil d'administration. Ce rapport peut comprendre, entre autres, des INF.

⁽⁵⁾ www.fee.be.

⁽⁶⁾ European Sustainable Investment Forum, www.eurosif.org.

L'étude réalisée par KPMG⁽⁷⁾ relative aux entreprises ayant émis un rapport non financier en outre du rapport de gestion révèle la popularité croissante d'un tel rapportage : 79 % des 250 grandes entreprises de la liste *Global Fortune* ont émis en 2008 un rapport non financier contre 52 % en 2005.

1.4. EXIGENCES QUALITATIVES DES INF

Au fur et à mesure que l'intérêt grandissant pour les INF s'est avéré, on s'intéresse de plus en plus à la fidélité des dites informations. Les informations n'ont de valeur pour un utilisateur que dans la mesure où elles sont pertinentes, intelligibles, comparables et fidèles. L'IASB⁽⁸⁾ considère ces critères comme étant des caractéristiques qualitatives essentielles pour de l'information que celle-ci soit financière ou non financière (p. ex. *Management Commentary*⁽⁹⁾).

La notion de pertinence doit être considérée en fonction de l'utilité des informations pour l'utilisateur. Compte tenu de l'intérêt général social des entreprises, cette notion peut donc revêtir plusieurs formes différentes. Une étude réalisée par la FEE⁽¹⁰⁾ en matière d'informations relatives au développement durable reprises dans les rapports annuels recommandent la publication de certaines informations considérées comme étant pertinentes :

- la responsabilité sociétale et la façon dont elle est intégrée dans le modèle d'entreprise ;
- les opportunités découlant de la responsabilité sociétale ;
- la gestion des risques, et ceux en rapport au développement durable (p. ex. les modifications climatiques) ;
- l'analyse et le développement relatif à la durabilité (p. ex. les technologies abstraites) ;
- l'engagement vers les parties prenantes ;
- les indicateurs clés de performance non financiers (KPIs) ;
- les développements futurs.

La notion d'« intelligibilité » dépendra également de l'utilisateur des informations et de ses besoins spécifiques. La comparabilité doit permettre à l'utilisateur d'apprécier l'évolution de la performance d'une entreprise à l'égard des partenaires/concurrents.

Des informations sont considérées comme donnant une représentation « fidèle » si elles ne contiennent pas d'erreurs significatives. La matérialité est généralement considérée comme étant chaque facteur susceptible d'influencer la décision d'un

⁽⁷⁾ KPMG *International Survey of Corporate Responsibility Reporting 2008*, [www.kpmg.com/ SiteCollectionDocuments/International-corporate-responsibility-survey-2008_v2.pdf](http://www.kpmg.com/SiteCollectionDocuments/International-corporate-responsibility-survey-2008_v2.pdf).

⁽⁸⁾ International Accounting Standards Board, cf. le Cadre conceptuel des IFRS, www.iasb.org.

⁽⁹⁾ [www.iasb.org/Current+Projects/IASB+Projects/Management+Commentary/ Management+Commentary.htm](http://www.iasb.org/Current+Projects/IASB+Projects/Management+Commentary/Management+Commentary.htm).

⁽¹⁰⁾ FEE, *Discussion Paper Sustainability Information in Annual Reports – Building on Implementation of the Modernisation Directive*, 5 décembre 2008, 62 p.

utilisateur raisonnable d'informations. Le *Global Reporting Initiative* (GRI) a défini cette matérialité comme suit : « *the information in a report should cover topics and indicators that reflect the organization's economic, environmental, and social impacts, or that would substantively influence the assessments and decisions of stakeholders* ».

1.5. LES PARTIES PRENANTES ONT-ELLES BESOIN D'ASSURANCE DANS LE CADRE DES INF ET QUEL ROLE LE REVISEUR D'ENTREPRISES PEUT-IL JOUER A CE SUJET ?

L'étude précitée réalisée par la FEE⁽¹¹⁾ démontre l'absence d'uniformité concernant l'obligation légale de contrôle externe des INF ; plusieurs entreprises reconnaissent l'intérêt d'une « assurance » pour leurs INF et optent volontairement pour l'attestation des informations fournies.

En Belgique, l'attestation des comptes annuels est obligatoire en cas de dépassement de certains critères. Cette obligation est inspirée par le fait que dès que l'entreprise atteint une certaine taille ou revêt un certain intérêt social, il est jugé utile que les informations fournies par l'entreprise soient attestées par un tiers indépendant.

Comme susmentionné, non seulement les informations financières sont pertinentes pour évaluer correctement la situation financière d'une entreprise, mais également l'information non financière. La question se pose, donc, de savoir dans quelle mesure il est également recommandé de faire attester les INF concernées par un professionnel indépendant, à savoir le réviseur d'entreprises.

Il est vrai que la crise financière récente a ôté la confiance en la transparence volontaire. Le contrôle externe peut dès lors être une solution pour convaincre les parties prenantes de la crédibilité des informations publiées.

Ce contrôle externe doit être effectué de manière compétente et indépendante. Les réviseurs d'entreprises répondent à ces critères. Les réviseurs d'entreprises ont par ailleurs l'expérience de l'INF : comme déjà évoqué, ils sont tenus, en leur qualité de commissaire, de se prononcer sur le rapport de gestion.

Récemment, l'INF à fournir dans le rapport de gestion par les sociétés cotées a été élargie de manière significative. La loi du 6 avril 2010 visant à renforcer le gouvernement d'entreprise dans les sociétés cotées et les entreprises publiques autonomes impose notamment aux sociétés cotées d'inclure dans leur rapport de gestion une déclaration de gouvernement d'entreprise et un rapport de rémunération. Le fait que le contrôle de cette information soit confié aux réviseurs d'entreprises peut être considéré comme une reconnaissance de leur compétence et indépendance.

⁽¹¹⁾ FEE, *Discussion Paper Sustainability Information in Annual Reports – Building on Implementation of the Modernisation Directive*, 5 décembre 2008, 62 p.

CHAPTER 1

SUSTAINABILITY REPORTING

HOOFDSTUK 1

DUURZAAMHEIDSVERSLAGGEVING

CHAPITRE 1er

REPORTING DEVELOPPEMENT DURABLE

D. CLEYMANS

Bedrijfsrevisor, vennoot Deloitte Bedrijfsrevisoren

M. DAELMAN

Bedrijfsrevisor, vennoot PricewaterhouseCoopers Bedrijfsrevisoren

R. DEGRAVE

Manager Sustainability Services Ernst & Young Bedrijfsrevisoren

H. EVERAERTS

Bedrijfsrevisor, vennoot Ernst & Young Bedrijfsrevisoren

I. MOENS

Bedrijfsrevisor, director PricewaterhouseCoopers Bedrijfsrevisoren

B. STEVENS

Bedrijfsrevisor, director Deloitte Bedrijfsrevisoren

EXECUTIVE SUMMARY (EN)

The first part of this chapter deals with the Sustainability reporting framework.

Although Sustainability reporting is becoming increasingly important, the way in which a Sustainability report is to be developed is today not always clear. The two most commonly used frameworks are the Global Reporting Initiative (GRI) G3 Guidelines and the AA1000 framework.

Although the AA1000 framework combines a Sustainability reporting framework with the benefits of an assurance framework and stakeholder reporting, the GRI guidelines remain most commonly used and are more suitable when looking at comparing Sustainability information between organizations.

Nowadays, the quality of the disclosed information in Sustainability reports is subject to many improvements. The six key areas that need to be improved are:

- disclosing information on stakeholder management;
- improving the balance of reporting on positive and negative aspects;
- improving the comparability of Sustainability information (e.g. in time and related to benchmarks);
- improving the readability of Sustainability information;
- improving the reliability of Sustainability information (e.g. through external assurance); and
- providing information on the management approach of the various Sustainability areas of the organization.

Regarding the Sustainability management approach, there is still a long way to go. Many organizations today do not report on their Sustainability management because it is non-existing. Developing a robust Sustainability management approach that supports the general business strategy and that is closely linked to the Sustainability reporting process is a key improvement factor going forward.

The second part of this chapter focuses on assurance on Sustainability reporting.

Independent assurance on Sustainability reports provides a number of benefits. Assurance by independent professionals, especially from qualified accountants, enhances the credibility of information, improves trust and increases credibility for stakeholders. It enhances the value of the Sustainability report when considered in comparisons between companies, within the sector or internationally.

The methodology to be applied by the auditor in order to be able to issue an assurance report is relatively similar to the methodology applied when performing a financial audit.

There is currently no specific audit framework issued in Belgium by the *Instituut van de Bedrijfsrevisoren – Institut des Réviseurs d'Entreprises* (IBR-IRE) in respect of reporting on Sustainability reports. As a result, the Belgian profession has to refer to the frameworks available at an international level: ISAE 3000⁽¹⁾ as developed by the International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) and AA1000⁽²⁾ developed by AccountAbility⁽³⁾.

The two standards differ in their scope and approach. ISAE 3000 requires professionals to agree the subject matter of the engagement with their client and to apply materiality considerations in relation to the predetermined scope. Contrarily, the AA1000AS takes an open-scope approach based on the supposed expectations of the stakeholder.

18

EXECUTIVE SUMMARY (EN)

The ISAE 3000 states that there are two levels of assurance: “reasonable assurance” and “limited assurance”.

The objective of a *reasonable* assurance engagement is a reduction in assurance engagement risk to an acceptably low level in the circumstances of the engagement as the basis for a positive form of expression of the professional’s conclusion.

The objective of a *limited* assurance engagement is a reduction in assurance engagement risk to a level that is acceptable in the circumstances of the engagement, but where that risk is greater than for a reasonable assurance engagement, and is the basis for a negative form of expression of the professional’s conclusion.

Conducting an engagement on non-financial information implies for the professional a number of challenges, some more, some less important when agreeing, planning, executing and completing the assignment. Some of these challenges are not different from the regular audit challenges.

The world is changing: the quantity of non-financial information to be reported has increased over the last year and is expected to become even more important over the next year. More and more, users of non-financial information are seeking for an independent opinion on the reported non-financial information. It is expected that both evolutions will continue.

The third section of this chapter deals with assurance on Greenhouse Gas (GHG) reports.

In Belgium, GHG emissions reports can be either included in the Sustainability report prepared by the company on a voluntary basis or be prepared on a stand-alone basis for voluntary or mandatory/legal reasons. The methodology and the auditing standard to be

⁽¹⁾ www.ifac.org/Store/Category.tml?Category=Auditing%2C%20Assurance%20%26%20Related%20Services.

⁽²⁾ www.accountability21.net/publications.aspx?id=288.

⁽³⁾ AccountAbility was launched in 1995 as the Institute for Social and Ethical Accountability. Its purpose then, as it is now, was to promote accountability innovations for sustainable development. It brought together businesses, academics and practitioners who were developing ways to measure and report on the social and ethical performance of organizations, www.accountability21.net.

used to prepare an assurance report on GHG emissions reporting is currently drafted, however is similar to the methodology and the auditing standards used when reporting on Sustainability reports.

Today, legislation in Europe and Belgium does not yet make Sustainability or GHG reporting and assurance mandatory. However, Sustainability and GHG reporting will become more important, so expectations as to the credibility of this information will also increase. Therefore, the role of the assurance provider will become more important.

The statutory auditor – given his long history in auditing financial information as well as in auditing internal control systems and procedures/policies – is ideally placed to fulfill this role, considering that the work of the auditor is supported by a robust framework for all types of assurance work.

One thing is certain: the world is changing. If we want to lift Sustainability and non-financial management and reporting, to the level of financial management and reporting, as professionals, we need to be part of this changing and challenging world: by actively participating and sharing our knowledge and expertise in any discussion that paves the way to a sustainable future.

EXECUTIVE SUMMARY (NL)

Het eerste deel van dit hoofdstuk handelt over het raamwerk inzake duurzaamheidsverslaggeving.

Hoewel duurzaamheidsverslaggeving uiterst belangrijk wordt, is het vandaag de dag niet altijd duidelijk op welke manier het duurzaamheidsverslag dient te worden opgesteld. De twee meest gebruikte raamwerken zijn de G3-richtlijnen van *Global Reporting Initiative* (GRI) en de AA1000-standaard.

Hoewel de AA1000-standaard een raamwerk inzake duurzaamheidsverslaggeving combineert met de voordelen van een *assurance*-raamwerk en verslaggeving door stakeholders, worden de GRI-richtlijnen het meest gebruikt en zijn ze beter geschikt voor het vergelijken van duurzaamheidsverslagen van organisaties.

Thans is de kwaliteit van de in duurzaamheidsverslagen openbaar gemaakte informatie onderhevig aan vele ontwikkelingen. De zes volgende sleutelaspecten dienen te worden verbeterd:

- de openbaarmaking van informatie over *stakeholder management*;
- het verslag dient een evenwichtig beeld van de positieve en negatieve aspecten te geven;
- de vergelijkbaarheid van informatie over duurzaam ondernemen (bv. vergelijkbaarheid in de tijd en in verband met *benchmark*-resultaten);
- de leesbaarheid van informatie over duurzaam ondernemen;
- de betrouwbaarheid van informatie over duurzaam ondernemen (bv. d.m.v. externe *assurance*); en
- het verstrekken van informatie over de managementbenadering van diverse aspecten verbonden met de wijze waarop duurzaamheid in de organisatiestructuur is verankerd.

Wat de duurzame managementbenadering betreft is er nog een lange weg te gaan. Vandaag de dag zijn er vele organisaties die geen verslag uitbrengen over hun duurzaamheidsmanagement omdat het onbestaande is. Het ontwikkelen van een evenwichtig duurzame managementbenadering die de algemene bedrijfsstrategie ondersteunt en nauw verbonden is met het proces inzake duurzaamheidsverslaggeving is een belangrijke bevorderende sleutelfactor voor verbetering.

Het tweede deel van dit hoofdstuk is gericht op de mate van *assurance* over het duurzaamheidsverslag.

Onafhankelijke zekerheidsverstrekking over duurzaamheidsverslagen biedt een aantal voordelen. Zekerheidsverstrekking door onafhankelijke beroepsbeoefenaars, voornamelijk gekwalificeerde auditors, verhoogt de geloofwaardigheid van informatie, verbetert het vertrouwen en verhoogt de geloofwaardigheid voor stakeholders. De waarde van het duurzaamheidsverslag is hoger wanneer de zekerheidsverstrekking

wordt beschouwd in de context van vergelijkbaarheid tussen ondernemingen binnen de sector of op internationaal vlak.

De door de auditor toe te passen methodologie om een *assurance*-verslag te kunnen uitbrengen is betrekkelijk gelijkvormig aan de methodologie toegepast bij de uitvoering van een financiële audit.

Het Belgisch Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR) heeft thans geen specifiek raamwerk voor audits ten aanzien van de verslaggeving over duurzaamheidsverslagen uitgevaardigd. De Belgische beroepsbeoefenaars dienen derhalve te verwijzen naar internationale referentiekaders: ISAE 3000⁽¹⁾ zoals uitgewerkt door de *International Auditing and Assurance Standards Board* (IAASB) en AA1000⁽²⁾ uitgewerkt door *AccountAbility*⁽³⁾.

22

De twee standaarden verschillen in reikwijdte en aanpak. ISAE 3000 vereist van de beroepsbeoefenaars dat zij met hun cliënt het object van onderzoek van de opdracht overeenkomen en dat zij aandacht hebben voor materialiteitsoverwegingen ten opzichte van de vooraf bepaalde reikwijdte. AA1000AS hanteert echter een aanpak met een open reikwijdte gebaseerd op de vermoede verwachtingen van de stakeholder.

ISAE 3000 stelt dat er op het vlak van *assurance* sprake kan zijn van twee niveaus: “redelijke mate van zekerheid” en “beperkte mate van zekerheid”.

Een opdracht tot het verkrijgen van een *redelijke* mate van zekerheid heeft tot doel het opdrachtrisico terug te brengen tot een aanvaardbaar laag niveau in de omstandigheden van de opdracht als basis voor het tot uitdrukking brengen van een positieve verklaring van de beroepsbeoefenaar.

Een opdracht tot het verkrijgen van een *beperkte* mate van zekerheid heeft tot doel het opdrachtrisico terug te brengen tot een aanvaardbaar niveau in de omstandigheden van de opdracht, waarbij het risico groter is dan dat van een opdracht tot het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid en vormt de basis voor het tot uitdrukking brengen van een negatieve verklaring van de beroepsbeoefenaar.

Het uitvoeren van een opdracht met betrekking tot niet-financiële informatie brengt voor de beroepsbeoefenaar een aantal belangrijke of minder belangrijke uitdagingen met zich mee bij het aanvaarden, plannen, uitvoeren en afhandelen van deze opdracht. Een aantal van deze uitdagingen zijn identiek aan de gebruikelijke uitdagingen in het kader van een controle.

(1) www.ifac.org/Store/Category tmpl?Category=Auditing%2C%20Assurance%20%26%20Related%20Services.

(2) www.accountability21.net/publications.aspx?id=288.

(3) *AccountAbility* werd in 1995 opgericht als het *Institute for Social and Ethical Accountability*. Zijn doel was, en is nog steeds, boekhoudkundige innovaties voor duurzame ontwikkeling te bevorderen. Het Instituut bracht bedrijven, academici en beroepsbeoefenaars samen die methodes uitwerken om de sociale en ethische prestaties van organisaties te meten en te rapporteren, www.accountability21.net.

Er is een evolutie merkbaar: de hoeveelheid niet-financiële informatie die dient te worden gerapporteerd is het afgelopen jaar toegenomen en zal naar verwachting nog belangrijker worden in het komende jaar. En steeds meer gebruikers van niet-financiële informatie streven naar een onafhankelijk oordeel over de gerapporteerde niet-financiële informatie. Naar verwachting zullen beide evoluties aanhouden.

Het derde deel van dit hoofdstuk handelt over de zekerheidsverstrekking omtrent verslagen over de uitstoot van broeikasgassen (BKG).

In België kunnen BKG-emissieverslagen ofwel worden opgenomen in de door de onderneming vrijwillig opgestelde duurzaamheidsverslagen ofwel onafhankelijk worden opgesteld op vrijwillige of verplichte/wettelijke basis. De methodologie en controlestandaard die dienen te worden gehanteerd om een *assurance*-verslag over BKG-emissieverslagen op te stellen worden momenteel uitgewerkt. Deze zijn echter vergelijkbaar met de methodologie en controlestandaard die worden gehanteerd bij de rapportering over duurzaamheidsverslagen.

Volgens de Europese en Belgische wetgeving zijn duurzaamheids- of BKG-emissieverslagen en de zekerheidsverstrekking hieromtrent nog niet verplicht. Het rapporteren over duurzaamheid en de uitstoot van broeikasgassen zal echter aan belang winnen. De verwachtingen ten aanzien van de geloofwaardigheid van dergelijke informatie zullen bijgevolg ook toenemen. Daardoor zal de rol van de zekerheidsverstrekker aan belang winnen.

De wettelijke auditor – gezien zijn ervaring met de controle van financiële informatie alsook van interne controlesystemen en procedures/beleidslijnen – bevindt zich in de ideale positie om deze opdracht uit te voeren, gezien het feit dat de werkzaamheden van de auditor worden ondersteund door een evenwichtig raamwerk voor alle *assurance*-werkzaamheden.

Eén ding is zeker: er is een evolutie merkbaar. Indien we duurzaam ondernemen en niet-financieel beheer en de verslaggeving hierover tot het niveau van financieel beheer en financiële verslaggeving willen brengen dienen we als beroepsbeoefenaars deel uit te maken van deze evoluerende wereld vol uitdagingen. Dit is mogelijk door een actieve deelname aan debatten – door het delen van onze kennis en deskundigheid – die de weg openen naar een duurzame toekomst.

EXECUTIVE SUMMARY (FR)

La première partie de ce chapitre traite du référentiel de développement durable.

Bien que le rapport de développement durable devienne extrêmement important, la procédure d'élaboration du rapport de développement durable n'est, à ce jour, pas claire. Les directives G3 du *Global Reporting Initiative* (GRI) et la norme AA1000 sont les deux référentiels les plus utilisés.

Bien que la norme AA1000 combine un référentiel de développement durable avec les avantages du référentiel d'assurance et du rapport des parties prenantes, les directives du GRI sont les plus utilisées et mieux adaptées à la comparaison des rapports de développement durable entre organisations.

A présent, la qualité des informations publiées dans les rapports de développement durable est sujette à de nombreux développements. Les six aspects clefs suivants doivent être améliorés :

- la publication d'informations sur la gestion des parties prenantes ;
- le rapport doit donner une image équilibrée des aspects positifs et négatifs ;
- la comparabilité d'informations sur le développement durable (p. ex. comparabilité dans le temps et par rapport aux résultats d'un *benchmark*) ;
- la lisibilité d'informations sur le développement durable ;
- la crédibilité d'informations sur le développement durable (p. ex. moyennant l'assurance externe) ; et
- la fourniture d'informations sur l'approche de la gestion des divers aspects liés à la manière dont la durabilité est intégrée dans la structure de l'organisation.

En ce qui concerne l'approche de la gestion durable, un long chemin reste à parcourir. A présent, un grand nombre d'organisations ne font pas rapport sur leur gestion durable parce qu'inexistant. Le développement d'une approche de la gestion durable équilibrée soutenant la stratégie générale de l'entreprise et étant étroitement liée aux processus de *reporting* de développement durable est un important facteur clef stimulant l'amélioration.

La deuxième partie de ce chapitre est axée sur la fourniture d'assurance concernant le rapport de développement durable.

Concernant les rapports de développement durable, la fourniture d'assurance par des prestataires indépendants donne quelques avantages. En effet, la fourniture d'assurance par des professionnels indépendants, principalement des auditeurs qualifiés, augmente la crédibilité des informations, améliore la confiance et augmente la crédibilité pour les parties prenantes. Le rapport de développement durable prend de la valeur lorsque la fourniture d'assurance est considérée dans le contexte de la comparabilité entre entreprises au sein du secteur ou sur le plan international.

La méthodologie à appliquer par l'auditeur dans le cadre de l'émission d'un rapport d'assurance est relativement similaire à la méthodologie appliquée dans le cadre de la réalisation d'un audit financier.

A présent, l'Institut belge des Réviseurs d'Entreprises (IRE) n'a pas promulgué un référentiel d'audit spécifique pour le *reporting* concernant les rapports de développement durable. Les professionnels belges doivent dès lors référer aux référentiels internationaux : la norme ISAE 3000⁽¹⁾ développée par l'*International Auditing and Assurance Standards Board* (IAASB) et la norme AA 1000⁽²⁾ développée par *AccountAbility*⁽³⁾.

Les deux normes diffèrent quant à l'étendue et à l'approche. La norme ISAE 3000 requiert que les professionnels agrément avec leur client le sujet considéré sur lequel porte la mission et qu'ils appliquent des seuils de signification à l'égard de l'étendue prédéterminée. La norme AA1000AS applique toutefois une approche à étendue ouverte basée sur les attentes présumées de la partie prenante.

La norme ISAE 3000 reconnaît deux niveaux d'assurance : l'« assurance raisonnable » et l'« assurance limitée ».

Une mission d'assurance *raisonnable* a pour objectif de réduire le risque de la mission à un niveau faible acceptable dans les circonstances de la mission en tant que base pour l'expression d'une opinion positive par le professionnel.

Une mission d'assurance *limitée* a pour objectif de réduire le risque de la mission à un niveau acceptable dans les circonstances de la mission, où le risque est plus élevé que celui d'une mission d'assurance raisonnable, et constitue la base pour l'expression d'une opinion négative par le professionnel.

La réalisation d'une mission portant sur des informations non financières implique pour le professionnel un nombre de défis importants ou moins importants lors de l'acceptation, de la planification, de la réalisation et de l'achèvement de la mission. Certains de ces défis sont identiques aux défis usuels dans le cadre d'un audit.

Le monde change : la quantité d'informations non financières devant être publiées a augmenté au cours de l'année écoulée et est supposée prendre encore de la valeur pour l'année à venir. En outre, les utilisateurs d'informations non financières souhaitent obtenir davantage une opinion indépendante sur les informations non financières publiées. Selon les attentes, ces deux évolutions se poursuivront.

⁽¹⁾ www.ifac.org/Store/Category.tml?Category=Auditing%2C%20Assurance%20%26%20Related%20Services.

⁽²⁾ www.accountability21.net/publications.aspx?id=288.

⁽³⁾ *AccountAbility* a été créé en 1995 en tant qu'Institut pour la Responsabilité Sociale et Ethique (*Institute for Social and Ethical Accountability*). Son objectif était, et reste, de favoriser des innovations comptables pour le développement durable. Cet Institut a réuni les entreprises, académiciens et professionnels développant des méthodes pour mesurer et rapporter les performances sociales et éthiques des organisations, www.accountability21.net.

La troisième partie de ce chapitre traite de la fourniture d'assurance concernant les rapports sur l'émission de gaz à effet de serre (GES).

En Belgique, les rapports sur l'émission de gaz à effet de serre peuvent soit être repris dans les rapports de développement durable établis volontairement par l'entreprise, soit être établis indépendamment sur une base volontaire ou obligatoire/légale. La méthodologie et la norme d'audit devant être utilisées pour l'établissement d'un rapport d'assurance concernant les rapports sur l'émission de gaz à effet de serre sont en cours d'élaboration. Elles sont toutefois comparables à la méthodologie et à la norme d'audit appliquées pour le *reporting* sur les rapports de développement durable.

La législation européenne et belge n'impose pas encore l'établissement du rapport de développement durable ou du rapport sur l'émission de GES, ni la fourniture d'assurance en la matière. Les rapports sur la durabilité et l'émission de gaz à effet de serre deviendront cependant plus importants. Les attentes à l'égard de la crédibilité de telles informations seront dès lors également plus grandes. De ce fait, le fournisseur d'assurance jouera un rôle accru.

L'auditeur légal est, étant donné son expérience en matière de contrôle des informations financières et de contrôle des systèmes de contrôle interne et des procédures/politiques, la personne la plus indiquée pour remplir ce rôle, prenant en considération que les travaux de l'auditeur sont soutenus par un référentiel solide pour tous les types de travaux d'assurance.

Une chose est sûre : le monde change. Si nous voulons amener le développement durable et la gestion non financière, ainsi que le *reporting* en la matière, au niveau de la gestion financière et du reporting financier, nous devons, en tant que professionnels, prendre part à ce monde plein de défis et participer activement à tout débat – en partageant nos connaissances et notre expertise – qui ouvre la voie vers un avenir durable.

1.1. INTRODUCTION

1. All over the world, and particularly in Europe, companies and organisations are increasingly publishing **sustainability and greenhouse gas (GHG) emissions reports**. Although not (yet) legally required, many companies and organisations are today convinced of the many benefits a sustainability and/or GHG report can bring.

Driven initially by a positive impact on an organisation's reputation, today, sustainability and CO₂ reporting are becoming more mainstream as the added value of open dialogue and transparent communication with stakeholders is becoming more tangible and companies and organisations are starting to see the fruits of their efforts in building a solid sustainability and environmentally responsible Management approach.

29

The first part of this chapter treats **sustainability reporting**. Sustainability reporting is generally understood to be the reporting on the economical, social and environmental performance of an organisation, in relation to its impact on society and its stakeholders, and how the organisation manages this impact.

In this first part, we take a closer look at the two most important *sustainability reporting frameworks*, as well as the quality requirements when reporting on sustainability and how an organisation can improve the quality of its sustainability report. We also take a closer look at the relation between sustainability reporting and sustainability management.

Finally, we conclude the first part by taking a look at *the way forward in sustainability reporting*. How is sustainability reporting evolving? What is increasingly important when reporting on sustainability? What are the trends today, in the world and in Belgium? Where are we heading for and what are the key improvements to focus on in the future?

In the second part of this chapter, we look at **the assurance of sustainability reports**. What is assurance of sustainability reports, what are the most common assurance frameworks used today and how is assurance on sustainability reporting evolving when looking in the future? We also look at the *Sustainability Reporting Assurance Standards* that are used today to provide an external assurance statement on sustainability reports. These are some of the key topics that will be treated in the second part.

The third part of this treats **greenhouse gas emissions reporting**. This type of reporting is more and more frequently issued either as part of a full sustainability reporting or as a separate reporting. This part will provide a brief overview of the purpose and content of such types reports as well as an overview of the current trends in terms of assurance.

1.2. SUSTAINABILITY REPORTING

2. All over the world, and particularly in Europe, companies and organisations are increasingly publishing sustainability reports. Integrated in an annual report or issued in a separate report, whatever the form may be, many companies report on sustainability nowadays. However, just as the term “sustainability” covers a wide and not always clearly defined field of issues and topics, the reports also vary widely in format, style, quality and evaluation methodology. What is considered as “sustainability reporting”?

3. *Sustainability reporting* is generally understood to be treating on the one hand an organisation's reporting on its economical, social and environmental performance in relation to its impact on society and its stakeholders, and on the other hand the way the organisation manages this impact. Other terminology that is frequently used when talking about sustainability reporting, is “Triple P” reporting, referring to the three key areas:

- People (social pillar);
- Planet (environmental pillar);
- Profit (economical pillar), or “C(S)R or Corporate (Social) Responsibility reporting”.

This concept also overlaps and often is synonymous with many features of other related concepts such as:

- corporate sustainability;
- corporate accountability;
- corporate responsibility;
- corporate citizenship;
- corporate stewardship;
- *etc.*

However, a more neutral term is “sustainability reporting”, which we therefore choose to use in this publication, because of its focus on the long-term goal that is – in the end – the objective: “sustainable development”.

GENERAL SUSTAINABILITY CRITERIA

Source: SAM

Source: *The Sustainability Yearbook 2009*, Sustainability Asset Management (SAM) and PricewaterhouseCoopers, 2009, p. 9, www.pwc.com/en_GX/gx/sustainability/yearbook_2009.pdf.

4. When looking at the *drivers* behind sustainability reporting, it becomes clear that many advantages are perceived when reporting on the organisation's social and environmental performance. It is believed that this focus provides a clear competitive advantage and stimulates corporate innovation.

Sustainability reporting allows an organisation to demonstrate accountability and transparency to its stakeholders about its economic, environmental and social performance. While reporting on sustainability matters, an organisation's objectives to report or to start reporting on those matters may vary:

- demonstrate responsiveness to stakeholders' needs and expectations;
- adhere to international sustainability reporting standards and guidelines;
- benchmark to others;
- be transparent about organisation values, management practices and performance;
- provide a balanced set of accounts;
- take a bold approach to addressing challenges and dilemmas.

5. Equally, reporting organisations nowadays encounter many *challenges* when reporting on sustainability:

- identification of relevant local and/or international stakeholders;
- (active) dialogue with stakeholders;
- lack of formalized strategy – integrated in the entity's values;
- alignment of strategy and policies over the whole group;

- lack of formal short term and long term goals;
- lack of clear definitions;
- alignment of Key Performance Indicators (KPI) definition;
- tools and resources to gather information;
- information should be relevant, reliable, complete and auditable;
- quantitative versus descriptive information;
- timing and language;
- definition of scope of the reporting: relevant and material topics;
- ways to communicate the process and results of the process.

32

6. The *issuers* of sustainability reports are, at least today, as “diverse” as the reports themselves. Although sustainability reporting is not mandatory in Belgium, a lot of groups and quoted companies are disclosing sustainability information.

Nowadays, the vast majority of the BEL20 companies in Belgium are issuing a sustainability report. A significant number of companies are asking to provide assurance reports on their sustainability reports. Next to the larger companies, we see a clear movement of small and medium enterprises (SMEs), public sector organisations and even NGOs that start reporting on their impact on society.

7. Finally, *how can an organisation report on sustainability?* Given the broadness of sustainability reporting topics and the wide range of interpretations of this concept depending on the reporting organisation, it is difficult to develop a single overall reporting framework that covers all types of sustainability information. Various institutions have published guidelines, standards or sets of criteria in order to prepare a sustainability report.

Guidance is generally non-binding, however it helps management to prepare sustainability reports. Today, several sustainability reporting frameworks exist, offering each their own focus and benefits depending on the reporting organisation’s activities, environment and reporting objectives.

8. The two international reporting frameworks that are most well-known are the Global Reporting Initiative Framework (GRI) and the AA1000 framework (Accountability Principles Standard). When we take a closer look at the sustainability reports of the Belgian companies, these reports are mostly based on the guidelines of GRI⁽¹⁾.

9. In this chapter, we take a closer look at these two sustainability reporting frameworks as well as the Sustainability Reporting Assurance Standards that are used to provide an external assurance statement on sustainability reports.

⁽¹⁾ e.g. Inbev, KBC and Umicore.

1.3. MOST COMMONLY USED TYPES OF SUSTAINABILITY REPORTING FRAMEWORKS

1.3.1. Global Reporting Initiative ⁽²⁾

A. Introduction

10. The GRI is an initiative that was developed in 1997 jointly by the Coalition of Environmentally Responsible Economies and the United Nations Environment Programme. The mission of the GRI is to make reporting on economic, environmental and social performance by all organisations as mainstream as financial reporting. In the GRI reporting framework, the principles and indicators are set out that companies can use to measure and report on their economic, social and environmental performance.

The core of the framework consists of the sustainability reporting guidelines. The third version of the guidelines – known as the G3 Guidelines – was published in 2006. One of the key benefits of the GRI G3 guidelines, is the clear interpretation of what is considered to be sustainability related information as well as the interpretation in the right “sustainability mind set”. When looking at the 2010 GRI conference, which was held in Amsterdam from 26 to 28 May, sustainability reporting is considered to be the key tool in driving companies and organisations towards a sustainable future.

In other words: the GRI guidelines also pay attention to the evolution of sustainability reporting, starting from what is key in the sustainability landscape today. For example, during the conference, topics such as sustainability and governments, the role of sustainability in the different markets and integrated financial and non-financial reporting were treated.

11. The six sustainability pillars of the GRI guidelines are therefore often considered to be more specific than the “Triple P concept” (*cf. supra*, par. 3):

- 1) Economic aspects;
- 2) Environmental aspects;
- 3) Human Rights (referring to the social pillar of sustainability);
- 4) Labour Practices and Decent Work (also referring to the social pillar of sustainability);
- 5) Society;
- 6) Product Responsibility.

12. The guidelines include two parts: the first part gives an overview of the general reporting principles and guidance, whereas the second one describes the disclosures that are required.

⁽²⁾ For more information: www.globalreporting.org.

G3 Reporting Framework

Source: GRI, www.globalreporting.org.

B. General reporting principles and guidance

The general reporting principles and guidance provide information on:

- principles to define report content: materiality, stakeholder inclusiveness, sustainability context and completeness;
- principles to define report quality: balance, comparability, accuracy, timeliness, reliability and clarity;
- guidance on how to set the report boundary.

C. Disclosures

The disclosures are split into three parts: “strategy and profile”, “performance indicators” and “management approach”:

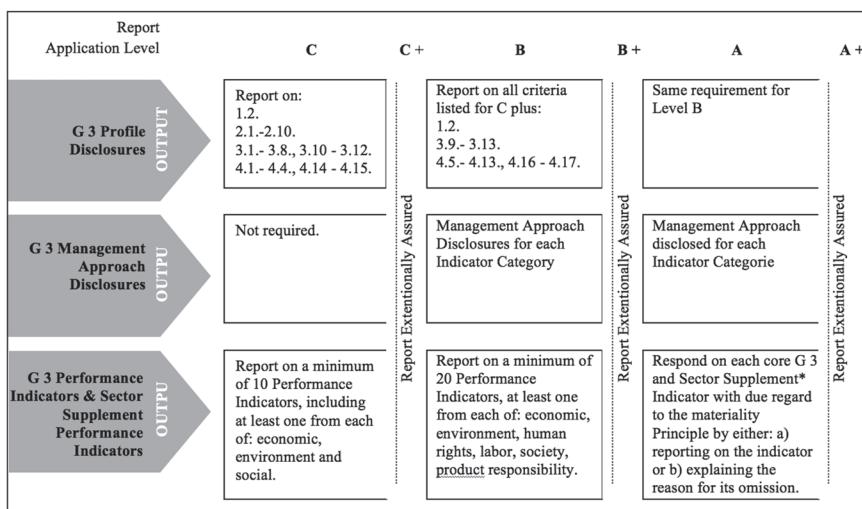
- **Strategy and profile:** in this section, the organisation mentions the disclosures that set the overall context for understanding organisational performance such as its strategy, profile and governance. This level is divided into ⁽³⁾:
  1. Strategy and Analysis;
  2. Organisational Profile;
  3. Reporting Parameters;
  4. Governance, Committents and Engagement.
- **Management approach:** the disclosures on the management approach should provide a brief description of the organisation’s management approach to the aspects defined under each indicator. In particular, the company has to indicate: who is responsible,

⁽³⁾ A more detailed split up can be found in annex.

what the policy is, what the targets are, and finally, how the organisation sets up adequate training (to achieve the goals)?

- **Performance indicators:** in this section, the company reports on the performance indicators. The indicators are split up into the six GRI guidelines categories (*cf. supra*, par. 11): economic, environmental, human rights, labour conditions and decent work, society and product responsibility. There are two types of indicators: core indicators and additional indicators. The core indicators are intended to identify generally applicable indicators and are assumed to be material for most organisations. The additional indicators represent practices or topics that may be material for some organisations, but not for others.

- 13.** One of the key strengths of the framework are the three levels of reporting: level A, B and C. This means that an organisation can choose its level according to its maturity level in reporting – or it can choose to improve the reporting on an annual basis by jumping up a level. Where level C is considered to be the first “step-in” level, level B and A are the more advanced reporting levels implying more extensive reporting. A second choice can be made in whether an organisation chooses to have the sustainability information in the report verified by an external third party. In that case, a “+” is added to the level ⁽⁴⁾.

Source: GRI, www.globalreporting.org.

1.3.2. AA1000 Framework ⁽⁵⁾

- 14.** The AA1000 framework was developed in 1999 to help companies and organisations to address the questions with regard to sustainability and how to report on those issues.

⁽⁴⁾ The numbers in the overview refer to the information specified under “strategy, profile” (*cf. detailed split-up in the annex*).

⁽⁵⁾ For more information: www.accountability.org.uk.

The result, in the first edition of the AA1000 Assurance Standard, was the commitment to inclusivity supported by the three principles of materiality, completeness and responsiveness. The 2008 revised **framework**, the *AA1000 AccountAbility Principles Standard* (AA1000APS (2008)), includes three principles: the foundation principle of inclusivity and the principles of materiality and responsiveness.

The AA1000APS (2008) provides organisations an internationally accepted, freely available set of principles to formulate and structure the way in which the organisations understand, govern, administer, implement, evaluate and communicates their accountability.

36

The three principles of the AA1000 framework (inclusivity, materiality and responsiveness) support the realisation of accountability:

- **Inclusivity:** this is the foundation principle because it is the starting point or the basic commitment of a company to be accountable to and to involve all its stakeholders.
- **Materiality:** implies the level of relevance and significance of an issue to the organisation and its stakeholders. A material issue is an issue that will influence the decision, actions and performance not only of the organisation but also of its stakeholders. It is clear that the principle of materiality will be determined by the inclusivity principle. A materiality determination process has to ensure that comprehensive and balanced information is given by a company.
- **Responsiveness:** this is how an organisation responds to its stakeholders. It consists of the decisions, actions, performance and communication by the organisation related to those material issues. It includes items such as governance structure, management systems and action plans. The response has to meet the needs and expectations of its stakeholders in a way that they can take informed decisions.

15. In the AA1000APS (2008) the criteria's are set out when an organisation adheres to the principles of inclusivity, materiality and responsiveness.

16. In addition to the AA1000APS (2008), the AA1000 series comprise also an **assurance standard** (AA1000AS (2008)) and a **stakeholder engagement standard** (AA1000SES (2005))⁽⁶⁾. The series are supported by guidance notes and user notes. The first one provides information on how to apply the standards, the second one provides examples on how to use the standards.

17. Companies and organisations often use a combination of standards depending on their reporting objectives and needs. A study done by KPMG⁽⁷⁾ revealed that the GRI guidelines are the most prevalent framework in use. Whereas the GRI framework is

⁽⁶⁾ In early 2009 a substantial revision process began to develop a more comprehensive and robust publication. The first draft of the second edition has been uploaded onto the wiki platform for review and comment: www.accountabilityaa1000wiki.net/wiki/thestandard/Special:Uncategorized.

⁽⁷⁾ KPMG, *Assurance Standards Briefing: AA1000 Assurance Standard & ISAE 3000, and AccountAbility*, April 2005, 40 p.

widely spread, the AA1000's strength lies in its combination of both a reporting and assurance standard with focus on stakeholder management. A company or organisation ideally chooses to use the GRI guidelines and, when possible, implement third party audits. By choosing the GRI guidelines, the company or organisation will benefit from being able to compare its own report with that of other businesses.

The comparisons can be made possible for the reason that the GRI guidelines are the most commonly used framework with the best consistency and robustness. On top of that, they are also stated as being the most complete and providing relevant material for the widest range of stakeholders.

The biggest downside to the GRI guidelines seems to be its lack of an auditing procedure. The AA1000 incorporates auditing procedures into a sustainability report, which lends them greater verifiability on the subjects reported. If a reporting entity using the GRI guidelines employs stakeholder interaction when setting goals, taking measurements and issuing a report, its report will be transparent and clear. This stakeholder interaction can also act as an auditing process.

1.4. QUALITY REQUIREMENTS AND RECOMMENDATIONS

18. “The Sustainability Yearbook 2009”⁽⁸⁾, an annual publication of Sustainability Asset Management (SAM) and PricewaterhouseCoopers on sustainability and the related challenges and opportunities for companies in which the 2,500 largest companies in the world are invited to participate, shows a clearly positive relation between sustainability and financial performance. Reporting on sustainability has a direct positive impact on an organisation’s reputation. However, although steady progression has been made in recent years regarding the number of companies reporting on their economical, environmental, ethical and social dilemmas and performance (*i.e.* sustainability information), a Dutch survey on the quality of sustainability reports, conducted in 2007 and based on the sustainability reports of 100 European companies selected from the *Financial Times* top 500⁽⁹⁾, showed that companies try to report on all their sustainability matters (or what they view as sustainability matters relating to them), without actually focusing on what is of key importance for the organisation, often referred to as the “material” sustainability issues.

19. When looking at quality requirements and improvements regarding the quality of sustainability reports, six aspects are of key importance:

- 1) **Stakeholder management:** stakeholder management and sustainability are very closely linked to each other. Often, organisations tend to consider everyone a stakeholder, which is impossible to manage from a practical point of view. Another consequence is that this often results in vague and convoluted messages. An organisation needs to determine what people or groups are involved or influenced by the business operations and whom not and the reason for that.

Subsequently, the company or organisation prepares a hierarchy whereby input from stakeholders is used for continuous improvement. Finally, the organisation will determine those three or four stakeholders that are truly of key importance to them and have a pervasive impact on the organisation’s operations or on which the organisation has a pervasive impact.

Recommendation 1: information on stakeholder management

Since differences in stakeholder approach can lead to differences in the selection of stakeholders, the organisation needs to disclose in its reports which stakeholder approach (selection criteria, and arguments explaining why) it has chosen. This is why explaining the elements of stakeholder management is an important aspect of sustainability reporting.

These elements are:

- the criteria used to identify the stakeholders;
- the way in which the organisation builds a dialogue with its stakeholders;

⁽⁸⁾ *The Sustainability Yearbook 2009*, Sustainability Asset Management (SAM) and Pricewaterhouse Coopers, 2009, 98 p., www.pwc.com/en_GX/gx/sustainability/yearbook_2009.pdf.

⁽⁹⁾ *Keep the balance steady – Survey on the quality of sustainability reports 2007*, Ernst & Young, February 2009.

- the result of this stakeholder dialogue;
- the action(s) undertaken to meet the expectations resulting from the stakeholder dialogue.

2) **Balance:** the second area identified for improvement is managing in a better way the balance between negative and positive aspects of the business regarding his environmental, social and ethical dilemmas. Publishing a balanced report or integrating balanced sustainability information in the annual report, increases credibility and leads to more confidence amongst stakeholders.

Recommendation 2: balanced information between positive and negative aspects

Today, the balance tips towards positive reporting on sustainability information, whereas the true dilemmas facing an organisation are usually left undescribed. Although it is easier to talk about the good things, it is especially the analysis of what went wrong that can lead to improvement. In that aspect, transparency plays a key role in achieving continuous improvements in sustainability. It's therefore important for an organisation to relate their performance to their sustainability strategy and provide an insight into what improvements can be made, and how that can be done.

39

3) **Comparability:** there are two sides that we need to take into account when talking about the comparability of sustainability information. The first is the comparability of sustainability information over the course of time; the second is the comparability of sustainability information with that of other organisations (benchmarks). Overall, surveys on quality of sustainability reports show that sustainability information in sustainability reports can still be improved both in terms of reporting on the one hand over the course of time and clearly disclosing why prior year comparatives have been changed, and on the other hand on benchmark comparisons with their sector peers.

Recommendation 3: comparability of sustainability information

Key improvements in this area can be made in the consistency of targets and in the comparability of numbers and information over time. Comparability also strongly improves when organisations rely on generally accepted guidelines and criteria in drafting their sustainability report. The guidelines set forth by Global Reporting Initiative (GRI) form such an internationally generally accepted set of reporting guidelines in sustainability reporting.

4) **Readability:** readability is another key criterion for a sustainability report. A well-structured report with no superfluous information is imperative to obtain a readable document for the users. In addition, it should also be clear what the tables and graphs are about, and how these should be interpreted. The average stakeholder/reader should be able to read through the report, without many difficulties and be able to retrieve the information that is important and relevant to him or her. There are three

points to keep in mind when ensuring the readability of a sustainability information in a sustainability report:

- a. the report needs to be well-structured;
- b. the diagrams and visual elements need to be structured and need to have an added value;
- c. the size of the report – meaning the scope, number of topics and the level of detail – is crucial.

In general, organisations are performing well on this criterion. However, due to generous disclosures on performance indicators and their examples, organisations tend to sometimes fragment the core message.

40

Recommendation 4: readability of sustainability information

More attention can be given to the core message and to the consistency and explanations of definitions and measuring methods.

5) **Reliability:** the data processes and systems used in compiling sustainability information in a report need to be tested in order to be able to determine the reliability of this information. Most stakeholders and readers have no or little understanding of these processes and systems. In order to guarantee the reliability of sustainability information, there are a number of ways for organisations to determine the reliability of the sustainability information, such as:

- The verification of the sustainability reporting by an independent qualified third party applying professional assurance standards, under the form of an assurance report published in the sustainability report. If organisations consider having their report verified, they can opt to commission an assurance engagement that leads to an assurance conclusion expressing the obtained limited assurance (review engagement) or in an assurance conclusion expressing the obtained reasonable assurance (audit engagement). This assurance work includes looking at the organisations' internal controls and processes used in collecting the key data that is used for preparing the sustainability reporting of the organisation;
- Debating the sustainability reporting in a panel of stakeholders and specialist groups that enables the organisation to ascertain the relevance of what they are reporting, is another manner on how organisations today determine the reliability of the sustainability information. This exercise also allows benchmarking if sufficient diversity is present in the stakeholder panel and specialist groups.

Recommendation 5: reliability of sustainability information

Overall, organisations should include in their sustainability report a section on the scope and reporting principles, in which organisations explain what systems were used. However, it remains difficult for the readers to judge the reliability of these systems without verification. External verification by an independent qualified third party applying professional assurance standards provides an added value to the reliability of the sustainability information.

- 6) **Disclosure on management approach:** in order to achieve a truly sustainable performance, an organisation should embed sustainability. This is probably the most important quality requirement of all. If a company reports without a clear management system, it often remains a window-dressing story.

The level to which sustainability has been embedded in the organisation is reflected, for example, in how stakeholder management has been rolled out, the attention that is being paid to the preparation of the sustainability report, or the various levels of quality reviews (numbers of re-reading sessions and by whom) that occurred within the organisation, including formal board approval before publication. Several aspects may provide an idea of how sustainability is deep-rooted in the core structure of the organisation. These are, for instance:

- the governance structure and sustainability strategy with clear targets regarding sustainability performance: the planning, monitoring and control cycle for sustainability information;
- how sustainability information and performance indicators are linked to the remuneration of the board and key executives, as well as the various levels of hierarchy within the organisation whereby both the top and the bottom of the pyramid, each in their own realm of responsibility, need to be accountable for achieving or missing the targets set;
- the person and his function within the organisation bearing ultimate responsibility for sustainability performance, and his relation to a team that executes the activities on a daily basis.

Recommendation 6: information on management approach of sustainability information

Improvements can be made regarding a clear description of the governance structure and sustainability strategy, as well as the related planning, monitoring and control cycle for non-financial information. Although most organisations nowadays identify the person responsible for the non-financial information, improvement can be made in the area of the relationship between the organisations' non-financial performance and management evaluation or compensation processes and mechanisms (e.g. bonuses).

1.5. THE RELATION BETWEEN SUSTAINABILITY REPORTING AND SUSTAINABILITY MANAGEMENT

20. Given the variety of topics and the limitations inherent to the measurability of a large number of sustainability performance indicators, we observe that the disclosure on the management approach is still limited in most reports.

21. What drives an organisation – in addition to looking at the financial bottom line – to start considering its environmental, social and ethical impact? Is it mainly the top of the organisation that, at a given point in time, decides to measure and improve the organisations' sustainability impact? Or is the market the main driver to launch on this path and to report on it in a transparent manner? In other words, what comes first, a sustainability management approach or a sustainability report?

22. Both internal and external forces are driving the development of sustainability, whether it starts off with the reporting or the management process. Companies usually start working on either the management process in such a way that it incorporates sustainability issues, or the reporting process in order to communicate with internal and external stakeholders.

The approach depends on what an organisation intends to achieve and how to do so, in relation to the sustainability issues it faces. Another important factor to take into consideration is the internal and external pressure the organisation is confronted with.

23. Experiences from the World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) members demonstrate that roughly the same number of companies start with either the management process or the reporting process. A smaller group of companies chooses to simultaneously develop one integrated management and reporting process.

24. Either way, when looking at today's development of sustainability reporting, the reporting framework is fully in development, since globally recognized sustainability reporting standards are not yet as robust as their counterparts in financial reporting.

25. In the light of ensuring a quality sustainability reporting, special attention has to be devoted to embedding sustainability information in the management cycle. Only when a proper source of the sustainability information, embedded in the management processes is ensured, basic conditions in reporting are met and a proper coordination between all parties involved is ensured.

26. Some companies need to be in total control of their sustainability information and data before externally communicating their sustainability objectives, actions, performance and value creation. Other companies use external reporting to drive internal transformation. Companies choose different ways to start working on sustainability, based on their culture and business environment.

For example, technically-oriented companies tend to start working on the management process by creating management and information systems. Communication-oriented companies on the other hand usually begin with the reporting process, detailing their direction and how to achieve their objectives.

In some cases, the external stakeholder pressure is so strong that companies feel compelled to start focusing on reporting before they even build management systems to collect the necessary sustainability data. In these cases, extreme care should be given to avoid projecting an external image of hollowness and inappropriate internal focus.

Whatever the starting point, and as can be shown in the diagram below, the end-result should be an integrated sustainability management and reporting process, since it is this integration that will create a true added value and continuous improvement. Information in itself does not lead to action or a change of behavior, unless it is relevant and connected to management systems.

Source: How to Guide, www.one-report.com/guide.

27. When talking about an integrated sustainability management and reporting approach, the question of how to embed sustainability in the organisation arises. According to the *Prince of Wales Accounting for Sustainability Project* within which businesses, investors, the public sector, accounting bodies, NGOs and academics participate in order to develop practical guidance and tools for embedding sustainability into decision-making and reporting processes, there are ten main aspects ⁽¹⁰⁾ to take into consideration when embedding sustainability:

1. board and senior management commitment;
2. understanding and analyzing the key sustainability drivers for the organisation;
3. integrating the key sustainability drivers into the organisations' strategy;

⁽¹⁰⁾ www.accountingforsustainability.org/output/page152.asp.

4. ensuring that sustainability is the responsibility of everyone in the organisation (and not just of a specific department);
5. breaking down sustainability targets and objectives for the organisation as a whole into targets and objectives which are meaningful for individual subsidiaries, divisions and departments;
6. processes that enable sustainability issues to be taken into account clearly and consistently in day-to-day decision-making;
7. extensive and effective sustainability training;
8. including sustainability targets and objectives in performance appraisal;
9. champions to promote sustainability and celebrate success;
10. monitoring and reporting sustainability performance.

44

- 28.** Linking the sustainability reporting and management process, however, is not an easy exercise. Companies and organisations need to provide the necessary time, means and people in order to embed sustainability throughout the organisation and report regularly on the outcome of the sustainability actions and performance.

1.6. THE WAY FORWARD

29. Today's need for improvement in sustainability reporting is partly due to the development in stakeholders' expectations. Since the early publication of sustainability reports in the late 90s, many new trends have emerged, resulting in recommendations to improve the clarity, the materiality, the balance and the accuracy of sustainability information.

30. Looking at the **global evolutions** in sustainability reporting, the recent financial crisis has raised a number of issues related to the financial sector and its role in the healthy fostering of a long term, sustainable economy within the European Union (EU). An important part of this current financial crisis is the *lack of transparency*.

Still, more investors ask for disclosures on environmental, social and governance related data since they have an increasingly relevant and material role for a better gauge on longer term risks. This is one of the main reasons why sustainability reporting, linked to a robust *sustainability management system* to back the story up in a credible and sound manner, is increasing.

31. A third trend on the rise is *integrated reporting*. More and more organisations are integrating financial and sustainability information in one integrated report. Cost reduction seems to be an important driver for this trend, as well as the trend towards more online communication. Many organisations have already issued an online version only of their sustainability report, now that this trend is fast-growing in the field of financial reporting. From there on, it's a small step towards integrated reporting.

However, the assurance of sustainability information that is available online, can impose future problems regarding the scope of the assurance. Often, in order to present to information in a short and comprehensive way, there are links to additional information. In assuring the sustainability information in a report, it is not always clear whether the information available through the link has also been subject to the assurance (*cf. infra*, par. 36-85).

32. Although reporting on sustainability matters is not mandatory in Belgium, the Belgian Company Code requires disclosures that are clearly related to sustainability reporting. For example, Belgian Company Law requires – if considered relevant for a good understanding of the development, results and position of the entity – the disclosure of key performance indicators on social and environmental matters.

In addition, the notes to the statutory financial statements include disclosures on socially orientated information. These developments in the Belgian Company Code are primarily driven by the EU Modernisation Directive. Belgium is following the global trend in terms of:

- an increasing number of organisations that are issuing a sustainability report;
- increased PDF and web-based reporting instead of hard copy publications;
- increased attention for independent assurance of sustainability information;

- increased reporting on social indicators to balance the environmental disclosures;
- increased integrated reporting, together with the financial information.

33. With regards to the importance of the *Small and Medium-sized Entities*⁽¹¹⁾ (SMEs) market, Belgium is lagging behind in terms of numbers of SMEs that are publishing a sustainability report. Although many SMEs already have a strong business case in sustainability (*e.g.* SMEs active in green energy production or making use of green energy sources for the production of energy) and many of them are in the process of preparing a report, a sustainability report is still often seen by SMEs as an extra cost or too time-consuming.

46

Therefore, larger organizations have a key role to play in setting the example and demonstrating the correlation between efforts in sustainability and reporting on the one hand, and their financial performance on the other hand. Also the Belgian *public sector* organisations are increasingly publishing a sustainability report, mainly driven by the external pressure “to show or lead by example”.

34. Belgium, however, leads the market for sustainability reporting of NGOs. In 2007, several Belgian NGOs, such as Greenpeace and *Bond Beter Leefmilieu*, launched their first sustainability report, developed according to the international reporting GRI guidelines. This makes Belgium a trendsetter in this area, since in no other European country NGOs already published sustainability reports compliant with the GRI G3 guidelines. In addition, it is fair to say that the number of Belgian NGOs publishing a sustainability report is increasing.

35. Finally, **internal control on sustainability matters** are becoming increasingly important as the sustainability management systems are being developed and professionalized. The corporate governance statement and the Fourth European Council Directive implies listed companies to include a description of the main features of the company’s internal control and risk management systems in relation to the financial reporting process⁽¹²⁾.

The best known international framework related to internal control is The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) model⁽¹³⁾, but also the Belgian Banking, Finance and Insurance Commission (CBFA) has published a memo with regard to the reporting by listed companies on their internal control⁽¹⁴⁾.

⁽¹¹⁾ The SME market we hereby refer to is the SME market in Belgian context (KMO or PME) and not the SME definition as defined under IFRS.

⁽¹²⁾ Article 46bis, 1., c) of the Fourth Council Directive 78/660/EEC of 25 July 1978.

⁽¹³⁾ For more information: www.coso.org.

⁽¹⁴⁾ CBFA, *Deverslaggeving van de effectieve leiding inzake de beoordeling van het interne controlesysteem en de verklaring van de effectieve leiding inzake de periodieke prudentiële rapportering*, Circulaire CBFA_2008_12 dd. 9 mei 2008, www.cbfa.be/nl/bo/circ/pdf/cbfa_2008_12.pdf.

1.7. ASSURANCE FRAMEWORK ON SUSTAINABILITY REPORTING

1.7.1. Introduction

36. Every information has a certain level of quality, depending on availability of the information, recurring information or first time, technical expertise of the preparer, time constraints, *etc.* The quality of information can be validated internally, by the company itself or by engaging external advisors such as auditors.

37. The following section elaborates on the engagement of external professionals⁽¹⁵⁾ or advisors when preparing or validating a sustainability report.

38. In section 1.7.2. dealing with assurance, as a starter, the **questions** “what is the added value of an external audit report” and “who can provide such external attestation” will be covered (see par. 43-45).

39. The international standard on assurance engagements describes **different levels of assurance** (see par. 64-75) that can be obtained. These different levels will be discussed in section 1.7.5.

40. Professionals will be facing several **challenges** (see par. 76) when starting or executing the engagement of obtaining assurance from sustainability information: what kind of challenges should be considered before taking on such an engagement in order to avoid problems during the engagement.

41. All the above points have to be taken into consideration, when **looking forward** (see par. 77-80): what evolution is expected in the issuance of sustainability information to the public, what is the future role for the audit firms to play and what is the role for the IBR-IRE and how is this all linked to the international evolutions.

42. What is assumed above is that the company/entity can produce the sustainability information in the sustainability report itself. However, as already said in the first line, sometimes the knowledge, expertise or time, will not be available within the company or entity. As business **advisors**, auditors can guide companies/entities in the process of delivering non-financial information to the public, authorities, *etc.* This will be covered in section 1.7.8. of this chapter.

1.7.2. Why do you need assurance?

43. Often strategic, operational, financial, *etc.* decisions are taken by stakeholders based upon this information. Central to the success of any decision are trusted flows of relevant and accurate information and processes that underpin them. Therefore, reliable and credible information is of key importance. A solution for ensuring that both preparer and receiver perceive the information as reliable and credible, is the assurance work performed on this information by an independent assurance professional.

⁽¹⁵⁾ International Standard on Assurance Engagements (ISAE 3000) “Assurance Engagements Other than Audits or Reviews of Historical Financial Information”.

44. Independent assurance of sustainability reports grants a number of benefits:

- assurance by independent professionals, especially by qualified accountants, enhances the credibility of information;
- and if international (reporting) standards are followed, it adds credibility to an international public;
- it enhances the value of the report when considered in comparison with companies, in the sector or internationally;
- it validates the information gathering process;
- if necessary, it gives indications where to improve internal controls;
- it gives an independent and objective view on the quality of the report;
- the involvement of an independent professional, in assurance services or in separate consultation services, can allow an organisation to benefit from external expertise and experience and, as such, improve the quality of the (sustainability) report, resulting in positive changes in the organisation itself.

45. Needless to say that there is a downside to these benefits: attestation of sustainability reports can be time consuming and can result in additional work for the company. This is, however, no different than any other cost of doing business and being successful and of which, generally, the benefits and added value outweigh the costs associated with the third party service provider.

1.7.3. Assurance report

46. Although there is no mandatory requirement in Belgium for external assurance on sustainability reporting, it is becoming increasingly common.

47. As already explained above, many groups and companies choose to have their corporate responsibility management practice and/or information management systems and reporting assured by a third-party assurance professional. This is the result of the perceived benefits of the stakeholders (investors, employees, customers, *etc.*) and because the business itself derives benefits. It may also be derived from the fact that it ensures that management practice and/or information management systems are operating efficiently and that reported information is reliable. Third-party assurance enhances trust building and credibility with company stakeholders.

48. By requesting to an external independent assurance professional to perform assurance work on a sustainability report, companies aim to:

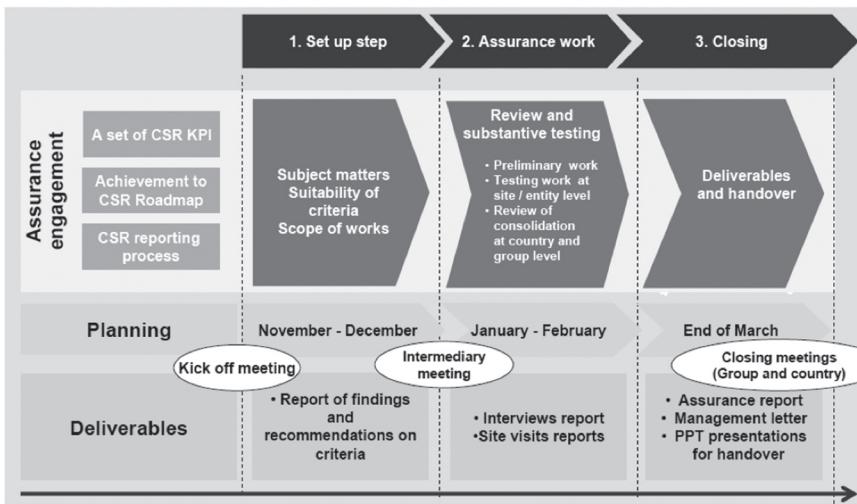
- improve trust and increase credibility with stakeholders;
- confirm that the management processes and report fulfill the requirements of the criteria/guidelines followed;
- achieve a level of confidence that what is communicated externally is reasonably supported by evidence;
- increase confidence in the reliability and quality of assessed management systems, structures, procedures and performance;

- ensure that management and/or data are sufficiently reliable to support management decision-making;
- facilitate support for the internal learning processes and feedback to reporting units.

49. The methodology to be applied by the assurance professional in order to be able to issue an assurance report is relatively similar to the methodology applied when performing a financial audit.

50. The performance of a sustainability report assurance engagement is similar to the performance of a financial statements assurance engagement. The engagement is divided in phases.

49

Source: Deloitte, 2009.

51. This phasing of the fieldwork (interim procedure, final audit work and reporting) enables performing a quality audit with sufficient added value for the client.

52. Below, we provide an example of an auditor's assurance report. The auditor is expressing an assurance conclusion expressing the obtained limited assurance in relation to a series of indicators/information. We refer to paragraphs 64 and 65 for details about the different levels of information.

Ter attentie van de Raden van Bestuur van
de entiteiten van de NMBS Groep bestaande
uit de NMBS Holding, NMBS en Infrabel

PricewaterhouseCoopers
Bedrijfsrevisoren
PricewaterhouseCoopers
Reviseurs d'Enterprises
Woluwe Garden
Woluwedal 18
B-1932 Sint-Stevens-Woluwe
Telephone +32 (0)2 710 4211
Facsimile +32 (0)2 710 4299
www.pwc.com

VERSLAG VAN DE ONAFHANKELIJKE AUDITOR MET BETrekking tot HET NMBS GROEP DUURZAAMHEIDSVERSLAG

Dit verslag is opgesteld in overeenstemming met de voorwaarden opgenomen in onze opdrachtbrief gedateerd op 29 juni 2009, waarbij we werden aangesteld om een verslag uit te brengen over het duurzaamheidsverslag van de NMBS Groep, bestaande uit NMBS Holding, NMBS en Infrabel, voor het kalenderjaar 2008.

Verantwoordelijkheid van de Raden van Bestuur

De Raden van Bestuur van NMBS Holding, NMBS en Infrabel zijn verantwoordelijk voor het opstellen van het duurzaamheidsrapport, rekening houdend met de criteria die zijn weergegeven in het duurzaamheidsrapport.

Deze verantwoordelijkheid bevat de selectie en toepassing van de meest gepaste methodes om het duurzaamheidsrapport op te stellen, alsook de betrouwbaarheid van de onderliggende informatie en het gebruik van assumpties en schattingen voor individuele duurzaamheidstoelichtingen die redelijk zijn onder de omstandigheden. Bovendien bevat de verantwoordelijkheid van deze raden van bestuur het ontwerpen, het implementeren en het onderhouden van systemen en processen die relevant zijn bij het opstellen van het duurzaamheidsrapport.

Verantwoordelijkheid van de onafhankelijke auditor

Onze verantwoordelijkheid bestaat erin een onafhankelijke conclusie uit te brengen met betrekking tot de gegevens gemarkerd met een rhombus symbool (♦) en uiteengezet in het duurzaamheidsrapport, gebaseerd op de door ons uitgevoerde werkzaamheden. Ons verslag is bedoeld voor gebruik door de Raden van Bestuur van de entiteiten van de NMBS Groep, bestaande uit de NMBS Holding, NMBS en Infrabel, aan wie het is gericht, enkel en alleen voor het doel uiteengezet in het contract, en ter begrip dat wij geen verantwoordelijkheid of schuld accepteren voor schade aan derde partijen.

PricewaterhouseCoopers Bedrijfsrevisoren coöperatieve vennootschap met beperkte aansprakelijkheid, burgerlijke vennootschap met handelsvorm
PricewaterhouseCoopers Reviseurs d'Enterprises société coopérative à responsabilité limitée, société civile à forme commerciale
Maatschappelijke zetel/Siège social: Woluwe Garden, Woluwedal 18, B-1932 Sint-Stevens-Woluwe
BTW/TVA BE 0429.501.944 / RPR Brussel - RPM Bruxelles / ING 310-1381195-01

We hebben ons werk verricht in overeenstemming met de International Standard on Assurance Engagements (ISAE) 3000 "Assurance Engagements other than Audits or Reviews of Historical Information". Deze standaard vereist dat we voldoen aan de ethische vereisten en dat we de opdracht plannen en uitvoeren om een beperkte mate van zekerheid te verkrijgen over de gegevens in het duurzaamheidsrapport gemarkerd met een rhombus symbool (♦), en dit voor alle materiële zaken en in overeenstemming met de criteria bevat in het duurzaamheidsrapport.

Het doel van een opdracht met beperkte mate van zekerheid is procedures uit te voeren die we nodig achten om ons voldoende zekerheid te leveren voor het uitdrukken van een negatieve conclusie, over de gegevens opgenomen in het duurzaamheidsrapport en gemarkerd met een rhombus symbool (♦). De selectie van deze procedures is afhankelijk van ons professioneel oordeel, alsook de beoordeling van de vaststellingen gedaan door management met betrekking tot materiële fouten. We hebben de indicatoren geëvalueerd naar de criteria die in het duurzaamheidsrapport zijn opgenomen. De juistheid en volledigheid van de indicatoren zijn onderhevig aan inherente beperkingen omwille van hun karakter en methodes voor het bepalen, het berekenen en het schatten van zulke data. Ons verslag dient daarom gelezen te worden in samenhang met de criteria die zijn opgenomen in het duurzaamheidsrapport. Het doel van ons werk bevatte onder andere de volgende procedures:

- Inspectie van de processen voor het verzamelen, het analyseren en het aggregeren van de geselecteerde gegevens gemarkerd met een rhombus symbool (♦), in overeenstemming met de criteria opgenomen in het duurzaamheidsverslag;
- Interviews met de NMBS Holding CSR verantwoordelijken voor het voorbereiden van het duurzaamheidsrapport, in overeenstemming met de criteria opgenomen in het duurzaamheidsrapport, met betrekking tot het proces om het duurzaamheidsrapport op te stellen en het daarbij horende interne controle systeem;
- Validatie door middel van steekproeven van de geselecteerde data gemarkerd met een rhombus symbool (♦).

Conclusie

Gebaseerd op ons werk, zoals beschreven in dit verslag, is niets ter onze attentie gekomen dat ons doet vermoeden dat de gegevens in het duurzaamheidsrapport, gemarkerd met een rhombus symbol (♦), niet zijn voorbereid, voor alle materiële gegevens, in overeenstemming met de criteria opgenomen in het duurzaamheidsrapport.

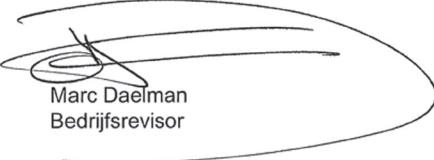
Aanbevelingen

Zonder afbreuk te doen aan bovenstaande conclusie, bevelen wij het volgende aan ten behoeve van de verdere ontwikkeling van het duurzaamheidsmanagement en de duurzaamheidsrapportering:

- Verdere uitbouw door de NMBS Groep van haar strategie inzake duurzaamheidsbeleid met omzetting van deze strategie in concrete korte en lange termijndoelstellingen;
- Onderzoek hoe de NMBS Groep een communicatieforum met alle stakeholders kan opzetten;
- Verdere analyse door de NMBS Groep van de belangrijkheid en relevantie van geselecteerde indicatoren voor het duurzaamheidsverslag op basis van de opgezette duurzaamheidsstrategie en -doelstellingen en uit de interactie met alle stakeholders.

Brussel, 31 augustus 2009

PricewaterhouseCoopers Bedrijfsrevisoren Bcvba
Vertegenwoordigd door

Marc Daelman
Bedrijfsrevisor

Ilse Moens
Bedrijfsrevisor

Aux conseils d'administration des sociétés
du groupe SNCB composé de la SNCB-Holding,
de la SNCB et d'Infrabel

PricewaterhouseCoopers
Bedrijfsrevisoren
PricewaterhouseCoopers
Reviseurs d'Entreprises
Woluwe Garden
Woluwedal 18
B-1932 Sint-Stevens-Woluwe
Telephone +32 (0)2 710 4211
Facsimile +32 (0)2 710 4299
www.pwc.com

RAPPORT DE L'AUDITEUR INDEPENDANT SUR LE RAPPORT DE DEVELOPPEMENT DURABLE DU GROUPE SNCB

Ce rapport a été établi conformément aux termes de notre lettre de mission datée du 29 juin 2009. Cette dernière stipule que nous avons été engagés afin de fournir un avis indépendant sur le rapport de développement durable du Groupe SNCB, composé de la SNCB-Holding, de la SNCB et d'Infrabel pour l'année 2008.

Responsabilité des Conseils d'Administration

La préparation du rapport de développement durable, établi conformément avec les critères énoncés dans ce dernier, relève de la responsabilité des Conseils d'Administration de la SNCB-Holding, de la SNCB et d'Infrabel.

Cette responsabilité englobe la sélection et l'utilisation de méthodes appropriées à la préparation d'un rapport de développement durable, l'authenticité des informations sous-jacentes ainsi que l'utilisation d'hypothèses et d'estimations qui sont raisonnables en la circonstance pour chaque annexe individuelle de développement durable. En outre, la responsabilité des Conseils d'administration comprend également la définition, la mise en place et le suivi de systèmes et procédures appropriés permettant la préparation du rapport de développement durable.

Responsabilité de l'auditeur indépendant

Notre responsabilité est d'exprimer, sur base de nos travaux, un avis indépendant sur les informations marquées d'un symbole rhombus (♦) dans le rapport de développement durable. Notre rapport est destiné à l'usage des Conseils d'Administration des sociétés du Groupe SNCB, composé de la SNCB-Holding, de la SNCB et d'Infrabel, uniquement dans le cadre décrit dans notre lettre de mission, étant entendu que nous n'acceptons aucune responsabilité ou dette pour dommage à l'égard de tiers.

PricewaterhouseCoopers Bedrijfsrevisoren coöperatieve vennootschap met beperkte aansprakelijkheid, burgerlijke vennootschap met handelsvorm
PricewaterhouseCoopers Reviseurs d'Entreprises société coopérative à responsabilité limitée, société civile à forme commerciale
Maatschappelijke zetel/Siège social: Woluwe Garden, Woluwedal 18, B-1932 Sint-Stevens-Woluwe
BTW/TVA BE 0429.501.944 / RPR Brussel - RPM Bruxelles / ING 310-1381195-01

Notre contrôle a été réalisé conformément aux principes de la norme internationale de mission d'assurance (ISAE) 3000 « Assurance Engagements other than Audits or Reviews of Historical Information ». Cette norme requiert que nous nous soumettions aux règles éthiques et que la mission soit planifiée et réalisée en vue d'obtenir une assurance modérée que les informations, marquées d'un symbole rhombus (♦), du rapport de développement durable ont été établies, dans tous leurs aspects significatifs, conformément aux critères reprises dans ce dernier.

L'objectif d'une mission d'assurance modérée est de mettre en œuvre les procédures que nous jugeons nécessaires afin d'obtenir des éléments probants et appropriés fournissant une base raisonnable à l'expression d'une conclusion sous forme négative sur les informations marquées d'un symbole rhombus (♦) dans le rapport de développement durable. Le choix des procédures mises en œuvre, y compris l'évaluation du risque que le rapport de développement durable contienne des anomalies significatives, relève de notre jugement. Nous avons évalué les indicateurs au regard des critères énoncés dans le rapport de développement durable. Le caractère complet et correct des indicateurs est sujet à la limitation inhérente à leur nature et leur méthode de détermination ainsi qu'au mode de calcul et d'estimation de telle information. Dès lors, notre rapport devrait être lu à lumière des critères énoncés dans le rapport de développement durable. L'étendue de notre intervention a, notamment compris les procédures suivantes :

- Inspection des processus d'élaboration, d'analyse et de consolidation des données marquées d'un symbole rhombus (♦) conformément aux critères énoncés dans le rapport;
- Entretiens avec les responsables du Groupe SNCB en charge de la préparation du rapport de développement durable conformément aux critères énoncés dans ce dernier, au sujet du processus de préparation du rapport de développement durable et du système de contrôle interne;
- Validation des informations marquées d'un symbole rhombus (♦) sur base d'échantillonnage.

Conclusion

Sur la base de nos travaux, tels que décrits dans ce rapport, nous n'avons pas eu connaissance d'éléments nous portant à croire que les informations marquées d'un symbole rhombus (♦) de ce rapport de développement durable n'ont pas été établies, dans tous leurs aspects significatifs, conformément aux critères énoncés dans ce dernier.

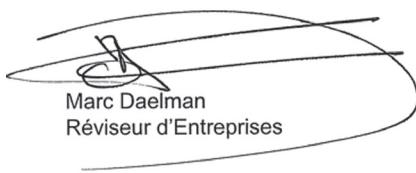
Recommandations

Afin d'améliorer la gestion du développement durable et le processus de reporting, nous recommandons, sans pour autant modifier notre conclusion ci-dessus, les éléments suivants :

- Continuer le développement par le Groupe SNCB de sa stratégie de développement durable afin d'établir des objectifs concrets à court et long terme;
- Rechercher comment le Groupe SNCB pourrait mettre en place un forum de communication avec l'ensemble de ces stakeholders;
- Approfondir l'analyse par le Groupe SNCB de l'importance et de la pertinence des indicateurs sélectionnés pour le rapport de développement durable sur base de la stratégie et des objectifs de développement durable mise en place et de leur interaction avec l'ensemble des stakeholders.

Bruxelles, le 31 août 2009

PricewaterhouseCoopers Reviseurs d'Entreprises Scrl
Représentée par

Marc Daelman
Réviseur d'Entreprises

Ilse Moens
Réviseur d'Entreprises

1.7.4. Assurance standard

53. There is currently no specific framework issued in Belgium by IBR-IRE in respect of reporting on sustainability reports. As a result, the Belgian assurance professionals need to refer to the frameworks available at international level: ISAE 3000 and AA1000.

54. ISAE⁽¹⁶⁾ 3000 refers to the International Standard for Assurance Engagements “Assurance Engagements Other than Audits or Reviews of Historical Financial Information” as developed by the International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB).

55. The AA1000 Assurance Standard⁽¹⁷⁾ is developed by AccountAbility⁽¹⁸⁾ and gives guidance to the auditor on the methodology for conducting a sustainability assurance engagement. This standard is used voluntarily by assurance professionals and companies, especially in the UK.

56. Although both ISAE 3000 and AA1000AS are used by assurance professionals to express assurance on a sustainability report, they were designed to address different objectives.

57. ISAE 3000 is a generic standard for any assurance engagement other than audits or reviews of historic financial information. The object of the engagement is agreed between the (assurance) professional and the preparer and might include for example assuring:

- sustainability performance or conditions, for example performance of an entity (subject matter: key indicators of efficiency and effectiveness);
- physical characteristics, for example the size of a facility (subject matter: a specifications document);
- systems and processes, for example an entity’s internal control or IT system (subject matter: an assertion about effectiveness); or
- behavior, for example corporate governance, compliance with regulation, human resource practices (subject matter: a statement of compliance or effectiveness).

58. ISAE 3000 provides (assurance) professionals with additional procedural requirements including:

- terms of assurance engagement;
- assurance engagement acceptance;
- planning and performing the engagement;
- ethical requirements;
- quality control standards;

⁽¹⁶⁾ www.ifac.org/Store/Category.tml?Category=Auditing%2C%20Assurance%20%26%20Related%20Services.

⁽¹⁷⁾ www.accountability21.net/publications.aspx?id=288.

⁽¹⁸⁾ AccountAbility was launched in 1995 as the Institute for Social and Ethical AccountAbility. Its purpose then, as it is now, was to promote accountability innovations for sustainable development. It brought together businesses, academics and practitioners who were developing ways to measure and report on the social and ethical performance of organisations, www.accountability21.net.

- criteria for the engagement;
- obtaining evidence;
- using the work of experts;
- structure and wording of the assurance report/statement.

59. The AA1000AS is specifically designed for assuring “the quality of an organisation’s sustainability reporting and the processes, systems and competencies which underlie the full range of organisational performance”.

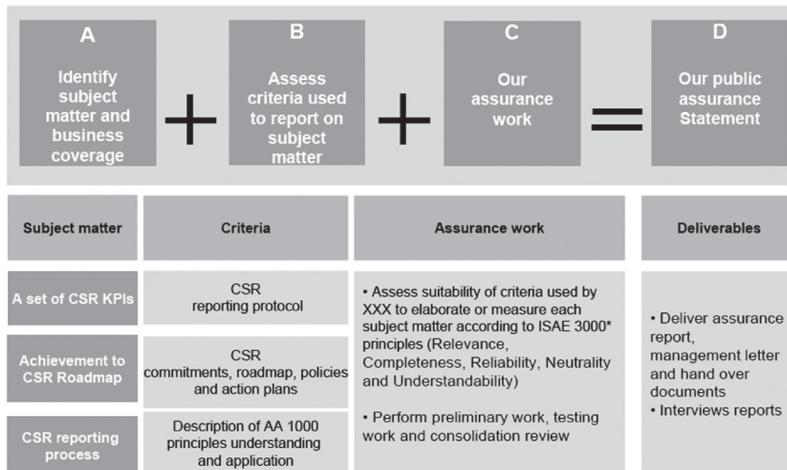
60. The AA1000AS asks assurance practitioners to assess the reporting organisation on the basis of three principles:

- materiality of information provided to enable stakeholders to take informed decisions;
- completeness in identifying, understanding and managing impacts through robust systems and processes (including stakeholder engagement processes);
- responsiveness to stakeholder concerns and communication of any plans to address them adequately in a timely manner.

61. Based on the above, it appears that the two standards differ in their scope and approach. ISAE 3000 requires professionals to agree the subject matter of the engagement with their client and to apply materiality consideration in relation to the predetermined scope. Contrarily, the AA1000AS takes an open-scope approach determined based on the supposed expectations of the stakeholder.

62. Note that a combined used of both standards is possible. This combined use is likely to provide with improved results and readability compared to the use of a single standard.

63. The tables below represent the different steps of sustainability assurance engagement performed under ISAE 3000 and AA1000AS.

Source: Deloitte, 2009.

1.7.5. The different levels of assurance

64. The International Auditing and Assurance Standard Board (IAASB) has developed an international framework and has issued the following types of standards:

- International Standards on Auditing (ISAs) are to be applied, as appropriate, to the audit of financial statements;
- International Standards on Review Engagements (ISREs) are to be applied to review of historical financial information;
- International Standards on Assurance Engagements (ISAES) are to be applied to assurance engagements dealing with subject matter information other than historical financial information;
- International Standards on Related Services (ISRSs) are to be applied to compilation engagements, engagements to apply agreed upon procedures to information and other related services engagements as specified by the IAASB.

The first three of these types of standards deal with assurance engagements, ISRSs deal with non-assurance engagements.

65. As indicated above, the international standard applicable to assurance engagements in relation to non-financial information is ISAE 3000. This standard uses the terms “reasonable assurance engagement” and “limited assurance engagement” to distinguish between the two types of assurance engagement a professional is permitted to perform.

66. The objective of a reasonable assurance engagement is a reduction in assurance engagement risk to an acceptably low level in the circumstances of the engagement as the basis for a positive form of expression of the practitioner’s conclusion. The objective of a limited assurance engagement is a reduction in assurance engagement risk to a level that is acceptable in the circumstances of the engagement, which provides the basis for a negative form of expression of the professional’s conclusion.

67. Considering the difference in outcome of the work, being a different type of conclusion by the practitioner, both parties, the preparer of the information and the practitioner, should agree on the terms of the engagement before the start of the engagement in order to avoid any expectations gap or misunderstanding during and at the end of the engagement. The agreed terms are to be recorded in an engagement letter or other suitable form of contract.

However, it could become clear during the execution of the engagement that the initial agreement was not the appropriate one. Any change should be properly reflected in an updated or new engagement letter.

68. Currently, most of the audited sustainability reports are subject to an ISAE 3000 limited assurance attestation: for example Belgacom and NMBS/SNCB.

69. The level of assurance engagement risk performed in the same circumstances is higher for a limited assurance engagement compared to a reasonable assurance engagement because of the different nature, timing or extent of evidence-gathering procedures. However, in a limited assurance engagement, the combination of the nature, timing, and extent of evidence-gathering procedures is at least sufficient for the practitioner to obtain a meaningful level of assurance as the basis for a negative form of expression.

70. The nature and extent of planning activities will vary with the engagement circumstances, for example the level of assurance, size and complexity of the entity and the professional's previous experience with it. Planning involves developing, on the one hand, an overall strategy for the scope, emphasis, timing and conduct of the engagement, and on the other hand, an engagement plan, consisting of a detailed approach for the nature, timing and extent of evidence-gathering procedures to be performed and the reasons for selecting them.

As applicable to every audit engagement, the professional should plan and perform an engagement with an attitude of professional skepticism recognizing that circumstances may exist that cause the subject matter information to be materially misstated.

71. Both reasonable assurance and limited assurance engagements require the application of assurance skills and techniques and the gathering of sufficient appropriate evidence as part of an iterative, systematic engagement process that includes obtaining an understanding of the subject matter and other engagement circumstances. The nature, timing and extent of procedures for gathering sufficient appropriate evidence in a limited assurance engagement are, however, deliberately limited compared to a reasonable assurance engagement.

72. The procedures for gathering sufficient appropriate evidence will vary with the circumstances of the engagement, in particular: the subject matter, and the needs of the intended users and the engaging party, including relevant time and cost constraints.

For both reasonable assurance and limited assurance engagements, if the professional becomes aware of a matter that leads the professional to question whether a material modification should be made to the subject matter information, the professional pursues the matter by performing other procedures sufficiently in order to enable the professional to report.

73. Sufficient appropriate evidence in a reasonable assurance engagement is obtained as part of an iterative, systematic engagement process involving:

- obtaining an understanding of the subject matter and other engagement circumstances which, depending on the subject matter, includes obtaining an understanding of internal control;
- based on that understanding, assessing the risks that the subject matter information may be materially misstated;
- responding to assessed risks, including developing overall responses, and determining the nature, timing and extent of further procedures;

- performing further procedures clearly linked to the identified risks, using a combination of inspection, observation, confirmation, recalculation, reperformance, analytical procedures and inquiry. Such further procedures involve substantive procedures, including obtaining corroborating information from sources independent of the entity, and depending on the nature of the subject matter, tests of the operating effectiveness of controls; and
- evaluating the sufficiency and appropriateness of evidence.

74. In contrast to the other standards, related services engagements performed in accordance with ISRS do not lead to the professional expressing a conclusion. One of the most common forms of these engagement are agreed-upon procedures engagements in which a professional is engaged to carry out specific procedures of an audit nature to which the auditor and the entity and any appropriate third party have agreed and to report on factual findings. Whilst the report of the professional includes no conclusion whatsoever, it may have an enhanced degree of confidence about the information included in the report.

75. In all circumstances, the professional should obtain representations from the responsible party, as appropriate. Written confirmation of oral representations reduces the possibility of misunderstandings between the professional and the responsible party.

1.7.6. Challenges of giving assurance for the professionals

76. Conducting an assurance engagement in relation to sustainability information implies that the practitioner is aware of a number of challenges, some more, some less significant when agreeing, planning, executing and completing the assignment. Some of these challenges are not different from the regular audit challenges, some are new:

- proper independence checks have to be undertaken before committing to perform any engagement;
- proper organisation of the assignment, including sufficient and appropriate planning, engaging his network in case of an international assignment, considering time constraints, having a proper engagement letter;
- considering the intended users of the final report, only internal users of the entity preparing the sustainability information or also for third parties;
- acknowledge whether he/she has sufficient subject matter expertise; if no such subject matter expertise is available for the full subject matter, it is possible to work together with a (team of) expert(s): for instance, as part of a sustainability report, a company is reporting on its CO₂-emissions, one could engage a specialist to discuss and test the calculation prepared by the company. However, the end responsibility always remains at the level of the professional and the professional should be able and have sufficient knowledge to draw conclusions on the work performed;
- acknowledge the reference framework used by the company to report on: for instance, GRI guidelines for sustainability reporting; or on the contrary the lack of reference to any such framework and the implications hereof for the professional in planning, executing and completing his work especially in reference to the report to be issued;

- depending on the assignment, there could be a specific reference framework to be followed by the professional; check whether such a specific framework applies and investigate whether there is any reason for not being able to comply with this framework;
- early identification of risks, to be updated during the execution of the assignment, which could jeopardize the proper finalization and/or issuing the right conclusion/report. For example: a company ABC is reporting for its sustainability report on its worldwide organisation. The information of a subsidiary outside Belgium is material for the reporting on personnel but has a different level of personnel local information requirements. Already at an early stage, the professional should investigate how the company has made sure that the reporting by the foreign subsidiary follows the same definitions and calculation methods as the Belgian entity;
- when engaging a (team of) expert(s), proper coordination between the professional and the (team of) expert(s): during planning a proper setting of expectations for the work to be performed by the expert(s). As experts do not have audit experience, they should be guided closely in what to test (nature, timing and extent of testing); close monitoring of actual work carried out, and coming together to the proper conclusion based upon the work performed;
- ensure proper documentation of the planning decisions taken, risks identified and the link of the work carried out in order to mitigate the identified risks all based upon the professional judgment; and
- coming to a clear report for the intended users: getting the right message across.

1.7.7. The way forward

77. The world is changing: the quantity of non-financial information to be reported has increased over the last years and is expected to become even more important over the next years. More and more, requestors of non-financial information are seeking for independent assurance on the reported non-financial or sustainability information. It is expected that both evolutions will continue.

78. In our practice we need to carefully follow up on this evolution and need (to be ready) to convince the market of the added value of our reporting on a sustainability report or any other non-financial information. Even when there is not yet a legal framework to provide such assurance report.

To live up to the expectations of our (potential) clients, one needs to familiarize himself/herself with the current international standards providing an assurance report on a sustainability report, being ISAE 3000 or AA1000, and needs to understand the two different levels of assurance with ISAE 3000, namely limited and reasonable assurance.

79. For us as professionals a wide road lies ahead of us in this changing world. Not only uncertainty, but also a number of challenges will be faced on this road:

- with every new non-financial information, will new expertise be needed to be gained by the professional?

- will reference frameworks for non-financial information such as the guidelines of GRI be obliged to be used when issuing a sustainability report?
- will the GRI guidelines be able to provide detailed guidance for every sector on a timely basis?
- how is the need for assurance guidance filled: a specific reference framework for every non-financial information (for example the new standard to be expected on GHG emissions (*cf. infra*, par. 86-96)) or only the “general” ISAE 3000?
- will the regulators, requestors for non-financial information, oblige companies to have an attestation of the non-financial information or will this remain at their discretion?
- will the attestation work be open to all professionals or will this be limited only to registered auditors?
- *etc.*

62

80. These are all questions with open endings and room for debate with pro and contras. One thing is certain: as professionals we need to be part of this challenging world and actively participate in any discussion on these matters.

1.7.8. Advisory

81. Giving assurance by a professional automatically implies that the preparer of the non-financial information is able to provide the information subject to attestation.

82. This is, however, not always the case: companies could seek help preparing non-financial information when for instance:

- they lack internal resources: people and time;
- they lack internal expertise;
- it is the first time adoption;
- *etc.*

83. In this situation, professionals can help out. Different levels of advice can be provided:

- general or specific technical expertise: giving a general presentation to a client specific workshop;
- guidance on project management;
- helping to set strategy and define goals; translating this into specific key performance indicators: their definition and the way to measure them;
- helping in the information gathering process;
- preparing the document;
- lending persons to the company for the whole process or overseeing the outcome of work performed internally by the company during the process;
- *etc.*

84. Every company has its strengths and weaknesses. As professionals, we are partners to those seeking for help, so that a weakness can be turned into a strength. We are

there to fill the (temporary) gap in the meeting of (new) reporting requirements of non-financial information.

85. It is clear that, from an independence point of view, “helping out” refrains from performing an assurance engagement on the same information.

1.8. GREENHOUSE GAS EMISSIONS REPORTING

1.8.1. Introduction

86. Greenhouse gas emissions reporting or GHG reporting can be understood as the disclosure related to a defined entity’s (*i.e.* organisation, company, plant, location, *etc.*) greenhouse gas emissions.

87. Companies are gradually more reporting on their GHG emissions. This reporting is prepared either in accordance with a legal requirement or on a voluntary basis.

88. Legal reports are prepared by large industrial plants that are part of the European Emissions Trading Schemes (EU ETS). Since 2005, some 10,000 large industrial plants in the EU have been required to buy and sell permits to release carbon dioxide into the atmosphere. A so-called “emissions trading scheme” enables companies that exceed individual CO₂ emissions targets (quotas) to buy allowances from “greener” ones to help reach the EU’s targets under the Kyoto Protocol. To be able to identify the plants that exceeded their quotas, plants report on a yearly basis their **direct CO₂ emissions** to authorities.

89. In Belgium, the GHG legal reports prepared by plants located in the Flemish region in accordance with EU ETS are subject to a yearly audit performed by an external independent consulting firm *Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek* (VITO). In the Walloon region, the audit can be performed by any accredited independent professional. Note that all registered auditors are *de facto* accredited by the Walloon region.

90. In parallel to the EU ETS, several European Union Member States are developing mandatory systems for GHG reporting. The most important and summarizing idea of all these initiatives is to ensure that all or a group of companies measure, know about and eventually decrease their **direct and indirect GHG emissions** even if they are not large emitters and, as such, part of the EU ETS. In Belgium, no such initiative is currently in place.

91. Voluntary GHG reporting are generally prepared by companies in order to be integrated in their sustainability report. The final objective being to be able to track GHG reduction effort made over the years in the context of their sustainability strategy or their corporate responsibility commitment.

1.8.2. Reporting framework

A. Legal obligation

92. Under the EU ETS framework, a GHG reporting consist in an inventory of all direct carbon dioxide emitted directly by the plant by burning fossil fuel energy (gas, oil, carbon, etc.). The emissions to be included in the inventory are described in the EU ETS monitoring Guideline⁽¹⁹⁾.

B. Voluntary reporting

93. Several reporting frameworks or methodologies exist and can be used by companies that are willing to report voluntarily on its GHG emissions. Throughout the world, these methodologies are developing fast. The following methodologies are frequently used by companies are the followings:

- *Greenhouse Gas Protocol* that is probably the most widely used methodology to report voluntarily on GHG emissions. The GHG Protocol has been developed by the World Resources Institute and the World Business Council for Sustainable Development;
- *ISO 14064 and ISO 14065*, developed by the International Organisation for Standardization, dealing with greenhouse gases - Specification with guidance at the organisational level for quantification, reporting and removal of greenhouse gas emissions ;
- *Global Reporting Initiative (GRI)* that dedicates a section to GHG reporting in its general standard;
- Climate Registry Protocol;
- Clean Air Act (US);
- *Enterprise Carbon Accounting (ECA)*;
- *Bilan Carbon ®* developed by ADEME (FR);
- *GHG reporting Guideline* developed by DEFRA (UK);
- US Environmental Protection Agency's Regulatory initiatives (US);
- Western Climate Initiative (US);
- etc.

1.8.3. Assurance framework

94. Currently no specific assurance framework exists. However, if performed by a registered auditor, the yearly assurance work related to the EU ETS GHG emission reporting or to the sustainability report where the GHG inventory is reported, will generally be conducted in accordance with ISAE 3000 (*cf. supra*, par. 53-63).

95. The International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) recognizes that the value of the world's carbon markets is large and is getting larger. It is expected that,

---

⁽¹⁹⁾ Commission Decision 2007/589/EC of 18 July 2007 establishing guidelines for the monitoring and reporting of greenhouse gas emissions pursuant to Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council.

over time, a global trading scheme will emerge and this will require a global approach to assurance.

Therefore, the IAASB is currently developing a new International Standard on Assurance Engagements, ISAE 3XXX, “Assurance Engagements on Greenhouse Gas Statement”⁽²⁰⁾, in order to provide a proper reference point. A first consultation paper has been issued in October 2009 and was open for comment up to February 2010. This standard project deals with assurance engagements to report on a GHG statement. The current draft version of the ISAE deals only with reasonable assurance engagement.

96. The structure of this draft ISAE is similar to other auditing standards and includes guidance on engagement acceptance, planning, materiality, documentation and subsequent events. Further, note that the practitioner shall not be compliant with this International Standard on Assurance Engagements (ISAE) unless the professional has complied with the requirements of this ISAE and ISAE 3000⁽²¹⁾:

- terms of assurance engagement;
- assurance engagement acceptance;
- planning and performing the engagement;
- ethical requirements;
- quality control standards;
- criteria for the engagement;
- obtaining evidence;
- using the work of experts;
- structure and wording of the assurance report/statement.

⁽²⁰⁾ www.ifac.org/IAASB/ProjectHistory.php?ProjID=0081.

⁽²¹⁾ IAASB, ISAE 3XXX “Assurance on a Greenhouse Gas Statement”, par. 11.

1.9. CONCLUSION

97. It becomes clear that the reporting frameworks are still not stabilized and that there is still no framework that is standing out and emerging. Both reporting and assurance frameworks related to CO₂ information will continue to evolve over the coming years in accordance with the possible new legislations and constraints that countries will put in place regarding CO₂ emissions in the future.

ANNEX

1. Strategy and Analysis
  - 1.1. Statement from the most senior decision maker of the organisation
  - 1.2. Description of key impacts, risks and opportunities
2. Organisational Profile
  - 2.1. Name of the organisation
  - 2.2. Primary brands, products, and/or services
  - 2.3. Operational structure of the organisation
  - 2.4. Location of organisation's headquarters
  - 2.5. Number of countries where the organisation operates
  - 2.6. Nature of ownership and legal form
  - 2.7. Markets served
  - 2.8. Scale of the reporting organisation
  - 2.9. Significant changes during the reporting period regarding size, structure, or ownership
  - 2.10. Awards received in the reporting period
3. Reporting Parameters
  - 3.1. Reporting period
  - 3.2. Date of most recent previous report
  - 3.3. Reporting cycle
  - 3.4. Contact point for questions regarding the report or its contents
  - 3.5. Process for defining report content
  - 3.6. Boundary of the report
  - 3.7. State any specific limitation on the scope or boundary of the report
  - 3.8. Basis for reporting on joint ventures, subsidiaries, leased facilities and outsourced operations
  - 3.9. Data measurement techniques and the bases of calculation
  - 3.10. Explanation of the effect of any restatement of information provided in earlier reports
  - 3.11. Significant changes from previous reporting periods in the scope, boundary, or measurement methods applied in the report
  - 3.12. Table identifying the location of the Standard Disclosures in the report
  - 3.13. Policy and current practice with regard to seeking external assurance for the report
4. Governance, Commitments, and Engagement
  - 4.1. Governance structure of the organisation
  - 4.2. Indicate whether the Chair of the highest governance body is also an executive officer
  - 4.3. The number of members of the highest governance body that are independent and/or non-executive members

- 4.4. Mechanisms for shareholders and employees to provide recommendations or direction to the highest governance body
- 4.5. Linkage between compensation for members of the highest governance body, senior managers, and executives
- 4.6. Processes in place for the highest governance body to ensure conflicts of interest are avoided
- 4.7. Process for determining the qualifications and expertise of the members of the highest governance body
- 4.8. Internally developed statements of mission or values, codes of conduct
- 4.9. Procedures of the highest governance body for overseeing the organisation's identification and management of economic, environmental, and social performance
- 4.10. Processes for evaluating the highest governance body's own performance
- 4.11. Explanation of whether and how the precautionary approach or principle is addressed by the organisation
- 4.12. Externally developed economic, environmental, and social charters, principles, or other initiatives
- 4.13. Memberships in associations and/or national/international advocacy organisations
- 4.14. List of stakeholder groups engaged by the organisation
- 4.15. Basis for identification and selection of stakeholders with whom to engage
- 4.16. Approaches to stakeholder engagement, including frequency of engagement by type and by stakeholder group
- 4.17. Key topics and concerns that have been raised through stakeholder engagement, and an indication on how the organisation has responded to those key topics and concerns

BIBLIOGRAPHY

Corporate Governance Committee, *The Belgian Code on Corporate Governance*, www.corporategovernancecommittee.be.

Global Reporting Initiative, G3 Guidelines, www.globalreporting.org.

IFAC, The International Federation of Accountants, web.ifac.org.

International Organisation for Standardization (ISO), www.iso.org.

KPMG, *Assurance Standards Briefing: AA1000 Assurance Standard & ISAE 3000, and AccountAbility*, April 2005, 40 p.

SCHALTEGGER, S., BENNETT, M. & BURRITT SPRINGER, R. (Eds), *Sustainability Accounting and Reporting*, Dordrecht, Springer, 2006, 713 p.

World Business Council for Sustainable Development (WBCSD), www.wbcsd.org.

CHAPITRE 2

LA DECLARATION DE GOUVERNEMENT D'ENTREPRISE ET LE COMMISSAIRE

HOOFDSTUK 2

DE VERKLARING INZAKE DEUGDELIJK BESTUUR EN DE COMMISSARIS

N. HOUYOUX

Conseiller-adjoint à l’Institut des Réviseurs d’Entreprises (IRE)

EXECUTIVE SUMMARY (FR)

La mission traditionnelle du commissaire consiste à établir un rapport reprenant son opinion sur la présentation sincère des états financiers et que ceux-ci ne contiennent pas d'anomalies significatives.

Dans le cadre de son contrôle légal des comptes, le commissaire a également la mission d'examiner le rapport de gestion et de vérifier sa concordance avec les états financiers.

Cette mission est différente de sa mission sur les états financiers, et ce en raison du contenu particulier de ce rapport de gestion.

En effet, le rapport de gestion a fort évolué au fil des modifications législatives européennes et devient de plus en plus un document contenant des informations de nature non-financière telles que la description des principaux risques et incertitudes, les informations relatives aux questions d'environnement et de personnel, les indications relatives aux activités en matière de recherche et de développement.

Toutefois, aucun référentiel n'a été prévu pour permettre d'une part aux sociétés de rapporter ces informations d'une manière consistante, et d'autre part, de permettre au commissaire de réaliser sa mission de vérification.

Il est important de souligner que tant le législateur belge que le législateur européen ont conscience que le commissaire peut jouer un rôle important en matière d'information non financière et plus particulièrement au niveau de la déclaration de *corporate governance*.

EXECUTIVE SUMMARY (NL)

De traditionele opdracht van de commissaris bestaat erin een verslag op te stellen waarin hij een oordeel tot uitdrukking brengt over de getrouwe weergave van de financiële overzichten en over het feit dat deze geen afwijkingen van materieel belang bevatten.

In het kader van zijn wettelijke controle van de jaarrekening heeft de commissaris eveneens de opdracht om het jaarverslag te controleren en na te gaan of deze overeenstemt met de financiële overzichten.

Deze opdracht verschilt van zijn opdracht met betrekking tot de financiële overzichten en dit op grond van de specifieke inhoud van het jaarverslag.

Het jaarverslag is immers sterk geëvolueerd in het licht van de Europese wetswijzigingen en wordt meer en meer een document bestaande uit onder meer niet-financiële informatie zoals de beschrijving van de belangrijkste risico's en onzekerheden, de informatie met betrekking tot milieu- en personeelsaangelegenheden en de inlichtingen met betrekking tot de activiteiten inzake onderzoek en ontwikkeling.

Er werd evenwel geen enkel referentiekader voorzien om enerzijds de vennootschappen de mogelijkheid te bieden om op samenhangende wijze verslag uit te brengen over deze informatie en anderzijds de commissaris in staat te stellen zijn controleopdracht uit te voeren.

Het is belangrijk te onderlijnen dat zowel de Belgische als de Europese wetgever zich ervan bewust zijn dat de commissaris een belangrijke rol kan spelen op het vlak van de niet-financiële informatie en meer in het bijzonder op het niveau van de *corporate governance* verklaring.

2.1. INTRODUCTION

98. Depuis quelques années, certaines initiatives se sont développées au niveau européen afin de renforcer le gouvernement d'entreprise au sein des sociétés cotées.

Le 4 novembre 2002, le groupe d'experts de la Commission européenne publiait son « *Rapport sur la mise en place en Europe d'un cadre réglementaire moderne pour le droit des sociétés* » recommandant que les sociétés cotées décrivent brièvement dans leur rapport annuel les principaux éléments des règles et des pratiques de gouvernement d'entreprise qu'elles appliquent ainsi que les rémunération des administrateurs⁽¹⁾.

99. Le 21 mai 2003, la Commission européenne communiquait son plan d'action pour la modernisation du droit des sociétés et le renforcement du gouvernement d'entreprise, où elle annonçait la proposition d'une directive rendant obligatoire, pour les sociétés cotées, une déclaration annuelle sur le gouvernement d'entreprise et visant à encourager la mise en œuvre d'un régime réglementaire approprié de rémunération des administrateurs dans les États membres⁽²⁾.

100. Le 14 décembre 2004, la Commission européenne publiait une Recommandation⁽³⁾ par laquelle elle invitait les États membres à veiller à ce que les sociétés cotées publient des informations sur la politique de rémunération des administrateurs et divulguent à leurs actionnaires le montant de rémunération de chaque administrateur.

101. Enfin, le 14 juin 2006, le Parlement européen et le Conseil ont amendé les Quatrième et Septième directives comptables afin de consacrer d'une part, l'obligation pour les sociétés cotées de publier une déclaration de gouvernement d'entreprise dans leur rapport annuel, et d'autre part, l'obligation pour le commissaire d'effectuer un certain contrôle y relativ⁽⁴⁾.

102. Le législateur belge a finalement transposé les dispositions de la directive du 14 juin 2006, par la loi du 6 avril 2010 visant à renforcer le gouvernement d'entreprise dans les sociétés cotées et les entreprises publiques autonomes et visant à modifier le régime des interdictions professionnelles dans le secteur bancaire et financier⁽⁵⁾,

⁽¹⁾ Rapport Winter, 14 novembre 2002, 191 p., www.ec.europa.eu/internal_market/company/modern/index_fr.htm.

⁽²⁾ Communication du 21 mai 2003 de la Commission au Conseil et au Parlement européen, Modernisation du droit des sociétés et renforcement du gouvernement d'entreprise dans l'Union européenne – un plan pour avancer, COM (2003) 284, p. 18, www.ec.europa.eu/internal_market/company/modern/index_fr.htm.

⁽³⁾ Recommandation de la Commission 2004/913/CE du 14 décembre 2004 encourageant la mise en œuvre d'un régime approprié de rémunération des administrateurs des sociétés cotées, J.O.U.E., L 385 du 29 décembre 2004, p. 55.

⁽⁴⁾ Directive 2006/46/CE du Parlement européen et du Conseil du 14 juin 2006 modifiant les directives du Conseil 78/660/CEE concernant les comptes annuels de certaines formes de sociétés, 83/349/CEE concernant les comptes consolidés, 86/635/CEE concernant les comptes annuels et les comptes consolidés des banques et autres établissements financiers, et 91/674/CEE concernant les comptes annuels et les comptes consolidés des entreprises d'assurance, J.O.U.E., L 224 du 16 août 2006, p. 1-7.

⁽⁵⁾ M.B., 23 avril 2010, p. 22709.

à savoir, l'obligation pour les sociétés dont les actions sont admises à la négociation sur un marché réglementé d'inclure dans le rapport de gestion une déclaration de gouvernement d'entreprise.

103. Le législateur belge est même allé plus loin que les dispositions de la directive, en prévoyant également l'obligation supplémentaire de publier un rapport de rémunération dans le rapport de gestion.

104. Cette modification a une incidence sur la mission du commissaire relative au rapport de gestion prévue aux articles 144, 6° et 148, 5° du Code des sociétés. Le commissaire devra vérifier d'une part que le rapport de gestion sur les comptes annuels ou sur les comptes consolidés, y compris la déclaration de gouvernement d'entreprise et le rapport de rémunération, comprennent les mentions requises par l'article 96 du Code des sociétés ou par l'article 119 du Code des sociétés, et d'autre part que ces mentions concordent avec les comptes annuels (ou consolidés).

105. La présente contribution tente d'analyser le contenu de la déclaration de gouvernement d'entreprise y compris le rapport de rémunération et d'en déterminer les conséquences sur la mission du commissaire en ce qui concerne les informations non financières. Une section spécifique est consacrée à la description que la société doit publier dans la déclaration de gouvernement d'entreprise relative au contrôle interne et à la gestion des risques.

2.2. LA DECLARATION DE GOUVERNEMENT D'ENTREPRISE

2.2.1. Sociétés visées par l'obligation d'établir une déclaration sur le gouvernement d'entreprise

A. Principe

106. L'article 96, § 2 du Code des sociétés, précise :

« § 2. Pour les sociétés dont les actions sont admises aux négociations sur un marché visé à l'article 4, le rapport de gestion comprend également une déclaration de gouvernement d'entreprise, qui en constitue une section spécifique et contient au moins les informations suivantes :

1° la désignation du code de gouvernement d'entreprise que la société applique, ainsi qu'une indication de l'endroit où ledit code peut être consulté publiquement ainsi que, le cas échéant, les informations pertinentes relatives aux pratiques de gouvernement d'entreprise appliquées allant au-delà du code retenu et des exigences légales, avec indication de l'endroit où cette information est disponible;

2° pour autant qu'une société n'applique pas intégralement le code de gouvernement d'entreprise visé au 1°, une indication des parties du code de gouvernement d'entreprise auxquelles elle déroge et les raisons fondées de cette dérogation ;

3° une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société dans le cadre du processus d'établissement de l'information financière ;

4° les informations visées à l'article 14, alinéa 4, de la loi du 2 mai 2007 relative à la publicité des participations importantes dans des émetteurs dont les actions sont admises à la négociation sur un marché réglementé et portant des dispositions diverses et à l'article 34, 3°, 5°, 7° et 8°, de l'arrêté royal du 14 novembre 2007 relatif aux obligations des émetteurs d'instruments financiers admis à la négociation sur un marché réglementé ;

5° la composition et le mode de fonctionnement des organes d'administration et de leurs comités. »

107. L'article 96, § 2 du Code des sociétés, introduit par la loi du 6 avril 2010, prévoit, donc, l'obligation de publier une déclaration de gouvernement d'entreprise dans le rapport de gestion des sociétés dont les actions sont admises aux négociations sur un marché visé à l'article 4 du Code des sociétés, à savoir, un marché réglementé⁽⁶⁾

⁽⁶⁾ Par marché réglementé belge, l'article 2,5° de la loi du 2 août 2002 vise « un système multilatéral, exploité et/ou géré par une entreprise de marché, qui assure ou facilite la rencontre – en son sein même et selon ses règles non discrétionnaires – de multiples intérêts acheteurs et vendeurs exprimés par des tiers pour des instruments financiers, d'une manière qui aboutisse à la conclusion de contrats portant sur des instruments financiers admis à la négociation dans le cadre de ses règles et/ou de ses systèmes, et qui est agréé et fonctionne régulièrement conformément aux dispositions du chapitre II », par « marché réglementé étranger », l'article 2, 6° de la loi du

au sens de la loi du 2 août 2002 relative à la surveillance du secteur financier et aux services financiers⁽⁷⁾.

108. Le législateur belge a fait usage de l'exemption prévue par la Quatrième directive⁽⁸⁾ afin de limiter les charges des sociétés sans actionnariat et ce en raison du fait que les obligations de transparence de la Quatrième directive visent principalement les actionnaires⁽⁹⁾. Toutefois, le législateur belge, conformément à la directive, a étendu le champ d'application à d'autres sociétés.

B. Extension du champ d'application

109. Les sociétés qui n'ont émis que des titres autres que des actions admis à la négociation sur un marché réglementé ne doivent pas publier dans la déclaration de gouvernement d'entreprise les informations relatives au code de gouvernance d'entreprise, les explications des raisons pour lesquelles des parties du code ne sont pas appliquées et les informations relatives aux organes et comités (art. 96, § 2, al. 1er, 1°, 2° et 5° C . Soc.).

110. Toutefois, ces sociétés devront publier ces informations dans la mesure où elles ont émis des actions négociées sur un système multilatéral de négociation (*Multilateral Trading Facility (MTF)*) tel que visé à l'article 2, 4°, de la loi du 2 août 2002 relative à la surveillance du secteur financier et aux services financiers⁽¹⁰⁾ (art. 96, § 2, al. 2 C. Soc.).

111. L'article 96, § 2, alinéa 3, du Code des sociétés, précise également que la mention relative à la description du système de contrôle interne et de gestion des risques (art. 96, § 2, al. 1er, 3° C. Soc.) s'applique aux sociétés dont des titres autres que des actions sont admis à la négociation sur un marché réglementé.

---

2 août 2002 vise « tout marché d'instruments financiers qui est organisé par une entreprise de marché dont l'Etat d'origine est un Etat membre de l'Espace économique européen autre que la Belgique et qui a été agréé dans cet Etat membre en qualité de marché réglementé en application du titre III de la Directive 2004/39/CE ».

(7) La loi du 2 août 2002 a été modifiée par l'arrêté royal du 27 avril 2007 visant à transposer la directive européenne concernant les marchés financiers, *M.B.*, 31 mai 2007. Cet arrêté royal transpose, entre autres, la directive 2004/39/CE du Parlement européen et du Conseil du 21 avril 2004 concernant les marchés d'instruments financiers, modifiant les directives 85/611/CEE et 93/6/CEE du Conseil et la directive 2000/12/CE du Parlement européen et du Conseil et abrogeant la directive 93/22/CEE du Conseil, *J.O.U.E.*, L 145 du 30 avril 2004, p. 1-44, et en particulier la définition de « marché réglementé » prévue par cette directive.

(8) Article 46bis, § 3 de la Quatrième directive.

(9) Exposé des motifs du projet de loi, *Doc. parl.*, Ch. repr., 2009-2010, n° 2336/001, p. 11.

(10) L'article 2, 4°, de la loi du 2 août 2002 définit le système multilatéral de négociation (*Multilateral Trading Facility (MTF)*) comme « un système multilatéral, exploité par une entreprise d'investissement, un établissement de crédit ou une entreprise de marché, qui assure la rencontre - en son sein même et selon des règles non discrétionnaires - de multiples intérêts acheteurs et vendeurs exprimés par des tiers pour des instruments financiers, d'une manière qui aboutisse à la conclusion de contrats conformément aux dispositions du chapitre II de la présente loi ou du titre II de la Directive 2004/39/CE ». Le site internet de la CBFA reprend à l'heure actuelle comme MTF d'actions : Euronext, Alternext, Marché Libre, Ventes publiques, Trading Facility et Easynext.

112. Ce qui précède peut être résumé comme suit :

- pour les sociétés dont les actions sont négociées sur un marché réglementé, la déclaration de gouvernement d'entreprise sera complète et comprendra donc les 1° à 5° de l'article 96, § 2, du Code des sociétés ;
- pour les sociétés qui ont émis des titres autres que des actions sur un marché réglementé et qui ont émis des actions négociées sur un MTF, la déclaration de gouvernement d'entreprise sera succincte et comprendra les 1°, 2°, 3° et 5° de l'article 96, § 2 du Code des sociétés;
- pour les sociétés qui ont émis que des titres autres que des actions sur un marché réglementé sans émettre des actions négociées sur un MTF, la déclaration de gouvernement d'entreprise ne comprendra que le 3° de l'article 96, § 2 du Code des sociétés⁽¹¹⁾.

2.2.2. Mentions à reprendre dans la déclaration sur le gouvernement d'entreprise

A. Désignation du code de gouvernance d'entreprise

113. La déclaration de gouvernement d'entreprise doit contenir une mention désignant le code de gouvernance d'entreprise appliqué par la société, le lieu où ce code est consultable, et le cas échéant, les informations pertinentes relatives aux pratiques de gouvernement d'entreprise appliquées allant au-delà du code (art. 96, § 2, al. 1er, 1° C. Soc.).

114. La loi du 6 avril 2010 habilitait le Roi à désigner un code de gouvernance d'entreprise obligatoirement applicable (art. 96, § 2, al. 4 C. Soc.). Le Roi a désigné le Code belge de gouvernance d'entreprise 2009 (ci-après le Code 2009) comme le seul code applicable au sens de l'article 92, § 2 du Code des sociétés.

115. Ce Code a été élaboré, dans une première version, en 2004, par la Commission *Corporate Governance*, créée sur initiative de la Commission bancaire, financière et des assurances, Euronext Brussels et la Fédération des Entreprises de Belgique⁽¹²⁾. En raison des modifications législatives en matière de gouvernance d'entreprise et du développement des pratiques européennes et internationales en la matière, le Code 2004 a été mis à jour, sous la présidence de monsieur Herman DAEMS, en 2009. C'est cette nouvelle version du Code qui a été désigné comme code obligatoirement applicable pour les sociétés visées par l'obligation de publier une déclaration de gouvernement d'entreprise⁽¹³⁾.

⁽¹¹⁾ Exposé des motifs du projet de loi, *Doc. parl.*, Ch. repr., 2009-2010, n° 2336/001, p. 10.

⁽¹²⁾ www.corporategovernancecommittee.be/fr/code_corporate_governance/code_definitieve/default.aspx

⁽¹³⁾ www.corporategovernancecommittee.be/fr/home/; pour une analyse des changements apportées, voy. Ch. DARVILLE-FINET, D. SZAFRAN et N. HOUYOUX, « Le nouveau Code belge de gouvernance d'entreprise : les principaux changements », *Tax Audit & Accountancy*, n° 18, mai 2009, p. 12-17.

116. Le Code 2009 est basé sur une approche « *comply or explain* » (*cf. infra*, nos 117-118) et comporte trois niveaux : les principes, les dispositions et les lignes de conduite.

Les principes sont au nombre de neuf, et forment les piliers de la gouvernance d'entreprise. Ces principes portent entre autres, sur l'exigence d'une structure de gouvernance claire, sur l'importance de l'intérêt social, sur la nécessité de rémunérations équitables et responsables pour les administrateurs et les membres du management exécutif, y compris la publicité de ces rémunérations, ou encore sur la nécessité d'encourager un dialogue entre la société et les actionnaires ou les actionnaires potentiels.

80

Ces principes sont ensuite explicités par des dispositions qui sont des recommandations pour leur mise en œuvre. Les sociétés cotées sont appelées à respecter ces dispositions ou, à expliquer, sur la base de leur situation spécifique, les raisons pour lesquelles elles y dérogent.

Enfin, les lignes de conduite expliquent plus en détail en quoi consistent concrètement les dispositions.

B. Approche « comply or explain »

117. Les sociétés visées doivent mentionner dans leur déclaration de gouvernement d'entreprise les parties du Code 2009 auxquelles elle déroge ainsi que les raisons fondées de cette dérogation (art. 96, § 2, al. 1er, 2° C. Soc.).

118. Cette disposition consacre légalement le principe d'autorégulation qui est à la base des codes de gouvernance d'entreprise, et le Code 2009 ne fait pas exception à cette règle. La société peut, donc, décider de ne pas appliquer une recommandation du Code 2009, à condition qu'elle reprenne dans sa déclaration de gouvernement d'entreprise les raisons pour lesquelles elle a décidé de ne pas appliquer l'une ou l'autre recommandation.

C. Contrôle interne et gestion des risques

119. La déclaration de gouvernement d'entreprise doit également contenir une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société dans le cadre de l'établissement de l'information financière (art. 96, § 2, al. 1er, 3° C. Soc.). Cette mention, devant faire l'objet d'une attention particulière, sera développée dans la section suivante (*cf. infra*, nos 182-190).

D. Informations relatives aux obligations de publication des émetteurs

120. Les sociétés dont les actions sont négociées sur un marché réglementé doivent, en outre, mentionner les informations suivantes (art. 96, § 2, al. 1er, 4° C. Soc.):

- les détenteurs de tout titre comprenant des droits de contrôle spéciaux et une description de ces droits⁽¹⁴⁾;
- toute restriction légale ou statutaire à l'exercice du droit de vote⁽¹⁵⁾;
- les règles applicables à la nomination et au remplacement des membres de l'organe d'administration ainsi qu'à la modification des statuts de l'émetteur⁽¹⁶⁾;
- les pouvoirs de l'organe d'administration, en particulier concernant le pouvoir d'émettre ou de racheter des actions⁽¹⁷⁾;
- la structure de l'actionnariat à la date de clôture de comptes telle qu'elle résulte des déclarations reçues⁽¹⁸⁾.

E. Informations relatives aux organes et comités

121. La déclaration de gouvernement d'entreprise doit comprendre la composition et le mode de fonctionnement des organes d'administration et des comités de la société (art. 96, § 2, al. 1er, 5° C. Soc.).

2.2.3. Comptes consolidés

122. La loi du 6 avril 2010 dispose que le rapport de gestion sur les comptes consolidés devra comprendre une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques des sociétés liées en relation avec le processus d'établissement des comptes consolidés dès qu'une société cotée sur un marché visé à l'article 4 du Code des sociétés figure dans le périmètre de consolidation (art. 119, al. 2, 7° C. Soc.).

123. Ces informations peuvent figurer dans la déclaration de gouvernement d'entreprise du rapport de gestion sur les comptes annuels (art. 119, al. 3 C. Soc.).

2.2.4. Eventuelles mentions complémentaires

124. Le Code des sociétés ne détermine que le contenu minimum de la déclaration de gouvernement d'entreprise. La société peut donc prévoir de compléter ladite déclaration par d'autres informations qu'elle estime utile pour le lecteur du rapport de gestion.

125. En outre, la société a l'obligation de suivre le Code 2009, et devra donc compléter la déclaration de gouvernement d'entreprise prévue à l'article 96, § 2 du Code des sociétés par celle prévue au principe 9 du Code 2009, ou à défaut devra expliquer les raisons pour lesquelles certaines des mentions prévues par la déclaration de gouvernance d'entreprise du Code 2009 ne sont pas reprises dans la déclaration de gouvernement d'entreprise incluse dans le rapport de gestion.

⁽¹⁴⁾ Article 34, 3° de l'arrêté royal du 14 novembre 2007 relatif aux obligations des émetteurs d'instruments financiers admis à la négociation sur un marché réglementé.

⁽¹⁵⁾ Article 34, 5° de l'arrêté royal du 14 novembre 2007.

⁽¹⁶⁾ Article 34, 7° de l'arrêté royal du 14 novembre 2007.

⁽¹⁷⁾ Article 34, 8° de l'arrêté royal du 14 novembre 2007.

⁽¹⁸⁾ Article 14, alinéa 4 de la loi du 2 mai 2007 relative à la publicité des participations importantes dans des émetteurs dont les actions sont admises à la négociation sur un marché réglementé et portant des dispositions diverses, M.B., 12 juin 2007, p. 31588.

126. Le Code 2009 prévoit que la déclaration de gouvernance d'entreprise devrait au minimum comprendre les informations suivantes⁽¹⁹⁾ :

- une description de la composition et du mode de fonctionnement du conseil d'administration et de ses comités, comprenant au moins :
  - une liste des membres du conseil d'administration indiquant quels sont les administrateurs indépendants ;
  - une information sur les administrateurs qui ne remplissent plus les conditions d'indépendance ;
  - le nombre de réunions du conseil d'administration et de ses comités ainsi que le taux individuel de présence des administrateurs ;
  - une liste des membres des comités du conseil d'administration ;
  - le cas échéant, les raisons pour lesquelles la nomination d'un ancien CEO comme président du conseil d'administration est conforme aux meilleurs intérêts de la société ; et
  - une liste des membres du management exécutif.
- des commentaires sur l'application de la politique établie par le conseil d'administration pour les transactions et autres relations contractuelles – entre la société, y compris les sociétés liées, et les administrateurs et managers exécutifs – qui ne sont pas couvertes par les dispositions légales concernant les conflits d'intérêts ;
- une information sur les principales caractéristiques du processus d'évaluation du conseil d'administration, de ses comités et de ses administrateurs individuels ;
- les principales caractéristiques des bonus accordés sous la forme d'actions, d'options ou de tout autre droit d'acquérir des actions, tels qu'ils ont été approuvés par l'assemblée générale ou soumis à celle-ci.

⁽¹⁹⁾ Disposition 9.3.1 du Code 2009.

2.3. LE RAPPORT DE REMUNERATION

2.3.1. Sociétés visées par l'obligation d'établir un rapport de rémunération

127. L'article 96, § 3 du Code des sociétés prévoit l'obligation de publier un rapport de rémunération pour les sociétés dont les *actions* sont admises aux négociations sur un marché au sens de l'article 4 du Code des sociétés.

Dès lors, les sociétés qui négocient uniquement des titres autres que des actions sur un marché réglementé ou/et qui négocient des actions sur un MTF ne doivent pas publier de rapport de rémunération.

2.3.2. Mentions à reprendre dans le rapport de rémunération

A. Principe

128. Le rapport de rémunération doit contenir au moins les informations énumérées à l'article 96, § 3 du Code des sociétés. Ce rapport constitue une section spécifique de la déclaration de gouvernement d'entreprise.

Certaines de ces informations sont de nature financière. Afin d'assurer la cohérence de la présente contribution, ces informations sont mentionnées ci-dessous mais ne feront pas l'objet d'une attention particulière, notamment concernant la mission du commissaire relative à ces informations.

B. Politique de rémunération

129. Le rapport de rémunération doit contenir les informations suivantes relatives à la politique de rémunération (art. 96, § 3, al. 1er, 1° et 2° C. Soc.) :

- une description de la procédure adoptée pendant l'exercice social faisant l'objet du rapport, pour :
  - i) élaborer une politique relative à la rémunération des administrateurs, des membres du comité de direction, des autres dirigeants et des délégués à la gestion journalière de la société ; et
  - ii) fixer la rémunération individuelle des administrateurs, des membres du comité de direction, des autres dirigeants et des délégués à la gestion journalière de la société.
- une déclaration sur la politique de rémunération des administrateurs, des membres du comité de direction, des autres dirigeants et des délégués à la gestion journalière de la société, adoptée pendant l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion, qui contient au moins les informations suivantes :
  - i) les principes de base de la rémunération, avec indication de la relation entre rémunération et prestations ;
  - ii) l'importance relative des différentes composantes de la rémunération ;
  - iii) les caractéristiques des primes de prestations en actions, options ou autres droits d'acquérir des actions ;

- iv) des informations sur la politique de rémunération pour les deux exercices sociaux suivants.
- les modifications importantes de la politique de rémunération par rapport à l'exercice social faisant l'objet du rapport.

C. Informations relatives aux rémunérations liées aux prestations

130. Dans le cas où les administrateurs exécutifs, les membres du comité de direction, les autres dirigeants ou les délégués à la gestion journalière entrent en ligne de compte pour toucher des rémunérations liées aux prestations de la société ou d'une société qui fait partie du périmètre de consolidation de cette société, aux prestations de l'unité d'exploitation ou aux prestations de l'intéressé, le rapport de rémunération devra contenir:

- les critères pour l'évaluation des prestations au regard des objectifs ;
- l'indication de la période d'évaluation ; et
- la description des méthodes appliquées pour vérifier s'il a été satisfait à ces critères de prestation.

131. L'article 96, § 3, alinéa 1er, 5° du Code des sociétés précise que ces informations doivent être indiquées de manière à ce qu'elles ne fournissent aucune donnée confidentielle sur la stratégie de l'entreprise.

D. Publication des montants ou informations de rémunération des administrateurs

132. L'article 96, § 3, alinéa 1er, 3° du Code des sociétés prévoit l'obligation de publier, sur base individuelle, le montant des rémunérations et autres avantages accordés de manière directe ou indirecte aux administrateurs non exécutifs par la société ou une société qui fait partie du périmètre de consolidation de cette société.

133. L'article 96, § 3, alinéa 1er, 4° du Code des sociétés précise que dans la mesure où certains membres du comité de direction, certains autres dirigeants ou certains délégués à la gestion journalière font également partie du conseil d'administration, le rapport de rémunération devra, dans ce cas, mentionner des informations sur le montant des rémunérations pour l'exercice de cette fonction.

E. Publication individuelle des montants de rémunérations du CEO

134. L'article 96, § 3, alinéa 1er, 6° du Code des sociétés, prévoit la publication, dans le rapport de rémunération, des rémunérations et autres avantages accordés de manière directe ou indirecte au représentant principal des administrateurs exécutifs, au président du comité de direction, au représentant principal des autres dirigeants ou au représentant principal des délégués à la gestion journalière par la société ou une société qui fait partie du périmètre de consolidation de cette société.

135. Cette information devra se présenter sous la forme suivante :

- la rémunération de base ;
- la rémunération variable ;
- la pension ;
- les autres composantes de la rémunération ;
- les modifications importantes de la rémunération par rapport à l'exercice social faisant l'objet du rapport.

F. Publication globale des montants de rémunération des autres dirigeants

136. L'article 96, § 3, alinéa 1er, 7° du Code des sociétés, prévoit la publication, dans le rapport de rémunération, du montant des rémunérations et autres avantages accordés directement ou indirectement aux autres administrateurs exécutifs, membres du comité de direction, autres dirigeants et délégués à la gestion journalière par la société ou une société qui fait partie du périmètre de consolidation de cette société.

137. Cette information devra se présenter sous la forme suivante :

- la rémunération de base ;
- la rémunération variable ;
- la pension ;
- les autres composantes de la rémunération ;
- les modifications importantes de la rémunération par rapport à l'exercice social faisant l'objet du rapport.

G. Publication individuelle du nombre et des caractéristiques clés des avantages liés aux actions

138. L'article 96, § 3, alinéa 1er, 8° du Code des sociétés, prévoit la publication, dans le rapport de rémunération, pour les administrateurs exécutifs, les membres du comité de direction, les autres dirigeants et les délégués à la gestion journalière, du nombre et des caractéristiques clés des actions, des options sur actions ou de tous autres droits d'acquérir des actions accordés, exercés ou venus à échéance au cours de l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion.

H. Indemnité de départ et droit au recouvrement de la rémunération

139. Le rapport de rémunération doit contenir, pour les administrateurs exécutifs, les membres de comité de direction, les autres dirigeants et les délégués à la gestion journalière, les informations suivantes :

- les dispositions relatives à l'indemnité de départ (art. 96, § 3, al. 1er, 9° C. Soc.) ;
- la justification et décision du conseil d'administration, sur proposition du comité de rémunération, relatives à la question de savoir si la personne concernée entre en ligne de compte pour l'indemnité de départ, et la base de calcul de cette indemnité (art. 96, § 3, al. 1er, 10° C. Soc.) ;
- la mesure dans laquelle un droit de recouvrement de la rémunération variable attribuée sur la base d'informations erronées est prévu au bénéfice de la société.

2.3.3. Approbation par l'assemblée générale

140. L'article 554, alinéa 3 du Code des sociétés prévoit que le rapport de rémunération devra faire l'objet d'un vote séparé lors de l'assemblée générale.

2.4. TABLEAU RÉCAPITULATIF

141. Le tableau ci-dessous reprend les informations à inclure dans la déclaration de gouvernement d'entreprise en fonction du type de société, ainsi que l'entrée en vigueur de l'obligation de publication.

86

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprise	Société dont les actions sont négociées sur un marché réglementé	Société dont des titres autres que les actions sont négociées sur un marché réglementé		Entrée en vigueur
		Sans actions négociées sur un MTF	Avec actions négociées sur un MTF	
Désignation du Code 2009	X	N/A	X	Exercice social 2010, rapport de gestion arrêté en 2010 et rapport du commissaire signé en 2011
Approche « comply or explain »	X	N/A	X	
Description du contrôle interne	X	X	X	
Publication des participations importantes	X	N/A	N/A	
Composition et description des organes de gestion et de leurs comités	X	N/A	X	
Rapport de rémunération	X	N/A	N/A	Exercice social débutant après le 23/4/2010, rapport de gestion arrêté en 2011 (si exercice social débute le 1 ^{er} janvier 2011), rapport du commissaire signé en 2012 (si exercice social débute au 1 ^{er} janvier 2011)

2.5. LA MISSION DU COMMISSAIRE RELATIVE À LA DÉCLARATION DE GOUVERNEMENT D'ENTREPRISE

2.5.1. Le Code des sociétés

142. Dans les travaux parlementaires de la loi du 6 avril 2010, il est précisé que le législateur a opté pour inclure la déclaration de gouvernement d'entreprise comme section spécifique du rapport de gestion⁽²⁰⁾.

143. En conséquence du fait que la déclaration de gouvernement d'entreprise fait partie intégrante du rapport de gestion, le commissaire doit, en vertu des articles 144, 6° et 148, 5° du Code des sociétés, vérifier d'une part que le rapport de gestion, y compris la déclaration de gouvernement d'entreprise et le rapport de rémunération, comprend les mentions requises par l'article 96 du Code des sociétés ou par l'article 119 du Code des sociétés, et d'autre part que ces mentions concordent avec les comptes annuels (ou consolidés)⁽²¹⁾.

144. Toutefois, les travaux parlementaires précisent que le commissaire ne devra pas réaliser une analyse qualitative des éventuelles dérogations au Code 2009 et de l'explication fournie par la société dans sa déclaration.

145. L'analyse ci-dessous se concentre uniquement sur la problématique des informations non financières. Dès lors, les aspects financiers repris dans le rapport de rémunération ne sont pas traités.

2.5.2. La norme « Contrôle du rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés) »

146. Afin d'analyser la mission du commissaire, il est intéressant de se référer à la norme belge relative au contrôle du rapport de gestion.

Cette norme prévoit, en son paragraphe 13 à 15 que le commissaire doit :

- s'assurer que toutes les données prescrites par le Code des sociétés sont traitées dans le rapport de gestion ;
- vérifier la concordance du rapport de gestion avec les comptes annuels (ou consolidés), c'est-à-dire :
  - a) lire le rapport de gestion et examiner les données financières y reprises afin d'identifier des incohérences significatives par rapport aux comptes annuels (ou consolidés) contrôlés ;
  - b) déterminer si l'incohérence significative se situe au niveau du rapport de gestion ou au niveau des comptes annuels (ou consolidés) mêmes, et
- lorsqu'une correction significative des comptes annuels (ou consolidés) contrôlés s'avère nécessaire et que l'entité contrôlée refuse de l'apporter, il doit soit formuler

⁽²⁰⁾ Exposé des motifs du projet de loi, *Doc. parl.*, Ch. repr., 2009-2010, n° 2336/001, p. 9.

⁽²¹⁾ Exposé des motifs du projet de loi, *Doc. parl.*, Ch. repr., 2009-2010, n° 2336/001, p. 9.

une réserve dans la première partie de son rapport, soit exprimer une opinion négative. ;

- lorsqu'il a constaté une incohérence significative au niveau du rapport de gestion, il doit mentionner dans la deuxième partie de son rapport qu'à son avis, il existe une incohérence significative dans le rapport de gestion par rapport aux comptes annuels (ou consolidés).
- dans la mesure où il existe une éventuelle impression trompeuse suscitée dans le rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés) :
  - a) s'entretenir avec l'organe de gestion de l'entité contrôlée au sujet de toute anomalie significative portant sur des faits relatés dans le rapport de gestion ;
  - b) si après cet entretien, il considère qu'il subsiste une anomalie significative portant sur des faits relatés dans le rapport de gestion, recommander à l'organe de gestion de l'entité contrôlée de consulter un tiers qualifié et prendre en considération l'avis obtenu ;
  - c) envisager de prendre des mesures appropriées complémentaires lorsqu'il en conclut que le rapport de gestion contient une anomalie significative portant sur des faits relatés que l'organe de gestion de l'entité contrôlée refuse de corriger.

147. Le commissaire peut s'inspirer des dispositions de la norme pour effectuer sa mission de vérification de la concordance de la déclaration de gouvernement d'entreprise avec les comptes annuels. Toutefois, cette inspiration est limitée dans la mesure où la plupart des informations contenues dans la déclaration de gouvernement d'entreprise, sont de nature non financière, et que par conséquent, bien souvent, elles ne se reflèteront pas dans les comptes annuels.

148. Le commissaire a, toutefois, l'obligation d'effectuer des procédures lorsqu'il estime que le rapport de gestion (et donc la déclaration de gouvernement d'entreprise) donne une impression trompeuse ou mensongère. Les modalités d'application⁽²²⁾ prévue dans la norme spécifie qu'il n'appartient pas au commissaire de donner une appréciation globale de la sincérité et de la fidélité du rapport de gestion⁽²³⁾, mais il peut considérer que certaines informations reprises dans le rapport de gestion sont trompeuses *sans* qu'il y soit question d'un manque de concordance avec les comptes annuels.

Dans ce cas, le commissaire devra prendre des mesures appropriées telles que, s'entretenir avec la direction ou demander un avis juridique. Dans la mesure où le commissaire fait face à un refus persistant de la direction de modifier cette information trompeuse, le commissaire devra ajouter un paragraphe complémentaire dans la deuxième partie de son rapport relatif à cette situation⁽²⁴⁾, qui ne peut être confondu avec une réserve sur les comptes annuels⁽²⁵⁾.

⁽²²⁾ Paragraphe 35 de la norme.

⁽²³⁾ Paragraphe 3.10.2. des normes générales de révision.

⁽²⁴⁾ Paragraphe 36 de la norme.

⁽²⁵⁾ Paragraphe 37 de la norme.

2.5.3. La norme ISA 720

149. La norme ISA 720 relative à la responsabilité de l'auditeur concernant les autres informations présentées dans des documents contenant des états financiers audités⁽²⁶⁾, précise que l'auditeur doit prendre connaissance des « autres informations » et le cas échéant, identifier des « incohérences majeures » ou des « anomalie dans les faits relatés avec les états financiers audités » qui pourraient induire les lecteurs en erreur.

Par « autres informations », la norme ISA 720 entend informations financières et non financières (autres que les états financiers et le rapport de l'auditeur sur ces états) qui sont incluses, soit en raison de loi ou de règlements, soit du fait de la pratique, dans un document comprenant des états financiers audités ainsi que le rapport d'audit sur ces états.

Par « incohérences majeures », la norme ISA 720 entend une autre information en contradiction avec des informations contenues dans les états financiers. Une incohérence majeure peut engendrer un doute sur les conclusions de l'audit tirées des éléments probants précédemment recueillis et, éventuellement, sur le fondement de l'opinion de l'auditeur sur les états financiers.

Par « anomalie dans les faits relatés » la norme ISA 720 entend une autre information qui n'est pas en rapport avec les données fournies dans les états financiers audités ou qui est incorrectement relatée ou présentée. Une anomalie significative dans les faits présentés peut entacher la crédibilité du document contenant les états financiers audités.

150. Lorsque l'auditeur relève une incohérence majeure, il doit déterminer s'il convient de modifier les états financiers audités ou les autres informations présentées.

S'il s'avère qu'une modification des états financiers audités est nécessaire mais que la direction s'y refuse, l'auditeur doit modifier l'opinion dans son rapport d'audit conformément à la norme ISA 705.

S'il s'avère qu'une modification des autres informations présentées est nécessaire mais que la direction s'y refuse, l'auditeur doit:

⁽²⁶⁾ Traduction de la norme ISA 720 « Other Information in Documents containing Audited Financial Statements », Handbook of International Auditing Assurance, and Ethics Pronouncements of IFAC, New York, 2007. Les normes ISA ont été traduites vers le français et le néerlandais à la suite d'un accord de collaboration entre l'Institut des Réviseurs d'Entreprises (Belgique), la Compagnie Nationale des Commissaires aux Comptes (France) et le Royal NIVRA (Pays-Bas). Ces traductions sont disponibles sur le site internet de l'Institut de Réviseurs d'Entreprises, rubrique « Documentation », sous-rubrique « Traduction des normes ISA », <https://www.ibr-ire.be/fra/download.aspx?type=3&id=2886&file=6020>.

Depuis 2004, l'IAASB a entrepris un projet de clarification des normes ISA dans son ensemble. La norme ISA 720 a également été clarifiée et a fait l'objet d'une restructuration mais pas d'une modification. Pour les besoins de l'article la norme ISA 720 susmentionnée correspond à la norme clarifiée et approuvée par l'IAASB en décembre 2007. Pour de plus amples informations sur le projet de clarification, voir D. SCHOCKAERT, « Het clarity-project van de IAASB », *Accountancy en Bedrijfskunde*, juin 2007, p. 22-33.

- a) inclure dans son rapport un paragraphe portant sur d'autres questions décrivant l'incohérence majeure relevée, conformément à la norme ISA 706 ; ou
- b) ne pas émettre son rapport d'audit ; ou
- c) se démettre de la mission d'audit, lorsque la législation ou la réglementation le permet.

151. Si, lors de sa prise de connaissance des autres informations présentées dans le but d'identifier des incohérences majeures, l'auditeur vient à relever une anomalie significative manifeste dans les faits relatés, il doit s'entretenir de cette question avec la direction

90

Si, à la suite de cet entretien, l'auditeur considère qu'il subsiste une anomalie significative manifeste dans les faits relatés, il doit demander à la direction de consulter une tierce partie compétente, tel que le conseil juridique de l'entité, et prendre en considération l'avis obtenu.

Si l'auditeur conclut que les autres informations présentées comportent une anomalie significative portant sur les faits relatés que la direction refuse de corriger, il doit informer la direction de sa préoccupation concernant ces informations et prendre toutes mesures complémentaires appropriées.

152. Ici aussi, le commissaire peut s'inspirer des diligences requises pour effectuer sa mission de vérification de la concordance de la déclaration avec les comptes annuels. Toutefois, de la même manière que pour la norme belge, cette inspiration est limitée dans la mesure où la plupart des informations contenues dans la déclaration de gouvernement d'entreprise, sont de nature non financière, et que donc, ne se reflètent pas forcément dans les comptes annuels⁽²⁷⁾.

153. En ce qui concerne les anomalies dans les faits relatés, celles-ci sont limitées à celles que l'auditeur aurait pris connaissances durant l'audit sans devoir effectuer une recherche active. Toutefois, l'auditeur ne peut pas ignorer une telle anomalie lorsqu'il en a pris connaissance⁽²⁸⁾.

154. Par ailleurs, le fait que l'auditeur ne doit pas procéder à une recherche active sur de telles anomalies ne signifie pas que l'auditeur puisse permettre des erreurs ou des informations mensongères dans un document auquel son nom sera associé⁽²⁹⁾. En effet, le Code éthique de l'IFAC prévoit en sa section 110.2, sur l'intégrité, que :

«Le professionnel comptable ne doit pas être associé à des rapports, déclarations, communications ou autres informations lorsqu'il considère que les informations données :

⁽²⁷⁾ FEE, *Discussion Paper for Auditor's Role Regarding Providing Assurance on Corporate Governance Statements*, November 2009, p. 35. www.fee.be/fileupload/upload/DP%20Assurance%20on%20Corporate%20Governance%20Statements%200911%20Colour20112009541533.pdf.

⁽²⁸⁾ *Ibid.*, p. 35.

⁽²⁹⁾ *Ibid.*, p. 36.

- (a) contiennent une affirmation significativement fausse ou trompeuse ;
- (b) contiennent des déclarations ou des informations fournies de façon irréfléchie ;
- (c) omettent ou obscurcissent des informations devant être obligatoirement incluses lorsque cette omission ou cet obscurcissement est de nature trompeuse. »⁽³⁰⁾.

155. L'auditeur a par conséquent, l'obligation d'agir dans la mesure où il prend connaissance qu'une information, dans un document publié avec son rapport d'audit, est fausse ou mensongère. Il peut donc s'agir d'une information fausse reprise dans ledit document ou d'une omission d'information inappropriée faisant que le document reflète une information mensongère.

Ainsi, par exemple, si la déclaration de gouvernement d'entreprise précise que le comité d'audit se réunit tous les trimestres, alors que l'auditeur sait que le comité d'audit ne s'est réuni qu'une seule fois pendant l'année, l'auditeur devra, dans ce cas, discuter avec la direction afin de modifier la mention dans la déclaration, et à défaut, il devra le notifier dans son rapport d'audit⁽³¹⁾.

2.5.4. Le degré de confiance supplémentaire fourni par le réviseur d'entreprises

156. Comme mentionné ci-dessus (*cf. supra*, nos 124-126), la déclaration de gouvernement d'entreprise peut couvrir différents sujets et peut contenir des informations supplémentaires que celles requises par le Code des sociétés, soit parce que le Code 2009 le requiert, soit parce que la société décide d'être davantage transparente avec ses actionnaires.

157. La société peut également décider de confier au réviseur d'entreprises (voire au commissaire en outre de sa mission de contrôle légal des comptes), le soin de vérifier ces informations.

Dès lors, la question se pose de savoir quel niveau de confiance le réviseur d'entreprises pourrait fournir en fonction du type d'information publiée. Il s'agit ici de déterminer, en fonction des procédures que le réviseur d'entreprises effectuera, le degré de confiance que peut avoir l'utilisateur sur l'information publiée et vérifiée par le réviseur d'entreprises⁽³²⁾.

158. Différents degrés de confiance peuvent être possibles⁽³³⁾ :

- a) *conclusions de faits dans le cadre de procédures convenues* : le réviseur d'entreprises vérifie que l'information a été publiée. Cela peut également conduire à procéder à la vérification de certains aspects factuels spécifiques de l'information publiée, par exemple, vérifier la liste des membres du conseil d'administration ou de comités spécialisés en fonction des procès-verbaux des réunions. Le réviseur d'entreprises ne va pas jusqu'à exprimer une opinion. Il appartiendra à l'utilisateur du rapport du réviseur d'entreprises de se forger sa propre opinion sur la conclusion de faits

⁽³⁰⁾ IFAC *Code of Ethics for Professional Accountants*, June 2009, web.ifac.org.

⁽³¹⁾ FEE, *op. cit.*, p. 36.

⁽³²⁾ FEE, *op.cit.*, p. 33.

⁽³³⁾ *International Framework for Assurance Engagement*, www.ifac.org/IAASB/Pronouncements.php#Framework.

- exprimée par le réviseur d'entreprises. Cette procédure se fait dans le cadre de la norme ISRS 4400⁽³⁴⁾ sur les missions de procédures convenues ;
- b) *assurance limitée* : cette mission a pour objectif de ramener le risque de mission d'assurance à un niveau acceptable, compte tenu des circonstances de la mission⁽³⁵⁾, mais le risque est plus élevé que dans le cas d'une mission d'assurance raisonnable, pour permettre l'expression d'une opinion sous forme négative. Cette mission se fait dans le cadre de la norme ISAE 3000⁽³⁶⁾ sur les missions d'assurance et requiert des conditions d'application précises telles que le fait de disposer de critères appropriées (*suitable criteria*) pour évaluer ou mesurer l'information à contrôler et comprennent, lorsque cela est pertinent, des points de référence en matière de présentation et d'informations à fournir, tels que les cadres de référence;
  - c) *assurance raisonnable* : cette mission a pour objectif de ramener le risque de mission d'assurance à un niveau suffisamment faible, compte tenu des circonstances de la mission, pour permettre l'expression d'une opinion sous forme positive. Cette mission se fait dans le cadre de la norme ISAE 3000 sur les missions d'assurance et requiert également des conditions d'application précises telles que le fait de disposer de critères appropriées comme pour les missions d'assurance limitée.

159. En fonction du type d'information contenue dans la déclaration de gouvernement d'entreprise, le réviseur d'entreprises sera capable de fournir un certain degré de confiance. Cependant, dans certains cas, et en raison de la nature de l'information, le réviseur d'entreprises ne pourra pas en fournir, comme par exemple, les domaines relatifs à la nomination du commissaire⁽³⁷⁾.

2.5.5. Tableau récapitulatif

160. Le tableau ci-dessous, reprend les différentes informations que la déclaration de gouvernement d'entreprises doit (en caractère gras) ou peut (en caractère normal) comporter et le degré de confiance que le réviseur d'entreprises doit (en caractère gras) ou peut (en caractère normal) fournir⁽³⁸⁾ en fonction de l'information. Ce tableau est repris à titre d'exemple, les niveaux de degré de confiance exprimé représente le maximum que pourrait fournir un réviseur d'entreprises (ou celui qu'il doit fournir en raison du Code des sociétés). Il n'est pas non plus exhaustif des informations que pourrait publier une société dans sa déclaration de gouvernement d'entreprise.

⁽³⁴⁾ Traduction de l'*International Standard on Related Services 4400*, « Engagements to perform agreed-upon procedures regarding financial information », www.ifac.org/IAASB/Pronouncements.php#Standards.

⁽³⁵⁾ Les circonstances de la mission comprennent les termes et conditions de la mission, notamment s'il s'agit d'une mission d'assurance raisonnable ou d'assurance limitée, les caractéristiques de l'objet considéré, les critères à utiliser, les besoins des utilisateurs visés, les caractéristiques pertinentes de la partie responsable et de son environnement, et d'autres éléments tels que les événements, opérations, conditions et pratiques qui peuvent avoir une incidence importante sur la mission.

⁽³⁶⁾ Traduction de l'*International Standard on Assurance Engagements 3000*, « Assurance Engagements other than audits or reviews of historical financial information », www.ifac.org/IAASB/Pronouncements.php#Standards.

⁽³⁷⁾ FEE, *op.cit.*, p. 43.

⁽³⁸⁾ Tableau inspiré du *Table 3: potential maximum of auditor involvement level in key areas of corporate governance*, voy. FEE, *op. cit.*, p. 45-60.

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
Désignation du Code 2009 (art. 96 C. Soc. et A.R. 6 juin 2010).		X	X			Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels
Une explication des raisons pour lesquelles la société n'a pas appliqué une recommandation du Code 2009 (art. 96 C. Soc.).		X	X			Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels. Toutefois, le commissaire ne doit pas réaliser une analyse qualitative de l'explication mais il pourrait considérer que l'information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance ⁽³⁹⁾ .
Informations relatives aux obligations de publication des émetteurs (art. 96 C. Soc.).		X	X			Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels. Il pourrait également considérer que cette information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance.
La composition et le mode de fonctionnement des organes d'administration et de leurs comités (art. 96 C. soc.).		X	X			Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels. Il pourrait également considérer que cette information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance.

⁽³⁹⁾ Cf. supra, n° 148.

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
La société élabore une politique de publication et de communication pour promouvoir un dialogue effectif avec les actionnaires et les actionnaires potentiels (recommandation 8.2.).		X				Le réviseur d'entreprises ne peut pas être présent lors de réunions individuelles avec les investisseurs et ne peut pas également demander directement à ceux-ci s'ils ont participé à ce type de réunions ainsi que les sujets abordés. Toutefois, le réviseur d'entreprises peut vérifier que la description de la politique de publication et de communication correspond à la réalité ⁽⁴⁰⁾ . Il pourrait également considérer que certaines informations sont trompeuses ou mensongères.
La société encourage les actionnaires à participer aux assemblées générales et doit donner la possibilité à ceux qui ne peuvent être présents de voter in abstentia. (recommandation 8.5.).		X				Le réviseur d'entreprises peut vérifier certains aspects factuels, tels que l'envoi d'informations avant l'assemblée générale et la disponibilité d'un système de vote électronique
La société se dote d'un conseil d'administration effectif et efficace qui prend des décisions dans l'intérêt social (principe 2).		X				Le réviseur d'entreprises ne peut se prononcer sur l'efficacité du conseil d'administration. Toutefois, le réviseur d'entreprises peut vérifier certains aspects factuels de l'explication de la société sur l'efficacité du conseil d'administration, tels que la composition du conseil d'administration (les membres) et le taux de présence de ceux-ci aux réunions du conseil. Il pourrait également considérer que certaines informations sont trompeuses ou mensongères.

⁽⁴⁰⁾ Cette vérification est déjà effectuée dans le cadre de la norme AA1000 *Assurance Standard* (2008). Cette norme prévoit l'évaluation sur la base de principes développés par l'organisation *AccountAbility* (AA1000 AP) comportant une méthode d'organisation pour les sociétés au niveau de leur management, de leur performance et de leur *reporting* sur des aspects de développement durable. www.accountability.org/aa1000as.

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
La société définit une structure claire de management exécutif (principe 6). Une séparation nette des responsabilités à la tête de la société est opérée entre, d'une part, la responsabilité de la conduite du conseil d'administration, et d'autre part, la responsabilité exécutive de la conduite des activités de la société (recommandation 1.5.).		X				
Aucun administrateur individuel ou groupe d'administrateurs ne peut dominer la prise de décisions dans le conseil d'administration. Aucun membre du conseil d'administration individuel ne peut avoir de pouvoirs décisionnels excessifs (recommandation 2.2.).	X					Le réviseur d'entreprises peut vérifier qu'une procédure existe afin de prévenir des abus de pouvoirs individuels. Toutefois, le réviseur d'entreprises ne pourra pas en pratique vérifier si toutes les décisions qui ont été prises l'ont été de manière collective (sauf éventuellement si un membre indépendant du comité d'audit est présent lors de toutes les réunions).
La moitié des membres du conseil d'administration est constituée d'administrateurs non exécutifs et au moins trois d'entre eux sont indépendants (recommandation 2.3.).		X				
La société instaure une procédure rigoureuse et transparente pour la nomination de (principe 4)		X				Le réviseur d'entreprises peut vérifier certains aspects factuels, tels que l'existence de procédures de nomination et de critères de sélection pour les administrateurs, l'existence d'un comité de nomination ainsi que son avis sur la nomination d'un membre du conseil d'administration sur la base du procès-verbal de l'assemblée générale.

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
La société publie une information sur les principales caractéristiques du processus d'évaluation du conseil d'administration, de ses comités et de ses administrateurs individuels (art. 96, § 2, 2°, C. Soc. et recommandation 9.3/1.).		X	X			<p>La société qui a l'obligation d'appliquer le Code 2009 devra publier cette information dans sa déclaration, ou à défaut devra en expliquer les raisons.</p> <p>Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels ou à défaut il doit vérifier qu'une explication a été fournie par la société sur les raisons pour lesquelles elle a décidé de ne pas appliquer cette recommandation. Toutefois, le commissaire ne doit pas réaliser une analyse qualitative de l'explication mais il pourrait considérer que l'information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance.</p>
Le président du conseil d'administration veille à ce que les nouveaux administrateurs reçoivent une formation initiale adéquate (recommandation 4.8.). Les administrateurs mettent à jour leurs compétences et développent leur connaissance (recommandation 4.10.).		X				Le réviseur d'entreprises peut vérifier les aspects factuels, tels que l'existence d'une formation initiale ainsi que la confirmation des présences des membres du conseil d'administration à des séminaires, etc.
Sous la direction de son président, le conseil d'administration évalue régulièrement sa taille, sa composition, ses performances et celles de ses comités ainsi que son interaction avec le management exécutif		X				Le réviseur d'entreprises peut se prononcer sur des aspects factuels, tels que la réalisation de l'évaluation, mais ne peut pas se prononcer sur la périodicité de celle-ci qui ressort de l'appréciation du conseil d'administration ou encore sur la qualité de l'évaluation mais il pourrait considérer que l'information est trompeuse ou mensongère.

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
Le comité d'audit est chargé du suivi du contrôle légal des comptes annuels et consolidés (recommandation 5.2./6.).			X			Il est important d'éviter une auto évaluation du commissaire sur son travail. Pour ce faire, il est possible de recourir à des critères précis, comme par exemple des lignes de conduite établies par une tierce partie qui décriraient les étapes que le comité d'audit pourrait suivre.
Le comité d'audit est chargé de l'examen et du suivi de l'indépendance du commissaire en particulier pour ce qui concerne la fourniture de services complémentaires à la société (recommandation 5.2./6.).	X					Il est ici aussi important d'éviter une auto évaluation du commissaire sur son indépendance. Il est rappelé que le commissaire doit confirmer son indépendance dans son rapport sur les comptes annuels ou consolidés.

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
<p>La société publie des commentaires sur l'application de la politique établie par le conseil d'administration pour les transactions et autres relations contractuelles – entre la société, y compris les sociétés liées, et les administrateurs et managers exécutifs – qui ne sont pas couvertes par les dispositions légales concernant les conflits d'intérêts (art. 96, § 2, 2°, C. Soc. et recommandation 9.3./1.).</p>						<p>Dans le cadre de sa mission de contrôle légal des comptes, le commissaire doit déjà vérifier ces informations. Ici, l'on vise d'autres informations que celles requises par les lois et règlements.</p> <p>La société qui a l'obligation d'appliquer le Code 2009 devra publier cette information dans sa déclaration, ou à défaut devra en expliquer les raisons.</p> <p>Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels ou à défaut il doit vérifier qu'une explication a été fournie par la société sur les raisons pour lesquelles elle a décidé de ne pas appliquer cette recommandation. Toutefois, le commissaire ne doit pas réaliser une analyse qualitative de l'explication mais il pourrait considérer que l'information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance.</p> <p>Le commissaire vérifie qu'une politique pour traiter des ces informations a été mises en place et que la description de la politique dans la déclaration correspond à la réalité ou au contraire contient des informations trompeuses ou mensongères. Toutefois, le commissaire ne pourra pas se prononcer sur l'adéquation de ces politiques.</p>

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
<p>Le conseil d'administration publie un rapport d'activités des réunions du conseil d'administration et de ses comités, y compris le nombre de réunion du conseil d'administration et de ses comités ainsi que le taux individuels de présence des administrateurs (recommandation 2.8.).</p>		☒	☒			<p>La société qui a l'obligation d'appliquer le Code 2009 devra publier cette information dans sa déclaration, ou à défaut devra en expliquer les raisons.</p> <p>Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels ou à défaut il doit vérifier qu'une explication a été fournie par la société sur les raisons pour lesquelles elle a décidé de ne pas appliquer cette recommandation. Toutefois, le commissaire ne doit pas réaliser une analyse qualitative de l'explication mais il peut considérer que l'information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance.</p>
<p>Une description de la procédure et de la politique de rémunération (art. 96, § 3 C. Soc.)</p>		☒	☒			<p>Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels</p> <p>Le commissaire vérifie qu'une politique pour traiter des ces informations a été mises en place et que la description de la politique dans la déclaration correspond à la réalité ou au contraire contient des informations trompeuses ou mensongères.</p> <p>Toutefois, le commissaire ne pourra pas se prononcer sur l'adéquation des procédures et politiques de rémunération.</p>

Informations incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
<p>La société publie les principales caractéristiques des bonus accordés sous la forme d'actions, d'options ou de tout autre droit d'acquérir des actions, tels qu'ils ont été approuvés par l'assemblée générale ou soumis à celle-ci (art. 96, § 2, 2°, C. Soc. et recommandation 9.3./1).</p>		X	X			<p>La société qui a l'obligation d'appliquer le Code 2009 devra publier cette information dans sa déclaration, ou à défaut devra en expliquer les raisons.</p> <p>Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels ou à défaut il doit vérifier qu'une explication a été fournie par la société sur les raisons pour lesquelles elle a décidé de ne pas appliquer cette recommandation. Toutefois, le commissaire ne doit pas réaliser une analyse qualitative de l'explication mais il peut considérer que l'information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance.</p>

2.6. CONTROLE INTERNE ET GESTION DES RISQUES

2.6.1. Description et cadre référentiel de contrôle interne et de gestion des risques

A. La loi du 6 avril 2010

161. La loi du 6 avril 2010 a introduit l'obligation pour les sociétés dont les actions sont négociées sur un marché réglementé, ou sur un MTF et pour les sociétés dont les titres autres que des actions sont négociés sur un marché réglementé, de publier dans la déclaration de gouvernement d'entreprise une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société dans le cadre de l'établissement de l'information financière (art. 96, § 2, al. 1er, 3° et al. 2 et 3 C. Soc.).

162. Par l'introduction d'une telle disposition, le législateur belge a rendu obligatoire une pratique de bonne gouvernance que ces sociétés appliquaient via le Code belge de gouvernance d'entreprise et oblige, dorénavant, ces sociétés à formaliser le processus de contrôle interne et de gestion des risques en rapport avec l'élaboration de l'information financière ⁽⁴¹⁾. Cette formalisation se traduit uniquement par une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne.

163. Toutefois, la loi du 6 avril 2010 n'est pas allé jusqu'à définir la notion de contrôle interne et de gestion des risques. Elle ne précise pas non plus sur quelles bases lesdites sociétés peuvent effectuer cette description. Il s'agit ici de savoir si la société applique un cadre référentiel de contrôle interne internationalement reconnu ou si la société décide elle-même des éléments constitutifs du système de contrôle interne. Il semble que le législateur belge a, pour l'instant, laissé le soin au conseil d'administration et au comité d'audit d'apprecier la méthode de contrôle interne et les éléments constitutifs de ce contrôle à mettre en place en fonction des particularités de la société ⁽⁴²⁾.

164. Cette absence de précision de la part du législateur risque de créer une grande disparité des systèmes de contrôle interne au sein desdites sociétés, et cette disparité risque de rendre inefficace l'objectif de transparence visé par le législateur via l'obligation de description de ce système dans la déclaration de gouvernement d'entreprise.

165. Bien que la loi du 6 avril 2010 reste donc muette sur ce point, le contrôle interne n'est pas – sur le plan juridique – une notion totalement inconnue en Belgique. En effet, le législateur a mis en exergue l'importance de disposer d'une organisation administrative et comptable appropriée et de procédures de contrôle internes adéquates au sein des établissements financiers et d'assurances, et a, par la loi du 17 décembre 2008, rendu obligatoire l'instauration d'un comité d'audit au sein des entités d'intérêts public.

⁽⁴¹⁾ Sur la question d'un fondement général de disposer d'un système de contrôle interne au sein des entreprises belges, voy. P. HERMANT, « Les pouvoirs des contrôleurs », in *Séminaire Vanham et Vanham*, 20 mai 2010, p. 15 à 17.

⁽⁴²⁾ *Op. cit.*, p. 12.

D'autre part, le Code 2009, prévoit également certaines recommandations au niveau des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques.

B. Les lois sectorielles

166. Depuis de nombreuses années, le législateur a prévu l'obligation, pour certaines formes d'entreprises financières et d'assurance, de disposer d'une organisation administrative et comptable appropriée et d'un système de contrôle interne adéquat⁽⁴³⁾. Il est également prévu que le fonctionnement de ce système soit évalué au moins une fois par an⁽⁴⁴⁾.

102

167. Afin de mettre en œuvre un contrôle interne adéquat, la Commission bancaire financière et des assurances (CBFA) a élaboré diverses circulaires décrivant d'une part, les éléments constitutifs d'un contrôle interne⁽⁴⁵⁾, et d'autre part, la façon dont la direction élabore un rapport sur l'évaluation de ce système de contrôle interne⁽⁴⁶⁾.

168. Concernant la définition et les éléments constitutifs d'un système de contrôle interne adéquat, la CBFA considère que :

« Le contrôle interne se définit généralement comme l'ensemble des mesures qui, sous la responsabilité de la direction de l'établissement de crédit, doivent assurer avec une certitude raisonnable :

- une conduite des affaires ordonnée et prudente encadrée d'objectifs bien définis;*
- une utilisation économique et efficace des moyens engagés ;*
- une connaissance et une maîtrise adéquate des risques en vue de protéger le patrimoine ;*

⁽⁴³⁾ Voir les articles 20 et 20bis de la loi du 22 mars 1993 relative au statut et au contrôle des établissements de crédit, les articles 62 et 62bis de la loi du 6 avril 1995 relative au statut des entreprises d'investissements, l'article 153 de la loi du 20 juillet 2004 relative à certaines formes de gestion collective de portefeuilles d'investissement, les articles 10, 10bis et 12 de l'arrêté royal du 26 septembre 2005 relatif au statut des organismes de liquidation et des organismes assimilés à des organismes de liquidation, ainsi que l'article 14bis de la loi du 9 juillet 1975 relative au statut des entreprises d'assurance et l'article 18 de la loi du 16 février 2009 relative à la réassurance.

⁽⁴⁴⁾ Voir, entre autres, l'article 20, § 3, de la loi du 22 mars 1993, l'article 62, § 3 de la loi du 6 avril 1995, l'article 153, § 3 de la loi du 20 juillet 2004, ainsi que les articles 10, § 3 et 12 de l'arrêté royal du 26 septembre 2005.

⁽⁴⁵⁾ Par exemple : Circulaire D1 97/4 du 30 juin 1997 sur le contrôle interne et l'audit interne pour les établissements de crédit, Circulaire PPB-2006-8-CPA du 23 mai 2006 sur le contrôle interne et l'audit interne pour les entreprises d'assurance, www.cbfa.be/fr/ki/circ/ki_circ.asp#Gouvernance.

⁽⁴⁶⁾ Par exemple : Circulaire CBFA_2008_12 du 9 mai 2008 relative au rapport de la direction effective concernant l'évaluation du système de contrôle interne et de la déclaration de la direction effective concernant le rapportage prudentiel périodique pour les établissements de crédit, Circulaire CBFA_2009_26 du 24 juin 2009 relative au rapport de la direction effective concernant l'évaluation du système de contrôle interne et déclaration de la direction effective concernant le reporting prudentiel périodique pour les entreprises d'assurance, www.cbfa.be/fr/ki/circ/ki_circ.asp#Gouvernance.

- *l'intégrité et la fiabilité de l'information financière et de celle relative à la gestion ;*
- *le respect des lois et règlements ainsi que des politiques générales, plans et procédures internes(...).*

Le contrôle interne se compose des éléments suivants, étroitement liés entre eux :

1. *un environnement d'entreprise qui encourage une attitude positive à l'égard du contrôle ;*
2. *l'établissement d'objectifs, suivi de l'identification des risques et de leur analyse ;*
3. *l'élaboration de normes et de procédures destinées à maîtriser les risques afin de permettre la réalisation des objectifs fixes ;*
4. *la mise en place de systèmes d'information et de communication afin de permettre la divulgation et le suivi des objectifs en matière de contrôle interne au sein de l'établissement ;*
5. *l'identification, l'enregistrement et la communication d'informations pertinentes de manière à permettre aux diverses entités de l'établissement d'exercer de manière effective les responsabilités qui leur sont assignées ;*
6. *un reporting – tant interne qu'externe – correct et effectué à temps, en recourant à des systèmes d'information adéquats ;*
7. *la surveillance et l'évaluation régulière des mesures prises⁽⁴⁷⁾. ».*

169. La CBFA a récemment rappelé que ces critères sont toujours d'application, tout en soulignant « *la nécessité de faire usage, lors de l'évaluation du contrôle interne, d'une méthode communément acceptée qui soit suffisamment étayée et appliquée de manière cohérente* ». Par méthode communément acceptée, la CBFA vise une méthode basée sur des modèles acceptés sur le plan international ou national, tels que le COSO⁽⁴⁸⁾.

170. La CBFA souligne également que la responsabilité finale de la mise en place d'un contrôle interne adéquat repose tant sur le conseil d'administration que sur le comité de direction.

Le comité de direction est chargé de mettre en place le système de contrôle interne et de procéder à son évaluation chaque année. Il informe le conseil d'administration au moins une fois par an de l'état de la situation, le cas échéant, par l'intermédiaire d'un comité d'audit. Pour cette évaluation, il doit s'appuyer sur le rapport de l'audit interne et des services divers et doit couvrir chacune des composantes du contrôle interne, telles que les objectifs, les moyens mis en œuvre, les méthodes utilisées, les lacunes, le caractère adéquat et l'efficacité du contrôle interne.

⁽⁴⁷⁾ Circulaire D1 97/4 du 30 juin 1997 sur le contrôle interne et l'audit interne pour les établissements de crédit, p. 2.

⁽⁴⁸⁾ Circulaire CBFA_2008_12 du 9 mai 2008 relative au rapport de la direction effective concernant l'évaluation du système de contrôle interne et de la déclaration de la direction effective concernant le rapportage prudentiel périodique pour les établissements de crédit, p. 4, et en particulier la note de bas de page n° 12. Le COSO est un référentiel de contrôle interne défini par le Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. Il est utilisé notamment dans le cadre de la mise en place des dispositions relevant de la Sarbanes-Oxley, www.coso.org.

Il appartient au conseil d'administration d'assurer la surveillance du système de contrôle interne, et il peut, notamment, s'appuyer sur le rapport que lui fait périodiquement le comité de direction⁽⁴⁹⁾.

171. Afin de répondre à l'exigence légale d'évaluation annuelle du système de contrôle interne, la CBFA a également établi une circulaire imposant aux entreprises financières et d'assurance, la rédaction d'un « rapport concernant l'évaluation du système de contrôle interne »⁽⁵⁰⁾.

172. Le rapport comprend trois volets⁽⁵¹⁾ :

104

1. Une description de l'organisation, des activités et de la gestion des risques :

La direction effective doit donner une description succincte :

- de la méthode utilisée pour évaluer le contrôle interne ;
- des mesures de contrôle interne prises pour assurer la fiabilité du processus de *reporting* financier (comptes annuels et *reporting* prudentiel) ;
- du fonctionnement opérationnel, des activités et des processus de contrôle interne significatifs de l'établissement ;
- de la gestion générale des risques de l'établissement, une référence pouvant être faite aux documents descriptifs consultables qui existent déjà (dossier permanent) ;
- des domaines de *compliance* spécifiques concernant l'intégrité de l'établissement et la protection des clients.

2. Une évaluation de l'adéquation et du fonctionnement du système de contrôle interne ;

Cette évaluation, qui constitue en fait un *self assessment*, porte sur les cinq domaines suivants :

- le système de contrôle interne (méthode) ;
  - le processus de *reporting* financier (comptes annuels et *reporting* prudentiel) ;
  - le fonctionnement opérationnel, les activités et les processus de contrôle interne significatifs de l'établissement ;
  - la gestion générale des risques ;
  - la *compliance* et la protection des avoirs des investisseurs.
3. Une énumération des mesures prises dans le cadre du processus de contrôle interne.

⁽⁴⁹⁾ Circulaire D1 97/4, *op. cit.*, p. 3 et 4.

⁽⁵⁰⁾ Circulaire CBFA_2008_12, *op. cit.*, p. 2.

⁽⁵¹⁾ *Op. cit.*, p. 2., 5 et 6.

C. Le comité d'audit

173. La loi du 17 décembre 2008⁽⁵²⁾ a introduit l'obligation pour les entités d'intérêt public, et donc notamment les sociétés cotées, d'instaurer un comité d'audit (art. 526bis C. Soc.).

174. Le comité d'audit est chargé du suivi de l'efficacité des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société⁽⁵³⁾.

175. Le législateur n'est pas allé plus loin dans la définition de cette tâche, laissant le soin au Code 2009 de les décrire de manière plus approfondie.

D. Le Code belge de gouvernance d'entreprise 2009

176. Il est important de rappeler que le Code 2009 a été rendu obligatoirement applicable pour les sociétés qui doivent désigner le code qu'elles appliquent (*cf. supra*, nos 117-118). Ceci a pour conséquence, que les recommandations du Code 2009 doivent être appliquées, et à défaut, lesdites sociétés devront expliquer les raisons pour lesquelles ces recommandations n'ont pas été appliquées (principe du « *comply or explain* »).

177. Les recommandations du Code 2009 en matière de contrôle interne et de gestion des risques suivent une certaine ligne de conduite :

- le conseil d'administration détermine la stratégie de la société, identifie les objectifs à atteindre et son appétence au risque, c'est à dire le niveau de risque qu'il considère comme acceptable pour obtenir l'assurance raisonnable que les objectifs seront atteints⁽⁵⁴⁾ ;
- le conseil d'administration, en prenant compte de ce qui précède, approuve un cadre référentiel de contrôle interne et de gestion des risques adapté aux particularités de la société ainsi qu'aux risques auxquels la société est sujette et à accepter de prendre⁽⁵⁵⁾. Un tel cadre référentiel doit être clair, définir la signification du «contrôle interne» et de la «gestion de risques» et aider le management exécutif à mettre en œuvre les systèmes de contrôle interne et de gestion de risques⁽⁵⁶⁾. Ce cadre doit contenir des systèmes d'identification, d'évaluation, de gestion et de suivi des risques financiers et autres⁽⁵⁷⁾;

⁽⁵²⁾ Loi du 17 décembre 2008 instituant notamment un comité d'audit dans les sociétés cotées et les entreprises financières, *M.B.*, 29 décembre 2008.

⁽⁵³⁾ Pour de plus amples informations sur le comité d'audit, voy. M. DE WOLF, D. SZAFRAN, N. HOYOUX, « Le comité d'audit : une analyse juridique après les lois du 17 décembre 2008 et du 9 février 2009 », in ICCI (ed.), *Le comité d'audit et le commissaire*, Bruges, la Chartre, 2009, p. 127 et s.

⁽⁵⁴⁾ Recommandation 1.2. du Code 2009.

⁽⁵⁵⁾ Recommandation 1.3. du Code 2009.

⁽⁵⁶⁾ Ligne de conduite de la recommandation 1.3. du Code 2009 (non soumise au principe du « *comply or explain* »).

⁽⁵⁷⁾ Recommandation 6.5. du Code 2009.

- le management exécutif met en place et met en œuvre le contrôle interne et la gestion des risques sur la base du cadre référentiel approuvé par le conseil d'administration⁽⁵⁸⁾ ;
- le conseil d'administration examine la mise en œuvre du cadre référentiel en fonction du suivi effectué par le comité d'audit, de l'efficacité des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société⁽⁵⁹⁾. Pour ce faire, le comité d'audit :
  - rend régulièrement compte au conseil d'administration de l'exécution de cette tâche en identifiant les questions pour lesquelles il estime qu'une action ou une amélioration est nécessaire et en faisant des recommandations sur les mesures à prendre⁽⁶⁰⁾ ;
  - effectue, au moins une fois par an, un contrôle sur l'efficacité des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques mis en place par le management exécutif afin de s'assurer que les principaux risques (y compris les risques liés à la fraude et au respect de la législation et des règles en vigueur) sont correctement identifiés, gérés et communiqués conformément au cadre référentiel approuvé par le conseil d'administration⁽⁶¹⁾ ;
- le conseil d'administration décrit les principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société, à publier dans la déclaration de gouvernement d'entreprise. Le comité d'audit examine ces commentaires⁽⁶²⁾.

E. En France

178. Il est intéressant d'analyser la situation en France. En effet, depuis la Loi de Sécurité Financière (LSF) du 1er août 2003 qui a introduit les articles 225.37 et 225.68 dans le Code de commerce, les sociétés faisant appel public à l'épargne ont l'obligation de rendre compte dans un rapport, des procédures de contrôle interne mises en place par la société.

179. Déjà depuis 2004, l'Autorité des Marchés Financiers (AMF) avait souligné « *qu'à la différence de la gouvernance d'entreprise, qui bénéficie désormais de standards de place auxquels les émetteurs peuvent se comparer, l'absence d'un référentiel unanimement admis sur le contrôle interne en rend la description plus difficile et peut constituer un frein si l'on souhaite parvenir à terme à une évolution de l'adéquation et de l'efficacité des systèmes* »⁽⁶³⁾.

180. C'est la raison pour laquelle, l'AMF a élaboré un cadre référentiel de contrôle interne destiné aux sociétés faisant appel public à l'épargne⁽⁶⁴⁾.

⁽⁵⁸⁾ Recommandation 6.5. du Code 2009.

⁽⁵⁹⁾ Recommandation 1.3. du Code 2009.

⁽⁶⁰⁾ Recommandation 5.2./9. du Code 2009

⁽⁶¹⁾ Recommandation 5.2./14. du Code 2009.

⁽⁶²⁾ Recommandation 5.2./15. du Code 2009.

⁽⁶³⁾ Rapport 2004 de l'AMF sur le gouvernement d'entreprise et le contrôle interne, p. 25, www.amf-france.org/documents/general/5750_1.pdf

⁽⁶⁴⁾ L'AMF a confié à un groupe de place le soin d'élaborer le cadre référentiel, voy. Résultats des travaux du groupe de place établi sous l'égide de l'AMF, « Le dispositif de Contrôle Interne : Cadre de référence », Janvier 2007, 64 p., www.amf-france.org/documents/general/7602_1.pdf. Un cadre de référence a également été élaboré pour les PME, voy. « Cadre de référence du

Ce cadre référentiel s'appuie sur les deux principaux référentiels internationaux existant :

1. Le COSO, développé par les américains. Le référentiel se base sur les cinq composantes du COSO, à savoir :

- environnement de contrôle : l'environnement dans lequel les personnes accomplissent leurs tâches et assument leurs responsabilités ainsi que les qualités individuelles des collaborateurs et surtout leur intégrité, leur éthique et leur compétence ;
- évaluation des risques : conscience et maîtrise des risques. Les objectifs fixés doivent être intégrer aux activités commerciales, financières, de production, de marketing et autres. Des mécanismes doivent être instaurés afin d'identifier, analyser et gérer les risques correspondants ;
- activités de contrôle : les normes et procédures de contrôle doivent être élaborées et appliquées pour s'assurer que sont exécutées efficacement les mesures identifiées par le management comme nécessaires à la réduction des risques liés à la réalisation des objectifs ;
- information et communication : les systèmes d'information et de communication permettent au personnel de recueillir et échanger les informations nécessaires à la conduite, à la gestion et au contrôle des opérations ;
- pilotage : l'ensemble du processus doit faire l'objet d'un suivi, et des modifications doivent y être apportées le cas échéant.

2. Le *Turnbull guidance*⁽⁶⁵⁾ développé par les britanniques. Le référentiel a retenu deux principes, à savoir :

- « *montrer une saine pratique professionnelle dans laquelle le contrôle interne est intégré dans les processus par lesquels la société poursuit ses objectifs* ;
- *rester applicable dans un environnement professionnel en mutation constante* ;
- *permettre à chaque société de le mettre en œuvre d'une façon qui tienne compte de la situation et de ses spécificités particulières* ».

181. L'intérêt de ce cadre référentiel développé par l'AMF est qu'il est adapté au droit européen, et donc à la Quatrième directive et à l'ancienne Huitième directive sur le contrôle légal des comptes qui prévoyait déjà une possibilité de mettre en place un comité d'audit ayant pour fonction, entre autres, le suivi de l'efficacité des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques.

---

contrôle interne : Guide de mise en œuvre pour les valeurs moyennes et petites », 25 février 2008, 10 p., www.amf-france.org/documents/general/8178_1.pdf.

⁽⁶⁵⁾ Guide développé par l'ICAEW (Institute of Chartered Accountants in England and Wales (ICAEW)), et publié en 1999. Il a fait l'objet d'une mise à jour par le Financial Reporting Council en 2005.

2.7. LA MISSION DU COMMISSAIRE RELATIVE À LA DESCRIPTION DES SYSTÈMES DE CONTRÔLE INTERNE ET DE GESTION DES RISQUES

2.7.1. Le Code des sociétés

182. La mission du commissaire relative à la description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques est identique à celle prévue pour les autres mentions contenues dans la déclaration de gouvernement d'entreprise.

183. En conséquence, le commissaire doit, en vertu des articles 144, 6°, et 148, 5°, du Code des sociétés, vérifier d'une part que cette description est reprise dans la déclaration, et d'autre part que cette mention concorde avec les comptes annuels ou consolidés (*cf. supra*, nos 142-145).

184. En outre, dans le cadre du contrôle légal des comptes des entités d'intérêts public, le commissaire a également l'obligation, en vertu de l'article 526bis, § 5 du Code des sociétés, de faire rapport au comité d'audit sur les questions importantes apparues dans l'exercice de sa mission de contrôle des comptes annuels ou consolidés, en particulier les faiblesses significatives du contrôle interne au regard du processus d'information financière ⁽⁶⁶⁾.

2.7.2. La norme « Contrôle du rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés) »

185. Comme il a été précédemment souligné (*cf. supra*, n° 163), la loi du 6 avril 2010 n'indique pas qu'elles sont les principales caractéristiques d'un système de contrôle interne et de gestion des risques adéquat. Le commissaire sera, dès lors, dans une situation difficile pour déterminer d'une part, si la description faite par la société est correcte et d'autre part, si les caractéristiques décrites correspondent à un vrai système de contrôle interne et de gestion des risques, en raison de l'absence de référence à un cadre référentiel.

186. Le commissaire qui doit, actuellement, vérifier cette description peut s'inspirer de ce qui a précédemment été mentionné concernant la norme relative au contrôle du rapport de gestion (*cf. supra*, nos 147-148).

Ainsi le commissaire, qui estime que la description donne une impression trompeuse ou mensongère par rapport aux informations dont il a connaissance et donc par rapport à la réalité, devra prendre des mesures appropriées telles que, s'entretenir avec la direction ou demander un avis juridique. Dans la mesure où le commissaire fait face à un refus persistant de la direction de modifier cette information trompeuse ou mensongère, le commissaire devra ajouter un paragraphe complémentaire dans la seconde partie de

⁽⁶⁶⁾ Pour de plus amples informations, voy. M. DE WOLF, D. SZAFRAN et N. HOYOUX, *op. cit.*, p. 150-151.

son rapport relatif à cette situation⁽⁶⁷⁾, qui ne peut être confondu avec une réserve sur les comptes annuels⁽⁶⁸⁾.

187. Le commissaire, dans le cadre de son contrôle légal des comptes annuels ou consolidés, obtient, en effet, une série d'information sur le contrôle interne de la société.

La première phase de l'exécution de la planification de l'audit est l'évaluation du système de contrôle interne. Le paragraphe 2.4. des normes générales de révision précise que le commissaire doit notamment fonder son opinion sur l'examen du système de contrôle interne, dont il devra sonder son efficacité. En fonction de cette évaluation, le commissaire déterminera les procédures à effectuer.

188. Les normes générales de révision précise que l'examen du contrôle interne doit porter sur⁽⁶⁹⁾ :

- « a) *l'organigramme des fonctions dans l'entité* ;
- b) *les organigrammes de la circulation interne des documents* ;
- c) *l'organisation de la circulation des biens et valeurs* ;
- d) *la vérification de la bonne organisation des moyens informatiques* ;
- e) *l'adaptation au cas spécifique de l'entité des principes généraux du contrôle interne et, notamment, la séparation des fonctions de dispositions de valeurs et de biens, de conservation de celles-ci et d'enregistrement des mutations* ;
- f) *l'organisation, les programmes et le fonctionnement d'un éventuel département d'inspection interne*. ».

189. Il est important, toutefois, de signaler, que l'examen du contrôle interne de la société, dans le cadre de sa mission de contrôle légal des comptes, ne permet pas au commissaire de se prononcer sur la description que la société fera dans la déclaration de gouvernement d'entreprise. En effet, cet examen est uniquement destiné à identifier des anomalies significatives qui pourraient avoir une influence sur les états financiers (*cf. infra*, n° 146).

190. Pour que le commissaire puisse se prononcer sur cette description, il doit pouvoir se reposer sur un cadre référentiel précis que la société a décidé d'appliquer (*cf. supra*, n° 163).

2.7.3. Les lois sectorielles

191. Comme il a été précédemment exposé, le législateur a prévu l'obligation, pour certaines formes d'entreprises financières et d'assurance, de disposer d'une organisation administrative et comptable appropriée et d'un système de contrôle interne adéquat (*cf. supra*, n° 165). Le législateur a également prévu que les commissaires doivent

⁽⁶⁷⁾ Paragraphe 36 de la norme.

⁽⁶⁸⁾ Paragraphe 37 de la norme.

⁽⁶⁹⁾ Paragraphe 2.4.2. des normes générales de révision

collaborer au contrôle prudentiel exercé par la CBFA et doivent donc évaluer les mesures de contrôle interne prises par ces entreprises financières ou d'assurances⁽⁷⁰⁾.

192. La CBFA a précisé la portée de la mission des réviseurs d'entreprises agréés dans ses circulaires. Cette mission porte sur l'évaluation de l'ensemble des mesures de contrôle interne pour fournir une assurance raisonnable quant à la fiabilité du processus de *reporting* financier et prudentiel et de l'ensemble des mesures de contrôle interne en matière de maîtrise des activités opérationnelles⁽⁷¹⁾.

193. Il est intéressant de noter que la CBFA se base dans un premier temps sur la connaissance du contrôle interne et la documentation que le commissaire a acquis durant sa mission de contrôle légal des comptes⁽⁷²⁾.

194. Ensuite, la CBFA précise que l'évaluation du contrôle interne du commissaire doit se baser, entre autres, sur l'évaluation faite par la direction effective⁽⁷³⁾, c'est-à-dire sur le « rapport concernant l'évaluation du système de contrôle interne » décrit ci-dessous (*cf. supra*, n° 171).

La CBFA attend du commissaire qu'il examine si le rapport précité reflète la manière dont ont procédé les personnes chargées de la direction effective pour rédiger leur rapport et si le rapport s'appuie sur une documentation suffisante.

« A cette fin, le commissaire agréé met en œuvre les procédures suivantes au moins:

- acquisition d'une connaissance suffisante de l'établissement et de son environnement;*
- examen du système de contrôle interne, comme le prévoit la norme générale de révision de l'Institut des Réviseurs d'Entreprises du 15 décembre 2006, section 2.4 ;*
- tenue à jour des connaissances relatives au régime public de contrôle ;*
- examen des procès-verbaux des réunions de la direction effective ;*
- examen des procès-verbaux des réunions de l'organe légal d'administration ;*
- examen de documents qui concernent les [articles 20, § 1er, 2 et 3, et 20bis, § 2, 3 et 4, de la loi du 22 mars 1993] et qui ont été transmis à la direction effective ;*

⁽⁷⁰⁾ Pour les établissements financiers : article 55, alinéa 1er, de la loi du 22 mars 1993 ; pour les succursales des établissements de crédit relevant du droit d'Etats qui ne sont pas membres de l'EEE: l'article 82, alinéa 3 de la loi du 22 mars 1993; pour les entreprises d'investissement: l'article 101, alinéa 1er, 1° et 5° de la loi du 6 avril 1995; pour les sociétés de gestion d'OPC: l'article 195, alinéa 1er, 1° de la loi du 20 juillet 2004; pour les organismes de liquidation et les organismes assimilées à des organismes de liquidation: l'article 31, alinéa 1er, 1° de l'arrêté royal du 26 septembre 2005; pour les compagnies financières: l'article 7, § 2, alinéa 1er, 1° de l'arrêté royal du 12 août 1994. La mission du commissaire peut-être légèrement différente en fonction du type d'entreprises financières contrôlées. La présente contribution se base sur un établissement de crédit de droit belge.

⁽⁷¹⁾ Circulaire CBFA_2009_19 du 8 mai 2009, « Mission de collaboration des réviseurs agréés », www.cbfa.be/fr/ki/circ/pdf/cbfa_2009_19.pdf.

⁽⁷²⁾ Circulaire CBFA_2009_19, *op.cit.*, p. 53.

⁽⁷³⁾ Circulaire CBFA_2009_19, *op.cit.*, p. 54.

- examen de documents qui concernent les [articles 20, § 1er, 2 et 3, et 20bis, § 2, 3 et 4, de la loi du 22 mars 1993 et qui ont été transmis à l'organe légal d'administration ;
- demande et évaluation, auprès de la direction effective, d'informations qui concernent les [articles 20, § 1er, 2 et 3, et 20bis, § 2, 3 et 4, de la loi du 22 mars 1993 ;
- assistance aux réunions du conseil d'administration ou du comité d'audit s'il en existe ;
- demande et évaluation, auprès de la direction effective, d'informations sur la manière elle a procédé pour rédiger son rapport ;
- examen de la documentation à l'appui du rapport de la direction effective ;
- examen du rapport de la direction effective à la lumière de la connaissance acquise dans le cadre de la mission de droit privé ⁽⁷⁴⁾ ».

La CBFA précise, en outre, que les commissaires doivent compléter ces procédures s'ils l'estiment nécessaires en exerçant leur jugement professionnel.

195. En ce qui concerne le rapport que le commissaire doit rédiger à la CBFA, il est précisé d'une part que le commissaire ne se prononce pas sur l'efficacité du contrôle interne, et que d'autre part il doit exposer toutes ses constatations relatives aux mesures de contrôle interne adoptées par l'entreprise financière, c'est-à-dire toutes les constatations relatives au rapport de la direction effective, en ce qui concerne notamment:

- l'exhaustivité et la portée du rapport ;
- la manière dont le rapport a été rédigé et approuvé ;
- la méthode suivie par l'établissement pour évaluer le contrôle interne, y compris la manière dont cette méthode est étayée et appliquée ;
- les différences observées entre les constatations du commissaire agréé et le rapport ;
- les manquements et lacunes constatés dans le système de contrôle interne et pertinents pour le contrôle et le *reporting* financier.

196. L'on peut donc conclure de ce qui précède que la mission du commissaire dans ce cadre ne se limite pas à vérifier qu'un rapport a été établi par la direction effective, mais que ce rapport correspond aux mesures de contrôle interne que l'entreprise financière a mise en place en fonction de la connaissance que le commissaire a acquise durant sa mission de contrôle légal des comptes et par l'exercice de procédures complémentaires. Cette mission résulte en la rédaction d'un rapport sur des constatations, ce qui sous-tend que le commissaire ne donne pas une opinion (au sens d'assurance limitée ou raisonnable, cf. *supra*, n° 158) sur le système de contrôle interne.

2.7.4. Les normes internationales

197. Au niveau international, aucune norme spécifique n'a été établie par l'*International Auditing and Assurance Standards Board* (IAASB) permettant à l'auditeur de se prononcer sur une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques.

⁽⁷⁴⁾ Circulaire CBFA_2009_19, *op.cit.*, p. 54.

198. Certaines diligences requises sont décrites dans le cadre du contrôle des états financiers, et plus précisément par la norme ISA 315 relative à l'identification et à l'évaluation des risques d'anomalies significatives au travers de la connaissance de l'entité et de son environnement⁽⁷⁵⁾.

Ainsi l'auditeur doit acquérir la connaissance du contrôle interne pertinent pour l'audit. Pour ce faire la norme ISA 315 se base sur les composantes d'un contrôle interne⁽⁷⁶⁾ :

- a) l'environnement de contrôle : l'auditeur doit évaluer si la direction a développé et entretient une culture d'honnêteté et de comportement éthique et si les points forts des éléments constituant l'environnement de contrôle donnent une base solide pour les autres composantes du contrôle interne ;
- b) le processus d'évaluation des risques par l'entité : l'auditeur doit prendre connaissance sur la mise en place par la société d'un processus d'identification des risques liés à l'élaboration de l'information financière, d'évaluation de l'importance de ces risques et de leur possibilité de survenance ainsi que des mesures à prendre pour répondre à ces risques ;
- c) le système d'information, y compris les processus opérationnels afférents, relatif à l'élaboration de l'information financière et la communication : l'auditeur, entre autres, doit prendre connaissance des flux d'opérations importants au regard des états financiers, des enregistrements comptables, les contrôles exercés sur les écritures de journal, etc. ;
- d) les activités de contrôles ;
- e) le suivi des contrôles.

199. L'IAASB a établit, par ailleurs, une norme spécifique sur la communication des déficiences majeures dans le contrôle interne aux personnes constituant le gouvernement d'entreprise et au *management*, la norme ISA 265⁽⁷⁷⁾.

200. Cette norme n'introduit pas de diligences additionnelles à la communication des déficiences majeures dans la conception, la mise en place ou le fonctionnement efficace du contrôle interne prévue en application des normes ISA 315⁽⁷⁸⁾ et 330⁽⁷⁹⁾, mais fournit des indications supplémentaires concernant cette communication.

201. L'auditeur doit communiquer, par écrit et aux membres du comité d'audit, entre autres, les déficiences majeures dans le contrôle interne, qui ont été identifiées durant l'audit⁽⁸⁰⁾.

⁽⁷⁵⁾ Traduction de la norme ISA 315 « *Identifying and assessing the risks of material misstatement through understanding the entity and its environment* ». <https://www.ibr-ire.be/fra/download.aspx?type=3&id=2886&file=6020>.

⁽⁷⁶⁾ Paragraphes 12 à 24 de la norme ISA 315.

⁽⁷⁷⁾ Traduction de la norme ISA 265 « *Communicating deficiencies in internal control to those charged with governance and management* » <https://www.ibr-ire.be/fra/download.aspx?type=3&id=2886&file=6020>.

⁽⁷⁸⁾ Norme ISA 315 « Identification et évaluation du risque d'anomalies significatives au travers de la connaissance de l'entité et de son environnement », paragraphe 32.

⁽⁷⁹⁾ Norme ISA 330 « Réponses de l'auditeur aux risques identifiés », paragraphe 19.

⁽⁸⁰⁾ Paragraphe 9 de la norme ISA 265.

Dans cette communication écrite, l'auditeur doit inclure⁽⁸¹⁾ :

- a) une description des déficiences majeures et une explication de leurs effets potentiels ;
- b) des informations suffisantes pour permettre aux membres du comité d'audit de comprendre le contexte de la communication. L'auditeur doit, en particulier, expliquer que :
  - l'objectif de l'audit est, pour l'auditeur, d'exprimer une opinion sur les états financiers ;
  - l'audit comprend la prise en considération du contrôle interne pertinent pour la préparation des états financiers afin d'établir les procédures d'audit appropriées dans les circonstances de l'espèce, mais cette prise en considération n'a pas pour but d'exprimer une opinion sur l'efficacité du contrôle interne ; et
  - que les problèmes dont il est fait rapport sont limités aux déficiences que l'auditeur a identifiées durant son audit et que celui-ci a considéré qu'elles sont d'une importance telle que ces déficiences devaient être communiquées aux membres du comité d'audit, entre autres.

202. Il est important de préciser que l'évaluation du contrôle interne faite par l'auditeur dans le cadre de l'audit des états financiers d'une entité a pour objectif de permettre à cet auditeur d'exprimer une opinion sur ces états financiers et non pas de fournir un degré de confiance sur le système de contrôle interne mis en place par la société⁽⁸²⁾.

2.7.5. Le degré de confiance supplémentaire fourni par le réviseur d'entreprises

203. Dans la mesure, où la société souhaiterait recevoir une assurance limitée ou raisonnable sur son système de contrôle interne, l'auditeur pourrait se baser sur la norme ISAE 3000 (*cf. supra*, n°158). Toutefois, cette norme requiert des critères appropriés précis qui sont développés dans des cadres référentiels, tels que le COSO (*cf. supra*, n° 169). La société devrait, dès lors, se référer à un tel cadre référentiel, ce qui permettrait à l'auditeur de pouvoir réaliser une mission d'assurance⁽⁸³⁾.

2.7.6. En France

204. Comme il a été mentionné plus haut, en France, certaines sociétés doivent rédiger un rapport sur les procédures de contrôle interne mises en place (*cf. supra*, n° 178). Le commissaire aux comptes doit, dans son rapport, présenter ses observations sur le rapport de la société relatif aux procédures de contrôle interne dans le cadre de l'élaboration et du traitement de l'information comptable et financière (L 225-235 du Code de commerce).

⁽⁸¹⁾ Paragraphe 11 de la norme ISA 265.

⁽⁸²⁾ FEE, *Analysis of Responses to FEE Discussion Paper on Risk Management and Internal Control in the EU*, May 2006, p. 25-26, www.fee.be/fileupload/upload/Analysis%20of%20Responses%20to%20FEE%20DP%20on%20Risk%20Management%20and%20Internal%20Control%20in%20the%20EU%20060545200642159.pdf.

⁽⁸³⁾ FEE, *op. cit.*, p. 28.

205. Dans ce contexte et pour faciliter la tâche des sociétés et des commissaires aux comptes, l'AMF a développé un cadre référentiel de contrôle interne (*cf. supra*, n° 180). Il est, à cet égard, intéressant d'analyser les procédures que le commissaire aux comptes doit effectuer pour rédiger son rapport.

206. La Compagnie Nationale des Commissaires aux Comptes (CNCC) précise⁽⁸⁴⁾ qu'en l'absence de définition du contrôle interne et de cadre référentiel imposé dans le Code de commerce ou le Code monétaire et financier ou dans la Norme d'exercice professionnelle 9505⁽⁸⁵⁾ (NEP) « *il est particulièrement important qu'une définition soit donnée par le président dans son rapport, afin de clarifier pour le lecteur le sujet du rapport. Par ailleurs, le choix d'un référentiel de contrôle interne est structurant pour la rédaction du rapport du président, puisque, au-delà de donner une définition du contrôle interne, il devrait conditionner le plan du rapport (...)*

207. Conformément à la NEP 9505, le commissaire aux comptes prend connaissance du rapport du président, des procédures de contrôle interne relatives à l'élaboration et au traitement de l'information comptable et financière sous-tendant les informations présentées dans le rapport du président, ainsi que des travaux qui ont permis d'élaborer ces informations et il consulte la documentation existante.

La NEP 9505 précise que l'intervention du commissaire aux comptes ne consiste pas à porter « *une appréciation sur les procédures de contrôle interne en tant que telles mais à apprécier la sincérité des informations contenues dans le rapport du président* ».

208. Pour ce faire, le commissaire aux comptes :

- prend connaissance des procédures de contrôle interne sous-tendant les informations présentées dans le rapport du président et consulte la documentation existante ;
- prend connaissance des travaux qui ont permis d'élaborer ces informations et consulte la documentation existante ;
- détermine si les déficiences majeures du contrôle interne relatif à l'élaboration et au traitement de l'information comptable et financière qu'il aurait relevées dans le cadre de sa mission font l'objet d'une information appropriée dans le rapport du président.

209. Il formule des observations quand il relève dans le rapport du président:

- des informations sur les procédures de contrôle interne relatives à l'élaboration et au traitement de l'information comptable et financière qui ne correspondent pas à ses propres constatations ou lorsque ces informations ne sont pas sincères ou sont insuffisamment justifiées ; et

⁽⁸⁴⁾ CNP n°2007-16 du 27 décembre 2007 reproduit dans Commissariat aux comptes et rapport du président sur le contrôle interne : La mention du cadre de référence de l'AMF influe sur les diligences à mettre en œuvre, BCF France, 2008, n° 1, p. 36-40.

⁽⁸⁵⁾ Norme d'exercice professionnel NEP 9505 relative aux procédures de contrôle interne relatives à l'élaboration et au traitement de l'information comptable et financière-rapport du commissaire aux comptes sur le rapport du président, J.O.U.E., 5 mars 2007.

- des informations manifestement incohérentes portant sur les procédures de contrôle interne autres que celles relatives à l’élaboration et au traitement de l’information comptable et financière.

Ces observations peuvent notamment porter sur :

- la description donnée des procédures de contrôle interne relatives à l’élaboration et au traitement de l’information comptable et financière ;
- l’absence d’éléments disponibles lui permettant d’apprécier certaines informations contenues dans le rapport du président ;
- l’omission de déficiences majeures du contrôle interne relatif à l’élaboration et au traitement de l’information comptable et financière qu’il aurait relevées dans le cadre de sa mission.

210. Si le rapport du président retient la définition du contrôle interne proposée par le cadre de référence AMF et fait état de la conformité de la société aux principes énoncés dans ce cadre de référence, le commissaire aux comptes prend connaissance de la documentation relative au dispositif de contrôle interne dans son ensemble et à la conformité de ce dispositif aux principes du cadre de référence de l’AMF.

Si cette documentation ne permet pas d’apprécier la conformité aux principes figurant dans le cadre de référence publié par l’AMF, il s’en entretient avec le président. Si le rapport n’est pas modifié, le commissaire aux comptes formulera une observation dans son rapport sur les informations données dans le rapport du président.

211. L’on peut conclure de ce qui précède que le commissaire aux comptes ne vérifie pas seulement que la société a décrit les mesures de contrôle interne mises en place mais il procède également à une vérification de la sincérité des informations publiées par la société dans son rapport sur le contrôle interne. En outre, cette vérification est facilitée par l’adoption d’un cadre référentiel de la part de la société.

2.7.7. Tableau récapitulatif

212. Le tableau ci-dessous, reprend les différentes informations relatives au contrôle interne que la société doit (en caractère gras) ou peut (en caractère normal) publier et le degré de confiance que le réviseur d’entreprises doit (en caractère gras) ou peut (en caractère normal) fournir⁽⁸⁶⁾ en fonction de l’information. Ce tableau est repris à titre d’exemple, les niveaux de degré de confiance exprimé représente le maximum que pourrait fournir un réviseur d’entreprises (ou celui qu’il doit fournir en raison du Code des sociétés). Il n’est pas non plus exhaustif des informations que pourrait publier une société en matière de contrôle interne et de gestion des risques.

⁽⁸⁶⁾ Tableau inspiré du Table 3: *Potential maximum of auditor involvement level in key areas of corporate governance*, voy. FEE, op.cit., p. 45-60.

Informations relatives au contrôle interne incluses dans la déclaration de gouvernement d'entreprises	Pas de degré de confiance	Conclusion de faits	Vérification de la concordance	Assurance limitée	Assurance raisonnable	Commentaires
<p>Une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société [dans le cadre du processus d'établissement de l'information financière⁽⁸⁷⁾</p>						<p>Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels. Il pourrait considérer que l'information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance⁽⁸⁸⁾.</p> <p>La société qui a l'obligation d'appliquer le Code 2009 devra, en outre, basée sa déclaration sur un cadre référentiel, ou à défaut devra expliquer les raisons pour lesquelles elle n'a pas approuvé de cadre référentiel.</p> <p>Le commissaire a l'obligation de vérifier que l'information a été publiée dans la déclaration et que celle-ci concorde avec les comptes annuels ou à défaut il doit vérifier qu'une explication a été fournie par la société sur les raisons pour lesquelles elle a décidé de ne pas approuver de cadre référentiel. Toutefois, le commissaire ne doit pas réaliser une analyse qualitative de l'explication mais il pourrait considérer que l'information est trompeuse ou mensongère en fonction des informations dont il a connaissance.</p>
<p>L'efficacité des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société</p>				X		<p>Le commissaire peut fournir une assurance raisonnable dans le cadre de la norme ISAE 3000</p> <p>Le commissaire peut fournir une assurance limitée dans le cadre de la norme ISAE 3000</p>

⁽⁸⁷⁾ Dans le Code belge de gouvernance d'entreprise, la description ne se limite pas au processus d'élaboration de l'information financière (recommandation 1.3. et 9.3/1)

⁽⁸⁸⁾ Cf. supra, n° 148.

HOOFDSTUK 3

NIET-FINANCIËLE INFORMATIE IN HET JAARVERSLAG EN IN DE TOELICHTING BIJ DE JAARREKENING

CHAPITRE 3

INFORMATION NON FINANCIERE DANS LE RAPPORT DE GESTION ET DANS L'ANNEXE AUX COMPTES ANNUELS

M. LINDEMANS

Bedrijfsrevisor, vennoot VGD Bedrijfsrevisoren

EXECUTIVE SUMMARY (NL)

In tegenstelling tot wat men zou denken, is niet-financiële informatie geenszins het voorbehouden domein van beursgenoteerde vennootschappen. Quasi alle Belgische vennootschappen dienen aanzienlijk veel niet-financiële informatie bekend te maken in hun jaarverslag of jaarrekening.

In het eerste gedeelte van dit hoofdstuk wordt de niet-financiële informatie besproken die opgenomen dient te worden in het jaarverslag. De verschillende punten die krachtens artikel 96 van het Wetboek van vennootschappen, moeten worden vermeld in het jaarverslag, worden besproken. Er wordt echter in het bijzonder stilgestaan bij de rapportering over de ontwikkeling, de resultaten en de positie van de vennootschap en haar voornaamste risico's en onzekerheden (art. 96, 1° W. Venn.) evenals bij de besprekking van de gehanteerde financiële instrumenten (art. 96, 8° W. Venn.). De invulling is in de praktijk niet evident door een gebrek aan een referentiekader.

Daarnaast zal, door een recente omzetting van Europese wetgeving, het jaarverslag van beursgenoteerde vennootschappen ook informatie over *Corporate Governance* dienen te bevatten. Weerom blijft de wetgever over de concrete inhoud van sommige nieuwe bepalingen eerder vaag, zo is het momenteel onduidelijk welke informatie concreet opgenomen dient te worden onder de beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheerssystemen.

Tot slot van het eerste gedeelte wordt de rol van de commissaris bij het nazicht van niet-financiële informatie in het jaarverslag belicht. De Belgische wetgeving legt hem immers een nazicht op van de volledigheid van het jaarverslag. Door het gemis aan referentiekaders is deze opdracht geenszins eenvoudig. Hij kan het bestuursorgaan niet verwijzen naar een minimale inhoud en kan uiteraard niet de plaats innemen van het bestuursorgaan. In het huidige commissarisverslag wordt in dit kader reeds een zeker voorbehoud gemaakt bij de volledigheid van het nazicht. Het komt ons echter voor dat de lezers van het commissarisverslag nog duidelijker zou moeten worden geïnformeerd over draagwijdte van het uitgevoerde nazicht.

In het tweede deel van dit hoofdstuk komt de niet-financiële informatie in de toelichting bij de jaarrekening aan bod. Zonder volledig te willen zijn, wordt deze informatie kort besproken. De in de toelichting op te nemen niet-financiële informatie wordt trouwens steeds verder uitgebreid.

Hoewel het nazicht van de toelichting evenzeer tot de opdracht van de commissaris behoort, wordt er – in tegenstelling tot de controle van het jaarverslag – geen voorbehoud gemaakt bij de volledigheid van het nazicht. Dit lijkt ons in bepaalde gevallen echter nodig.

EXECUTIVE SUMMARY (FR)

Contrairement à ce que l'on pourrait penser, les informations non financières ne sont nullement réservées aux sociétés cotées. Quasi toutes les sociétés belges doivent publier un grand nombre d'informations non financières dans leur rapport de gestion ou leurs comptes annuels.

La première partie du présent chapitre traite des informations non financières devant être reprises dans le rapport de gestion. Les différents points devant être mentionnés dans le rapport de gestion, conformément à l'article 96 du Code des sociétés, sont analysés. Toutefois, une attention particulière est prêtée, d'une part, au rapport sur l'évolution des affaires, les résultats et la situation de la société, ainsi que sur ses principaux risques et incertitudes (art. 96, 1° C. Soc.) et, d'autre part, à l'analyse des instruments financiers utilisés (art. 96, 8° C. Soc.). A défaut d'un cadre référentiel, il est cependant difficile de concrétiser pratiquement ces obligations.

En outre, suite à la transposition récente d'une législation européenne, le rapport de gestion des sociétés cotées devra également contenir des informations sur le gouvernement d'entreprise. Le législateur reste, de nouveau, plutôt imprécis en ce qui concerne le contenu concret de certaines nouvelles dispositions. Ainsi, une imprécision subsiste quant aux informations devant être concrètement reprises dans la description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques.

La première partie conclut avec un développement du rôle du commissaire dans le contrôle des informations non financières reprises dans le rapport de gestion. La législation belge lui impose, en effet, un contrôle de l'exhaustivité du rapport de gestion. A défaut de cadres référentiels, cette mission n'est nullement simple. Le commissaire ne peut ni renvoyer l'organe de gestion à un contenu minimal, ni se substituer à l'organe de gestion. Dans ce contexte, le rapport du commissaire actuel émet déjà certaines réserves quant à l'exhaustivité du contrôle. Il nous semble toutefois que les lecteurs du rapport du commissaire devraient être informés de la portée du contrôle effectué de manière plus explicite.

La deuxième partie du présent chapitre traite des informations non financières contenues dans l'annexe aux comptes annuels. Sans vouloir être exhaustif, ces informations sont analysées de façon succincte. Les informations non financières devant être reprises dans l'annexe sont d'ailleurs constamment étendues.

Bien que le contrôle de l'annexe fasse également partie de la mission du commissaire, aucune réservé n'est faite en ce qui concerne l'exhaustivité du contrôle et ce contrairement au contrôle du rapport de gestion. Dans certains cas, ceci nous semble toutefois nécessaire.

3.1. INLEIDING

213. In een eerste gedachte lijkt de publicatie van niet-financiële informatie het voorbehouden domein van beursgenoteerde vennootschappen en grote non-profitorganisaties. Niet-financiële informatie wordt immers geassocieerd met *sustainability reports* (duurzaamheidsverslagen) ⁽¹⁾ en *corporate governance*.

Bij nader inzien blijkt echter dat het bekendmaken van niet-financiële informatie quasi voor alle Belgische vennootschappen verplicht is, hetzij via hun jaarverslag hetzij via hun jaarrekening.

In onderstaande bijdrage wordt een overzicht gegeven van de niet-financiële informatie die opgenomen dient te worden in het jaarverslag en de jaarrekening. Telkens wordt ook getracht de rol van de commissaris hieromtrent te duiden.

⁽¹⁾ Cf hoofdstuk 1.

3.2. NIET-FINANCIËLE INFORMATIE IN HET JAARVERSLAG

3.2.1. Inleiding

214. De inhoud van het jaarverslag wordt wettelijk geregeld in artikel 96 van het Wetboek van vennootschappen. Een recente wetswijziging breidde het artikel, en dus de inhoud, van het jaarverslag nog verder uit door invoeging van een tweede en derde paragraaf. Daar artikel 96, § 2 en § 3 van het Wetboek van vennootschappen enkel van toepassing zijn op genoemde vennootschappen, worden zij hierna apart besproken.

3.2.2. Artikel 96, § 1 van het Wetboek van vennootschappen

124

A. Inleiding

215. Overeenkomstig artikel 96, § 1 van het Wetboek van vennootschappen dient het bestuursorgaan in het jaarverslag informatie op te nemen die voornamelijk van niet-financiële aard is:

- 1) een getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap, alsmede een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd wordt;
- 2) informatie omtrent de belangrijke gebeurtenissen die na het einde van het boekjaar hebben plaatsgevonden;
- 3) inlichtingen over de omstandigheden die de ontwikkeling van de vennootschap aanmerkelijk kunnen beïnvloeden, voorzover zij niet van die aard zijn dat zij ernstig nadeel zouden berokkenen aan de vennootschap;
- 4) informatie omtrent de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling;
- 5) gegevens betreffende het bestaan van bijkantoren van de vennootschap;
- 6) ingeval uit de balans een overgedragen verlies blijkt of uit de resultatenrekening gedurende twee opeenvolgende boekjaren een verlies van het boekjaar blijkt, een verantwoording van de toepassing van de waarderingsregels in de veronderstelling van continuïteit;
- 7) alle gegevens die volgens het Wetboek van vennootschappen moeten worden opgenomen in het jaarverslag⁽²⁾;
- 8) wat betreft het gebruik door de vennootschap van financiële instrumenten en voor zover zulks van betekenis is voor de beoordeling van haar activa, passiva, financiële positie en resultaat : de doelstellingen en het beleid van de vennootschap inzake de beheersing van het risico, met inbegrip van haar beleid inzake hedging van alle belangrijke soorten voorgenomen transacties, waarvoor *hedge accounting* wordt toegepast; alsook

(2) Het betreft:

- gegevens over de verkrijging van eigen aandelen (art. 328 W. Venn. en art. 624 W. Venn.).
- opname van notulen inzake belangenconflicten (art. 259 W. Venn., art. 523 W. Venn., art. 524 W. Venn., art. 524ter W. Venn. en art. 915 W. Venn.).
- uiteenzetting over het gebruik door het bestuursorgaan van het toegestane kapitaal (art. 608 W. Venn.).
- opname van het bijzonder verslag over de manier waarop de vennootschap toezicht heeft uitgeoefend op het sociaal oogmerk (art. 661 W. Venn.).

het door de vennootschap gelopen prijsrisico, kredietrisico, liquiditeitsrisico, en kasstroomrisico.

- 9) in voorkomend geval, de verantwoording van de onafhankelijkheid en deskundigheid op het gebied van boekhouding en audit van ten minste één lid van het auditcomité.

Behoudens punten 5 (bijkantoren) en 6 (verantwoording continuïteit) dient deze informatie ook te worden opgenomen in het geconsolideerd jaarverslag⁽³⁾. Onderstaande uiteenzetting geldt dus *mutatis mutandis* ook voor het geconsolideerd jaarverslag.

B. Getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap evenals de voornaamste risico's en onzekerheden

125

216. Artikel 96, § 1, 1° van het Wetboek van vennootschappen bestaat uit twee delen:

- een getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap; en
- een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd wordt.

1) Een getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf, en van de positie van de vennootschap

217. Het bestuursorgaan dient in zijn jaarverslag een evenwichtige en volledige analyse te maken van de resultaten (verleden), de positie (heden) en de ontwikkeling (toekomst) van het bedrijf.

Dit impliceert dat alle aspecten van het reilen en zeilen binnen de vennootschap aan bod moeten komen. De diepgang en uitgebreidheid van deze analyse is uiteraard afhankelijk van de omvang en de complexiteit van het bedrijf.

De wetgever specificeert verder dat, in de mate dat zulks noodzakelijk is voor een goed begrip, de analyse zowel financiële als niet-financiële essentiële prestatie-indicatoren dient te bevatten, met inbegrip van informatie betreffende milieu- en personeelsaangelegenheden.

In het kader van deze bijdrage is het niet overbodig te benadrukken dat de wetgever zelf aangeeft dat het jaarverslag ook niet-financiële prestatie indicatoren (NF KPI's) dient te bevatten, als zulks passend worden geacht.

218. Voorbeelden van niet-financiële prestatie-indicatoren zijn:

- voor evenementenvennootschappen: het aantal bezoekers;
- voor vervoersmaatschappijen: het aantal reizigers;
- voor brouwerijen: het aantal verkochte liters;
- voor uitgeverijen: het aantal lezers;

⁽³⁾ Artikel 119 W. Venn.

- algemeen: het aantal arbeidsongevallen.

Het komt ons voor dat in de meeste ondernemingen belangrijke niet-financiële prestatie-indicatoren aanwezig zijn. Het zegt onder meer iets over de prijs- of kwaliteitspolitiek van de onderneming. Zo kan bijvoorbeeld de omzet stijgen maar het aantal bezoekers dalen, hetgeen ons iets leert over de prijs per ticket en over de prijselasticiteit van een ticket.

Opmerkelijk is ook de expliciete vermelding tot opname van informatie aangaande milieu- en personeelsaangelegenheden.

126

219. Voor de opname van milieu-infomatie kan worden verwezen naar de aanbeveling van de Europese Commissie “betreffende de verantwoording, waardering en vermelding van milieuaangelegenheden in de jaarrekeningen en jaarverslagen van ondernemingen”⁽⁴⁾.

In deze aanbeveling herhaalt de Commissie dat het jaarverslag een beschrijving dient te geven van de milieuaangelegenheden in zoverre deze van belang zijn voor de financiële resultaten en de financiële positie van de onderneming of haar ontwikkeling. Ze beveelt in dit kader aan volgende informatie op te nemen:

- het beleid en de programma's die door de onderneming zijn vastgesteld op het gebied van milieubescherming. Het dient de lezers van het jaarverslag in staat te stellen na te gaan in hoeverre milieubescherming een integrerend deel vormt van het beleid en de activiteiten van de onderneming;
- de verbeteringen die sinds de invoering van het beleid op belangrijke gebieden van milieubescherming tot stand zijn gebracht;
- de mate waarin milieubeschermingsmaatregelen reeds voor een groot deel zijn vastgesteld of ten uitvoer zijn/worden gelegd;
- informatie over de milieuprestaties van de onderneming, zoals energie-, materiaal- en watergebruik bij voorkeur aan de hand van kwantitatieve milieu-efficiëntie-indicatoren;
- indien de onderneming een afzonderlijk milieuverslag opmaakt, een verwijzing hiernaar.

220. Aangaande personeelsaangelegenheden kunnen volgende elementen worden opgenomen⁽⁵⁾:

- waarden en doelstellingen van het gevoerde personeelsbeleid;
- vorming en opleiding;
- aantal arbeidsongevallen;
- evolutie van de totale loonkosten en de loonkost per voltijdse equivalenten (FTE).

⁽⁴⁾ Aanbev. Comm. nr. 2001/453/EG, 30 mei 2001 betreffende de verantwoording, waardering en vermelding van milieuaangelegenheden in de jaarrekeningen en jaarverslagen van ondernemingen, *Pb. L.* 13 juni 2001, afl. 156, p. 33-42, www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001H0453:NL:HTML (www.cnc-cbn.be/NL/Documents/milieu_nl.pdf).

⁽⁵⁾ G. DE BACKER, *Jaarvergadering en jaarverslag*, Mechelen, Kluwer, 2009, p. 56.

Elk bestuursorgaan zal dus een grondige analyse moeten maken van de op te nemen (niet-) financiële informatie, de adjektieven “volledig” en “evenwichtig” indachtig. Inspiratie kan, ons inziens, ook gezocht worden in de basisinformatie en de jaarlijkse informatie te verstrekken aan de ondernemingsraad⁽⁶⁾.

- 2) Een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee de vennootschap wordt geconfronteerd

221. Naast een getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf dient het bestuursorgaan ook een overzicht te geven van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee de vennootschap wordt geconfronteerd.

222. De wetgever heeft echter nagelaten een referentiekader mee te geven of richtlijnen uit te vaardigen over de wijze waarop het bestuursorgaan de notie “*beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd wordt*” dient te interpreteren. Deze moeilijkheid werd al door de Raad van het IFRS aangegeven in haar Jaarverslag van 2005⁽⁷⁾.

Artikel 96, § 1, 1° van het Wetboek van vennootschappen vindt haar letterlijke oorsprong in artikel 46 van de Vierde Richtlijn⁽⁸⁾, maar ook de voorbereidingen bij de invoeging van deze bepaling in de Vierde Richtlijn bieden weinig houvast⁽⁹⁾. Er wordt zelfs aangegeven dat men net de opname van gedetailleerde bepalingen heeft willen vermijden.

Volgens de literatuur kan inspiratie gevonden worden in de *International Financial Reporting Standards* (IFRS), zoals bijvoorbeeld *International Accounting Standard* (IAS) 10 Gebeurtenissen na de verslagperiode of IAS 37 Voorzieningen, voorwaardelijke verplichtingen en voorwaardelijke activa⁽¹⁰⁾ of de *exposure draft* inzake *management commentary*, gepubliceerd door de *International Accounting Standards Board* (IASB)⁽¹¹⁾. Een goede leidraad is, ons inziens, ook de aanwijzingen van financiële en niet-financiële aard opgenomen in de controleaanbeveling “Controle van een vennootschap in moeilijkheden”⁽¹²⁾.

(6) K.B. van 27 november 1973 houdende reglementering van de economische en financiële inlichtingen te verstrekken aan de ondernemingsraden, *BS* 28 november 1973.

(7) IFRS, *Jaarverslag*, 2005, p.102.

(8) Vierde Richtlijn van de Raad van 25 juli 1978, *Pb.L.* 14 augustus 1978, afl. 222.

(9) B. DELMOTTE, “Over het beroepsgeheim van de commissaris bij een internationale groepsaudit en de beschrijving van risico's en onzekerheden in het jaarverslag”, *T.R.V.* 2006, afl. 4, p. 282.

(10) K. TANGHE, “Ondernemingen in moeilijkheden: rol van de commissaris en samenwerking met het gerecht” in M. DE WOLF en D. VAN CUTSEM (ed.), *Bedrijfsrevisoraat: nieuwe verwachtingen, nieuwe eisen. Révisorat d'entreprises : nouvelles attentes, nouvelles exigences*, Brugge, die Keure, 2006, p. 275, nr. 548.

(11) D. SCHOCKAERT en N. HOUYOUX, “Het nieuwe commissarisverslag over de jaarrekening”, *T.A.A.* 2007, afl. 1, p. 2-7. Inmiddels vaardigde de IASB in 2009 een nieuwe exposure draft uit, terug te vinden op de website www.iasb.org.

(12) IFRS, *Vademecum Deel II: Wetgeving, normen en aanbevelingen*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2007, p. 624-648.

Alleszins, door het gebrek aan een duidelijk (uniform) kader, merken we in de praktijk dat de bestuursorganen in het algemeen zeer vaag blijven met nietszeggende formuleringen zoals “*behoudens algemene risico's en onzekerheden, wordt de onderneming niet geconfronteerd met specifieke risico's en onzekerheden*”. Dit kan natuurlijk niet de bedoeling geweest zijn van de wetgever.

223. Aansluitend op de hierboven vermelde bronnen, komt het ons voor dat het bestuursorgaan een beschrijving dient te geven van:

- de risico's aan de *vraagzijde*: bijvoorbeeld welke zijn de voornaamste grondstoffen (in ruime zin van het woord), en welke zijn de verwachtingen en risico's volgens het bestuursorgaan qua aanbod (bv. schaarste) en aankoopprijs;
- de risico's aan de *aanbodzijde*: bijvoorbeeld welke zijn de verwachtingen en risico's volgens het bestuursorgaan qua afzetmogelijkheden (bv. onvoldoende spreiding van klanten) en verkoopprijs;
- de risico's inzake valuta en krediet;
- een overzicht van de belangrijkste lopende rechtsgeschillen;
- de risico's verbonden aan wijzigende wetgeving;
- de risico's verbonden aan de financiële structuur van de vennootschap;
- de risico's inzake milieu. Zo er geen zijn, zou de raad van bestuur dit met zoveel woorden moeten opnemen in haar jaarverslag.

224. Het is aan te bevelen dat het bestuursorgaan ook opneemt hoe ze de risico's tracht te beperken. Daarnaast lijkt het ons aangewezen dat het bestuursorgaan in haar jaarverslag vermeldt dat de beschreven risico's niet de enige zijn waaraan de vennootschap is blootgesteld en dat er andere risico's kunnen zijn waarvan het bestuursorgaan zich niet van bewust is. Tevens kunnen er risico's zijn waarvan het bestuursorgaan op datum van het jaarverslag meent dat ze beperkt zijn, doch die in de toekomst alsnog belangrijke (negatieve) gevolgen kunnen hebben voor de vennootschap⁽¹³⁾.

Er moet nog worden opgemerkt dat, in tegenstelling tot artikel 96, § 1, 3° van het Wetboek van vennootschappen de informatie ook meegedeeld dient te worden zelfs indien ze van die aard is dat zij ernstig nadeel zou berokkenen aan de vennootschap. Het is ergens begrijpbaar dat de wetgever heeft willen vermijden dat het bestuursorgaan zulke uitzondering al te vaak zouden inroepen om niet alle gegevens te moeten mededelen. Anderzijds lijkt het moeilijk verdedigbaar dat het bestuursorgaan informatie zou moeten opnemen die haar onderneming schade berokkent⁽¹⁴⁾.

⁽¹³⁾ B. DELMOTTE, I.c., p. 282, die als voorbeeld het jaarverslag van Delhaize aanhaalt.

⁽¹⁴⁾ Cf. artikel 540 W. Venn. inzake de beperking aan het vraagrecht van aandeelhouders wanneer het antwoord op een gestelde vraag ernstig nadeel zou berokkenen aan de vennootschap, de aandeelhouders of het personeel van de vennootschap.

C. Informatie omtrent de belangrijke gebeurtenissen die na het einde van het boekjaar hebben plaatsgevonden

225. In het jaarverslag dient een beschrijving te worden opgenomen van de belangrijke gebeurtenissen die zich na balansdatum hebben voorgedaan en hun oorsprong vinden na het voorbije boekjaar, ongeacht de gebeurlijke verwerking in de jaarrekening⁽¹⁵⁾.

De periode na het einde van het boekjaar is “*de periode die zich uitstrek vanaf de balansdatum tot het ogenblik waarop de jaarrekening door het bestuursorgaan van de vennootschap wordt opgesteld*”⁽¹⁶⁾.

De informatie sluit aan bij en is een aanvulling op het voorgaande punt. Het voorgaande punt (art. 96, § 1, 1° W. Venn.) gaat, zoals hierboven uiteengezet, voornamelijk over de resultaten van de onderneming met betrekking tot het afgesloten boekjaar (verleden) en de ontwikkeling (de toekomst op middellange en lange termijn). Artikel 96, § 1, 2° van het Wetboek van vennootschappen handelt meer over concrete feiten vlak na het afgesloten boekjaar.

Zoals reeds aangegeven, kunnen deze gebeurtenissen al dan niet reeds (gedeeltelijk) verwerkt zijn in de cijfers. Zo kan het faillissement van een klant na balansdatum een afwaardering nopen van het openstaande saldo op balansdatum. De aankoop van een participatie na balansdatum, daarentegen, vergt geen aanpassing van de cijfers op balansdatum.

D. Inlichtingen over de omstandigheden die de ontwikkeling van de vennootschap aanmerkelijk kunnen beïnvloeden, voorzover zij niet van die aard zijn dat zij ernstig nadeel zouden berokkenen aan de vennootschap

226. Naar onze mening zal deze bepaling grotendeels overlappen met artikel 96, § 1, 1° van het Wetboek van vennootschappen waar ook een overzicht moet worden gegeven van de ontwikkeling van het bedrijf.

Nogmaals dient te worden vermeld dat het enigszins verwonderlijk is dat voor artikel 96, § 1, 3° van het Wetboek van vennootschappen, in tegenstelling tot artikel 96, § 1, 1° van het Wetboek van vennootschappen, wel voorzien is in een uitzonderingsbepaling, met name dat de informatie niet opgenomen dient te worden als zij ernstig nadeel zou berokkenen aan de vennootschap.

⁽¹⁵⁾ Paragraaf 24 van de controlenorm “Controle van het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening” (IBR, *Vademecum Deel II: Wetgeving, normen en aanbevelingen*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2007, p. 491-492).

⁽¹⁶⁾ Artikel 33 K.B. W. Venn.

E. Informatie omrent de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling

227. Deze informatie slaat op de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling van het voorbije boekjaar. Onder dit puntje dient dus, wettelijk gezien, geen informatie over de in de toekomst geplande onderzoeken te worden verstrekt.

De Commissie voor Boekhoudkundige Normen (CBN) heeft uitdrukkelijk bepaald dat deze informatie meer dan louter kwantitatieve gegevens dient te bevatten. Het volstaat dan ook niet om enkel het bedrag van de kosten van onderzoek en ontwikkeling gemaakt in de loop van het boekjaar te vermelden. De wetgever heeft derhalve, naast kwantitatieve informatie, ook kwalitatieve informatie (niet-financiële informatie) bedoeld over het doel en de aard van de betrokken onderzoeken⁽¹⁷⁾.

130

Deze informatie moet worden gegeven ongeacht of deze kosten worden geboekt in de resultatenrekening of op de balans.

F. Gegevens betreffende het bestaan van bijkantoren van de vennootschap

228. Een vestiging wordt beschouwd als een bijkantoor wanneer het een stabiele vestiging is en binnen de vestiging ten minste één persoon aanwezig is die de vennootschap rechtsgeldig kan verbinden⁽¹⁸⁾. Het betreft zowel Belgische als buitenlandse bijkantoren.

G. Ingeval uit de balans een overgedragen verlies blijkt of uit de resultatenrekening gedurende twee opeenvolgende boekjaren een verlies van het boekjaar blijkt, een verantwoording van de toepassing van de waarderingsregels in de veronderstelling van continuïteit

229. Door twee criteria te hanteren, zijnde overgedragen verlies en een verlies tijdens twee opeenvolgende boekjaren, heeft de wetgever zowel een beperkte solvabiliteit als een beperkte rendabiliteit als knipperlicht naar voor geschoven.

Op basis van artikel 96, § 1, 6° van het Wetboek van vennootschappen dient het bestuursorgaan enkel een verantwoording te geven van de veronderstelling van continuïteit. Ze dient dus niet de maatregelen uiteen te zetten die ze heeft of zal nemen tot herstel van de financiële toestand van de vennootschap. In de praktijk blijkt deze verantwoording door het bestuursorgaan dan ook vaak beperkt en wordt er geopperd om het bijzonder rapport in het kader van de alarmbelprocedure⁽¹⁹⁾ bekend te maken samen met de jaarrekening⁽²⁰⁾.

⁽¹⁷⁾ CBN 138/4, *Bull. CBN* nr. 26, maart 2001, p. 5-6 (www.cnc-cbn.be/NL/fichiersAvis/NL_138-04.htm).

⁽¹⁸⁾ CBN 1/5, *Bull. CBN* nr. 3, juli 1978, p. 12 (www.cnc-cbn.be/NL/fichiersAvis/NL_001-05.htm).

⁽¹⁹⁾ Art. 633 W. Venn. voor NV's en art. 332 W. Venn. voor BVBA's.

⁽²⁰⁾ K. TANGHE, *o.c.*, p. 281, nr. 567. Een tegenargument is dat de herstelmaatregelen vertrouwelijke informatie kunnen bevatten.

H. Gebruik door de vennootschap van financiële instrumenten

230. Over deze bepaling bestaat, zo blijkt uit een lezing van de meeste jaarverslagen, nogal wat misverstand. De meeste bestuursorganen interpreteren financiële instrumenten immers als afgeleide financiële instrumenten, terwijl de term “financiële instrumenten” veel ruimer is dan “afgeleide financiële instrumenten”.

231. Voor een definitie van de begrippen financiële instrumenten (en afgeleide financiële instrumenten) dient immers verwezen te worden naar IAS 32 en IAS 39⁽²¹⁾.

Een financieel instrument is overeenkomstig IAS 32/11: “*een overeenkomst die leidt tot zowel een financieel actief bij één entiteit als een financiële verplichting of eigenvermogensinstrument bij een andere entiteit.*”.

131

Vervolgens definieert IAS 32/11 een **financieel actief** als een actief dat:

- (a) *een geldmiddel is;*
- (b) *een eigen-vermogensinstrument van een andere entiteit is;*
- (c) *een contractueel recht is om:*
  - (i) *geldmiddelen of een ander financieel actief te ontvangen van een andere entiteit; of*
  - (ii) *financiële activa of financiële verplichtingen te ruilen met een andere entiteit onder voorwaarden die potentieel voordeilig zijn voor de entiteit; of*
- (d) *een contract dat in de eigen-vermogensinstrumenten van de entiteit zal of kan worden afgewikkeld en dat:*
  - (i) *een niet-derivaat is waarbij de entiteit verplicht is, of kan worden, om een variabel aantal van de eigen-vermogensinstrumenten van de entiteit te ontvangen; of*
  - (ii) *een derivaat dat door de emittent zal of kan worden afgewikkeld door geldmiddelen of een ander financieel actief te ruilen voor een vast aantal van de eigen-vermogensinstrumenten. In dit kader omvatten de eigen-vermogensinstrumenten van de entiteit geen instrumenten die op zichzelf contracten zijn op grond waarvan in de toekomst de eigen-vermogensinstrumenten van de emittent worden ontvangen of overgedragen.*

Een **financiële verplichting** is elke verplichting die:

- (a) *een contractuele verplichting is om:*
  - (i) *geldmiddelen of een ander financieel actief aan een andere entiteit te leveren; of*
  - (ii) *financiële activa of financiële verplichtingen te ruilen met een andere entiteit onder voorwaarden die potentieel nadelig zijn voor de entiteit; of*

⁽²¹⁾ www.cnc-cbn.be/NL/Documents/C-041-2005.pdf

- (b) een contract is dat in de eigen-vermogensinstrumenten van de entiteit zal of kan worden afgewikkeld en dat:
- (i) een niet-derivaat is waarbij de entiteit verplicht is, of kan worden, om een variabel aantal van de eigen-vermogensinstrumenten van de entiteit te leveren; of
  - (ii) een derivaat is dat door de emittent zal of kan worden afgewikkeld door geldmiddelen of een ander financieel actief te ruilen voor een vast aantal van de eigen-vermogensinstrumenten van de entiteit. In dit kader omvatten de eigen-vermogensinstrumenten van de entiteit geen instrumenten die op zichzelf contracten zijn op grond waarvan in de toekomst de eigen-vermogensinstrumenten van de emittent worden ontvangen of geleverd.”.

Het gaat hier dus niet alleen over *Interest Rate Swaps* en andere hedging instrumenten (afgeleide financiële instrumenten), maar ook om meer dagdagelijkse activa en passiva, zoals (handels)vorderingen (“een contractueel recht om geldmiddelen te ontvangen”) en financiële schulden (“een contractuele verplichting om geldmiddelen te leveren”).

Het bestuursorgaan dient van deze financiële instrumenten, inzoverre van betekenis voor de beoordeling van de activa, passiva, positie en resultaat, volgende informatie op te nemen:

- het gelopen prijsrisico⁽²²⁾, kredietrisico⁽²³⁾, liquiditeitsrisico⁽²⁴⁾ en kasstroomrisico⁽²⁵⁾;
- de doelstellingen en het beleid ze er op nahoudt inzake de beheersing van de risico’s.

232. Ook hier bestaat geen Belgisch referentiekader. Net zoals bij de definitie dient, ons inziens, inspiratie te worden gevonden in de internationale boekhoudstandaarden, met name IFRS 7. In deze standaard wordt vermeld dat de informatie die moet worden verschaft om de gebruikers van de jaarrekening in staat te stellen de aard en omvang van de risico’s te beoordelen die ontstaan uit financiële instrumenten (waaraan de entiteit op de verslagdatum wordt blootgesteld), zowel kwalitatieve als kwantitatieve informatie dient te bevatten.

Het bestuursorgaan zal aldus in haar jaarverslag niet alleen cijfers, maar ook beschrijvende (niet-financiële) informatie dienen op te nemen. Het valt aan te bevelen dat het bestuurder

⁽²²⁾ Het risico dat de reële waarde of toekomstige kasstromen van een financieel instrument zullen schommelen als gevolg van veranderingen in marktprijzen (anders dan veranderingen die ontstaan voortvloeiend uit renterisico of valutarisico), ongeacht of deze veranderingen worden veroorzaakt door factoren die specifiek gelden voor het individuele instrument of de emittent hiervan, of door factoren die alle op de markt verhandelde effecten beïnvloeden (IFRS-7/A).

⁽²³⁾ Het risico dat de ene partij bij een financieel instrument haar verplichting niet zal nakomen, waardoor de andere partij een financieel verlies te verwerken krijgt (IFRS-7/A).

⁽²⁴⁾ Het risico dat een entiteit problemen zal hebben om te voldoen aan de verplichtingen in verband met financiële instrumenten (IFRS-7/A).

⁽²⁵⁾ Het risico dat de toekomstige kasstromen van een financieel instrument zullen schommelen.

zowel een algemene analyse, als een specifieke analyse opnemen van de voornaamste financiële instrumenten⁽²⁶⁾.

Bij de algemene beschrijving zal, ons inziens, grotendeels verwezen kunnen worden naar de uiteenzetting in het kader van artikel 96, § 1, 1° van het Wetboek van vennootschappen.

233. Bij de specifieke analyse van de voornaamste financiële instrumenten, zal (per categorie) een omschrijving moeten worden gegeven van de modaliteiten van de financiële instrumenten, de aanschaffingswaarde, de reële waarde, evenals het opgelopen prijsrisico, kredietrisico, liquiditeitsrisico, en kasstroomrisico. Tezelfdertijd dienen ook de maatregelen te worden opgeliist die het bestuursorgaan heeft genomen om de risico's te beperken (bv. indekkingsinstrumenten).

Voorbeelden zijn:

- Voor de aangegeven leningen: vlottende versus vaste rente (impact stijging van rentevoeten) en, of de vlotte rente eventueel werd ingedekt (via bv. IRS-contract);
- Analyse van de klantentegoeden: wisselkoersrisico, inningsbeleid (overzicht van de vervallen tegoeden), spreiding, afwaarderingen, enz.;
- Welk beleidbeleggingsbeleid wordt gehanteerd voor cash-overschotten (aandelen, termijnrekeningen, enz.);

Wij interpreteren “voorzover zulks van betekenis is voor de beoordeling van haar activa, passiva, financiële positie en resultaat” als in zoverre deze instrumenten een materieel bedrag uitmaken of een materiële impact kunnen hebben. Het komt ons voor dat in elke grote onderneming wel één of meerdere financiële instrumenten een materieel bedrag uitmaken.

I. De verantwoording van de onafhankelijkheid en deskundigheid op het gebied van boekhouding en audit van ten minste één lid van het auditcomité

234. In de genoemde vennootschappen alsook in diverse financiële instellingen (de zogenaamde *Public Interest Entities* (PIE's)) legt de wet van 17 december 2008⁽²⁷⁾ de verplichting op om een auditcomité op te richten⁽²⁸⁾.

Het auditcomité is samengesteld uit niet-uitvoerende bestuurders. Ten minste één lid van het auditcomité is een onafhankelijk bestuurder in de zin van artikel 526ter van het Wetboek van vennootschappen, en beschikt over de nodige deskundigheid op het gebied van boekhouding én audit⁽²⁹⁾.

⁽²⁶⁾ C. BOLLEN, “Rapport de gestion”, *C.J.* 2005, afl. 2, p. 40-41.

⁽²⁷⁾ Wet van 17 december 2008 inzonderheid tot oprichting van een auditcomité in de genoemde vennootschappen en de financiële ondernemingen, *BS* 29 december 2008.

⁽²⁸⁾ Voor een uitgebreide uiteenzetting kan verwezen worden naar C. VAN DER ELST en I. DE POORTER, “Upgrading corporate governance: auditcomités in het Wetboek van vennootschappen”, *T.R.V.* 2009, afl. 5, p. 397-415.

⁽²⁹⁾ Voor genoemde vennootschappen: artikel 526bis W. Venn.

Onder “*deskundigheid op het gebied van boekhouding en audit*” wordt verstaan dat de betrokkenen *in het bezit is van een diploma van hogere studies in een economische of financiële richting of dat hij in deze domeinen relevante beroepservaring heeft verworven*⁽³⁰⁾.

In het jaarverslag dient te worden aangetoond dat ten minste één lid van het auditcomité onafhankelijk is en deskundig is op het gebied van boekhouding en audit. In concreto zal de bestuurder dus onderlegd dienen te zijn in IFRS en (in de nabije toekomst) de *International Standards on Auditing* (ISA). De bestuurder zal er ook zorg voor dienen te dragen deze kennis *up-to-date* te houden⁽³¹⁾.

134

3.2.3. Artikel 96, § 2 en § 3 van het Wetboek van vennootschappen

A. Inleiding

235. Zoals vermeld, werd door een recente wetswijziging⁽³²⁾ de inhoud van het jaarverslag verder uitgebreid voor genoteerde vennootschappen. In het bijzonder zullen deze vennootschappen een verklaring inzake deugdelijk bestuur op dienen te nemen. Deze verklaring dient ten minste volgende informatie te bevatten:

- 1) de aanduiding van de code inzake deugdelijk bestuur die de vennootschap toepast, evenals een aanduiding waar de betrokken code openbaar is, alsook, indien toepasselijk, de relevante informatie over de praktijken inzake deugdelijk bestuur die worden toegepast naast desbetreffende code en de wettelijke vereisten met aanduiding waar deze informatie ter beschikking wordt gesteld;
- 2) voor zover een vennootschap deze code inzake deugdelijk bestuur niet integraal toepast, een aanduiding van de delen van de code inzake deugdelijk bestuur waarvan zij afwijkt en de onderbouwde redenen daarvoor;
- 3) een beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheerssystemen van de vennootschap, in verband met het proces van financiële verslaggeving;
- 4) diverse informatie inzake houders van effecten, stemrechten en bestuurders;
- 5) de samenstelling en de werking van de bestuursorganen en hun comités;
- 6) een remuneratieverslag.

Voor het geconsolideerd jaarverslag wordt enkel punt 3 toegevoegd. Het geconsolideerd jaarverslag zal dus een beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne

⁽³⁰⁾ Wetsontwerp inzonderheid tot oprichting van een auditcomité in de genoteerde vennootschappen en de financiële ondernemingen, *Parl. St. Kamer 2008-09*, nr. 1471/1, p. 18.

⁽³¹⁾ E. JANSSENS, “Auditcomité binnenkort verplicht in genoteerde vennootschappen”, *Balans 2008*, afl. 596, p. 1.

⁽³²⁾ Wet van 6 april 2010 tot versterking van het deugdelijk bestuur bij de genoteerde vennootschappen en de autonome overheidsbedrijven en tot wijziging van de regeling inzake het beroepsverbod in de bank- en financiële sector, *BS 23 april 2010*, p. 22709; voor de parlementaire voorbereiding. (*Cf.* Wetsontwerp tot versterking van het deugdelijk bestuur bij de genoteerde vennootschappen en de autonome overheidsbedrijven en tot wijziging van de regeling inzake het beroepsverbod in de bank- en financiële sector, *Parl. St. Kamer 2009-10*, nr. 2336/1).

controle- en risicobeheersystemen van de verbonden vennootschappen met betrekking tot het proces van de opstelling van de geconsolideerde jaarrekening dienen te bevatten.

B. Een verwijzing naar de Code inzake deugdelijk bestuur die de vennootschap toepast

236. De ondernemingen zullen dus in hun jaarverslag dienen aan te geven welke *Corporate Governance* Code zij toepassen. Om te verhinderen dat de vennootschappen vrijelijk één of andere *Corporate Governance* Code zouden kunnen kiezen⁽³³⁾, heeft de wetgever geopteerd om de Koning een code te laten opleggen. Uit het koninklijk besluit “houdende aanduiding van de na te leven Code inzake deugdelijk bestuur door genoteerde vennootschappen” blijkt dat de Koning de Belgische *Corporate Governance* Code 2009⁽³⁴⁾ oplegt als referentiecode⁽³⁵⁾. Dit is logisch daar deze Code steeds meer en meer opgenomen wordt in het Wetboek van vennootschappen en de meeste vennootschappen deze Code reeds (gedeeltelijk) toepassen.

Daarnaast dient het bestuursorgaan tevens informatie over de praktijken inzake deugdelijk bestuur op te nemen die worden toegepast naast deze Code en de wettelijke bepalingen.

De vennootschap dient tevens mee te delen waar men de code en bijkomende informatie kan raadplegen.

C. De onderbouwde redenen voor het niet integraal toepassen van de Code

237. Het betreft de wettelijke neerslag van het principe “pas toe of leg uit” (*comply or explain*). De Belgische *Corporate Governance* Code is trouwens op ditzelfde principe gebaseerd. De flexibiliteit die dit principe, aanbevolen door de OESO, biedt, wordt verkozen boven een strikte en rigoureuze toepassing van een gedetailleerde reeks regels, omdat zodoende rekening kan worden gehouden met de specifieke kenmerken van de vennootschappen zoals hun omvang, aandeelhoudersstructuur, activiteiten, risicotraject en beheerstructuur⁽³⁶⁾.

D. Een beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheersystemen

238. Wederom heeft de wetgever geen kader gecreëerd aangaande deze beschrijving. Het is momenteel nog onduidelijk hoe uitgebreid en in welke vorm deze beschrijving dient te worden opgenomen in het jaarverslag.

⁽³³⁾ C. VAN DER ELST, “Corporate Governance, jaarverslag en transparantie: een moeilijke driehoeksverhouding”, *Acc. Bedr.* (M) 2007, afl. 1, p. 3-12.

⁽³⁴⁾ www.corporategovernancecommittee.be.

⁽³⁵⁾ K.B. van 6 juni 2010 houdende aanduiding van de na te leven Code inzake deugdelijk bestuur door genoteerde vennootschappen, *BS* 28 juni 2010, p. 39622.

⁽³⁶⁾ Belgische Corporate Governance Code 2009, p. 7.

Eventueel kan inspiratie worden gevonden in de circulaire die de CBFA heeft uitgevaardigd over de verslaggeving van de leiding over de beoordeling van het interne controlesysteem⁽³⁷⁾.

De CBFA deelt de verslaggeving op in vijf punten:

- de methodiek die gebruikt wordt om de interne controle te evalueren;
- de interne controlemaatregelen die de betrouwbaarheid van het financiële verslaggevingsproces moeten garanderen;
- de operationele werking, de activiteiten en de significante interne controleprocessen van de onderneming;
- het algemene risicobeheer van de onderneming;
- de specifieke *compliance*-domeinen met betrekking tot de integriteit van de onderneming.

136

Deze vijf hoofdstukken worden vervolgens door de CBFA verder uitgewerkt in een bijlage⁽³⁸⁾. Het lijkt aangewezen dat de CBFA ook voor “gewone” beursgenoteerde vennootschappen een schema uitwerkt.

De zinsnede “*in verband met het proces van financiële verslaggeving*” is opvallend. De vraag is hoe deze zinsnede geïnterpreteerd moet worden; worden enkel de interne controlemaatregelen bedoeld die rechtstreeks in verband staan met de financiële verslaggeving (bv. verhinderen dat onbevoegden boekingen kunnen uitvoeren), of ruimer, alle interne controle-maatregelen die invloed hebben op de financiële verslaggeving (bv. voorkomen van diefstal). Er dient te worden opgemerkt dat in de Belgische *Corporate Governance Code 2009* deze zinsnede niet is opgenomen⁽³⁹⁾. Naar ons aanvoelen mag de beschrijving dus niet te beperkt worden gehouden.

E. Diverse informatie inzake houders van effecten, stemrechten en bestuurders

239. Het betreft informatie over:

- de aandeelhoudersstructuur op balansdatum, zoals die blijkt uit de ontvangen kennisgevingen⁽⁴⁰⁾;

⁽³⁷⁾ Verslaggeving van de effectieve leiding over de beoordeling van het interne controlesysteem en verklaring van de effectieve leiding over de periodieke prudentiële rapportering, Circulaire CBFA_2008_12 d.d. 9 mei 2008, www.cbfa.be/nl/ki/circ/pdf/cbfa_2008_12.pdf.

⁽³⁸⁾ Aanbevolen schema voor de verslaggeving van de effectieve leiding van kredietinstellingen inzake de beschrijving, de beoordeling en de genomen maatregelen inzake interne controle, Bijlage Circulaire CBFA_2008_12-1 d.d. 9 mei 2008, www.cbfa.be/nl/ki/circ/pdf/cbfa_2008_12-1.pdf.

⁽³⁹⁾ Belgische Corporate Governance Code 2009, p. 36.

⁽⁴⁰⁾ Artikel 14, vierde lid van de wet van 2 mei 2007 op de openbaarmaking van belangrijke deelnemingen in emittenten waarvan aandelen zijn toegelaten tot de verhandeling op een geregelmenteerde markt en houdende diverse bepalingen.

- de houders van effecten waaraan bijzondere zeggenschapsrechten verbonden zijn, en een beschrijving van deze rechten⁽⁴¹⁾;
- elke wettelijke of statutaire beperking van de uitoefening van het stemrecht⁽⁴²⁾;
- de regels voor de benoeming en vervanging van de leden van het bestuursorgaan en voor de wijziging van de statuten van de vennootschap⁽⁴³⁾;
- de bevoegdheden van het bestuursorgaan, met name wat de mogelijkheid tot uitgifte of inkopen van aandelen betreft⁽⁴⁴⁾.

F. De samenstelling en de werking van de bestuursorganen en hun comités

240. In het jaarverslag zal een apart luik moeten worden opgenomen over de samenstelling en de werking van de bestuursorganen en hun comités.

137

Op basis van hetgeen de Belgische *Corporate Governance Code 2009* hierover vermeldt, dient deze beschrijving minstens het volgende te bevatten⁽⁴⁵⁾:

- een lijst van de leden van de raad van bestuur, met vermelding welke bestuurders onafhankelijk zijn;
- informatie over bestuurders die niet langer voldoen aan de onafhankelijkheidsvereisten;
- een activiteitsverslag van de bijeenkomsten van de raad van bestuur en de comités van de raad, met inbegrip het aantal vergaderingen van de raad van bestuur en zijn comités en de presentielijst van de bestuurders;
- een lijst van de leden van de comités;
- indien van toepassing, de redenen waarom de benoeming van de vorige *Chief Executive Officer* (CEO) tot voorzitter in het beste belang is van de vennootschap; en
- een lijst van de leden van het uitvoerend management.

G. Een remuneratieverslag⁽⁴⁶⁾

241. Het jaarverslag van genoteerde vennootschappen zal tevens een remuneratieverslag dienen te bevatten. In dit remuneratieverslag zal uitgebreide informatie moeten worden opgenomen over de vergoedingen van bestuurders, personen belast met het dagelijks beleid, leden van directiecomité, enz. Het betreft een lange en gedetailleerde opsomming,

⁽⁴¹⁾ Artikel 34, 3° K.B. van 14 november 2007 betreffende de verplichtingen van emittenten van financiële instrumenten die zijn toegelaten tot de verhandeling op een gereglementeerde markt.

⁽⁴²⁾ Artikel 34, 5° K.B. van 14 november 2007 betreffende de verplichtingen van emittenten van financiële instrumenten die zijn toegelaten tot de verhandeling op een gereglementeerde markt.

⁽⁴³⁾ Artikel 34, 7° K.B. van 14 november 2007 betreffende de verplichtingen van emittenten van financiële instrumenten die zijn toegelaten tot de verhandeling op een gereglementeerde markt.

⁽⁴⁴⁾ Artikel 34, 8° K.B. van 14 november 2007 betreffende de verplichtingen van emittenten van financiële instrumenten die zijn toegelaten tot de verhandeling op een gereglementeerde markt.

⁽⁴⁵⁾ Belgische *Corporate Governance Code 2009*, p. 36-37.

⁽⁴⁶⁾ De opname van een remuneratieverslag in het jaarverslag is van toepassing op de boekjaren die aanvangen na 23 april 2010.

waarvan hieronder enkel de hoofdlijnen worden hernoemd⁽⁴⁷⁾. Het verslag zal onder andere moeten voorzien in:

- een beschrijving van de tijdens het boekjaar gehanteerde procedure om:
  - (i) een remuneratiebeleid te ontwikkelen voor de bestuurders, de leden van het directiecomité, de andere leiders en de personen belast met het dagelijks bestuur van de vennootschap (deze laatste twee categorieën, hierna managers genoemd); en
  - (ii) de remuneratie te bepalen van individuele bestuurders en managers;
- een verklaring over het tijdens het boekjaar gehanteerde remuneratiebeleid van de bestuurders, de leden van het directiecomité en de managers. Wanneer het remuneratiebeleid in vergelijking met het gerapporteerde boekjaar ingrijpend wordt aangepast, dient dit in het bijzonder tot uitdrukking te komen;
- op individuele basis, het bedrag van de remuneratie en andere voordelen die, rechtstreeks of onrechtstreeks, door de vennootschap of een vennootschap die tot de consolidatiekring van de vennootschap behoort, aan de niet-uitvoerende bestuurders werden toegekend;
- als bepaalde leden van het directiecomité of managers ook lid zijn van de raad van bestuur, informatie over het bedrag van de remuneratie dat zij in die hoedanigheid ontvangen;
- in het geval de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité of de managers in aanmerking komen voor vergoedingen gebaseerd op de prestaties van (een onderdeel van) de vennootschap of een vennootschap die tot de consolidatiekring van deze vennootschap behoort, de criteria voor de evaluatie van de prestaties ten opzichte van de doelstellingen, de aanduiding van de evaluatieperiode en de beschrijving van de methoden die worden toegepast om na te gaan of aan deze prestatiecriteria is voldaan;
- het bedrag van de remuneratie en andere voordelen die rechtstreeks of onrechtstreeks aan de CEO, aan de voorzitter van het directiecomité, aan de hoofdvertegenwoordiger van de andere leiders of aan de hoofdvertegenwoordiger van de personen belast met het dagelijks bestuur werden toegekend door de vennootschap of een vennootschap die tot de consolidatiekring van deze vennootschap behoort. Wanneer deze remuneratie in vergelijking met het door het jaarverslag behandelde boekjaar ingrijpend wordt aangepast, dient dit in het bijzonder tot uitdrukking te komen;
- op globale basis, het bedrag van de remuneratie en andere voordelen die rechtstreeks of onrechtstreeks aan de andere uitvoerende bestuurders, leden van het directiecomité, of de managers werden verstrekt door de vennootschap of een vennootschap die tot de consolidatiekring van deze vennootschap behoort. Wanneer deze remuneratie in vergelijking met het door het jaarverslag behandelde boekjaar ingrijpend wordt aangepast, dient dit in het bijzonder tot uitdrukking te komen;
- voor de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité of de managers, op individuele basis, het aantal en de voornaamste kenmerken van de aandelen, de aandelenopties of alle andere rechten om aandelen te verwerven, toegekend,

⁽⁴⁷⁾ Voor een eerste besprekking *cf.* E. JANSSENS, "Nieuwe Corporate Governance Wet: ontwerptekst weldra in Kamer", *Balans* 2009, afl. 616, p. 1-4 en E. JANSSENS, "Nieuwe Corporate Governance Wet eindelijk gepubliceerd", *Balans* 2010, afl. 629, p. 3-6.

uitgeoefend of vervallen in de loop van het door het jaarverslag behandelde boekjaar;

- voor de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité of de managers, op individuele basis, de bepalingen omtrent vertrekvergoedingen;
- in geval van vertrek van de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité of de managers, de verantwoording en de beslissing door de raad van bestuur, op voorstel van het remuneratiecomité, of de betrokkenen in aanmerking komen voor de vertrekvergoeding, en de berekeningsbasis hiervoor;
- voor de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité en de managers, de mate waarin ten gunste van de vennootschap voorzien is in een terugvorderingsrecht van de variabele remuneratie die wordt toegekend op basis van onjuiste financiële gegevens.

139

242. Door het bestuursorgaan te verplichten in het jaarverslag zeer gedetailleerde informatie op te nemen wil de wetgever het publiek toelaten de drijfveren van de betrokkenen in te schatten en ook een goed zicht te krijgen op deze verloningssystemen en hun toepassing zonder de ondernemingen de kans te ontnemen internationale persoonlijkheden aan te trekken⁽⁴⁸⁾. De transparantie naar de aandeelhouders toe stelt deze laatste in de mogelijkheid hierop rechtstreeks en onrechtstreeks invloed uit te oefenen⁽⁴⁹⁾.

Opmerkelijk is dat de algemene vergadering van de genoteerde vennootschap bij afzonderlijke stemming zal beslissen over het remuneratieverslag. Dit is opmerkelijk daar de algemene vergadering het jaarverslag als dusdanig niet dient goed te keuren. De stemming heeft echter uitsluitend een signaalfunctie en geen “juridische” gevolgen. Het bestuursorgaan blijft immers uitsluitend bevoegd om het remuneratiebeleid van het management te bepalen.

3.2.4. Nazicht van de niet-financiële informatie in het jaarverslag door de commissaris

A. Inleiding

243. Zoals hierboven reeds enkele malen aangehaald, heeft de wetgever bij de invoering van informatie die opgenomen dient te worden in het jaarverslag, geen referentiekader aangegeven. We denken in de eerste plaats aan:

- voornaamste risico's en onzekerheden;
- doelstelling en beheersing van de risico's inzake financiële instrumenten;
- een beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheerssystemen.

⁽⁴⁸⁾ E. JANSENS, “Nieuwe Corporate Governance Wet: ontwerptekst weldra in Kamer”, *Balans* 2009, afl. 616, p. 3.

⁽⁴⁹⁾ Wetsontwerp tot versterking van het deugelijk bestuur bij de genoteerde vennootschappen en de autonome overheidsbedrijven en tot wijziging van de regeling inzake het beroepsverbod in de bank- en financiële sector, *Parl. St.* Kamer 2009-10, nr. 2336/1, p. 5.

Het gebrek hieraan is niet alleen moeilijk voor de bestuursorganen maar evenzeer voor de commissaris. Hij kan de bestuursorganen immers niet wijzen op een (wettelijk) te volgen referentiekader en hij kan uiteraard ook niet de plaats innemen van het bestuursorgaan om volledig of gedeeltelijk het jaarverslag op te stellen.

Artikel 144, 6° van het Wetboek van vennootschappen bepaalt momenteel dat de commissaris dient na te gaan of het jaarverslag de door de artikelen 95 en 96 vereiste inlichtingen bevat en in overeenstemming is met de jaarrekening. Het nazicht kan dus opgedeeld worden in twee luiken, enerzijds de overeenstemming met de jaarrekening en anderzijds het nagaan van de volledigheid.

140

B. Overeenstemming met de jaarrekening

244. De controlenorm over de controle van het (geconsolideerde) jaarverslag bepaalt dat met betrekking tot de controle van de overeenstemming van het jaarverslag met de (geconsolideerde) jaarrekening de commissaris:

“(a) het jaarverslag dient door te nemen en de erin opgenomen financiële gegevens dient te onderzoeken, teneinde van materieel belang zijnde inconsistenties met de gecontroleerde (geconsolideerde) jaarrekening vast te stellen.

(b) dient te bepalen of de vastgestelde van materieel belang zijnde inconsistentie zich situeert op het niveau van het jaarverslag of van de (geconsolideerde) jaarrekening zelf, en

– indien een van materieel belang zijnde correctie van de gecontroleerde (geconsolideerde) jaarrekening noodzakelijk is en de gecontroleerde entiteit deze correctie weigert aan te brengen, dient hij een voorbehoud te formuleren in het eerste deel van zijn verslag, dan wel een afkeurend oordeel tot uitdrukking te brengen;

– indien een van materieel belang zijnde inconsistentie wordt vastgesteld die zich situeert op het niveau van het jaarverslag, dient hij in het tweede deel van zijn verslag te vermelden dat er naar zijn mening een van materieel belang zijnde inconsistentie voorkomt in het jaarverslag ten opzichte van de (geconsolideerde) jaarrekening.”⁽⁵⁰⁾.

Zoals reeds zelf aangegeven in de controlenorm heeft dit gedeelte van het nazicht voornamelijk betrekking op de financiële gegevens.

C. Volledigheid na te gaan

245. Vooreerst dient te worden opgemerkt dat België een van de weinige landen in Europa is waar de commissaris dient over te gaan tot een zekere vorm van rapportering over de volledigheid van het jaarverslag⁽⁵¹⁾.

⁽⁵⁰⁾ Paragraaf 14 van de contolenorm “Controle van het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening” (IBR, *Vademecum Deel II: Wetgeving, normen en aanbevelingen*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2007, p. 488).

⁽⁵¹⁾ J. BRANSON, D. BREESCH en D. SCHOCKAERT, “Beschrijvende studie van het regelgevend kader inzake het jaarverslag in Europa”, *Acc. Bedr.* (M) 2007, afl. 1, p. 24-38.

Deze verplichting wordt evenmin opgelegd door de Vierde of Zevende Richtlijn. Volgens deze Richtlijnen geeft de commissaris enkel een oordeel over de samenhang, of het ontbreken daarvan, tussen het (geconsolideerde) jaarverslag en de (geconsolideerde) jaarrekening voor hetzelfde boekjaar⁽⁵²⁾.

Aangenomen wordt wel dat het een volledigheid in enge zin betreft: de commissaris dient enkel een kwantitatieve analyse te verrichten en geen kwalitatieve analyse. Het is met andere woorden niet de taak van de commissaris de al dan niet door het bestuursorgaan opgenomen elementen te beoordelen, behalve in het geval van kennelijke onredelijke, verkeerde of inconsistente informatie die hij objectief kan vaststellen in vergelijking met de informatie waarover hij beschikt in het kader van zijn mandaat⁽⁵³⁾.

246. In dit kader wordt in het model van commissarisverslag, zoals uitgevaardigd door het IBR, een zeker voorbehoud bij de volledigheid opgenomen, als volgt:

“Wij kunnen ons echter niet uitspreken over de beschrijving van de voornaamste risico’s en onzekerheden waarmee de vennootschap wordt geconfronteerd, alsook van haar positie, haar voorzienbare evolutie of de aanmerkelijke invloed van bepaalde feiten op haar toekomstige ontwikkeling. Wij kunnen evenwel bevestigen dat de verstrekte gegevens geen onmiskenbare inconsistenties vertonen met de informatie waarover wij beschikken in het kader van ons mandaat.”.

Opmerkelijk hierbij is dat deze *disclaimer* eigenlijk enkel verwijst naar artikel 96, § 1, 1° van het Wetboek van vennootschappen en niet zozeer naar artikel 96, § 1, 8° van het Wetboek van vennootschappen (financiële instrumenten)⁽⁵⁴⁾. Ons inziens dient ze ook betrekking te hebben op artikel 96, § 1, 2°, 3° en 8° van het Wetboek van vennootschappen, zoals trouwens opgenomen in de Algemene controlesnormen⁽⁵⁵⁾.

247. Een bedenking die wel gemaakt dient te worden, is dat de commissaris, ingevolge zijn werkzaamheden, over aanzienlijk veel informatie beschikt. We denken bijvoorbeeld aan zijn uitgebreide risicoanalyses van de onderneming (die onder de ISA nog uitgebreid moeten worden), een beschrijving van de interne controle en administratieve organisatie. Het komt ons voor dat de commissaris significante inconsistenties tussen de (niet) opgenomen informatie in het jaarverslag en zijn analyses moet melden in zijn verslag.

⁽⁵²⁾ Artikel 51, 2 van de Vierde Richtlijn voor de statutaire jaarrekeningen en artikel 37 van de Zevende Richtlijn voor de geconsolideerde jaarrekeningen.

⁽⁵³⁾ Paragraaf 20 van de controlesnorm “Controle van het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening” (IBR, *Vademecum Deel II: Wetgeving, normen en aanbevelingen*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2007, p. 490)..

⁽⁵⁴⁾ Dit blijkt trouwens ook uit de invoering ervan. De disclaimer werd immers door de Raad opgenomen in de mededeling aan de leden van 13 maart 2006 naar aanleiding van de wijziging van artikel 96, § 1, 1° W. Venn. Artikel 96, § 1, 8° W. Venn. was reeds van toepassing vanaf 25 juli 2004 (art. 81 van de wet van 9 juli 2004, *BS* 15 juli 2004), dus vóór het nieuwe artikel 96, § 1, 1° W. Venn.

⁽⁵⁵⁾ Paragraaf 3.10.1. van de Algemene controlesnorm (IBR, *Vademecum Deel II: Wetgeving, normen en aanbevelingen*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2007, p. 366).

Er dient echter wel benadrukt te worden dat de commissaris enkel mag melden dat er inconsistentie of verkeerde informatie is opgenomen maar hij ze niet mag benoemen⁽⁵⁶⁾. Het is dus niet de opdracht van de commissaris de plaats in te nemen van het bestuursorgaan door bijvoorbeeld de voornaamste risico's en onzekerheden te beschrijven in zijn verslag indien het bestuursorgaan over deze informatie niet (of onvoldoende) rapporteert in het jaarverslag⁽⁵⁷⁾.

Alleszins zal de controleopdracht van de commissaris er niet op vergemakkelijken nu het jaarverslag (voor beursgenoteerde vennootschappen) nog verder wordt uitgebreid met *corporate governance* informatie⁽⁵⁸⁾. Zo ontbreekt wederom een referentiekader als houvast voor bijvoorbeeld de beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheerssystemen. In de memorie van toelichting wordt wel nog eens herhaald dat de commissaris geen kwalitatieve analyse dient te verrichten van bijvoorbeeld eventuele afwijkingen van de code inzake deugdelijk bestuur en van de geleverde toelichting in de verklaring door de vennootschap bij deze afwijkingen⁽⁵⁹⁾.

D. Aanbevelingen

248. Het zou bijzonder aangewezen zijn mocht de wetgever, de CBN of (voor beursgenoteerde vennootschappen) de CBFA een kader scheppen met een uiteenzetting over de informatie die dient opgenomen te worden in het jaarverslag..

We denken hierbij onder andere aan een minimum aantal te behandelen risico's, waarbij de onderneming desnoods dient te vermelden dat ze niet van toepassing zijn, of een kader voor de beschrijving van de interne controlemaatregelen. Dit zou de commissaris immers toelaten het bestuursorgaan hiernaar te verwijzen.

249. Ook de formulering in het commissarisverslag over het nazicht van het jaarverslag zou duidelijker kunnen worden geformuleerd, met name hoe de informatie in het jaarverslag werd gecontroleerd. Een mogelijke formulering zou kunnen zijn:

“Het opstellen en de inhoud van het jaarverslag, alsook het naleven door de vennootschap van het Wetboek van vennootschappen en van de statuten, vallen onder de verantwoordelijkheid van het bestuursorgaan. Het is niet onze verantwoordelijkheid de opgenomen elementen te beoordelen op hun juistheid of volledigheid, behoudens in het geval van kennelijke onredelijke, verkeerde of inconsistentie informatie die wij hebben kunnen vaststellen in vergelijking met

⁽⁵⁶⁾ Mededeling van de Raad van het IBR aan de leden van 13 maart 2006, p. 2.

⁽⁵⁷⁾ D. SCHOCKAERT en N. HOUYOUX, *l.c.*, p. 3.

⁽⁵⁸⁾ De Fédération des Experts Comptables Européens (FEE) heeft in dit kader trouwens een discussienota gepubliceerd (www.fee.be/publications) waarin een theoretisch denkkader is weergegeven van het maximale niveau aan assurance dat door een onafhankelijke auditor kan worden gegeven. (Cf. G. DE BACKER en T. LOWYCK, “Assurance bij het verstrekken van informatie rond corporate governance”, *Audit, Control & Governance* 2010, afl. 3).

⁽⁵⁹⁾ Wetsontwerp tot versterking van het deugdelijk bestuur bij de genoteerde vennootschappen en de autonome overheidsbedrijven en tot wijziging van de regeling inzake het beroepsverbod in de bank- en financiële sector, *Parl. St.* Kamer 2009-10, nr. 2336/1, p. 9.

de informatie waarover wij objectief beschikken in het kader van ons mandaat als commissaris.

In dit kader nemen wij de volgende bijkomende vermeldingen (en inlichtingen) op die niet van aard zijn om de draagwijdte van onze verklaring over de jaarrekening te wijzigen:

- Het jaarverslag behandelt de door de wet vereiste inlichtingen en stemt overeen met de jaarrekening. De verstrekte informatie vertoont geen onmiskenbare inconsistenties met de informatie waarover wij objectief beschikken in het kader van ons mandaat als commissaris.

(...)”.

Bij voorkeur wordt ook de vennootschapswetgeving in die zin aangepast, daar de bewoording “*het jaarverslag de door de artikelen 95 en 96 vereiste inlichtingen bevat*” de indruk zou kunnen wekken dat een volledigheid in ruime zin moet worden nagegaan.

Men zou ook kunnen pleiten om het nazicht van de volledigheid achterwege te laten zoals in de meeste Europese landen. Een toetsing van de volledigheid in enge zin valt, naar onze mening, echter te verkiezen. Dit moet vermijden dat het bestuursorgaan belangrijke (objectief vast te stellen) informatie achterhoudt zonder dat de commissaris hier gepast op kan reageren. Als het niet meer tot zijn takenpakket behoort, kan hij hierover immers geen melding meer maken in zijn verslag.

3.3. NIET-FINANCIËLE INFORMATIE IN DE TOELICHTING BIJ DE JAARREKENING

3.3.1. Niet-financiële informatie in de toelichting

A. Inleiding

250. Hoewel minder uitgesproken, dient ook in de toelichting bij de jaarrekening niet-financiële informatie te worden opgenomen. Zonder een handleiding te willen zijn voor het invullen van de jaarrekening⁽⁶⁰⁾, overlopen wij hierna enkele niet-financiële toelichtingen. Hieronder niet behandeld, doch evenzeer niet-financiële informatie zijn de waarderingsregels en de sociale balans.

144

B. Deelnemingen en maatschappelijke rechten in andere ondernemingen⁽⁶¹⁾

251. In deze rubriek dienen de ondernemingen te worden vermeld waarin de vennootschap een deelneming bezit, alsmede de andere ondernemingen waarin de vennootschap maatschappelijke rechten bezit ten belope van ten minste tien procent van het geplaatste kapitaal.

Van deze vennootschappen dient te worden vermeld: de naam, de zetel, het nationale identificatienummer, het aantal maatschappelijke rechten dat rechtstreeks en onrechtstreeks door de vennootschap wordt gehouden, het bedrag van het eigen vermogen en het netto-resultaat over het laatste boekjaar waarvoor de jaarrekening beschikbaar is.

Het eigen vermogen en het netto-resultaat dienen niet te worden vermeld indien:

- de onderneming waarin wordt deelgenomen of waarvan maatschappelijke rechten worden gehouden, door consolidatie wordt opgenomen in de geconsolideerde jaarrekening van de ondernemingen, opgemaakt en openbaar gemaakt overeenkomstig het Wetboek van vennootschappen en het koninklijk besluit tot uitvoering van dit Wetboek; of
- indien de betrokken onderneming deze gegevens niet openbaar moet maken; deze uitzondering geldt evenwel niet voor dochterondernemingen.

C. Lijst van ondernemingen waarvoor de onderneming onbeperkt aansprakelijk is in haar hoedanigheid van onbeperkt aansprakelijk vennoot of lid⁽⁶²⁾

252. In de toelichting dient tevens voor elk van de ondernemingen waarvoor de vennootschap onbeperkt aansprakelijk is de volgende gegevens worden verstrekt: de naam, de zetel, de rechtsvorm en het nationale identificatienummer.

⁽⁶⁰⁾ Hiervoor kan onder andere worden verwezen naar N. TAHON, G. VAN DE VELDE en A. CHAERELS, *De jaarrekening van ondernemingen opstellen en neerleggen 2009*, Mechelen, Kluwer, 2009, 478 p.

⁽⁶¹⁾ VOL 5.5.1. en VKT 5.2.1.

⁽⁶²⁾ VOL 5.5.2. en VKT 5.2.2.

De jaarrekening van elk van de ondernemingen waarvoor de vennootschap onbeperkt aansprakelijk is, wordt bij de jaarrekening van de vennootschap gevoegd en hiermee samen openbaar gemaakt. Deze voorwaarde is echter niet van toepassing:

- wanneer de jaarrekening van deze onderneming wordt openbaar gemaakt; of
- wanneer de jaarrekening van deze onderneming door integrale of evenredige consolidatie wordt opgenomen in de geconsolideerde jaarrekening van de vennootschap, die is opgesteld, gecontroleerd en openbaar gemaakt overeenkomstig het Wetboek van vennootschappen en het koninklijk besluit tot uitvoering van dit Wetboek.

D. Aandeelhoudersstructuur van de onderneming op de datum van de jaaraftsluiting, zoals die blijkt uit de kennisgevingen die de onderneming heeft ontvangen ⁽⁶³⁾

253. Deze bepaling is van toepassing bij kruisparticipaties ⁽⁶⁴⁾ en bij openbaarmaking van belangrijke deelnemingen in genoteerde vennootschappen ⁽⁶⁵⁾.

Meer discussie bestaat of hier ook de kennisgevingen moeten worden vermeld die een vennootschap verkrijgt ingevolge de wet van 18 januari 2010 ⁽⁶⁶⁾. Volgens deze nieuwe wet, opgenomen in artikel 515bis van het Wetboek van vennootschappen, moeten ook natuurlijke personen en rechtspersonen die een belangrijke deelneming verwerven in een niet-beursgenoteerde naamloze vennootschap met aandelen aan toonder of gedematerialiseerde aandelen, zich bekend maken.

254. Deze personen dienen de naamloze vennootschap op de hoogte te brengen van het aantal effecten waarover zij beschikken wanneer zij ingevolge de verwerving van stemrechtverlenende effecten over een deelneming van 25 % of meer van het totaal der stemrechten beschikken. In dit kader dient te worden opgemerkt dat de effecten die niet 20 dagen voor de algemene vergadering zijn aangemeld geen stemrechten zullen opleveren ⁽⁶⁷⁾.

Op het eerste zicht lijkt het evident dat ook deze kennisgevingen hier worden vermeld. De toelichting spreekt immers over “de kennisgevingen die de onderneming heeft ontvangen”.

⁽⁶³⁾ VOL 5.7. en VKT 5.3.

⁽⁶⁴⁾ Art. 631 W. Venn. en art. 632 W. Venn.

⁽⁶⁵⁾ Art. 514 W. Venn. en art. 14, vierde lid van de wet van 2 mei 2007 op de openbaarmaking van belangrijke deelnemingen in emittenten waarvan aandelen zijn toegelaten tot de verhandeling op een gereglementeerde markt en houdende diverse bepalingen.

⁽⁶⁶⁾ Wet van 18 januari 2010 tot wijziging van de wet van 11 januari 1993 tot voorkoming van het gebruik van het financiële stelsel voor het witwassen van geld en de financiering van terrorisme, en het Wetboek van vennootschappen, BS 26 januari 2010. De wet is in werking getreden op 5 februari 2010. De natuurlijke- of rechtspersoon die op het moment van de inwerkingtreding van deze wet eigenaar is van meer dan 25 % van de aandelen of stemrechten van een NV dient binnen de zes maanden (dit is vóór 5 augustus 2010) een kennisgeving te doen aan de betrokken vennootschap van hun belangrijke participatie.

⁽⁶⁷⁾ Artikel 545 W. Venn.

In tegenstelling tot kruisparticipaties en belangrijke deelnemingen in genoteerde vennootschappen bestaat er echter geen wettelijke verplichting om deze kennisgevingen op te nemen in de toelichting. De stelling moet derhalve worden bijgetreden dat de kennisgevingen niet openbaar moeten worden gemaakt. Het zou ook niet de bedoeling geweest zijn van de wetgever om deze kennisgevingen op te nemen in de jaarrekening⁽⁶⁸⁾.

E. Niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen⁽⁶⁹⁾

255. Deze verplichtingen vinden hun oorsprong in artikel 25, § 3 van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen:

146

“In de toelichting worden per soort vermeld de rechten en verplichtingen die niet in de balans voorkomen en die het vermogen, de financiële positie of het resultaat van de vennootschap aanmerkelijk kunnen beïnvloeden.

Belangrijke rechten en verplichtingen die niet kunnen worden becijferd, worden op passende wijze vermeld in de toelichting.”.

256. De vennootschap dient dus in haar jaarrekening de rechten en verplichtingen op te nemen die niet verwerkt zijn in de balans en toch een significante invloed kunnen hebben op het vermogen, positie of resultaat van de vennootschap. Een gedetailleerde bespreking gaat het opzet van deze bijdragen te buiten, maar het model van jaarrekening (volledig schema) voorziet volgende vermeldingen:

- *Persoonlijke zekerheden* die door de onderneming werden gesteld of onherroepelijk beloofd als waarborg voor schulden of verplichtingen van derden. Bij een persoonlijke zekerheid stelt de onderneming zich met haar gehele vermogen garant voor de schulden van derden;
- *Zakelijke zekerheden* die door de onderneming werden gesteld of onherroepelijk beloofd op haar eigen activa, voor de voldoening van actuele of potentiële schulden en verplichtingen van zichzelf of van derden. Bij een zakelijke zekerheid wordt een actief, of een groep van activa, als garantie gesteld voor schulden van derden of van schulden van de onderneming zelf. De meest bekende zekerheden zijn een hypotheek op een gebouw of een pand op de handelszaak van de onderneming;
- *Goederen en waarden gehouden door derden* betreft de goederen en waarden die ten opzichte van derden aan een ander toebehoren, maar waarvan de onderneming het risico draagt en tevens de inkomsten hieruit verkrijgt. Uiteraard in zoverre deze goederen en waarden niet opgenomen mogen worden in de balans;
- *Belangrijke verplichtingen tot aankoop van vaste activa* betreffen gedane bestellingen en verleende opties tot verkoop van vaste activa aan de vennootschap (*put-opties*);
- *Belangrijke verplichtingen tot verkoop van vaste activa* betreffen ontvangen bestellingen en verleende opties tot aankoop van vaste activa van de vennootschap (*call-opties*);

⁽⁶⁸⁾ K. VAN TILBORG, “Kennisgeving van belangrijke deelnemingen: kijkt de fiscus mee?”, *Fiscolooog* 2010, afl. 1200, p. 7.

⁽⁶⁹⁾ VOL 5.13. en VKT 5.7.

- *Termijnverrichtingen*⁽⁷⁰⁾;
- *Verplichtingen voortvloeiend uit de technische waarborgen voor zover hiervoor geen voorziening is aangelegd*;
- *Belangrijke hangende geschillen en andere belangrijke verplichtingen die een significante invloed zouden kunnen hebben op het vermogen, de financiële positie of het resultaat van de onderneming*. Deze vermeldingen zullen grotendeels overlappen met de vermeldingen die opgenomen moeten worden in het jaarverslag (*cf. supra*, punt 3.2.);
- *Pensioenen en daaruit voortvloeiende verplichtingen*. Er dient een beknopte beschrijving te worden gemaakt met opgave van de maatregelen die genomen werden om de kosten die hieraan verbonden zijn te dekken;
- *Buitenbalansregelingen*. Het koninklijk besluit van 10 augustus 2009⁽⁷¹⁾⁽⁷²⁾ heeft een uitbreiding ingevoegd van de niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen die opgenomen dienen te worden in de jaarrekening. Iedere vennootschap dient in de toelichting de aard en het zakelijk doel van de door haar aangebrachte buitenbalans regelingen op te nemen.

257. Deze meldingsplicht geldt voor elke vennootschap in zoverre de regeling tot gevolg zou hebben dat een gebruiker van de jaarrekening zijn oordeel over deze jaarrekening zou wijzigen, indien hij weet had van deze regeling⁽⁷³⁾. Bepaalde vennootschappen⁽⁷⁴⁾ zijn verplicht om, naast de vermelding van de aard en zakelijk doel van de buitenbalansregeling, ook de financiële gevolgen op te nemen. Een buitenbalansoperatie is een transactie of een overeenkomst tussen vennootschappen en entiteiten (ook zonder rechtspersoonlijkheid) die niet in de balans is opgenomen.

Voorbeelden zijn risico- en winstdelingsregelingen of verplichtingen die voortvloeien uit een overeenkomst zoals schuldfactoring, gecombineerde koop- en terugkoopovereenkomsten, regelingen met betrekking tot consignatie van aandelen, *take or pay*-regelingen, securitisatie die wordt geregeld via afzonderlijke vennootschappen

⁽⁷⁰⁾ Voor meer toelichting: CBN 152/1, *Bull. CBN* nr. 20, december 1987, p. 1-49 (www.cnc-cbn.be/NL/fichiersAvis/NL_152-01.htm).

⁽⁷¹⁾ Koninklijk besluit van 10 augustus 2009 tot wijziging van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen en van het koninklijk besluit van 12 september 1983 tot bepaling van de minimumindeling van een algemeen rekeningstelsel, *BS* 24 augustus 2009. Deze wijziging is in werking getreden voor de boekjaren die starten vanaf 1 september 2008.

⁽⁷²⁾ Dit koninklijk besluit zet de Richtlijn 2006/46/EG om in Belgisch recht.

⁽⁷³⁾ E. JANSSENS, "Meer informatie in de toelichting bij de jaarrekening", *Balans* 2009, afl. 614, p.1

⁽⁷⁴⁾ Het gaat om:

- genoteerde vennootschappen;
- vennootschappen waarvan de effecten zijn toegelaten tot de verhandeling op een *Mutual Trading Facility* (MTF);
- vennootschappen die meer dan één van de kleine groepscriteria overschrijden (art.16, § 1, eerste lid W.Venn.).

en entiteiten zonder rechtspersoonlijkheid, in onderpand gegeven activa, operationele leasingregelingen en *outsourcing*⁽⁷⁵⁾⁽⁷⁶⁾.

F. Verklaring betreffende de geconsolideerde jaarrekening⁽⁷⁷⁾

258. Wanneer de vennootschap een moedervennootschap is in de zin van artikel 6 van het Wetboek van vennootschappen, dient ze in de toelichting aan te geven of ze een geconsolideerde jaarrekening en een geconsolideerd jaarverslag opstelt en openbaar maakt. Een vennootschap zonder dochtervennootschappen en die geen deel uitmaakt van een consortium zal de rubriek dus niet dienen in te vullen.

148

Een moedervennootschap kan echter vrijgesteld worden van de opmaak van een geconsolideerde jaarrekening wanneer ze (i) samen met haar dochtervennootschappen een kleine groep in de zin van artikel 16 van het Wetboek van vennootschappen uitmaakt⁽⁷⁸⁾ of (ii) kan genieten van een vrijstelling ingevolge subconsolidatie⁽⁷⁹⁾. In dat geval zal ze de reden dienen op te nemen in de toelichting en, in het geval van vrijstelling van subconsolidatie, de moedervennootschap dienen te vermelden die de geconsolideerde jaarrekening opmaakt.

3.3.2. Nazicht van de niet-financiële informatie in de toelichting door de commissaris

259. Overeenkomstig artikel 144 van het Wetboek van vennootschappen dient de commissaris in zijn verslag volgende vermeldingen met betrekking tot de toelichting op te nemen:

“(...)

3° een vermelding die aangeeft dat de boekhouding is gevoerd in overeenstemming met de wettelijke en bestuursrechtelijke voorschriften die daarop van toepassing zijn;

4° een verklaring waarin de commissarissen hun oordeel geven of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen, van de financiële toestand en van de resultaten van de vennootschap overeenkomstig het toepasselijk boekhoudkundig referentiestelsel en, in voorkomend geval, of de jaarrekening aan de wettelijke vereisten voldoet.

(...)

⁽⁷⁵⁾ Verslag aan de Koning voorafgaand aan het K.B. van 10 augustus 2009 tot wijziging van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen en van het koninklijk besluit van 12 september 1983 tot bepaling van de minimumindeling van een algemeen rekeningstelsel, *BS* 24 augustus 2009.

⁽⁷⁶⁾ Voor een uitgebreide besprekking *cf.* C. BALESTRA en N. HOUYOUX, “Nieuwe verplichtingen ingevoerd door het koninklijk besluit van 10 augustus 2009 om bepaalde transacties met verbonden partijen te vermelden in de toelichting van de jaarrekening”, *T.A.A.* 2010, afl. 22, p. 19-39.

⁽⁷⁷⁾ VOL 5.17.1.

⁽⁷⁸⁾ Artikel 112 W. Venn.

⁽⁷⁹⁾ Artikel 113 W. Venn.

8° de vermelding of zij kennis hebben gekregen van verrichtingen gedaan of beslissingen genomen met overtreding van de statuten of van de bepalingen van dit Wetboek [van vennootschappen].

Wij merken op dat, ingevolge de wetswijziging van 13 januari 2006⁽⁸⁰⁾, de zinsnede “*de jaarrekening is opgesteld*” weggevallen is uit puntje 3. Voorheen luidde de bepaling immers “*een vermelding die aangeeft dat de boekhouding is gevoerd en de jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke en bestuursrechtelijke voorschriften die daarop van toepassing zijn*”.

260. Desalniettemin komt het ons voor dat, wanneer de toelichting niet volledig is, de boekhouding niet gevoerd is overeenkomstig de wettelijke voorschriften. Strikt gezien is het zelfs een overtreding van het Wetboek van vennootschappen, daar de verplichte toelichtingen zijn opgenomen in het koninklijk besluit tot uitvoering van dit Wetboek.

De commissaris moet er zich bijgevolg van vergewissen dat de toelichting bij de jaarrekening alle inlichtingen vermeldt zoals door de wetgeving voorgeschreven⁽⁸¹⁾ en, wanneer een toelichting ontbreekt, zal de commissaris moeten beoordelen of al dan niet het getrouw beeld van de jaarrekening als geheel hierdoor in het gedrang komt.

Wanneer het niet of verkeerd melden van informatie in de toelichting het getrouw beeld in het gedrang brengt, zal in principe geen oordeel zonder voorbehoud kunnen worden opgenomen.

Indien de weglating of verkeerde melding in de toelichting het getrouw beeld niet beïnvloedt, zal de commissaris het ontbreken of verkeerd voorstellen van de informatie melden in het tweede deel van zijn verslag. Het is de commissaris niet toegelaten de inlichting zelf te geven, behoudens bij een wijziging van een waarderingsregel⁽⁸²⁾.

261. Het is evenwel opvallend dat noch de normen uitgevaardigd door het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR), noch het model van commissarisverslag een disclaimer bevatten voor de volledigheid (en juistheid) van de toelichting behoudens voor formele aspecten van ondergeschikt belang. Het behoeft nochtans geen betoog dat in de toelichting informatie dient opgenomen te worden waarvan de commissaris onmogelijk de volledigheid kan garanderen. We denken hierbij bijvoorbeeld aan niet-financiële informatie in de zin van:

- persoonlijke zekerheden gesteld in het voordeel van derden die niet door de commissaris worden gecontroleerd;
- verplichtingen tot aan- of verkoop van activa;

⁽⁸⁰⁾ Artikel 11 van de wet van 13 januari 2006 tot wijziging van het Wetboek van vennootschappen, BS 20 januari 2006.

⁽⁸¹⁾ Paragraaf 2 van de controleaanbeveling “Controle van de inlichtingen opgenomen in de toelichting”.

⁽⁸²⁾ F. CALUWAERTS, F. FANK, N. HOUYOUX, D. SCHOCKAERT, J. VANDERNOOT, H. VAN PASSEL en L. VLECK, Het commissarisverslag, ICCI (ed.), Brugge, die Keure, 2007, nr. 3, p. 66.

- hangende geschillen⁽⁸³⁾;
- aard en zakelijk doel van alle significante buitenbalansregelingen.

Eventueel dient de passage in het tweede deel van het commissarisverslag in die zin te worden aangepast. Met name dat het niet de taak van de commissaris is om de al dan niet door het bestuursorgaan in de toelichting opgenomen elementen te beoordelen, behalve in het geval van kennelijk onredelijke, verkeerde of inconsistente informatie die hij objectief kan vaststellen in vergelijking met de informatie waarover hij beschikt in het kader van zijn mandaat.

150

3.4. CONCLUSIE

262. Op basis van de huidige Belgische wetgeving dienen ondernemingen reeds heel wat niet-financiële informatie bekend te maken in hun jaarverslag en hun jaarrekening. De tendens lijkt trouwens niet meer te stoppen. Zo werd recent *corporate governance*-informatie omgezet van “soft law” naar “hard law” door de verplichte opname ervan in het jaarverslag en dienen ondernemingen sinds kort de aard en zakelijk doel van alle significante buitenbalansregelingen op te nemen in hun jaarrekening.

We stellen echter vast dat het zeer vaak aan een referentiekader ontbreekt voor deze niet-financiële informatie, hetgeen leidt tot een zekere terughoudendheid bij de bestuursorganen bij de publicatie ervan.

Ook voor de commissaris, die een wettelijke controleopdracht heeft van het jaarverslag en jaarrekening, is de controle van deze niet-financiële informatie geen sinecure. Geen referentiekader impliceert, per definitie, geen kader om naar te refereren bij het bestuursorgaan, maar soms is het nazicht van de (volledigheid van de) informatie niet mogelijk.

Er kan worden gesuggereerd om het huidige model van commissarisverslag op die punten aan te passen zodat alle lezers van het commissarisverslag de draagwijdte en de inherente beperkingen ervan kunnen inschatten.

⁽⁸³⁾ Dit leunt trouwens zeer nauw aan bij de voornaamste risico's en onzekerheden waarvoor wel een zeker voorbehoud wordt geformuleerd.

CHAPITRE 4

INTERVIEW SUR LES INFORMATIONS NON FINANCIÈRES DANS LE SECTEUR PUBLIC

HOOFDSTUK 4

INTERVIEW OMTRENT DE NIET-FINANCIELE INFORMATIE IN DE PUBLIEKE SECTOR

Participants / Deelnemers

Alain TROSCH
Herman VAN IMPE
Paul COMHAIRE

Sous la coordination de / onder de coördinatie van Lieven ACKE

PRÉSENTATION DES PARTICIPANTS⁽¹⁾ VOORSTELLING VAN DE DEELNEMERS

Alain TROSCH

Alain TROSCH est licencié en droit (ULB) et auditeur à la Cour des comptes de Belgique depuis 1977. Il a également exercé des missions d'auditeur externe dans diverses agences des Nations Unies entre 1980 et 1986. Depuis 1995, il est Premier auditeur Directeur à la Cour des comptes de Belgique, responsable actuellement des audits du bon emploi des deniers publics dans les matières fédérales. Il collabore à diverses formations dans le domaine de l'audit de la gestion publique et est l'auteur de diverses publications.

Herman VAN IMPE

Herman VAN IMPE is bedrijfsrevisor sinds 1979, erkend revisor door de Controledienst voor de ziekenfondsen sinds 1993 en accountant sinds 1994. Hij is stichtend partner en gedelegeerd bestuurder van ViasDFK en is tevens Executive professor Universiteit Antwerpen Management School (UAMS) en Professor Ehsal Management School (EMS).

Herman VAN IMPE is lid van diverse commissies en werkgroepen binnen het Instituut van de Bedrijfsrevisoren. Hij werkt mee aan diverse seminaries voor boekhouders, accountants en bedrijfsrevisoren en is de auteur van diverse boeken en artikelen inzake accountancy, audit en fiscaliteit.

Paul COMHAIRE

Paul COMHAIRE est licencié en sciences économiques (Université de Liège) et diplômé en gestion d'entreprises (Université de Louvain). Il exerce son métier de réviseur d'entreprises au sein d'une petite structure, après avoir été une douzaine d'années associé d'un des grands cabinets d'audit. Ancien membre du Conseil de l'IRE, il siège actuellement à la Commission d'appel comme membre effectif. Il contribue régulièrement à l'animation de journées d'études et de séminaires organisés par l'Institut sur le rôle du réviseur d'entreprises au conseil d'entreprise, ainsi que sur l'audit et la bonne gouvernance dans le secteur public et non-marchand.

Lieven ACKE

Lieven ACKE is licentiaat in de Politieke Wetenschappen, licentiaat in de Rechten en behaalde tevens de bijzondere licentie Accountancy en Bedrijfsrevisoraat. Hij is bedrijfsrevisor sinds 1991, vennoot van Mazars Bedrijfsrevisoren en Managing Partner van Mazars België. Lieven ACKE is zeer actief binnen het Instituut van de Bedrijfsrevisoren. Hij is lid van de Raad, alsook van diverse werkgroepen en commissies.

⁽¹⁾ Cet interview a eu lieu le 3 février 2010 sous la coordination de Monsieur Lieven Acke.
Dit interview vond plaats op 3 februari 2010 onder de coördinatie van de heer Lieven Acke.

Première question – Les informations non financières (INF) sont-elles un sujet d'importance au sein du secteur public ? Dans le secteur public, les INF sont-elles plus ou moins importantes que les informations financières ?

Eerste vraag – Is niet-financiële informatie (NFI) een belangrijk thema binnen de publieke sector? Is NFI meer of minder belangrijk dan financiële informatie in de publieke sector?

Lieven ACKE

La première question est destinée à situer l'importance de l'INF dans le secteur public. A cet effet, il est intéressant de faire référence à la publication du NIVRA « *Meer dan euro's alleen : nieuwe kaders voor de verantwoording en assurance van niet-financiële informatie* », de janvier 2010. Dans cette publication, les rédacteurs ont réalisé une enquête afin de demander quelles organisations devraient publier des informations non financières. La réponse est interpellante car, en premier lieu, l'enquête identifie les organisations publiques, ensuite, le secteur de la santé publique et enfin, le secteur financier.

154

Alain TROSCH

Je précise au préalable que je m'exprime ici à titre personnel. Je ne pense pas qu'il soit vraiment pertinent de se poser la question de savoir si les INF sont plus ou moins importantes que les IF. Par contre, il est utile de souligner que les INF sont particulièrement importantes pour les organisations publiques. Certaines entreprises privées qui ont un rôle social ou sociétal marqué peuvent également ressentir l'obligation de publier des INF. Tel est le cas, par exemple d'entreprises dans le secteur de la grande distribution, dont l'activité est très liée au service à la clientèle et dont l'image doit de ce fait être différente de celle d'une entreprise privée ordinaire.

Toutefois, en ce qui concerne les administrations publiques, cette obligation est ressentie comme naturelle de par l'exercice de leurs activités de services publics. Au niveau du secteur public, il existe une plus longue tradition historique de rendre compte de son activité. L'activité publique se réalise avec de l'argent public par l'intermédiaire de représentants de l'Etat, autrement dit, de personnes qui gèrent de l'argent qui n'est pas le leur. De ce fait, il existe une obligation renforcée d'utiliser les ressources de manière efficace et de rendre compte de cette utilisation. Ceci passe par le *reporting* et la publication d'INF.

C'est la prise de conscience de cette nécessité de *reporting* sur les activités publiques qui est surtout nouvelle. Cette prise de conscience concerne à la fois les gestionnaires publics et les usagers. Ces derniers ont désormais conscience qu'ils ont le droit de recevoir des informations de cet ordre.

Paul COMHAIRE

La question posée doit s'inscrire dans le cadre général de la bonne gouvernance, qui est une problématique à portée universelle.

C'est ainsi qu'à l'occasion d'un colloque organisé en janvier 2007, à Bamako (Mali) par l'Institut de recherche et débat sur la gouvernance, que le chef traditionnel Mahmoud Karamogo Bamba a été interrogé sur la redevabilité du pouvoir. En faisant référence à la charte de Kouroukanfouga proclamée en 1235 pour convenir des règles de gestion des territoires des différentes provinces de l'empire du Mali, le chef traditionnel s'est exprimé en ces termes⁽²⁾:

« Dans la tradition en général, et au Mandén en particulier, rendre compte est une obligation ; c'est le fondement de la confiance et l'assurance du fonctionnement « démocratique » des institutions traditionnelles. Le point d'honneur du chef, l'élu à la tête du pays, est de rendre compte à son peuple ; et le peuple aussi lui rend compte. L'un des principes lié à l'exercice de la responsabilité, du pouvoir et de toute mission confiée, est la redevabilité. Le chef est redevable au peuple tout comme le peuple l'est au chef. L'article 129 de la charte du Mandén portant le Mandén Kolagnonkorognonya (la gouvernance du Mandén fondé sur la « concertation »), montre l'importance de ce principe : Kolagnokorognoya est un concept qui fait obligation de faire connaître, de rendre compte des actes que l'on pose en matière de gouvernance de la cité, et du pays à niveau utile. »

Il me semble que l'on ne peut nier la pertinence de cette leçon de gouvernance, étonnante et peu connue, qui nous vient d'une lointaine civilisation africaine.

« Rendre compte de sa gestion » est un des éléments de la transparence. Celle-ci est devenue une quête universelle, une exigence partout présente dans toutes les sphères de la société. Elle constitue un des trois piliers de la bonne gouvernance, dont les deux autres sont l'efficience et l'éthique. C'est au départ de ces trois piliers que l'on peut définir une civilisation : le savoir-faire (efficience), le savoir-vivre (éthique) et le savoir dire (transparence).

Si dans le secteur marchand, la redevabilité (accountability) se focalise encore essentiellement sur l'aspect financier en raison de la prééminence des objectifs économiques, dans les secteurs publics et non marchand, elle doit davantage se concentrer sur le « bien-être ajouté », qui répond aux attentes des différentes parties prenantes. Du point de vue de ces secteurs, l'aspect financier constitue une contrainte de gestion des ressources disponibles, pour atteindre des objectifs sociaux, culturels, environnementaux et, d'une manière générale, d'intérêts publics.

Les informations non financières doivent, dès lors, être comprises comme des outils nécessaires pour rendre compte de la responsabilité sociétale, à assumer par chaque organisation.

⁽²⁾ www.institut-gouvernance.org/fr/analyse/fiche-analyse-268.html.

Deuxième question – Le secteur public peut-il facilement évaluer les attentes des utilisateurs relatives aux INF où s'agit-il d'une *expectations gap* ? En effet, les INF ne sont utiles que si elles correspondent aux besoins de l'utilisateur.

Tweede vraag – Kan de publieke sector de verwachtingen van de gebruikers inzake NFI gemakkelijk inschatten of is er sprake van een verwachtingskloof? NFI is immers slechts van nut voor zover deze is afgestemd op de behoeften van de gebruiker.

LIEVEN ACKE

Est-il facile d'évaluer les attentes des utilisateurs, ou est-ce qu'on risque d'avoir une *expectations gap* ?

156

Alain TROSCH

D'abord, des *expectations gaps* apparaissent de façon presque structurelle dans certains domaines publics, en raison des attentes considérables, parfois même excessives, des citoyens : ainsi, par exemple en matière de justice, de sécurité ou dans le domaine fiscal, le citoyen attend qu'il n'y ait aucune insécurité, aucune défaillance dans l'administration de la justice ou dans le respect de l'égalité des contribuables devant l'impôt. Cette attente correspond évidemment à une exigence impossible. Cette *expectations gap*, qui résulte du fait même de l'exercice d'une activité publique, est difficilement évitable.

Cela dit, trop souvent le secteur public se met dans une position fragile en ne diffusant pas les informations pertinentes sur son fonctionnement, alors même qu'il dispose de ces informations. Ce manque de communication, qui trouve son origine dans des habitudes de nature bureaucratique ou dans une perception insuffisante des obligations qui pèsent sur les gestionnaires publics, présente toutes les apparences d'une résistance à la transparence ou d'une culture du secret et donne le sentiment aux citoyens que le secteur public a des choses à cacher et qu'il néglige ses activités. Je suis convaincu que les sentiments d'attente et de méfiance du public sont en partie fondés sur le fait qu'il existe trop peu de communication non financière aujourd'hui, ou que les seules communications qui se font sont souvent très défensives et réactives (p. ex. : les communications après une catastrophe, le discours sur l'arriéré judiciaire, la mobilité, la collecte de l'impôt, l'insécurité, etc.).

En d'autres termes, le sentiment des citoyens que leurs attentes en matière de gestion publique ne sont pas rencontrées ne trouve pas toujours son origine dans une gestion publique défaillante, mais parfois aussi dans la diffusion insuffisante d'informations non financières.

Lieven ACKE

Aux Pays-Bas, les utilisateurs sont interrogés quant à leurs attentes afin d'y apporter des réponses adéquates. Pensez-vous que cela pourrait être applicable en Belgique ?

Alain TROSCH

Oui. Dans certaines entreprises publiques, comme dans le domaine du transport public, c'est déjà partiellement le cas.

Paul COMHAIRE

Diffuser de l'information non financière ne peut être une réponse à un effet de mode ou à une volonté de communication qui serait de nature cosmétique.

Cette démarche, ne se conçoit pas en circuit fermé au sein d'une entité que celle-ci relève du secteur privé ou public. On doit considérer chaque organisation comme un système vivant, qui est ouvert sur un environnement comprenant un grand nombre d'acteurs. Ces parties prenantes comprennent les utilisateurs, les collaborateurs, les collectivités locales, les ONG, les pouvoirs publics, les interlocuteurs sociaux et d'une manière générale l'environnement dans lequel opère l'entité. Elles ont des attentes spécifiques, quelquefois convergentes ou contradictoires, non seulement entre elles, mais également avec l'entité elle-même.

Par leurs demandes croissantes d'exercer un droit de regard, ne sont-elles pas devenues des créanciers de droits à l'information ? Valoriser un dialogue ouvert et adapté avec toutes les parties prenantes, ne constitue-t-il pas actuellement un passage obligé pour les organisations qui veulent assurer leur légitimité et leur continuité ?

La démarche doit aller au-devant des attentes et se construire d'une manière continue. C'est un apprentissage qui conduit à mettre en œuvre des outils de dialogue, tels que des enquêtes de satisfaction ou des initiatives de concertation avec des parties prenantes afin que celles-ci puissent s'exprimer et émettre des suggestions pour améliorer les informations non financières.

De semblables initiatives constituent des approches constructives qui crédibilisent la démarche de dialogue et favorisent la création de relations de confiance à long terme. Elles réduisent, par conséquent, les risques d'*expectations gap*.

Troisième question – Le secteur public est-il toujours prêt à fournir des INF pertinentes ? En effet, définir des indicateurs clés de performance (ICP) qui permettent de mesurer le succès d'une politique comporte le risque qu'on peut constater que la politique menée n'a pas le succès désiré.

Derde vraag – Is de publieke sector steeds bereid relevante NFI te verstrekken? Het vastleggen van *Key Performance Indicators* (KPIs) aan de hand waarvan het succes van een beleid kan worden gemeten, houdt immers het risico in dat gebeurlijk kan worden vastgesteld dat het gevoerde beleid niet het verhoopte succes heeft.

Lieven ACKE

158

Que pensez-vous sur le développement des ICP ? Définir des ICP permet de mesurer le succès d'une politique mais comporte également le risque qu'on constate que la politique menée n'a pas le succès souhaité.

Alain TROSCH

Certains gestionnaires publics feraient-ils le choix délibéré de ne pas communiquer, pour éviter de révéler leur mauvaise gestion ? Je ne crois pas que cet élément soit essentiel, même s'il peut exister. Il me semble plutôt que d'autres éléments expliquent le plus souvent les difficultés de communication rencontrées : plus banalement, la communication peut être mauvaise parce qu'elle est assurée par quelqu'un dont ce n'est pas le métier ou bien en raison de vieilles traditions de discréption, comme cela a longtemps été le cas pour l'appareil judiciaire, par exemple.

Paul COMHAIRE

L'exigence de transparence n'est-elle pas devenue aujourd'hui incontournable ? Ne faut-il pas accepter le risque de la libre expression lorsque l'objectif est de servir l'intérêt général ?

Imposer la transparence à tout prix peut évidemment comporter des risques, mais ne rien communiquer, laisse la place au doute et à la suspicion. Il importe de trouver un juste équilibre afin de mettre en œuvre une transparence réfléchie, dont le fondement est l'obligation de rendre compte de sa gestion.

La santé publique, l'environnement, la corruption, la sécurité et la mobilité sont des aspects importants du secteur public qui imposent la diffusion d'informations, dont la qualité est une condition de la démocratie, de sorte que les citoyens puissent influer sur des décisions qui concernent leur vie quotidienne.

Les risques et les difficultés ne sont-ils pas inhérents à toutes les activités humaines ? Une entité qui sait se remettre en question, démontre sa capacité à reconnaître ses forces et à admettre ses faiblesses. C'est une démarche responsable qui répond à l'évolution incontestable des mentalités et à la pression de la société, qui est susceptible de susciter la sympathie et l'adhésion des parties prenantes.

Quatrième question – Le secteur public est-il suffisamment préparé à satisfaire la demande d'INF ? Le NIVRA distingue cinq phases dans l'élaboration de l'INF au sein de l'organisation. Les phases distinguent différents degrés de maturité des INF et d'intégration de ces informations dans l'organisation. Dans le secteur public peut-on également distinguer diverses phases dans l'élaboration de l'information ?

Vierde vraag – Is de publieke sector afdoende voorbereid om te voldoen aan de vraag naar NFI? Het NIVRA onderscheidt vijf fasen in de ontwikkeling van NFI binnen een organisatie. De fasen kennen een onderscheiden verankering van de NFI binnen de organisatie en een onderscheiden volwassenheidsgraad van de NFI. Zijn er binnen de publieke sector ook diverse ontwikkelingsstadia te onderscheiden?

159

Lieven ACKE

Le secteur public est-il suffisamment préparé à satisfaire la demande d'INF ? Le NIVRA a développé un tableau divisé en 5 étapes, repris ci-dessous ; où le secteur public se situerait-il ?

Phases dans l'élaboration	Intégration dans l'organisation	Maturité des informations	Rôle fondamental du réviseur d'entreprises
1. pas de prise de conscience			Avis : mesurage à partir de zéro
2. prise de conscience – conception			Avis : organisation du système d'information
3. conception – existence			Avis : tester l'existence
4. existence – fonctionnement			Rapport sur des conclusions factuelles
5. fonctionnement – maturité			Fournir de l'assurance

Alain TROSCH

Je pense que la première phase est dépassée, comme le montre le fait qu'il existe de plus en plus d'obligations légales de publier des INF, notamment dans un rapport annuel. Par ailleurs, les contrats de gestion ou d'administration conclus entre l'autorité publique et certains services ou organismes qui dépendent d'elle constituent une forme d'organisation de plus en plus fréquente. Ces contrats prévoient normalement des objectifs de gestion assortis d'indicateurs de gestion, qui constituent une base réglementée, de nature contractuelle, utile dans ce contexte.

Les autres phases du tableau sont plus ou moins atteintes, selon les cas. Les administrations et les services se sont en général mis à réfléchir aux types d'informations à récolter. A mon avis, le point le plus faible se situe aujourd'hui au niveau de la liaison de ces informations avec l'activité même du service public. Ces informations non financières sont encore trop souvent élaborées pour les besoins de la communication et ne sont pas produites directement dans le cadre du fonctionnement normal de l'administration.

Ces informations ne sont d'ailleurs pas toujours celles utilisées pour le pilotage du service ou pour justifier son action auprès du ministre. Cela signifie que la qualité de l'information non financière est moins bien assurée, que ces informations peuvent recouvrir des réalités différentes chaque année et qu'il existe une certaine tentation d'adapter la forme de ces informations au résultat qu'on veut publier (ou qu'on veut éviter de publier).

Toutefois, certains services publics se situent à des phases bien plus avancées de ce tableau en cinq étapes. Par exemple, certaines INF que la SNCB rend publiques sont soumises à un contrôle exercé par des entreprises de services extérieures, en vertu des contrats de gestion.

160

Une question importante à soulever à cet égard concerne l'interprétation que l'on donne aux INF publiées : l'interprétation donnée par le service public qui les publie est parfois discutable ou incomplète. A ce niveau, le réviseur d'entreprises, notamment, pourrait avoir un rôle à jouer.

En conclusion, l'évaluation de la qualité de l'INF est très importante. Aujourd'hui la question n'est plus de savoir s'il est utile de publier des INF, mais plutôt si elles sont de qualité, c'est-à-dire si elles ne sont ni erronées, ni partielles, ni ambiguës. Pour améliorer la qualité de l'INF, il est indispensable d'intégrer davantage ces informations dans l'organisation même.

Paul COMHAIRE

La préparation du secteur public à la diffusion d'information non financière varie vraisemblablement en fonction de la taille des entités et de la nature des activités. Les contrats de gestion imposent déjà l'élaboration d'informations extra financières à destination des autorités publiques.

Les questions à se poser sont : Quelles informations non financières ? Pour répondre à quels objectifs ? Sur base de ces réponses, c'est cas par cas que l'on pourrait apprécier des efforts à accomplir pour satisfaire à la demande.

Cinquième question – Le secteur public dispose-t-il de suffisamment de ressources afin de fournir les INF demandées ?

Vijfde vraag – Beschikt de publieke sector over voldoende middelen om de gevraagde NFI aan te leveren?

Lieven ACKE

En cette période de crise, pensez-vous que le secteur public dispose suffisamment de ressources afin de fournir les INF demandées ? Pouvez-vous élaborer l'exemple de la SNCB ?

Herman VAN IMPE

Dans une organisation comme la SNCB, la politique de base est de réaliser les mêmes efforts que n'importe quelle entreprise du secteur privé. Ainsi, au fil des années, on constate une évolution de la publication des informations pour les utilisateurs du service. Au départ, il s'agissait principalement de respecter une obligation légale mais aujourd'hui cette obligation légale est devenue un outil de marketing vis-à-vis de l'utilisateur, autrement dit, du client. Par conséquent, on peut remarquer qu'actuellement, beaucoup d'efforts ont été réalisés pour mettre les informations à la disposition des utilisateurs, notamment par le biais des nouvelles technologies de communication.

Men gaat dus over naar een meer commercieel gegeven, waarvan de verspreiding met de meest moderne communicatiemiddelen gebeurt. Dit is een zeer interessante evolutie. Het gevaar bestaat echter dat de afbakening, van welke de informatie gedekt is door het revisoriaal verslag en welke gegevens buiten de waardering vallen, soms dreigt te vervagen.

Autonome economische overheidsbedrijven zoals de NMBS, De Post en Belgacom (NV's van publiek recht) kunnen belangrijke middelen vrijmaken voor een adequate klantvriendelijke en -gerichte informatieverstrekking, gekaderd in een breed maatschappelijk perspectief. Het gaat om grote entiteiten die belangrijke inkomsten genereren uit commerciële activiteiten en die dus niet uitsluitend afhankelijk zijn van werkingstoelagen van hun voogdijoverheid.

Wanneer we echter onze ogen richten naar de publieke sector in een niet-economische/commerciële omgeving, dikwijls onder de vorm van een verzelfstandigd overheidsbedrijf of een vzw, kunnen we stellen dat de inkomsten uit hun activiteiten niet deze economische dimensie hebben, of althans in veel mindere mate. Bijgevolg zijn zij afhankelijker van overheidssubsidies waarvan het verstrekken van NFI meestal geen bestanddeel uitmaakt van de grootte van het bedrag. Ik zie tevens verschillen naargelang de instelling ressorteert onder de federale-, de regionale-, de provinciale of de lokale overheid.

Er zijn zelfs substantiële verschillen binnen éénzelfde sector. Zoals bijvoorbeeld de onderwijssector in Vlaanderen. Universiteiten en hogescholen krijgen voldoende overheidssubsidies om hoog gekwalificeerde administratieve en financiële directies uit te bouwen. Secundaire scholen hebben deze financiële ruimte veel minder. Basisscholen zelfs helemaal niet. Hier bevindt men zich nochtans in dezelfde onderwijsstructuur, in een omgeving met dezelfde voogdijminister. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in

vele van die laatste instellingen het verstrekken van NFI geen prioriteit is als ze niet wordt opgelegd.

Alain TROSCH

Il est important de souligner qu'il existe une forme de rigidité dans l'utilisation de l'argent public. Toutes les entreprises publiques ou tous les secteurs publics ne disposent pas de ressources identiques. Ceci crée un déséquilibre qu'on ne peut pas interpréter autrement que comme un signe de rigidité. Bien souvent, on constate que les ressources octroyées ne correspondent pas aux besoins ou à la réalité mais à une tradition ou une culture du passé. De ce fait, on doit sans doute considérer que certains secteurs de l'administration publique ne disposent pas aujourd'hui des ressources nécessaires pour élaborer convenablement des INF.

162

Herman VAN IMPE

België kent verschillende beleidsniveaus en ieder niveau maakt voor zichzelf, en voor alle entiteiten in de publieke sector waarover het de voogdij heeft, uit welke informatie op welk kwaliteitsniveau het van die entiteiten verwacht. Daarbij stort het voor vele instellingen dat de verschillende beleidsniveaus geen eenvormige benadering hebben over de noodzaak van een maatschappelijk verantwoorde NFI.

Eénzelfde vzw, bijvoorbeeld, kan een algemeen ziekenhuis (federaal) en rvt's (rust- en verzorgingstehuizen) (regionale materie) hebben. Dat zijn in de betrekkingen met de respectieve voogdijoverheid twee verschillende werelden met praktisch onbestaand onderling overleg wat onze materie betreft.

Paul COMHAIRE

D'une manière générale, quelles sont les entités du secteur public qui reconnaissent avoir trop de ressources financières, alors qu'elles doivent répondre à des attentes en croissance et plus exigeantes de la part des utilisateurs ?

La question est de faire des choix dans l'affectation des ressources disponibles. Des arbitrages doivent se faire régulièrement, entre les dépenses courantes et les dépenses d'investissement c'est-à-dire, entre le fonctionnement quotidien et la pérennisation des activités. C'est aux autorités publiques de s'assurer que les arbitrages indispensables soient réalisés dans le respect des priorités imposées par l'intérêt public.

Si l'on conçoit la diffusion d'informations non financières comme un outil de reddition de compte, qui permet de légitimer et de crédibiliser tant les choix de gestion que les activités elles-mêmes, on doit, dès lors, considérer qu'il s'agit d'un investissement pour l'avenir. L'enjeu de cet investissement est la construction d'une crédibilité et d'une confiance à long terme.

Le débat sur les informations non financières, ne doit pas se focaliser uniquement sur l'élaboration de données quantitatives et statistiques, dont le coût peut devenir disproportionné par rapport à la pertinence des enseignements que les parties prenantes en retireraient.

Il importe de mener d'abord la réflexion sur le problème du sens de l'action et des valeurs : Quelle est la responsabilité sociétale à assumer par l'entité ? Pourquoi des informations non financières ? C'est la problématique de la redevabilité en matière de développement durable.

Toute entité, tant du secteur privé que public, dont les activités ont un impact significatif sur son environnement social et économique, est appelée à s'interroger sur la définition de ses valeurs et de ses objectifs, ainsi que sur l'évaluation de ses performances et de ses axes de progrès. Par cette démarche, elle est amenée à une réflexion sur sa stratégie d'avenir, en matière de fonctionnement et d'investissement, qui conduit le cas échéant, à des mesures d'ajustement.

Elaborer et diffuser de semblables informations non financières, imposent le développement d'une culture de reddition de compte et d'évaluation des performances. C'est adopter un nouveau mode de pensée, dont les impacts favorables seront perçus tant par les parties prenantes qu'au sein de l'entité. C'est accepter d'expliquer comment l'action est en harmonie avec les discours.

Sixième question – Dans certains cas, le secteur public entre en concurrence directe par rapport au secteur privé (p. ex. RTBF, VRT). Dans certains cas, le secteur public est menacé par une pression pour la privatisation. Le secteur public peut-il être défavorisé lorsque l'on impose la transparence ?

Zesde vraag – De publieke sector treedt in een aantal gevallen in rechtstreekse concurrentie met de private sector (bv. VRT, RTBF). In een aantal gevallen wordt de publieke sector bedreigd door een privatiseringsdrang. Kan de publieke sector worden benadeeld indien transparantie wordt opgelegd?

Lieven ACKE

Pensez-vous que l'obligation de transparence que le secteur public doit respecter peut avoir un impact en termes de concurrence par rapport au secteur privé qui bien souvent ne doit pas répondre à pareille obligation ?

Herman VAN IMPE

Wanneer we over transparantie spreken, moeten we nagaan op welk niveau die transparantie van de entiteit verwacht wordt. In het kader van een beheerscontract, bijvoorbeeld, dienen zij een hele reeks NFI bij te houden. Deze moet echter niet noodzakelijk openbaar worden gemaakt, maar wel worden overgemaakt aan de voogdijoverheid. In dit geval spreken we wel degelijk van transparantie, maar dit strekt zich niet uit tot het hele publieke domein.

Alain TROSCH

La transparence ne pose pas uniquement problème pour des raisons de concurrence. Il existe des informations que les administrations ne peuvent pas communiquer pour des raisons légitimes liées à la gestion publique elle-même. Par exemple, il est

difficile d'imaginer que le Ministre des Finances communique les critères sur lesquels l'administration fiscale s'aligne pour réaliser ses contrôles.

Paul COMHAIRE

Le secteur public peut-il être soumis à des règles de transparence et d'obligation d'informations moins exigeantes que le secteur privé ?

Le débat démocratique sur la libéralisation ou la privatisation de secteurs d'activités ne doit-il pas être éclairé par la mise à disposition d'informations pertinentes, accessibles et compréhensibles ?

Les réponses à ces questions ont certes évolué au cours de la dernière décennie. Toutefois, la pression croissante pour plus de transparence dans la gestion du secteur public laisse désormais peu de place à des excès de pudeur, qui ne suscitent que de la méfiance.

164

Septième question – La Cour des comptes a développé une méthodologie pour le contrôle des INF dans le secteur public. Pourriez-vous commenter cette méthodologie ?

Zevende vraag – Het Rekenhof heeft een methodologie ontwikkeld voor de controle van NFI in de publieke sector. Kunt u hieromtrent enige toelichting verstrekken?

Alain TROSCH

La Cour des comptes réalise *de facto* un contrôle des INF depuis longtemps, dans le cadre de l'appui qu'elle apporte aux assemblées parlementaires pour contrôler l'action du gouvernement. Ainsi, lorsqu'elle tente de vérifier si les décisions parlementaires ont donné lieu à des résultats concrets, cette action passe en partie par la collecte d'INF. La Cour des comptes dispose donc en effet d'une méthodologie qui s'applique dans ce contexte bien précis de l'information parlementaire.

Ces INF sont normalement élaborées et présentées par les administrations elles-mêmes. Il appartient à la Cour des comptes de contrôler comment ces informations ont été élaborées et ensuite de les confronter aux objectifs poursuivis par les administrations. Cet exercice, et en particulier la première étape de contrôle, est parfois délicat dans la mesure où certains services ne disposent pas d'un système organisé d'élaboration et de présentation de ces informations. Dans ce cas, la Cour des comptes examine avec le service concerné quels indicateurs pourraient être pertinents.

La situation est évidemment plus simple lorsque les indicateurs sont réglementés : tel est le cas, par exemple, du contrat de gestion de la SNCB ou d'Infrabel, qui fixe des indicateurs.

Enfin, la Cour des comptes a un dernier rôle important à jouer dans ce contexte à l'égard des assemblées parlementaires : interpréter les informations récoltées résultant des indicateurs d'INF. Ceci est d'ailleurs également le cas pour les informations financières.

Ainsi, pour reprendre l'exemple de la SNCB, les chiffres diffusés par les sociétés SNCB sur la ponctualité des trains ne correspondent pas toujours au sentiment général des usagers. Ceci ne signifie pas que ces chiffres sont faux, mais qu'il existe un décalage entre la perception des utilisateurs des trains et ce que les indicateurs de ponctualité mesurent réellement. Ceci est par exemple lié à la notion de ponctualité retenue par les sociétés SNCB, qui peut être variable. Dans ce cas, il est nécessaire de décrire la portée exacte des indicateurs, de les interpréter et d'accompagner la communication du gestionnaire, de façon à aider à déchiffrer ces informations et à les comprendre.

Huitième question – Les INF devant être fournies par le secteur public sont-elles détaillées ou, autrement dit, existe-t-il un cadre référentiel pour le secteur public ? Les notions et définitions utilisées au sein du secteur public sont-elles uniformes ?

Achtste vraag – Is de door de publieke sector te verstrekken NFI duidelijk omschreven, of, anders gesteld, is er een referentiekader beschikbaar voor de publieke sector? Zijn de gebruikte begrippen, definities, enz. uniform binnen de publieke sector?

Herman VAN IMPE

Ik vrees te moeten antwoorden dat de publieke sector niet over een referentiekader beschikt. Bijgevolg geloof ik dat het Instituut van de Bedrijfsrevisoren hierin een grote rol kan spelen. Het zou namelijk een gemeenschappelijk minimumplatform aan NFI kunnen voorstellen en vervolgens een discussie opstarten om dit minimumplatform op elk beleidsniveau te voorzien. Maatschappelijk gezien acht ik dit zeker belangrijk. Zo ontstaan er geen niveauverschillen op federaal, regionaal, provinciaal of lokaal niveau.

Tevens denk ik dat het Instituut een rol kan spelen in de coördinatie van die beleidsniveaus. Het Instituut heeft namelijk zelf geen beperking van bevoegdheden. Zodra het minimumplatform is bepaald en is overgenomen door de verschillende beleidsniveaus, kan het Instituut de bedrijfsrevisoren begeleiden om de gepaste controles uit te voeren. Het Instituut kan eveneens een standaardrapportering uitwerken die zo dicht mogelijk aanleunt bij het verwachtingspatroon van het maatschappelijk verkeer.

Het is een ideale gelegenheid om de maatschappelijke rol van het bedrijfsrevisoraat te verruimen tot buiten de strikte sfeer van de historische financiële informatie.

Paul COMHAIRE

Il existe des référentiels internationaux, tels que la *Global Reporting Initiative* (GRI) qui définit des principes, des recommandations et des procédures pour répondre aux questions de « Comment rendre compte ? » ainsi que « Sur quoi rendre compte ? ».

Ces référentiels, d'inspiration anglo-saxonne, insistent sur les procédures de collecte, ainsi que sur la fiabilité des informations et fournissent des indicateurs pour différents secteurs d'activité.

Si on ne peut nier leur utilité en ce qui concerne la rigueur des procédures à mettre en place, elles ne permettent pas de faire l'économie d'une réflexion sur la pertinence des indicateurs et sur la qualité des informations pour les parties prenantes.

Chaque entité du secteur public doit débattre de ce qui donne un sens à ses activités, et de ce qui compte pour les tiers intéressés – c'est-à-dire ce qui fait sa valeur ajoutée sociétale. Au départ de ces réflexions, on ne trouvera malheureusement pas encore dans une boîte à outils, mise au point par un organisme international, la panoplie d'indicateurs pertinents à utiliser.

Reconnaissons que la pensée économique est dans une phase de recherche et de tâtonnement pour définir les étalons de mesures du bien-être social et du développement durable.

166

Ces valeurs ne sont guère prises en compte par l'analyse financière et, au niveau macro-économique, par le concept de Produit National Brut qui ne considèrent que les échanges matériels.

Un chantier de recherches est ouvert, non seulement pour les économistes, mais surtout pour les sociologues et les philosophes afin d'analyser, critiquer et construire des indicateurs pertinents. C'est ainsi que le Président Nicolas SARKOZY avait confié à une commission, animée par deux prix NOBEL d'économie, l'Américain Joseph STIGLITZ et l'Indien Amartya SEN, une mission de réflexion sur le changement des instruments de mesure de la croissance française. L'objectif était de définir des indicateurs qui doivent notamment permettre de « prendre mieux en compte l'impact sur le bien-être de la dégradation ou de l'amélioration de l'environnement, des conditions de travail, du niveau d'éducation, des conditions de santé, des inégalités, etc. ». Les critiques et commentaires émis lors de la publication du rapport en septembre 2009 confirment que le débat est loin d'être clos... et qu'il faudra être créatif.

On ne peut que conseiller une veille permanente sur l'évolution des recherches et des publications des grands organismes, ainsi qu'un examen des bonnes pratiques des entités des secteurs publics tant nationaux que dans des pays proches.

Néanmoins, il est possible de définir quelques principes fondamentaux qui devraient contribuer à la qualité de la publication des informations non financières :

- s'imposer une exigence de pédagogie – c'est-à-dire des informations lisibles et facilement déchiffrables par les différentes parties prenantes, de façon à ce que celles-ci soient dans les conditions d'en débattre correctement ;
- définir clairement les valeurs et les priorités de façon à favoriser une bonne interprétation des missions d'utilité économique et sociale assumées par l'entité dans une optique de développement durable. Cet exposé abordera, notamment, les thèmes du respect, de l'éthique et de l'impact des activités sur l'environnement ;
- présenter les objectifs et les mesures de performance en rapprochant les données financières et non financières, en vue de montrer, notamment, l'affectation des ressources disponibles et les arbitrages réalisés dans le choix des dépenses ;
- assurer l'harmonisation, la comparabilité et la fiabilité des informations non financières par des procédures de contrôle interne ;
- entretenir un dialogue régulier avec les parties prenantes quant au contenu, à la compréhension et à l'interprétation des informations non financières.

Neuvième question – Quel rôle le réviseur d'entreprises peut-il jouer à l'égard des INF dans le secteur public et comment est envisagée la collaboration entre le réviseur d'entreprises et les autres autorités de contrôle ?

Negende vraag – Welke rol kan de bedrijfsrevisor spelen ten aanzien van NFI in de publieke sector en hoe wordt de samenwerking tussen de bedrijfsrevisor en andere toezichthouders gezien?

Paul COMHAIRE

Il s'agit d'un rôle que joue le réviseur d'entreprises auprès de conseil d'entreprise, lorsqu'il vérifie la fiabilité des informations non financières transmises aux représentants des travailleurs.

Actuellement, il n'existe pas d'obligation légale de faire contrôler les données sociales et environnementales publiées par les entreprises privées ou publiques.

Cette situation est susceptible d'évoluer, car le Parlement européen a demandé en 2002 à la Commission « que les rapports annuels d'évaluation de l'impact social et environnemental soient soumis à un contrôle indépendant et couvrent tous les niveaux de l'entreprise, sa chaîne d'approvisionnement et ses partenaires commerciaux ».

La mise en œuvre d'un tel projet témoignerait de l'importance accordée à la responsabilité sociétale de toute entité, en renforçant la crédibilité des informations publiées, en vue d'accroître la confiance de l'ensemble des parties prenantes.

Dans cette perspective, la collaboration des réviseurs d'entreprises avec les autres autorités de contrôle favoriserait un échange d'expériences en matière d'adaptation, de formalisation et d'application de méthodologies d'audit. Elle s'inscrirait dans le cadre des missions d'intérêt public qui caractérisent une profession citoyenne comme la nôtre.

Lieven ACKE

Ik denk dat het misschien beter is om bij desbetreffende vraag de rol van de bedrijfsrevisor te verruimen naar de rol van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren.

Herman VAN IMPE

Ik ga hiermee akkoord, op voorwaarde dat het Instituut duidelijk bepaalt wat die rol is, en meer bepaald, wat de bedrijfsrevisor kan controleren en wat binnen en buiten zijn controledomein valt. Zoals ik op de IBR-studiedag van 7 december 2009 inzake maatschappelijke verantwoordelijkheid en deugdelijk bestuur reeds heb vermeld, kan dit gescheiden zijn voor wat betreft de vormgeving en de inhoud van de financiële verslaggeving.

Bij de attestering van NFI is het immers belangrijk dat de informatie waarop de gegevens in de attestering slaan, duidelijk omlijnd is. Zoals ik al heb aangegeven is het belangrijk dat in de massa gegevens die vanuit de verschillende instellingen van de publieke sector voortkomen, duidelijk afgebakend wordt wat er door de controle en verslaggeving van de bedrijfsrevisor is gedekt. Bijgevolg kan de bedrijfsrevisor zijn rol van opinievormer over

het waarheidsgrouw karakter van de jaarrekening en de kwaliteit van de administratieve organisatie en het intern controlesysteem, sterk verruimen.

Voorts ben ik een sterke voorstander van gestructureerde gezamenlijke controles met bijvoorbeeld het Rekenhof. De gemengde colleges van commissarissen in de 'NV's van publiek recht worden in het algemeen gunstig onthaald.

Lieven ACKE

Wat de relatie tussen de bedrijfsrevisor en de andere toezichthouders betreft, ben ik er van overtuigd dat we hier slechts een toegevoegde waarde kunnen creëren als men ons toelaat in dialoog te gaan met de andere toezichthouders. We moeten een bijdrage kunnen leveren in het kader van de notie "eenheid van de audit" en desnoods een wetgevend initiatief uitlokken om een oplossing te vinden voor het vraagstuk van het beroepsgeheim.

HOOFDSTUK 5

NIET-FINANCIELE INFORMATIE (NFI) IN NEDERLAND

CHAPITRE 5

INFORMATION NON FINANCIERE (INF) AUX PAYS-BAS

M.J.P. ADMIRAAL
Registeraccoutant, NIVRA

EXECUTIVE SUMMARY (NL)

Niet-financiële informatie (NFI) staat volop in de maatschappelijke belangstelling. Het succes van een onderneming wordt niet alleen bepaald door financiële resultaten. Mondiale vraagstukken zoals de klimaat- en kredietcrisis laten zien dat ook andere informatie nodig is. Gebruikers willen inzicht hebben in de strategische doelen, de prestatiegegevens, de naleving van gedragscodes of de werking van risicosystemen. De jaarrekening is niet langer het enige communicatiemiddel, niet-financiële informatie kan op talloze manieren aan de gebruikers gepresenteerd worden.

Gebruikers willen informatie hebben om verantwoorde beslissingen te kunnen nemen. Als gebruikers of verschaffers van informatie het belangrijk vinden om de kwaliteit ervan door een onafhankelijke professional te laten toetsen, komt de accountant in beeld. Het verstrekken van *assurance* (zekerheid) over jaarrekeningen is van oudsher de kerncompetentie van de accountant. Hij kan echter veel meer en dit blijft niet beperkt tot financiële informatie.

Ook als adviseur en rapporteur van onderzoeksbevindingen levert hij toegevoegde waarde op. Zijn rol kan al starten bij de inrichting van een informatiesysteem. Het is belangrijk dat hij in dialoog blijft met de gebruiker en de verschaffer van de informatie. Maar de accountant is niet de enige deskundige op het gebied van niet-financiële informatie. Daarom moet hij bereid zijn om zich te profileren en in staat zijn om zijn competenties uit te buiten.

Voor het Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants (NIVRA) zijn deze ontwikkelingen aanleiding geweest om een Kernproject te starten op het gebied van niet-financiële informatie. Dit project liep van najaar 2008 tot januari 2010. In 2010 wordt het project voortgezet in de vorm van een *taskforce*.

Het discussierapport *Meer dan Euro's alleen* is het eindproduct van het project. Deze bijdrage gaat in op de belangrijkste punten van het rapport en geeft daarmee inzicht in de laatste stand van zaken.

EXECUTIVE SUMMARY (FR)

La société porte un intérêt accru aux informations non financières. Le succès d'une entreprise n'est pas uniquement déterminé par les résultats financiers. Des questions mondiales telle la crise du climat et du crédit démontrent que d'autres informations sont également nécessaires. Les utilisateurs veulent acquérir une connaissance des objectifs stratégiques, des données concernant la performance, du respect des codes de déontologie ou du fonctionnement des systèmes de gestion des risques. Les comptes annuels ne sont plus les seuls moyens de communication, les informations non financières pouvant être présentées aux utilisateurs sous différentes formes.

Les utilisateurs souhaitent disposer d'informations leur permettant de prendre des décisions bien fondées. Lorsque les utilisateurs ou fournisseurs d'informations considèrent important d'en faire examiner la qualité par un professionnel indépendant, l'auditeur se fait valoir. Fournir de l'assurance sur les comptes annuels a toujours été considéré comme la compétence clé de l'auditeur. Toutefois, ses compétences ne se limitent pas aux informations financières.

L'auditeur apporte également une valeur ajoutée en tant que conseiller et rapporteur des conclusions factuelles. Son rôle peut déjà débuter par la mise en place d'un système d'information. Il est important qu'il maintienne le contact avec l'utilisateur et le fournisseur des informations. Pourtant, l'auditeur n'est pas le seul professionnel en matière d'informations non financières. C'est la raison pour laquelle il doit être prêt à se définir et à exploiter ses compétences.

Pour le *Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants* (NIVRA) ces développements ont donné lieu à la mise en place d'un projet clé en matière d'informations non financières. Ce projet s'est déroulé d'automne 2008 à janvier 2010. En 2010, le projet est poursuivi au sein d'un groupe de travail.

Ce projet a abouti au rapport de travail « *Meer dan Euro's alleen* ». La présente publication traite les points principaux du rapport et donne ainsi un aperçu des derniers développements.

5.1. NIVRA KERNPROJECT NIET-FINANCIËLE INFORMATIE

5.1.1. Maatschappelijke ontwikkelingen

263. Niet-financiële informatie speelt een belangrijke rol in de maatschappij. In de publieke sector bij de verantwoording van beleidsresultaten en de maatschappelijke effecten van beleid. In de private sector gebeurt dit in de vorm van maatschappelijke verslaggeving en prestatiegegevens. Internationale discussies op het gebied van klimaatverandering, bonussen of risicomagement zorgen voor een verruiming van het gezichtveld.

Ondernemingen kunnen niet volstaan met het verantwoorden van financiële informatie alleen. Om de kwaliteit of levensvatbaarheid van een onderneming te kunnen beoordelen is meer informatie nodig dan alleen de Euro's. Al deze informatie wordt gewoonlijk samengevat onder de noemer niet-financiële informatie (NFI).

264. Eigenlijk is dit geen goede benaming, omdat het accent zou moeten liggen op de integratie van alle soorten informatie en niet op het uitvergroten van de verschillen. Dit laatste brengt het risico met zich mee dat het vooral een technische discussie wordt, terwijl de kern van het vraagstuk eenvoudig is. De gebruiker van informatie moet die informatie krijgen die hij voor zijn besluitvorming nodig heeft.

Het is de taak van de verschaffer van de informatie om in deze behoeft te voorzien, binnen de mogelijkheden die er zijn. De accountant kan hierbij verschillende rollen vervullen, als adviseur, als rapporteur van onderzoeksbevindingen of als *assurance*-verschaffer. Zie hier de kern van het discussierapport “*Meer dan Euro's alleen*”⁽¹⁾.

265. De verslaggevingsnormen op het gebied van financiële informatie hebben een lange ontwikkeling doorgemaakt, er zijn al algemeen aanvaarde grondslagen beschikbaar. Internationale standaarden als *International Financial Reporting Standards* (IFRS (private sector)) of *International Public Sector Accounting Standards* (IPSAS (publieke sector)) en Nederlandse standaarden als Titel 9 Boek 2 Burgerlijk Wetboek (BW) en de Richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ).

Bij niet-financiële informatie is dit veel minder het geval. Er bestaat alleen een generiek (niet verplicht) normenstelsel op het gebied van maatschappelijke verslaggeving (*Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen* (MVO)) van het *Global Reporting Initiative* (GRI). Deze G3 richtlijnen bieden basisprincipes en concrete onderwerpen voor rapportage.

In de publieke sector bestaat van oudsher meer aandacht voor de verantwoording van niet-financiële informatie. Meestal in de vorm van beleidsinformatie of informatie in het kader van subsidieregelingen. Hiervoor bestaan nog geen generieke normen of verslaggevingsstelsels.

⁽¹⁾ Koninklijk NIVRA, *Meer dan Euro's alleen; Nieuwe kaders voor de verantwoording en assurance van niet-financiële informatie*, Amsterdam, 2010, 87 p.

266. De internationale normen voor *assurance* door accountants worden beheerd door de *International Federation of Accountants* (IFAC). Voor niet-financiële informatie zijn de *International Standards on Assurance Engagements* (ISAEs) van belang. Ze zijn in Nederland vertaald naar de Nadere voorschriften Controle- en overige standaarden (NV COS).

Behalve een standaard voor toekomstgerichte informatie (NV COS 3400) en een standaard voor MVO (NV COS 3410N) zijn alleen Standaard NV COS 3000 en het Stramien voor *assurance*-opdrachten beschikbaar.

Het IFAC is bezig met een aantal nieuwe initiatieven, zoals een *assurance*-standaard voor serviceorganisaties (ISAE 3402) en op het gebied van CO₂-emissies (ISAE 3410). Op het gebied van MVO *assurance* is *AccountAbility* actief. Hun *assurance*-standaard AA1000AS is echter niet specifiek voor accountants geschreven.

5.1.2. De rol van het NIVRA

267. Dat niet-financiële informatie voor accountants een belangrijk thema is, heeft ook het NIVRA onderkend. Het NIVRA heeft in de periode 2006-2010 twee projecten gewijd aan de verantwoording en *assurance* van niet-financiële informatie. Eén voor de publieke sector, met als eindproduct de wegwijzer “*Niet-financiële informatie in beweging*” (2008) en één voor de private sector, met als resultaat het discussierapport “*Meer dan Euro's alleen*” (2010). Ook bij de in 2008 gestarte reeks “*Het NIVRA in het maatschappelijke debat*” neemt niet-financiële informatie een prominente plaats in.

Het NIVRA wil hiermee een maatschappelijke discussie mogelijk maken tussen de verschaffers, gebruikers en accountants. Gebruikers en verschaffers moeten zich realiseren, dat accountants meer kunnen dan alleen het verstrekken van een verklaring bij een jaarrekening. De accountant moet beseffen dat hij niet de enige deskundige is op het gebied van niet-financiële informatie. Hij moet zich profileren en zijn competenties uitbuiten.

268. Een van de belangrijkste constateringen uit het rapport is niet dat de aard van de informatie relevant is, maar wel het ontwikkelingsstadium. Wanneer nog gewerkt wordt aan de fundamenteen staat de rol van de accountant als adviseur centraal. Is de informatie verankerd in de organisatie en volwassen van karakter, dan kan de accountant *assurance* verschaffen. Op dit punt bestaat feitelijk geen verschil tussen financiële en niet-financiële informatie.

5.2. GOVERNANCE EN DE RAPPORTAGEKETEN

5.2.1. Governance als basis

269. Informatieverstrekking en het afleggen van verantwoording zijn onlosmakelijk verbonden met *governance* en de rapportageketen (*reporting supply chain*). *Governance* betekent in essentie: (manier van) besturen en toezicht houden. Het betreft de wijze waarop het bestuur van een organisatie functioneert en met de belanghebbenden communiceert. Er bestaan verschillende definities, waarin meestal vier elementen centraal staan: sturing en beheersing (intern gericht) en toezicht en verantwoording (extern gericht). Om *governance* goed te laten functioneren moeten de elementen met elkaar in evenwicht zijn.

Bij de interne organisatie ligt het accent op sturingsinformatie, met als instrumenten risicomanagement en planning en controle. Naar belanghebbenden buiten de organisatie ligt de nadruk op verantwoordingsinformatie, met het management als eerste verantwoordelijke.

Met de informatie legt de organisatie rekenschap af over haar handelen. De informatie moet niet op zichzelf staan, maar onderdeel zijn van de interne sturing en beheersing. Toezicht en verantwoording vindt ook binnen de organisatie zelf plaats, omdat sturing en beheersing delegatie van taken en bevoegdheden met zich meebrengen. Dit schept een plicht tot verantwoording en controle. Binnen de organisatie kan de toezichtsfunctie zijn geformaliseerd in de vorm van een raad van commissarissen of een raad van toezicht. Buiten de organisatie kan deze van overheidswege zijn ingesteld of tussen private partijen zijn afgesproken.

5.2.2. De rapportageketen

270. Om de processen in een organisatie te kunnen sturen en beheersen is een informatiesysteem nodig. In dit systeem moeten voldoende waarborgen en controles zijn ingebouwd om de kwaliteit van de informatie te kunnen garanderen. De rapportageketen omvat alle processen en partijen die betrokken zijn bij het opstellen, goedkeuren, controleren, analyseren en gebruiken van de informatie van een organisatie. Alle schakels in de keten zijn met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk.

Omdat de nadruk van oudsher ligt op financiële informatie wordt meestal de term *financial reporting supply chain* gehanteerd. Naast financiële feiten bestaat echter ook de behoefte aan andere kwantitatieve en kwalitatieve gegevens over het functioneren van de organisatie, de niet-financiële informatie. Het onderscheid financieel en niet-financieel is niet echt relevant. Daarom kan beter gesproken worden over de *corporate reporting supply chain* of kortweg de *reporting supply chain*. Dit geeft aan dat elke soort *governance* informatie relevant kan zijn voor de betrokken partijen.

In de publieke sector wordt ook de term managementcyclus gehanteerd. Deze start met het formuleren van de missie en de beleidsdoelstellingen en eindigt met de bijsturing ervan op basis van de afgelegde verantwoording.

5.2.3. Belanghebbende partijen

271. Binnen het *governance* bouwwerk en de hiermee verbonden rapportageketen zijn verschillende belanghebbende partijen te onderscheiden. Zowel binnen als buiten de organisatie. Volgens het IFAC rapport “*Financial Reporting Supply Chain: Current Perspectives and Directions*” begint en eindigt de cyclus bij de stakeholders en de investeerders van een onderneming. Om verantwoorde beslissingen te kunnen nemen hebben zij informatie nodig.

Het bestuur stelt deze informatie op onder supervisie van de interne toezichtsfunctie. De aandeelhouders stellen de informatie vast, terwijl de externe accountant deze voorziet van een onafhankelijk oordeel. De informatie wordt verspreid door de media en andere informatiekanaal, geëvalueerd door onderzoeksgebureaus (analisten en *credit-agencies*), en gebruikt door de stakeholders.

De Nederlandse *Governance Code* (Code Frijns) onderscheidt vijf partijen:

- het bestuur;
- de raad van commissarissen;
- de aandeelhouders;
- de interne auditfunctie; en
- de externe accountant.

Elke partij heeft een eigen rol. Bij *governance* codes in de publieke sector liggen de accenten anders. De raad van toezicht komt in de plaats van de raad van commissarissen, terwijl de aandeelhouders zijn vervangen door het brede maatschappelijke verkeer. In het discussierapport “*Meer dan Euro's alleen*” is gekozen voor een driedeling die aansluit bij de primaire rol die elke partij vervult bij de verantwoording en *assurance* van niet-financiële informatie: gebruiker, verschaffer en accountant. Deze functie omvat de interne auditfunctie en de externe accountant van de Code Frijns.

Toezichthouders worden in dit kader als een bijzondere groep van gebruikers beschouwd. Intern in de vorm van een raad van commissarissen of een raad van toezicht, extern ingesteld van overheidswege of op grond van brancheafspraken.

5.2.4. Het perspectief van de gebruiker

272. De gebruiker van informatie staat aan het begin en het einde van de rapportageketen en vervult daarmee de belangrijkste rol binnen het *governance* kader. In de literatuur worden verschillende termen gehanteerd: stakeholders, belanghebbenden en gebruikers.

In strikte zin zijn stakeholders of belanghebbenden alle partijen die invloed hebben op of beïnvloed kunnen worden door de gedragingen van een organisatie. Niet elke belanghebbende hoeft een gebruiker van informatie te zijn en omgekeerd.

In deze bijdrage ligt het accent primair op het gebruikmaken van informatie en wordt daarom de algemene term “gebruikers” gehanteerd.

Gebruikers kunnen op verschillende manieren worden ingedeeld. De verschaffer kan binnen de organisatie ook als gebruiker worden aangemerkt, omdat hij zelf gebruik maakt van de sturingsinformatie in de organisatie. Zonder volledig te willen zijn worden de volgende hoofdgroepen gebruikers onderscheiden:

- Financieel en economisch belanghebbenden;
- Medewerkers (inleenkrachten en gedetacheerden);
- Leveranciers, businesspartners en afnemers (consumenten);
- Toezichthouders (intern/extern);
- Maatschappelijke organisaties en -belangengroeperingen;
- Overheidsorganen en regelgevende instanties;
- Belanghebbenden die in de directe omgeving wonen en werken;
- Media en andere informatiekanalen zoals internet.

Binnen elke groep zijn subverdelingen mogelijk, terwijl iedere partij verschillende rollen naast elkaar kan vervullen. Zo kan een werknemer ook aandeelhouder of consument zijn, of lid van een maatschappelijke organisatie.

273. Belangen en verwachtingen van gebruikers kunnen per organisatie verschillen en in de loop van de tijd wijzigen. Er is sprake van een dynamische situatie. Het is voor een organisatie onmogelijk om voortdurend met de belangen van alle gebruikers rekening te houden. Voor zover de verstrekking van informatie (nog) niet via wetgeving is vastgelegd, ligt de oplossing voor dit probleem in de dialoog met de gebruikers. Gebruikersdialoog (stakeholder engagement of -management) betreft de gestructureerde dialoog van een organisatie met haar omgeving, met als doel zo goed mogelijk tegemoet te komen aan de wensen van de belanghebbende partijen.

In de praktijk wordt de dialoog vaak gekoppeld aan MVO verslaggeving. Het kan echter het gehele terrein van niet-financiële informatie betreffen en leiden tot het vaststellen van geheel nieuwe thema's of gebruikersbehoeften. Het is een continu afstemproces dat in de *governance* verankerd moet zijn.

De wijze van consultatie kan verschillen. Te denken valt aan consumentenpanels, cliëntraden, enquêtes of expertcommissies. De *Stakeholder Engagement Standard AA1000SES* van *AccountAbility* biedt hiervoor een concreet stappenplan.

5.2.5. Het perspectief van de verschaffer

274. In deze paragraaf staat de rol van het bestuur van de organisatie als de verschaffer van niet-financiële informatie centraal. Het bestuur gebruikt informatie niet alleen om verantwoording naar buiten af te leggen, maar ook om zelf sturing aan de organisatie te kunnen geven. De verschaffer is in die zin zelf een (interne) gebruiker van niet-financiële informatie. Voor de verschaffer is het belangrijk om te weten welke informatie voor de gebruikers relevant is.

Hierbij kan een belangonconflict optreden, bijvoorbeeld bij concurrentie- of marktgevoelige informatie.

275. De verschaffer zal zich steeds afvragen of de vereiste investeringen opwegen tegen de wens van de gebruiker tot meer transparantie. Extra registraties of ureninzet kunnen nodig zijn, die niet altijd nodig zijn in het kader van de interne sturing en beheersing. Informatie die niet verankerd is in de rapportageketen en *governance*-structuur van de organisatie levert in de reguliere sturing geen toegevoegde waarde op. Nog voor de verschaffer, omdat deze de informatie als onnodige ballast ervaart, noch voor de gebruiker omdat de kwaliteit van de informatie op deze wijze niet is gegarandeerd.

Inschakeling van de accountant als *assurance*-verschaffer kost dan meer dan het oplevert, omdat deze voor zijn controle onvoldoende kan aansluiten bij de interne controle- en beheersingssystemen. De gebruiker moet zich realiseren dat de verschaffer altijd een kosten-baten analyse zal willen maken. Alleen dan kunnen afgewogen beslissingen worden genomen.

276. Voor het versterken van het vertrouwen van gebruikers in de niet-financiële informatie kan de verschaffer gebruik maken van een onafhankelijke professional, de accountant. De opdracht aan de accountant is afhankelijk van de mate van zekerheid die de verschaffer kan en wil laten toekennen aan de informatie. Dit kan afwijken van de verwachtingen van de gebruikers.

Om een verwachtingskloof te voorkomen zullen ook zij bij de inrichting van de opdracht betrokken moeten zijn. De verschaffer en de gebruikers moeten het eens zijn over de invulling van de rol van de accountant.

5.2.6. Het perspectief van de accountant

277. De accountant is de laatste partij binnen het *governance* bouwwerk. Hij vervult de functie van onafhankelijke deskundige, die ten behoeve van de gebruikers de kwaliteit toestelt van de door de verschaffers afgelegde verantwoording. Als intermediair neutraliseert hij de belangentegenstelling en het verschil in beschikbare informatie tussen beide partijen.

Wanneer de gebruikers behoefte hebben aan toetsing van de informatie of als de verschaffers van deze informatie het belangrijk vinden om zich met gecontroleerde informatie te verantwoorden, komt de accountant in beeld. Het fundament van de accountant ligt in het versterken van het vertrouwen van de gebruikers in de kwaliteit van de informatie, zodat deze de informatie voor hun economische besluitvorming kunnen gebruiken. Het accent ligt meestal op controle en *assurance*, maar de accountant kan ook andere rollen vervullen.

278. Met de term accountant wordt in deze bijdrage de functie van accountant bedoeld en niet de opleidingstitel registeraccountant/accountant-administratieconsulent (RA/AA).

De accountantsfunctie betreft zowel openbare, interne als overheidsaccountants. Accountants in een financiële of andere functie (*accountants in business*) vallen hier niet onder. Bij de controle van financiële en niet-financiële informatie is meestal sprake

van een nauwe samenwerking tussen interne en externe accountants. Ook worden hierbij *controllers* of accountants in een *controllers*-functie betrokken. Deze worden tot de verschaffers van informatie gerekend.

279. Het optreden als *assurance provider* vormt de kerncompetentie van de accountant. *Assurance* geven over niet-financiële informatie is echter niet voorbehouden aan accountants, ook expertisebureaus kunnen dit. Accountants kunnen meer dan alleen *assurance* verschaffen.

Zij kunnen door hun expertise op het gebied van inrichting, verslaglegging en controle en door hun branchekennis verschillende rollen vervullen. De gedragsregels (Verordening gedragscode (VGC)) en beroepsregels (NV COS en het Stramien voor *assurance*-opdrachten) van het NIVRA gelden als uitgangspunt:

- *Adviseur* bij de inrichting en verbetering van informatiesystemen en processen in de organisatie, via het uitbrengen van adviezen. Dit kan variëren van het creëren van *awareness* bij een organisatie over haar kerndoelen (normzetting) tot het adviseren van een organisatie bij de ontwikkeling en implementatie van informatie- en verantwoordingssystemen (inrichting). Het is aan de accountant om te bepalen in welke vorm hij advies uitbrengt. In principe zijn alleen de VGC van toepassing, voor transactiegerelateerde adviesdiensten bestaat COS 5500;
- *Rapporteur* van onderzoeksbevindingen over het proces van totstandkoming van de niet-financiële informatie of over de informatie zelf, zonder een oordeel of *assurance* te geven. Het is de gebruiker die zelf zijn conclusies trekt, op basis van de feitelijke bevindingen van de accountant. De rapportage kan zowel intern als extern zijn gericht. De VGC en COS 4400 vormen de primaire grondslag. Omdat de opdrachtvoorwaarden per situatie worden ingevuld is de verspreiding van het rapport van feitelijke bevindingen beperkt tot de partijen (verschaffers en gebruikers) waarmee de accountant de opdracht is overeengekomen;
- *Assuranceprovider* over het proces van totstandkoming van de niet-financiële informatie of over de informatie zelf. De accountant rapporteert via een *assurance*-rapport, waarbij sprake kan zijn van één overkoepelende conclusie of van meerdere afzonderlijke conclusies. Het rapport verschafft een redelijke of beperkte mate van zekerheid, of een combinatie van beide als sprake is van verschillende onderwerpen. Ook hier kan de rapportage gericht zijn op gebruikers binnen of buiten de organisatie. Van toepassing zijn de VGC, het Stramien voor *assurance*-opdrachten en COS 3000. In het geval van MVO verslaggeving kan COS 3410 worden toegepast.

280. De accountant werkt bij zijn onderzoek nauw samen met controlefuncties die al aanwezig zijn in de *governance* structuur van de organisatie, zoals *controllers* en *internal auditors*. Ook communiceert hij regelmatig met toezichthoudende organen binnen de organisatie, zoals de raad van commissarissen en de auditcommissie.

Naarmate de informatie verder van de financiële systemen afstaat of specifieke kennis vereist, zal de behoefte bij de accountant toenemen om ook andere, meer specifieke disciplines bij het onderzoek te betrekken zoals *operational auditors*, bedrijfseconomisten, ingenieurs, milieu-auditors of zelf sociologen. Dit kan via de vorming

van multidisciplinaire teams, waarbij de accountant zorgt voor coördinatie en bewaking van het totaalbeeld.

281. Op het gebied van niet-financiële informatie bestaat in weinig gevallen een controleplicht. Deze is tot enkele specifieke terreinen beperkt, zoals CO₂ uitstoot in Europees verband en de *Sarbanes-Oxleywet* (SOX) in de Verenigde Staten. Anders dan bij financiële informatie bestaat hier niet altijd een exclusief recht voor de accountant. Zijn rol is niet vanzelfsprekend, hij is niet de enige professional die over de niet-financiële informatie *assurance* kan geven.

Ook expertisebureaus of consultants zijn op dit terrein actief. De accountant heeft echter op grond van zijn controledeskundigheid (vaktechniek), reputatie (vertrouwen) en beroepsvoorschriften (ethische normen, waaronder onafhankelijkheid) goede papieren.

Mits hij een eindproduct weet te leveren dat aan de verwachtingen van de gebruikers voldoet en hij zelf hoge kwaliteitsnormen naleeft. De accountant zal zijn competenties moeten uitbuiten en moeten aangeven wat de meerwaarde van de accountant is.

5.3. DEFINITIE EN INDELING VAN NIET-FINANCIËLE INFORMATIE

5.3.1. Begripsdefinitie

282. Er bestaan verschillende definities voor niet-financiële informatie. Onderstaand artikel sluit aan bij de reeds bestaande definities van de NIVRA Wegwijzer “*Niet-financiële informatie in beweging*” en het NIVRA discussierapport “*Meer dan Euro's alleen*”.

Niet-financiële informatie bestaat uit alle kwantitatieve en kwalitatieve gegevens over de strategie, de bedrijfsvoering en de uitkomsten hiervan in de vorm van prestaties of effecten, zonder dat sprake hoeft te zijn van een directe koppeling met een financieel registratiesysteem.

De definitie is zowel voor de publieke als de private sector toepasbaar. In de publieke sector kan strategie worden vervangen door beleid. In plaats van prestaties en effecten wordt meestal gesproken over *output* en *outcome*. De grens ligt hierbij niet tussen kwantitatief en kwalitatief. Voorbeelden van kwantitatieve niet-financiële informatie zijn de leerlingaantallen van scholen of het CO₂-gebruik op een festival. Kwalitatieve informatie kan de beschrijving van een risicomanagementsysteem betreffen of de effecten van overheidsbeleid, zoals het gevoel van veiligheid of reinheid op straat.

Niet-financiële informatie is niet synoniem met informatie over maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO of *Corporate Social Responsibility* (CSR)). Het betreft aparte, elkaar deels overlappende aandachtsgebieden. MVO is een containerbegrip dat op diverse manieren wordt gebruikt. In enge zin als alleen de informatie over de drie P's:

- People;
- Planet; en
- Profit.

In ruime zin als een integraal ondernemingsconcept. MVO of CSR verslaggeving bestaat meestal uit een combinatie van zowel financiële als niet-financiële informatie. Er is op dit moment geen goed alternatief voor de term niet-financiële informatie, omdat elke andere benaming niet het volledige pallet dekt of evenzeer betrekking heeft op financiële informatie.

De term is verankerd in het Nederlandse Burgerlijk Wetboek: artikel 391 van het Burgerlijk Wetboek 2 spreekt over niet-financiële prestatie-indicatoren als één van de onderwerpen van het jaarverslag (bestuurs- of directieverslag).

5.3.2. Kwaliteitseisen

283. Er bestaan diverse basis raamwerken (*conceptual frameworks*) met kwaliteitseisen voor de verantwoording van informatie. De IASB, de GRI en de RJ hanteren dezelfde uitgangspunten, maar verschillen wat betreft het classificatieschema. Een universeel

raamwerk is nog niet beschikbaar. Wel bestaan vier basiskenmerken voor informatie. Deze krijgen inhoud als er een duidelijk normenkader aan verbonden is:

- *betrouwbaarheid*: volledig, juist, accuraat, onpartijdig en toetsbaar;
- *relevantie*: materieel, gefocust, tijdig en actueel;
- *vergelijkbaarheid*: consistent, volgtijdig en gelijktijdig;
- *begrijpelijkheid*: toegankelijk, leesbaar, duidelijk en gestructureerd.

Bij de invulling van de drie laatste aspecten spelen de behoefte en het kennisniveau van de gebruiker mee. Ze zijn niet voor iedereen gelijk. Er moet een afweging van kosten en nut worden gemaakt. Niet alle aspecten wegen altijd even zwaar. Zo zijn gebruikers soms meer geïnteresseerd in veiligheidstrends en het effect van een bepaald beleid voor veiligheid, dan alleen het exacte aantal ongevallen en honderd procent betrouwbare getallen.

184

Uit de NIVRA publicatie “*De gebruiker centraal*” blijkt dat relevantie een even belangrijk vraagstuk is als betrouwbaarheid, maar dat gebruikers vaak uitgaan van de veronderstelling dat de informatie betrouwbaar is. Dialoog met verschaffers en gebruikers helpt om tot een helder normenkader te komen. Het is niet de accountant die de norm bepaalt, hij toetst slechts aan het normenkader dat door de verschaffers en de gebruikers is vastgesteld.

5.3.3. Presentatie en indeling

284. Verschaffers kunnen niet-financiële informatie op verschillende manieren aan de gebruikers presenteren. Hierbij is veelal sprake van een bepaalde combinatie met financiële informatie. In het algemeen zijn drie categorieën te onderscheiden: in directe combinatie met een financieel overzicht, via een afzonderlijke verantwoording of als losse informatie via andere media.

In de eerste categorie ligt het accent op de financiële informatie. De jaarrekening is het bekendste voorbeeld. Het is de meest traditionele wijze van verantwoorden, waarbij het onderzoek van de accountant op het complete overzicht is gericht. Publicatie vindt plaats in papieren vorm, via een digitale informatiedrager (dvd of usb) of via internet (online of in pdf-formaat). De niet-financiële informatie is onderdeel van het overzicht of wordt eraan toegevoegd via een apart (bestuurs)verslag.

In de tweede categorie zijn het MVO verslag, het *in-control statement* en de subsidieverantwoording de bekendste voorbeelden. De financiële en niet-financiële informatie worden naast elkaar gepresenteerd. Ook hier richt de accountant zich op een compleet overzicht. Omdat zowel financiële als niet-financiële informatie in de verantwoording is opgenomen geeft de accountant een *assurance*-rapport af in plaats van een verklaring.

De laatste categorie betreft onder andere brochures, persberichten en prospectussen. Ook dit kan in papieren of digitale vorm plaatsvinden. Het doel is niet het geven van een

compleet overzicht, maar het verschaffen van informatie over een bepaald onderwerp. Op dit gebied is nauwelijks sprake van regelgeving of inschakeling van de accountant.

285. Voor de indeling van niet-financiële informatie bestaan diverse gezichtspunten: naar thema of onderwerp, naar organisatorisch perspectief of naar vaktechnische eisen voor *assurance*. Het categoriseren van informatie kan verhelderend werken en een beeld geven of in de organisatie een goede balans bestaat tussen financiële en niet-financiële informatie. Het Stramien voor *assurance*-opdrachten noemt vier soorten informatie, waaruit blijkt dat niet-financiële informatie een breed terrein omvat:

- bereikte posities en resultaten: behaalde prestaties;
- (werking van) systemen en processen: kwaliteit vanuit organisatorisch perspectief;
- gedrag: naleving (*compliance*) van (gedrags)codes, wet- en regelgeving;
- fysieke kenmerken: beschrijving van een bepaalde toestand of situatie.

Deze indeling geeft geen inzicht in de mate waarin *assurance* mogelijk is. Dezelfde informatie kan in de ene organisatie wel en in de andere niet toetsbaar zijn. Vaak is sprake van een combinatie van de vier categorieën, bijvoorbeeld in MVO verslagen.

Het is efficiënter om een indeling te maken naar de mate van volwassenheid van de informatie en verankering ervan in de organisatie.

5.3.4. Ontwikkelingsstadia

A. Algemeen

286. De rol van de accountant bij niet-financiële informatie wordt in feite bepaald door twee dimensies:

- de volwassenheid van de informatie; en
- de verankering van de informatie in de organisatie.

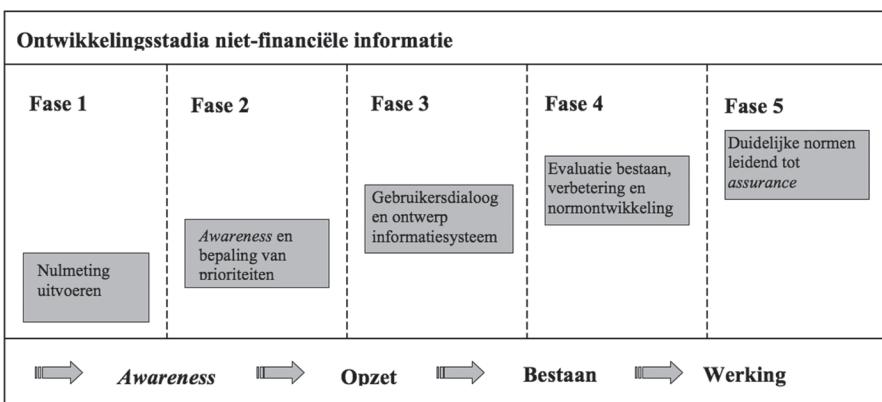
Elke dimensie kent een aantal criteria die bepalend zijn voor de fase waarin de informatie zich bevindt en die de voorwaarden aangeven om in een volgende fase terecht te komen:

Verankering in de organisatie	Volwassenheid van de NFI
<ul style="list-style-type: none"> – Is er sprake van een sluitend registratiesysteem met een link naar financiële informatiesystemen? – Valt dit systeem binnen een systeem van planning en controle? – Is de informatie onderdeel van de <i>governance</i>- en management-controlestructuur? – Vindt dialoog met de gebruikers plaats en leidt dit tot aanpassing en verbetering? 	<ul style="list-style-type: none"> – Is er sprake van een duidelijk afgebakend en identificeerbaar object voor onderzoek? – Is dit object meetbaar en zijn hierover gegevens beschikbaar? – Bestaan normen voor de verantwoording en toetsing ervan? – Is het mogelijk om op basis hiervan assurance te verstrekken? – Is duidelijk welke onderwerpen van belang zijn voor de gebruikers en welke informatie daarover gewenst is? (<i>issues</i>)

Op grond van deze criteria zijn vijf stadia te onderscheiden:

1. Er is *geen* werkend systeem voor niet-financiële informatie en de organisatie is zich niet bewust van het nut en de noodzaak ervan. Er is geen gebruikersdialoog. Een zekere mate van niet-financiële informatie zal altijd bestaan, maar het gebruik ervan is informeel en niet gestructureerd. In feite is sprake van een nulsituatie;
2. Er bestaat reeds *awareness* in de organisatie. Niet-financiële informatie wordt in kaart gebracht op basis van een interne analyse van belangrijke onderwerpen. Er wordt gewerkt aan de *inrichting* van een informatiesysteem. Het systeem is reeds in ontwikkeling, maar bevindt zich nog in een experimenteel stadium;
3. De inrichting en het bestaan van het informatiesysteem liggen vast, maar de *werking* is nog niet gegarandeerd. De inbedding in de *governance* structuur en de planning- en *control*-cyclus is beperkt. Intern wordt onderzocht hoe de gebruikersdialoog kan plaatsvinden;
4. Het systeem voor niet-financiële informatievoorziening functioneert binnen de organisatie als onderdeel van de *governance* structuur en de planning- en *control*-cyclus, maar de *normen* voor verantwoording en *assurance* staan nog volop in de steigers. Hierover *assurance* geven is veelal nog niet mogelijk. Het accent ligt daarom op onderzoeken en rapporteren ter verbetering, met terugkoppeling via gebruikersdialoog;
5. Het systeem van niet-financiële informatie functioneert binnen een duidelijk normenkader voor verantwoording en *assurance*, met periodieke interne- en externe bijsturing op basis van gebruikersdialoog. Hierdoor is *assurance* mogelijk. Het hangt echter van de gebruiker af of deze behoeft heeft aan *assurance* door een derde partij zoals de accountant.

Deze fasering laat zich in het volgende schema samenvatten:

In elke fase van het niet-financiële informatiesysteem kan de accountant een rol spelen. Dit varieert van het creëren van *awareness* over de kerndoelen van de organisatie (fase 1) tot het geven van *assurance* over niet-financiële informatie als eindproduct van de rapportageketen (fase 5).

287. In het schema hieronder is een koppeling gemaakt tussen het ontwikkelingsstadium en de rol van de accountant. De kleuren geven de mate van volwassenheid aan, met groen als laatste fase. De laatste kolom geeft het belangrijkste normenkader voor de accountant aan. De VGC zijn in alle fasen van toepassing. Daarnaast kan per situatie sprake zijn van specifieke voorschriften.

Fase in de ontwikkeling	Verankering organisatie	Volwassenheid informatie	Primaire rol van de accountant	Normenkader accountant
1. geen <i>awareness</i>			Advies: nulmeting	Alleen VGC
2. <i>awareness</i> -opzet			Advies: inrichting	Alleen VGC
3. opzet-bestaan			Advies: testen bestaan	Alleen VGC
4. bestaan-werking			Rapporteren bevindingen	NV COS 4400
5. werking-volwassenheid			<i>Assurance</i> -verschaffen	NV COS 3000

288. De benaming van de fasen is gekoppeld aan het systeem rondom de informatieverschaffing, niet aan de inhoud van de informatie. Zo is het mogelijk dat de accountant *assurance* verschaft over de opzet van een administratief systeem, mits de informatieverschaffing over dit systeem en de informatie zelf voldoen aan de *assurance* voorwaarden van fase 5. De nieuwe ISAE 3402 is een voorbeeld hiervan.

289. Het is mogelijk dat binnen dezelfde organisatie per soort informatie verschillende stadia naast elkaar bestaan. Voor de ene soort kan de verankering in de organisatie of de mate van volwassenheid verder ontwikkeld zijn dan de andere. Dit kan betekenen dat niet over alle onderwerpen dezelfde zekerheid verstrekt wordt.

B. Subfasen

290. Binnen de fase van *assurance*-verschaffen bestaan subfasen. Dit is afhankelijk van de keuze die wordt gemaakt tussen interne en externe *assurance*-verschaffing en tussen *assurance* over het onderliggende systeem/proces of de uitkomst:

- De interne *assurance*-verschaffing gaat vaak vooraf aan de externe. Het biedt de mogelijkheid om tekortkomingen te herstellen zonder implicaties voor de reputatie van de organisatie. Omdat sprake is van een beperkte verspreidingskring kunnen specifieke afspraken worden gemaakt. De betrokkenheid van de interne accountant hierbij is intensiever dan die van de externe accountant;
- In die gevallen waarin de gebruiker zelf een oordeel kan vellen over de kwaliteit van de uitkomst kan het rationeel zijn om de *assurance* te beperken tot alleen het functioneren van het onderliggende systeem, het proces van de totstandkoming van de informatie. Dit vereist goede communicatie, omdat een goed proces op zich geen

garantie is voor kwalitatief hoogwaardige informatie. Dat wordt immers bepaald door de kwaliteit van de basisgegevens.

291. Een verdere fase in de ontwikkeling van niet-financiële informatie in de organisatie betekent niet automatisch dat hierdoor de rol van de accountant verandert. Dit moet in dialoog met de verschaffer en gebruiker en de worden bepaald. Het rapporteren van bevindingen over de werking van een systeem kan meer waarde hebben dan alleen *assurance* over de uitkomst ervan.

Inzicht in het functioneren van een systeem voor klachtenafhandeling of wachtlijstbemiddeling kan belangrijker zijn dan zekerheid over het aantal afgehandelde klachten of wachtenden.

188

C. Dilemma's

292. Meegroeien met de ontwikkeling van niet-financiële informatie brengt voor de accountant ook dilemma's met zich mee. Ze hangen samen met de drempelwaarde voor *assurance* en het risico van het toetsen van zelf ontwikkelde normen:

- De accountant moet een afweging maken, of hij een *assurance*-opdracht pas aanvaardt als aan alle vereisten voor *assurance* is voldaan, of dat in overleg met de betrokkenen voor een groeitraject wordt gekozen. In het laatste geval voert de accountant wel reeds specifieke werkzaamheden uit, maar geeft hij nog geen of slechts over enkele deelaspecten *assurance* af. Het voordeel van deze aanpak (ook wel pre-audit genoemd) is dat eventuele verhinderingen voor volledige *assurance* eerder onderkend worden;
- Meegroeien in het gefaseerde proces van de ontwikkeling van niet-financiële informatie kan de bedreiging van zelftoetsing opleveren als de accountant van advisering overstapt naar *assurance*-verschaffing. Reeds bij de advisering moet hij voldoende waarborgen inbouwen. Daarom moeten besluitvorming, normbepaling en implementatie aan de organisatie zelf worden overgelaten. In wezen is dit probleem niet anders dan bij elke vorm van controle en advies.

5.4. ACCOUNTANTS EN ASSURANCE

5.4.1. Rollen van de accountant

293. In paragraaf 5.2.6. (*cf. supra*, nr. 278) zijn de drie mogelijke rollen van de accountant besproken:

- adviseur;
- rapporteur van bevindingen; en
- *assurance-provider*.

Hierbij is ook aangegeven welke regelgeving voor de accountant van toepassing is. In paragraaf 5.3.4. (*cf. supra*, nr. 286) is een koppeling gelegd met het ontwikkelingsstadium van niet-financiële informatie. In het schema hieronder zijn deze elementen samengebracht.

Accountantswerkzaamheden – VGC en Nadere Voorschriften			
Assurance-opdrachten		Niet Assurance-opdrachten	
Controle en beoordeling van historische financiële informatie	Overige assurance-opdrachten	Overeengekomen specifieke werkzaamheden	Overige opdrachten en advisering
Jaarrekening	Ander Financieel overzicht		
NV COS 2000- 2999	NV COS 3000 - 3999	NV COS 4400	
Ontwikkelstadia NFI	NFI FASE 5	NFI FASE 4	NFI FASE 1 - 3

De rol van adviseur behoeft weinig toelichting. Het optreden als rapporteur van onderzoeksbevindingen zonder *assurance* (NV COS 4400) is nog weinig bekend, maar neemt in populariteit toe. Het Zevende Kaderprogramma (KP7) van de Europese Unie vraagt niet meer om *assurance*, maar om een uitgebreid rapport van feitelijke bevindingen van de accountant. Deze trend zet zich ook door bij andere Europese subsidieregelingen.

5.4.2. Assurance-opdrachten

A. Algemeen

294. Deze paragraaf richt zich op de rol van de accountant als *assurance provider*. Een *assurance*-opdracht is gericht op het verschaffen van zekerheid over de kwaliteit van informatie door deze te toetsen aan criteria, om hiermee het vertrouwen van de gebruikers in deze informatie te versterken.

Absolute zekerheid bestaat niet, omdat zelfs bij een integrale toetsing van informatie de kans op fouten nooit helemaal valt uit te sluiten. Ook weegt de meerwaarde van het laatste stukje zekerheid normaliter niet op tegen de extra kosten.

Een *assurance*-opdracht moet streven naar een evenwicht tussen de verkregen zekerheid, de hiervoor gemaakte kosten en de verwachtingen van de gebruiker.

Zekerheid verschaffen betekent in essentie het risico reduceren dat de informatie niet aan de gestelde toetsingscriteria voldoet en dus voor de gebruiker relevante afwijkingen vertoont. Zekerheid hangt samen met risicoanalyse: de accountant zal bij een *assurance*-opdracht het risico van een onjuiste conclusie over de informatie terugbrengen tot een voor de gebruiker (en verschaffer) aanvaardbaar niveau.

190

Hiervoor bestaan (nog) geen absolute normen: het niveau van zekerheid kan in principe variëren van nul tot honderd procent. Zekerheid hangt nauw samen met vertrouwen: de behoefte aan vertrouwen is de basis voor *assurance*. Een *assurance provider* versterkt het vertrouwen van de gebruikers alleen als hij ook zelf vertrouwen uitstraalt. Het verschaffen van *assurance* levert ook profijt op voor de verschaffer van de onderzochte informatie.

Enerzijds doordat vertrouwen in de informatie bijdraagt aan het vertrouwen in de verschaffer daarvan. Anderzijds omdat de controle van informatie en de ermee verbonden systemen bijdraagt aan de versterking van het *governance* bouwwerk en de rapportageketen. *Assurance* fungeert dan als sluitsteen van de interne managementcontrole.

B. Bepalende factoren

295. De NV COS en het Stramien voor *assurance*-opdrachten geven het raamwerk waarbinnen de accountant *assurance* kan verlenen. NV COS 3000 *Assurance-opdrachten anders dan opdrachten tot controle of beoordeling van historische financiële informatie* is de basis voor *assurance* bij niet-financiële informatie.

Er zijn vijf factoren, die gelden voor zowel financiële als niet-financiële informatie:

1. Drie partijen: de verschaffer, gebruiker en controleur van de informatie;
2. Een duidelijk gedefinieerd en afgebakend object van onderzoek;
3. Toepasbare criteria (normen) voor de verantwoording en de toetsing daarvan;
4. Beschikbare en toereikende toetsingsgegevens over het onderzoeksobject;
5. Een duidelijk eindproduct met daarin de uitkomst van de toetsing.

De factoren twee, drie en vier betreffen de mate van volwassenheid van de informatie. De eerste factor betreft de kern van het *governance* principe. De laatste factor bepaalt het succes van de accountant. De gebruiker wil weten waarover hij *assurance* krijgt, in welke mate en in welke vorm. Het eindproduct moet aan zijn verwachtingen voldoen. De rest is voor hem techniek voor de fijnproevers. Het heeft geen zin om accountantsrapportages te verstrekken die niet bijdragen aan de versterking van het vertrouwen van de gebruiker in de informatie.

De accountant moet daarom in dialoog met de verschaffer en de gebruiker vaststellen of de gewenste mate van zekerheid aansluit op het ontwikkelingsstadium van de niet-financiële informatie en het hiervoor beschikbare kostenbudget.

C. Meer dan betrouwbaarheid

296. De traditionele insteek voor *assurance* is zekerheid geven over de betrouwbaarheid van financiële informatie in de zin van accuraatheid, juistheid en volledigheid. Bij jaarrekeningen wordt hiervoor het begrip getrouwheid of getrouw beeld (*true and fair view*) gebruikt. Uit paragraaf 5.3.2. (*cf. supra*, nr. 282) bleek dat daarnaast relevantie, vergelijkbaarheid en begrijpelijkheid tot de basiskenmerken van informatie behoren.

Volgens de reeds genoemde NIVRA publicatie “*De gebruiker centraal*” is vooral relevantie een belangrijk thema. Gebruikers vinden dat teveel sprake was van irrelevante, niet op hun behoeften afgestemde informatie. Deze *overload* aan informatie leidt tot verspilling, de gebruiker ziet door de bomen het bos niet meer. Dit verschijnsel doet zich onder andere voor op het gebied van MVO-verslaggeving en in de publieke sector bij de beleidsverantwoording door overheidsinstanties.

Het gaat veel meer over beleid en doelstellingen dan over concreet behaalde resultaten en effecten. Indien het ontwikkelingsstadium van de informatie het toelaat, bestaat er voor de accountant geen enkele barrière om ook over het aspect relevantie *assurance* te geven. Mits het normenkader hiervoor voldoende vaststaat en de gebruiker hieraan behoeft heeft.

5.4.3. Niveaus van *assurance*

297. De accountant verstrekt zijn *assurance* in de vorm van een verklaring (alleen bij historische financiële informatie) of een *assurance*-rapport (alle overige informatie, waaronder niet-financiële informatie). Volgens de NV COS bestaan bij beide vormen van accountantsrapportage twee zekerheidsniveaus:

- Een *redelijke* mate van zekerheid, waarbij het risico van een onjuiste conclusie tot een aanvaardbaar laag niveau is teruggebracht. De accountant formuleert zijn oordeel in de vorm van een positieve conclusie;
- Een *beperkte* mate van zekerheid, waarbij het risico van een onjuiste conclusie tot een aanvaardbaar niveau is teruggebracht. De accountant formuleert zijn oordeel in de vorm van een negatieve conclusie, met een dubbele ontkenning (“niet is gebleken dat niet”).

298. De feitelijke inhoud van beide zekerheidsniveaus wordt in de NV COS niet gedefinieerd, noch gekwantificeerd via bijvoorbeeld getallen of percentages. Accountants geven op dit punt weinig openheid van zaken.

Een verwachtingskloof bij de gebruikers over de betekenis van de gegeven *assurance* ligt dan voor de hand. Zeker bij een negatief geformuleerde conclusie, de gebruiker wil

juist weten over welke aspecten de accountant iets positiefs concludeert. De gebruiker ziet *assurance* als één geheel: het klopt of het klopt niet.

Uit de *International Auditing and Assurance Standards Board* (IAASB)-publicatie *Matters to Consider in a Revision of International Standard on Review Engagements 2400, Engagements to Review Financial Statements* en het NIVRA discussierapport “*Meer dan Euro's alleen*” blijkt dat de perceptie van gebruikers over een beperkte mate van zekerheid sterk varieert. Volgens hetzelfde NIVRA rapport zijn ook de accountants verdeeld, bij hen is sprake van een even grote spreiding van het zekerheidspercentage.

192

Hier ligt een duidelijke uitdaging voor het beroep. Als de accountant niet in staat is om in zijn rapportage duidelijk te zijn wat de door hem verstrekte zekerheid precies inhoudt, zal hij weinig succes hebben met het verstrekken van *assurance* over niet-financiële informatie.

5.4.4. Inrichting assurance-kader

299. Zekerheid kan variëren binnen de *range* van nul tot honderd procent en hoeft niet tot de bestaande twee niveaus beperkt te blijven. In principe kan de accountant elke gradatie van *assurance* verstrekken en dit in zijn rapportage tot uitdrukking brengen.

In dialoog met de verschaffer en de gebruiker van de niet-financiële informatie moet hij vaststellen welk niveau van zekerheid is gewenst, hoe deze wordt gerapporteerd en of deze aansluit bij het ontwikkelingsstadium van de informatie. De gebruiker kan in overleg met de verschaffer beslissen hoeveel kosten hij voor welk zekerheidsniveau over heeft. *Assurance* heeft in deze benadering een glijdende schaal.

300. Het is de vraag of deze uitbreiding van mogelijkheden in de huidige situatie de beste oplossing biedt voor het *assurance*-vraagstuk van niet-financiële informatie. Een gebruiker moet eerst kunnen begrijpen wat alle mogelijkheden precies inhouden, wat de meerwaarde is van enkele procenten meer of minder *assurance*. Anders leidt dit tot verwarring en een nog grotere verwachtingskloof.

Zolang het de gebruiker niet duidelijk kan worden gemaakt wat de bestaande twee niveaus van zekerheid inhouden, heeft het geen zin om het bestaande stelsel uit te breiden met nog meer variaties. Het NIVRA rapport “*Meer dan Euro's alleen*” stelt daarom de volgende aanpak voor, waarbij de gebruiker centraal staat:

- De accountant moet de gebruiker duidelijk maken wat de *bestaande* niveaus van *assurance* betekenen. Helder moet zijn wat met een redelijke en een beperkte mate van zekerheid precies wordt bedoeld. Dit vereist voorlichting, communicatie en dialoog;
- De formulering van het accountantoordeel in het *assurance*-rapport moet worden omgebouwd tot een voor de gebruiker leesbare tekst. De gebruiker wil lezen wat de accountant precies heeft gedaan en wat zijn conclusie is: is de kwaliteit van de informatie goed of niet. In dit kader valt te denken aan:

- barometers (percentages);
- labels (kleuren);
- kijkglazen (niveaus);
- scores (één tot vijf); of
- tekens (plus/min).

Algemene teksten over de verdeling van verantwoordelijkheden horen hier niet thuis, dat is voor de contractuele kleine lettertjes. Negatief geformuleerde conclusies zijn in feite een zwaktebod en moeten worden vermeden;

- Er moet nader onderzoek worden gedaan naar de *effectiviteit* van het *assurance*-raamwerk en naar de verwachtingen van de gebruikers. Dit vereist dialoog, het peilen van meningen en wetenschappelijke research. Op grond hiervan kan eventueel worden overgegaan tot het aanpassen van het bestaande *assurance*-raamwerk en het uitbreiden van het aantal *assurance*-niveaus.

301. De invulling van de *assurance*-kaders start met de dialoog met verschaffers en gebruikers. De oplossing ligt niet in de techniek, maar in de afstemming op de vraag van de gebruikers. Het publiceren van praktijkvoorbeelden draagt hieraan bij.

5.5. PRAKTIJKVOORBEELDEN

5.5.1. Algemeen

302. In het discussierapport *Meer dan Euro's alleen* zijn zes *best practices* opgenomen op het gebied van niet-financiële informatie. Hieruit komt een grote diversiteit naar voren. Niet alleen de soort informatie verschilt, maar ook de wijze van verantwoorden en de rol van de accountant. Toch vertonen de cases van *Akzo-Nobel*, *Rabobank Nederland*, *TNT-Post*, *NIBE-SVV*, *SNV* en *Koninklijke DSM* veel overeenkomsten. In alle gevallen is de niet-financiële informatie ingebouwd in de *governance* structuur van de organisatie en de interne planning- en controlescyclus.

194

Het is een wezenlijk onderdeel van de sturing en beheersing van de kernactiviteiten. Het belang van een goede samenwerking tussen *controllers*, interne en externe accountants komt duidelijk naar voren. Vaak zijn andere disciplines bij het onderzoek betrokken. Maar lang niet altijd speelt de accountant de hoofdrol.

5.5.2. Akzo-Nobel: geïntegreerde jaarverslaggeving

303. Het jaarverslag 2008 van beursfonds Akzo-Nobel bevat zowel financiële informatie als niet-financiële informatie, waaronder Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO). Er wordt geen apart MVO-verslag uitgebracht. Het geïntegreerde jaarverslag bestaat uit vier onderdelen. Een daarvan is het financiële jaarverslag, dat is opgebouwd uit drie delen:

- de jaarrekening;
- de MVO-informatie; en
- de additionele informatie.

De MVO-informatie betreft kwantitatieve en kwalitatieve niet-financiële informatie, zoals CO₂-emissies, ongelukken en de naleving van wet- en regelgeving. MVO-informatie komt in het gehele jaarverslag voor, het aparte onderdeel is vooral bedoeld voor de afbakening van de *assurance* van de accountant. Bij het jaarverslag worden twee aparte accountantsrapporten verstrekt: een verklaring bij de jaarrekening en een *assurance*-rapport bij de MVO-informatie.

Via hoofdstukaanduidingen en paginanummers is afgebakend welke partij over welk deel van het jaarverslag *assurance* verstrekt. Akzo-Nobel heeft in haar strategisch beleid zowel financiële als niet-financiële doelstellingen geformuleerd, waaronder die op het gebied van MVO. Het behalen van niet-financiële doelen is opgenomen in de beloningssystematiek van zowel management als medewerkers. Akzo-Nobel treedt in continue dialoog met de gebruikers en doet hiervan verslag in een apart hoofdstuk van het jaarverslag.

De *case* geeft aan dat de niet-financiële informatie volledig is geïntegreerd in de *governance* structuur en de rapportageketen van Akzo-Nobel, waardoor de accountant *assurance* kan afgeven.

5.5.3. Rabobank Nederland: *governance* en gebruikersdialoog

304. In tegenstelling tot Akzo-Nobel brengt Rabobank Nederland een apart MVO-verslag uit. Het verslag is in zijn geheel op internet te vinden, een samenvatting van de tekst is opgenomen in het jaarbericht. Het is geen onderdeel van het financiële jaarverslag van de Rabobank, maar een zelfstandige publicatie die voorzien is van *assurance* door een externe accountant. Dit is niet dezelfde accountant die het financiële jaarverslag van een verklaring voorziet.

In het maatschappelijke jaarverslag zijn opgenomen een beschrijving van de inbedding van MVO in de organisatie, de wijze waarop de gebruikersdialoog plaatsvindt en de activiteiten in ontwikkelingslanden. De Rabobank heeft een MVO-monitoringssysteem ontwikkeld om jaarlijks de prestaties en effecten op MVO-gebied te kunnen meten. Hierbij wordt gebruik gemaakt van *issue-management*, om te bepalen welke indicatoren relevant zijn om te gebruiken en te rapporteren.

Gebruikersdialoog vormt onderdeel van dit proces. Via een matrix wordt de relevantie van de onderwerpen voor de interne en de externe gebruikers bepaald. Een apart directoraat binnen de bank is voor de MVO-verslaggeving verantwoordelijk. Het *assurance*-proces van het verslag bestaat uit vier fasen:

- de identificatie van de materiële onderwerpen voor het verslag;
- de selectie van belangrijke beweringen;
- het verzamelen en beoordelen van bewijsmateriaal; en
- het uitbrengen van het *assurance*-rapport en de *management* letter.

In elke fase is sprake van een nauwe samenwerking tussen de interne en de externe accountant. Zo wordt de *management letter* gezamenlijk uitgebracht. Als normenkader wordt NV COS 3410N gebruikt en de AA1000AS standaard van *AccountAbility*.

5.5.4. TNT-Post: niet-financiële kwaliteitsinformatie

305. Een deel van de Nederlandse postmarkt is nog niet geliberaliseerd. Voor een deel van de postdistributie maakt TNT-Post gebruik van een concessie. Om deze te kunnen behouden moet TNT-Post jaarlijks aantonen dat minimaal 95 % van de betreffende categorie post binnen 24 uur is bezorgd. Dit gebeurt door een jaarlijkse rapportage aan de toezichthouder, de Onafhankelijke Post en Telecommunicatie Autoriteit (OPTA).

Het kwaliteitscijfer wordt door een externe accountant van *assurance* voorzien. De *case* maakt duidelijk dat het certificeren van de kwaliteitsindicator een essentieel onderdeel is van de interne sturing en beheersing van het primaire bedrijfsproces. Het betreft niet slechts een wettelijke verplichting. Om de kwaliteit van de postdistributie te beheersen is niet-financiële informatie over dit proces van cruciaal belang. TNT-Post kan alleen als bedrijf overleven (en hiermee zijn concessie behouden) door over gedetailleerde informatie te beschikken. Ook zonder de wettelijke verplichting is dit het geval.

De informatie wordt voor verschillende doeleinden gebruikt:

- kwaliteitsverbetering en kostenbesparingen;
- commerciële belangendialoog met klanten; en
- beoordeling van de kwaliteit van het management.

Het distributieproces wordt door de interne en de externe accountant beoordeeld. Voor de controle op de postbezorging wordt van externe onderzoeksbureaus gebruik gemaakt, die worden *gereviewd* door de interne accountant. Ook hier is de niet-financiële informatie volledig geïntegreerd in de *governance* structuur en de rapportageketen van de organisatie, zodat het geven van *assurance* geen problemen oplevert. De gebruikersdialoog is geformaliseerd omdat de OPTA de enige externe gebruiker van de kwaliteitsinformatie is.

196

5.5.5. NIBE-SVV: prestatiemeting zonder *assurance*

306. Het Nederlands Instituut voor de Bank-, Verzekerings- en Effectenbedrijf (NIBE-SVV) is een gecertificeerd exameninstituut voor banken en verzekeraars. De Wet Financieel toezicht (Wft) stelt vakdeskundigheidseisen aan professionals in de financiële sector. Aan deze eisen kan worden voldaan door het behalen van Wft-diploma's bij erkende exameninstituten. Het College Deskundigheid Financiële Dienstverlening (CDFD) houdt toezicht op de instituten, stelt de exameneisen vast en beoordeelt de jaarlijkse verantwoordingen.

Financiële cijfers zijn van beperkte betekenis voor succes, examenresultaten zijn veel belangrijker. Slagingspercentages zijn slechts een beperkt onderdeel hiervan, de kwaliteit van de examens is het belangrijkste. Dit betreft de kwaliteit van de gestelde vragen, de uitkomsten van evaluaties en ingediende bezwaren. NIBE-SVV gebruikt examencommissies met professionals uit de vakpraktijk.

Deze beoordelen de kwaliteit van de examens en passen zonodig de vragen aan. Informatie over de examinering maakt deel uit van de planning en controlecyclus. De directie ontvangt maandelijks gedetailleerde prestatiegegevens. De rapportages zijn in gecomprimeerde vorm opgenomen in de kwartaalrapportages aan de raad van commissarissen.

Net als bij TNT-Post is de niet-financiële informatie volledig in de *governance* structuur en de rapportageketen ingebouwd. Omdat de informatie van essentieel belang is om in de markt te overleven heeft de verschaffer alle belang bij betrouwbare gegevens. Vanwege het al bestaande systeem van *checks and balances* vraagt het CDFD niet om *assurance* bij de jaarlijkse verantwoordingen.

Het CDFD gebruikt eigen methoden om de kwaliteit van de informatie vast te stellen, zoals periodieke visitatie van de exameninstituten. Op grond van de jaarlijkse verantwoording of signalen uit de markt kan het CDFD besluiten tot aanvullende vragen, *ad hoc* visitatie of een gericht onderzoek. Aan dit onderzoek nemen geen accountants deel. De behoefte aan zekerheid over niet-financiële informatie betekent niet altijd de inschakeling van een accountant.

5.5.6. SNV: management audits en *key performance* indicatoren

307. De Nederlandse ontwikkelingshulporganisatie Stichting Nederlandse Vrijwilligers (SNV) werkt in 32 landen, verdeeld over vijf regio's in de gehele wereld. Bij SNV zijn 1.200 adviseurs werkzaam vanuit ruim 100 lokale kantoren. De meeste fondsen zijn afkomstig van de Nederlandse overheid. De organisatiestructuur bestaat uit:

- vijf regiodirecties;
- één Directieraad; en
- één onafhankelijke Raad van Toezicht.

Zij zijn allemaal gebruikers van niet-financiële informatie, maar met eigen wensen. Om de organisatie te kunnen aansturen is een goed functionerend systeem van managementinformatie essentieel. SNV heeft als doelstelling lokale organisaties te ondersteunen die kunnen bijdragen tot de armoedebestrijding in hun land. Niet-financiële informatie is hierbij onmisbaar. Om de kwaliteit van het informatiesysteem en de bijbehorende controles te toetsen worden regelmatig management audits door de interne accountant van het hoofdkantoor uitgevoerd.

De interne accountant heeft bij de implementatie van het systeem als adviseur opgetreden, door de betrouwbaarheid van de *key performance* indicatoren en de interne controles door te lichten. De indicatoren variëren van het aantal adviesdagen, klanttevredenheidsggegevens, *compliance* onderwerpen tot de verhouding tussen het aantal mannen/vrouwen en de verdeling van medewerkers naar ervaringsniveau. De audits starten met interviews met lokale stafmedewerkers. Op basis hiervan wordt de reikwijdte van de controle en de risico's bepaald, met als resultaat een specifiek controleplan. Dit plan bestaat uit diverse werkzaamheden zoals dossier *reviews*, waarnemingen ter plaatse, verzamelen van bewijsstukken en lokale interviews.

Elke audit leidt tot twee rapportages. Het eerste rapport geeft een oordeel over de vraag of de organisatie *in control* is. In het tweede rapport zijn de bevindingen opgenomen die aanleiding geven tot verbetervoorststellen. Per bevinding is het risico niveau aangegeven, variërend van hoog tot laag. De *case* geeft aan dat de accountant in elke ontwikkelingsfase van niet-financiële informatie een rol kan spelen. Vooralsnog wordt alleen de interne accountant voor de audits ingeschakeld.

5.5.7. Koninklijke DSM: verantwoording over risicomanagement

308. Koninklijke DSM besteedt via het jaarverslag en de website veel aandacht aan de externe informatie voorziening over risicomanagement. DSM heeft een decentrale organisatie, bestaande uit verschillende businessgroepen.

Op concernniveau worden de businessgroepen en de Raad van Bestuur ondersteund door een aantal stafafdelingen. De Raad van Bestuur van DSM is eindverantwoordelijk voor de risicobeheersing. Hiervoor is een risicomanagement systeem ontwikkeld en geïmplementeerd. Het systeem van DSM is gebaseerd op het COSO-ERM model en erop gericht dit systeem maximaal te integreren in de reguliere bedrijfsprocessen. De

voornaamste risico's worden jaarlijks besproken met de auditcommissie van de Raad van Commissarissen.

Elk jaar wordt het systeem door de Raad van Bestuur geactualiseerd. Alle businessgroepen, stafafdelingen en serviceafdelingen rapporteren in hun jaarlijkse *letter of representation* alle materiële risico's of incidenten met betrekking tot bedrijfsactiviteiten, verslaglegging en *compliance*. In dit kader zijn *Corporate Requirements* ontwikkeld, waarover alle *units* zich moeten verantwoorden. Als gevolg van de nieuwe transparantieregelgeving wordt met ingang van 2009 aan alle *units* halfjaarlijks een risico-update gevraagd (status, incidenten en nieuwe risico's).

198

De afdeling *Corporate Operational Audit* voert onafhankelijke audits uit op het risicomagementsysteem, volgens een met de auditcommissie opgesteld programma. Bij de teams zijn geen accountants betrokken. Onderzocht wordt in hoeverre de genomen maatregelen effectief zijn. De uitkomsten worden gebruikt om verbeteringen aan te brengen. De audits zijn primair gericht op het functioneren van het systeem als zodanig. De afdeling verschafft als zogenaamde *third line of defence* interne *assurance* over de wijze waarop risicomanagement wordt ingevuld.

Ook de externe accountant van DSM geeft in zijn *management letter* een mening over de kwaliteit van het risicomagementsysteem. Deze informatie blijft echter intern en heeft geen *assurance*-karakter. Voordat *assurance* over de risico-informatie als zodanig *assurance* kan worden verstrekt, zal eerst een duidelijk normenkader ontwikkeld moeten worden.

5.6. STELLINGEN EN AANBEVELINGEN

5.6.1. Stellingen ter discussie

309. De stellingen van het discussierapport *Meer dan Euro's alleen* zijn bedoeld voor iedereen die betrokken is bij de verantwoording en *assurance* van niet-financiële informatie. Of het nu gaat om de gebruikers, verschaffers of accountants. Ze zijn een uitdaging tot verdere discussie en dialoog.

De discussie is gestart met de presentatie van het rapport op 14 januari 2010, met als einddatum 1 april 2010.

1.	Niet-financiële informatie heeft alleen waarde als deze is afgestemd op de behoefté van de gebruiker. Dit vereist <i>gebruikersdialogoog</i> , met een rol voor zowel de verschaffer als de accountant.
2.	De gebruiker heeft behoefté aan <i>informatie</i> , het onderscheid tussen financiële en niet-financiële informatie is voor hem niet relevant. Voor de discussie is het daarom aan te bevelen één geïntegreerd begrip te hanteren.
3.	Er bestaat een spanningsveld tussen enerzijds de betrouwbaarheid en anderzijds de relevantie en actualiteit van niet-financiële informatie. De accountant moet de gebruiker hiervan <i>bewust</i> maken en de verschaffer adviseren bij de keuze van de juiste <i>presentatieform</i> van niet-financiële informatie.
4.	De verantwoording en <i>assurance</i> van niet-financiële informatie kan alleen slagen als deze is <i>ingebed</i> in de <i>governance</i> -structuur en de rapportageketen van de organisatie. De informatie moet onderdeel zijn van de kernactiviteiten.
5.	Verschaffers van niet-financiële informatie zijn nog teveel bezig met hun eigen business case, in plaats van te leren van elkaar. Hierdoor ontstaat een onnodige diversiteit aan oplossingen, terwijl juist behoefté is aan een <i>overkoepelende visie</i> .
6.	<i>Assurance</i> van niet-financiële informatie vereist een duidelijk <i>normenkader</i> voor verantwoording. Dit is niet anders dan bij financiële informatie. Het verdient de voorkeur drie niveaus te hanteren: algemeen, sectorgericht en bedrijfsspecifiek.
7.	De accountant moet beseffen dat hij meer rollen kan vervullen dan alleen <i>assurance</i> -verschaffer bij historische financiële informatie. Voor de verschaffers en gebruikers van niet-financiële informatie kunnen deze rollen even waardevol zijn. Dit vereist wel een andere <i>attitude</i> van de accountant.
8.	Wil de accountant een rol van betekenis spelen bij de verantwoording en <i>assurance</i> van niet-financiële informatie, dan zal hij zijn <i>competenties</i> moeten ontwikkelen en uitbuiten. Hij zal zich in de toekomst beter moeten profileren.
9.	De accountant heeft alleen succes met <i>assurance</i> van niet-financiële informatie als hij een product ontwikkelt dat <i>voldoet</i> aan de verwachtingen van de gebruiker. Dit is geen kwestie van het uitbreiden van het aantal beschikbare zekerheidsniveaus, maar van het duidelijk maken wat de bestaande niveaus betekenen.

5.6.2. Aanbevelingen

310. De ontwikkelingen op het gebied van de verantwoording en *assurance* van niet-financiële informatie staan niet stil. Nieuwe wegen vereisen tijd. Dialoog en discussie zijn belangrijk.

Met het discussierapport *Meer dan Euro's alleen* is het werk nog niet af. Het is meer een begin, een oproep tot actie. Daarom zijn drie aanbevelingen geformuleerd, met elk een eigen doelgroep:

	Accountants, gebruikers en verschaffers
1.	Zet een <i>taskforce</i> op voor niet-financiële informatie en organiseer concrete acties. Betrek de gebruikers en de verschaffers hierbij en benader niet-financiële informatie vanuit het perspectief van geïntegreerde <i>governance</i> informatie die verankerd is in de rapportageketen van de organisatie.
2.	Regelgevers van verslaggevingsnormen Ontwikkel een geïntegreerd raamwerk, een <i>conceptual framework</i> voor financiële en niet-financiële informatie. Werk dit vervolgens uit in specifieke normenkaders voor de verschillende vormen van informatie.
3.	Regelgevers van <i>assurance</i> -standaarden Verbeter de bestaande <i>rapportagevormen</i> voor de <i>assurance</i> van niet-financiële informatie in dialoog met de verschaffers en gebruikers. Onderzoek hierbij of het bestaande <i>assurance</i> -raamwerk verbetering of uitbreiding behoeft.

311. Het NIVRA zal als beroepsorganisatie voor accountants het voortouw nemen en coördinerend optreden. Bij de tweede aanbeveling is ook een taak weggelegd voor de Raad voor de Jaarverslaggeving. De discussie heeft ook een internationale dimensie omdat verslaggevingsnormen en beroepsvoorschriften in hoge mate door organisaties als de *International Accounting Standards Board* (IASB), de *International Auditing and Assurance Standards Board* (IAASB) en de *International Federation of Accountants* (IFAC) worden bepaald.

Er is onderzoek nodig naar de effectiviteit van het bestaande *assurance*-raamwerk. Dit vereist dialoog, het peilen van meningen en research. Het NIVRA kan dit niet alleen. Een samenwerking met universiteiten en accountantskantoren is de beste aanpak. Een *taskforce* kan hiervoor als onafhankelijk platform dienen.

De oplossing voor de verantwoording en *assurance* van niet-financiële informatie ligt in integratie en dialoog. Bij een diversiteit aan verschijningsvormen bestaat behoefte aan een kadervisie. Vertrouwen in niet-financiële informatie begint met dialoog.

BESLUIT

P. KINDE
Bedrijfsrevisor

De behoefte aan informatie stijgt

De recente financiële crisis, diverse milieurampen en enkele geruchtmakende falingen hebben pijnlijk brutaal aangetoond dat bedrijven niet alleen verantwoording dienen af te leggen tegenover hun eigenaars (*shareholders*), maar door hun economische activiteit ook ten aanzien van andere belanghebbenden en de maatschappij in het algemeen (*stakeholders*) belangrijke verantwoordelijkheid opnemen.

Bij de *shareholders*, de stakeholders en de gemeenschap in het algemeen ontstaat bijgevolg een groeiende behoefte aan informatie over de onderneming of de organisatie, die moet toelaten de onderneming of de organisatie correct in te schatten binnen zijn maatschappelijk kader.

De economische interactie in onze moderne samenleving wordt gekenmerkt door een grotere densiteit, sterkere globalisering en verhoogde snelheid door informatisering. Alle economische actoren zijn in deze complexe omstandigheden bijgevolg verplicht zich permanent op de meest efficiënte en volledige wijze te informeren ten einde hun relaties op een goed gefundeerde onderbouw economisch en maatschappelijk te verantwoorden. Ook het bredere publiek in het algemeen wenst een beter inzicht te verkrijgen in de maatschappelijke impact van alle geledingen van de economische interactie.

De financiële informatie blijft het eerste instrument voor de evaluatie van een onderneming of een organisatie

Deze financiële informatie wordt verstrekt binnen een sterk omschreven methodologisch en wettelijk kader dat, omwille van de voortschrijdende globalisering van het ondernemen, internationaal steeds verder wordt gestandaardiseerd en uitgebreid.

De financiële rapportering – IFRS en andere standaarden – werd in de laatste jaren intens uitgebouwd om een professioneel antwoord te geven op de steeds stijgende vraag naar dat beter inzicht in de diverse economische entiteiten in onze maatschappij. Het extern toezicht op deze financiële informatie volgt deze tendens door de controlemechanismen en de rapportering universeler, uitgebreider en technisch zeer verfijnd uit te bouwen.

De hoge techniciteit van de opmaak en de audit van de financiële informatie vergt echter een zeer degelijke en hoogstaande technische kennis van de gebruiker van deze informatie. Alhoewel de nieuwe technieken ongetwijfeld een beter inzicht geven in heel wat facetten van de bedrijfsvoering, kan onmogelijk worden voorbijgegaan aan het feit dat de toegang tot deze informatie steeds meer wordt voorbehouden aan experts ter zake. We moeten bijgevolg durven concluderen dat het streven naar een meer performante en betere financiële rapportering resulteert in een stijgende graad van ontoegankelijkheid voor de gewone stakeholder.

Niet-financiële informatie ondersteunt de financiële informatie

Gelijklopend met de hogere standaard maar lagere toegankelijkheid van de financiële informatie stijgt echter de behoefte aan niet-financiële informatie. Waar de financiële

informatie streeft naar objectiviteit en vergelijkbaarheid van cijfers en normen, moet de niet-financiële informatie de nodige inhoud, toelichting en achtergrond verschaffen aan de cijfers, teneinde de stakeholders en het bredere publiek correct te informeren over de werkelijke performantie en de maatschappelijke impact van de meest diverse economische actoren, zowel in de private maar zeker ook in de publieke sector.

De niet-financiële informatie moet tevens invulling verschaffen ten aanzien van een aantal nieuwe evoluties waarbij de maatschappij een belangrijke rol toekent aan fenomenen, die niet direct in cijfers te vatten zijn maar desondanks zeer bepalend zijn in de perceptie van de maatschappelijke rol die van de economische actoren wordt verwacht. De milieucomponent (*sustainability*) en de sociale impact van de economische actoren zijn hiervan schoolvoorbeelden.

204

BESLUIT

Dit boek heeft in ieder geval aangetoond dat niet mag worden voorbijgegaan aan de terechte vraag vanuit de gemeenschap om te kunnen beschikken over betrouwbare en relevante, maar vooral ook, toegankelijke informatie over de economische actoren.

De onderneming en de niet-financiële informatie

Waar de financiële informatie verstrekt wordt in een strict kader van reglementen, wetgeving en internationale standaarden, dient de niet-financiële informatie in de eerste plaats te voldoen aan de behoefte om de onderneming correct te kaderen binnen zijn maatschappelijke omgeving en hierover de stakeholders op een toegankelijke manier in te lichten.

De eerste verantwoordelijkheid voor deze opdracht ligt bijgevolg bij de onderneming zelf. Zij bepaalt of en in hoeverre de informatie verstrekt wordt, wetende dat er vanuit de maatschappij een behoefte bestaat naar deze communicatie.

De opdracht tot het verstrekken van niet-financiële informatie is voor de bedrijven een deontologische plicht in het kader van de *corporate governance*. De informatie wordt bij voorkeur methodologisch onderbouwd en dient te voldoen aan de eisen die door de stakeholders en de maatschappij in het algemeen worden gesteld: toegankelijkheid en relevantie zijn de hoofdvereisten.

Extern reglementeren van en ingrijpen door de overheid of andere instanties op de verplichting, de methodologie of de inhoud van de niet-financiële informatie lijkt ons niet aangewezen, gezien te vrezen valt dat het sterk formaliseren van deze informatie, naast de onvermijdelijke ernstige kostenverhoging, uiteindelijk ten nadele van zowel de relevantie als de toegankelijkheid zal resulteren.

De bedrijfsrevisor en de niet-financiële informatie

De houding van de bedrijfsrevisor tegenover niet-financiële informatie is ambivalent.

Enerzijds wordt van de bedrijfsrevisor in zijn publieke functie van toezichthouder vanuit de maatschappij steeds meer verwacht dat hij op objectieve maar relevante wijze een

evaluatie geeft over de kwaliteit van alle informatie, verstrekt naar de aandeelhouders, stakeholders en de maatschappij toe. Ook de beoordeling van de niet-financiële informatie zou bijgevolg behoren tot zijn of haar takenpakket.

Anderzijds is de bedrijfsrevisor strikt gebonden door objectiviteitsnormen en afstandelijkheid tegenover iedere vorm van inmenging in het bedrijfsbeheer zelf.

Voor de financiële informatie beschikt de bedrijfsrevisor over een sterk uitgewerkte methodologie waarin de hem verstrekte cijfers en gegevens dienen worden gekaderd. Dit laat hem toe de ambivalentie van evaluatie enerzijds en objectiviteit en afstandelijkheid anderzijds op te lossen.

Gezien de niet-financiële informatie daarentegen in grote mate informele informatie betreft en, op enkele uitzonderingen na, buiten een kader van wetgeving of reglementering wordt verstrekt, bestaat het gevaar dat iedere rapportering over de kwaliteit van de verstrekte niet-financiële informatie kan leiden tot een beoordeling van de informatie zelf, wat niet de taak is van de bedrijfsrevisor.

Tegenover de niet-financiële informatie heeft de bedrijfsrevisor bijgevolg duidelijk afgelijnde taken.

Wanneer wetgeving of reglementering het verstrekken van niet-financiële informatie oplegt, dient de bedrijfsrevisor ten eerste evident na te gaan of in de jaarlijks verstrekte informatie aan deze verplichting werd voldaan.

Ten tweede dient de bedrijfsrevisor na te gaan of de cijfers, verstrekt in het kader van niet-financiële informatie, kunnen teruggevonden worden en wel degelijk juist zijn. Deze taak sluit zonder meer aan bij zijn opdracht ten aanzien van ieder cijfer, dat door de onderneming wordt verstrekt.

Ten derde dient de bedrijfsrevisor de methodologie, die hem aangereikt wordt om tot de cijfers te komen, eveneens op zijn consistentie te controleren. Het is evident dat het debat over de relevantie van de methodologie niet het terrein is van de bedrijfsrevisor.

Ten slotte dient de bedrijfsrevisor zich tevens uit te spreken over de continuïteit van iedere methodologie zodat cijfers ook op een correcte manier historisch kunnen worden geëvalueerd of gerelativeerd.

Het is dus duidelijk dat de bevoegdheid van de bedrijfsrevisor ten aanzien van de niet-financiële informatie residuair en beperkt is tot de evaluatie van de vier hierboven vermelde punten. Door het correct vervullen van deze taken zal de bedrijfsrevisor ook voor de niet-financiële informatie zijn rol van publiek toezichthouder op de bedrijfsinformatie vervullen zonder dat hij of zij het risico loopt om betrokken te geraken in de maatschappelijke discussie over de hoeveelheid en de inhoud van de niet-financiële informatie.

CONCLUSION

P. KINDE

Réviseur d'entreprises

Besoin accru d'informations

La crise financière récente, diverses catastrophes écologiques et quelques faillites retentissantes ont démontré effrontément que les entreprises ne doivent pas se justifier uniquement vis-à-vis de leurs propriétaires (actionnaires) mais qu'elles assument également – par leur activité économique – une responsabilité importante vis-à-vis d'autres parties concernées et de la société en général (parties prenantes).

Dès lors, les actionnaires, les parties prenantes et la société en général éprouvent un besoin accru d'informations sur l'entreprise ou l'organisation devant leur permettre d'évaluer correctement la position sociale de l'entreprise ou de l'organisation.

Dans notre société moderne, l'interaction économique est caractérisée par une densité plus élevée, une globalisation renforcée et une rapidité accrue dues à l'informatisation. Dans ces circonstances complexes, tous les acteurs économiques sont ainsi tenus de s'informer constamment, de manière aussi efficace et exhaustive que possible, ceci dans le but de justifier leurs relations d'un point de vue économique et social sur une base bien fondée. Un public plus large en général souhaite également acquérir une meilleure compréhension de l'impact social de tous les segments de l'interaction économique.

Informations financières : premier outil d'évaluation d'une entreprise ou d'une organisation

Ces informations financières sont communiquées dans un cadre méthodologique et légal bien défini qui – en raison de la globalisation de l'activité économique en plein développement – continue d'être standardisé et étendu sur le plan international.

Ces dernières années, l'établissement des informations financières – notamment la norme IFRS et d'autres normes – a été développé intensément afin de répondre professionnellement au besoin sans cesse croissant d'une meilleure compréhension des diverses entités économiques de notre société. La supervision externe de ces informations financières suit cette tendance en développant des mécanismes de contrôle et un processus d'établissement de l'information financière plus universels, étendus et techniquement très avancés.

La grande technicité quant à l'établissement et l'audit des informations financières requiert cependant de la part de l'utilisateur de ces informations, une connaissance technique très solide et élevée. Bien que les nouvelles techniques donnent certainement une meilleure compréhension des nombreux aspects de la gestion de l'entreprise, on peut difficilement nier le fait que l'accès à ces informations est de plus en plus réservé aux experts en la matière. Par conséquent, nous devons oser conclure que la tendance à exiger de meilleures informations financières plus performantes rend celles-ci plus inaccessibles aux parties prenantes ordinaires.

Informations non financières à l'appui des informations financières

Parallèlement à la qualité supérieure et à l'accessibilité inférieure des informations financières, l'on constate cependant un besoin accru d'informations non financières. Alors que les informations financières visent l'objectivité et la comparabilité des chiffres et normes, les informations non financières doivent fournir le contenu, l'explication et l'historique nécessaires aux chiffres afin d'informer correctement les parties prenantes et un public plus large sur la performance réelle et sur l'impact social des acteurs économiques les plus divers, aussi bien dans le secteur privé que public.

210

CONCLUSION

Les informations non financières doivent en outre apporter une réponse face à certaines nouvelles évolutions selon lesquelles la société attribue un rôle important à des phénomènes qui ne peuvent pas directement être exprimés en chiffres mais qui sont cependant très déterminants dans le cadre de la perception du rôle social attendu de la part des acteurs économiques. L'environnement (*sustainability*) et l'impact social des acteurs économiques en sont des exemples classiques.

Cet ouvrage a en tout cas démontré que l'on ne peut pas ignorer la demande justifiée de la société en général de pouvoir disposer d'informations fiables, pertinentes et accessibles concernant les acteurs économiques.

L'entreprise et les informations non financières

Alors que les informations financières sont communiquées dans un cadre strict de règlements, lois et normes internationales, les informations non financières doivent tout d'abord répondre au besoin de cadrer correctement l'entreprise dans son environnement social et d'en informer les parties prenantes de façon accessible.

La première responsabilité pour cette mission incombe dès lors à l'entreprise même. Elle détermine si et dans quelle mesure les informations sont communiquées, sachant que ce besoin de communication émane de la société en général.

Dans le cadre de la gouvernance d'entreprise, la communication d'informations non financières constitue une obligation déontologique pour les entreprises. Ces informations doivent, de préférence, être étayées méthodologiquement et doivent répondre aux exigences posées par les parties prenantes et par la société en général, notamment en matière d'accessibilité et de pertinence.

Il ne nous semble pas indiqué que les autorités ou d'autres instances réglementent et interviennent dans l'obligation, la méthodologie ou le contenu d'informations non financières. Il est, en effet, à craindre qu'une standardisation poussée de ces informations ne manquerait pas d'augmenter considérablement les coûts et porterait finalement préjudice aussi bien à la pertinence qu'à l'accessibilité de ces informations.

Le réviseur d'entreprises et les informations non financières

L'attitude du réviseur d'entreprises vis-à-vis des informations non financières est ambivalente.

D'une part, la société en général attend davantage du réviseur d'entreprises qu'il évalue – dans le cadre de sa fonction de supervision publique – de façon objective mais pertinente la qualité de toutes les informations communiquées aux actionnaires, aux parties prenantes et à la société en général. Dès lors, le réviseur d'entreprises aurait également comme mission d'évaluer les informations non financières.

D'autre part, le réviseur d'entreprises est tenu de respecter strictement les normes relatives à l'objectivité et de renoncer à s'immiscer, de quelque manière que ce soit, dans la gestion de l'entreprise même.

En ce qui concerne les informations financières, le réviseur d'entreprises dispose d'une méthodologie très développée pour interpréter les chiffres et données qui lui ont été communiqués. Ceci lui permet de résoudre la contradiction entre, d'une part, l'évaluation de ces informations et, d'autre part, l'objectivité et l'attitude réservée à adopter par le réviseur d'entreprises.

Etant donné que les informations non financières concernent, dans une large mesure, des informations informelles qui – mises à part quelques exceptions – sont communiquées en dehors de tout cadre législatif ou réglementaire, le risque existe que tout *reporting* sur la qualité des informations non financières communiquées puisse aboutir à une évaluation des informations mêmes, ce qui ne relève pas de la mission du réviseur d'entreprises.

En ce qui concerne les informations non financières, le réviseur d'entreprises a dès lors des tâches bien définies.

Premièrement, lorsque des lois ou règlements imposent la communication d'informations non financières, le réviseur d'entreprises doit, de toute évidence, vérifier si les informations communiquées annuellement répondent à cette obligation.

Deuxièmement, le réviseur d'entreprises doit vérifier la possibilité d'identifier les chiffres communiqués dans le cadre de l'information non financière, ainsi que leur exactitude. Cette tâche correspond incontestablement à sa mission à l'égard de tout chiffre communiqué par l'entreprise.

Troisièmement, le réviseur d'entreprises doit également contrôler la cohérence de la méthodologie dont il dispose pour obtenir les chiffres. Il va de soi que le débat sur la pertinence de la méthodologie ne relève pas de la compétence du réviseur d'entreprises.

Enfin, le réviseur d'entreprises doit également se prononcer sur la cohésion méthodologique afin que les chiffres puissent également être évalués ou relativisés correctement d'un point de vue historique.

Il est dès lors évident que la compétence du réviseur d'entreprises à l'égard des informations non financières est résiduaire et limitée à l'évaluation des quatre points mentionnés ci-dessus. En remplissant ces tâches correctement, le réviseur d'entreprises remplira également son rôle d'autorité publique de contrôle des informations non financières de l'entreprise sans courir le risque d'être impliqué dans le débat social sur la quantité et le contenu des informations non financières à communiquer.

DEEL 2

BIJLAGEN

PARTIE 2

ANNEXES

1. International Standard on Assurance Engagement 3000	215
2. Artikelen 46 en 46bis van de Vierde Richtlijn 78/660/EWG van de Raad van 25 juli 1978 op de grondslag van artikel 54, lid 3, sub g), van het Verdrag betreffende de jaarrekening van bepaalde vennootschapsvormen	232
3. Articles 46 et 46bis de la Quatrième directive 78/660/CEE du Conseil, du 25 juillet 1978, fondée sur l'article 54 paragraphe 3 sous g) du traité et concernant les comptes annuels de certaines formes de sociétés	235
4. Artikelen 96, 119, 144 en 148 van het Wetboek van vennootschappen	238
5. Articles 96, 119, 144 et 148 du Code des sociétés	246
6. Controlenorm “Controle van het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening”	254
7. Norme de révision « Contrôle du rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés) »	268

1. INTERNATIONAL STANDARD ON ASSURANCE ENGAGEMENTS 3000 ASSURANCE ENGAGEMENTS OTHER THAN AUDITS OR REVIEWS OF HISTORICAL FINANCIAL INFORMATION

(Effective for assurance reports dated on or after January 1, 2005)

Contents

	Paragraph
Introduction	1-3
Ethical Requirements	4-5
Quality Control	6
Engagement Acceptance and Continuance	7-9
Agreeing on the Terms of the Engagement	10-11
Planning and Performing the Engagement	12-25
Using the Work of an Expert	26-32
Obtaining Evidence	33-40
Considering Subsequent Events	41
Documentation	42-44
Preparing the Assurance Report	45-53
Other Reporting Responsibilities	54-56
Effective Date	57

215

International Standard on Assurance Engagements (ISAE) 3000, “Assurance Engagements Other than Audits or Reviews of Historical Financial Information” should be read in the context of the “Preface to the International Standards on Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance and Related Services,” which sets out the application and authority of ISAEs.

Introduction

1. The purpose of this International Standard on Assurance Engagements (ISAE) is to establish basic principles and essential procedures for, and to provide guidance to, professional accountants in public practice (for purposes of this ISAE referred to as “practitioners”) for the performance of assurance engagements other than audits or reviews of historical financial information covered by International Standards on Auditing (ISAs) or International Standards on Review Engagements (ISREs).
2. This ISAE uses the terms “reasonable assurance engagement” and “limited assurance engagement” to distinguish between the two types of assurance engagement a practitioner is permitted to perform. The objective of a reasonable assurance engagement is a reduction in assurance engagement risk to an acceptably low

level in the circumstances of the engagement⁽¹⁾ as the basis for a positive form of expression of the practitioner's conclusion. The objective of a limited assurance engagement is a reduction in assurance engagement risk to a level that is acceptable in the circumstances of the engagement, but where that risk is greater than for a reasonable assurance engagement, as the basis for a negative form of expression of the practitioner's conclusion.

Relationship with the Framework, Other ISAEs, ISAs and ISREs

3. **The practitioner should comply with this ISAE and other relevant ISAEs when performing an assurance engagement other than an audit or review of historical financial information covered by ISAs or ISREs.** This ISAE is to be read in the context of the "International Framework for Assurance Engagements" (the Framework), which defines and describes the elements and objectives of an assurance engagement, and identifies those engagements to which ISAEs apply. This ISAE has been written for general application to assurance engagements other than audits or reviews of historical financial information covered by ISAs or ISREs. Other ISAEs may relate to topics that apply to all subject matters or be subject matter specific. Although ISAs and ISREs do not apply to engagements covered by ISAEs, they may nevertheless provide guidance to practitioners.

Ethical Requirements

4. **The practitioner should comply with the requirements of Parts A and B of the IFAC *Code of Ethics for Professional Accountants* (the Code).**
5. The Code provides a framework of principles that members of assurance teams, firms and network firms use to identify threats to independence⁽²⁾, evaluate the significance of those threats and, if the threats are other than clearly insignificant, identify and apply safeguards to eliminate the threats or reduce them to an acceptable level, such that independence of mind and independence in appearance are not compromised.

⁽¹⁾ Engagement circumstances include the terms of the engagement, including whether it is a reasonable assurance engagement or a limited assurance engagement, the characteristics of the subject matter, the criteria to be used, the needs of the intended users, relevant characteristics of the responsible party and its environment, and other matters, for example events, transactions, conditions and practices, that may have a significant effect on the engagement.

⁽²⁾ If a professional accountant not in public practice, for example an internal auditor, applies ISAEs, and (a) the Framework or ISAEs are referred to in the professional accountant's report; and (b) the professional accountant or other members of the assurance team and, when applicable, the professional accountant's employer, are not independent of the entity in respect of which the assurance engagement is being performed, the lack of independence and the nature of the relationship(s) with the assurance client are prominently disclosed in the professional accountant's report. Also, that report does not include the word "independent" in its title, and the purpose and users of the report are restricted.

Quality Control

6. **The practitioner should implement quality control procedures that are applicable to the individual engagement.** Under International Standard on Quality Control (ISQC) 1, “Quality Control for Firms that Perform Audits and Reviews of Historical Financial Information, and Other Assurance and Related Services Engagements,”⁽³⁾ a firm of professional accountants has an obligation to establish a system of quality control designed to provide it with reasonable assurance that the firm and its personnel comply with professional standards and regulatory and legal requirements, and that the assurance reports issued by the firm or engagement partners are appropriate in the circumstances. In addition, elements of quality control that are relevant to an individual engagement include leadership responsibilities for quality on the engagement, ethical requirements, acceptance and continuance of client relationships and specific engagements, assignment of engagement teams, engagement performance, and monitoring.

Engagement Acceptance and Continuance

7. **The practitioner should accept (or continue where applicable) an assurance engagement only if the subject matter is the responsibility of a party other than the intended users or the practitioner.** As indicated in paragraph 27 of the Framework, the responsible party can be one of the intended users, but not the only one. Acknowledgement by the responsible party provides evidence that the appropriate relationship exists, and also establishes a basis for a common understanding of the responsibility of each party. A written acknowledgement is the most appropriate form of documenting the responsible party’s understanding. In the absence of an acknowledgement of responsibility, the practitioner considers:
  - (a) Whether it is appropriate to accept the engagement. Accepting it may be appropriate when, for example, other sources, such as legislation or a contract, indicate responsibility; and
  - (b) If the engagement is accepted, whether to disclose these circumstances in the assurance report.
8. **The practitioner should accept (or continue where applicable) an assurance engagement only if, on the basis of a preliminary knowledge of the engagement circumstances, nothing comes to the attention of the practitioner to indicate that the requirements of the Code or of the ISAEs will not be satisfied.** The practitioner considers the matters in paragraph 17 of the Framework and does not accept the engagement unless it exhibits all the characteristics required in that paragraph. Also, if the party engaging the practitioner (the “engaging party”) is not the responsible party, the practitioner considers the effect of this on access

⁽³⁾ ISQC 1, “Quality Control for Firms that Perform Audits and Reviews of Historical Financial Information, and Other Assurance and Related Services Engagements” was issued in February 2004. Systems of quality control in compliance with ISQC 1 are required to be established by June 15, 2005.

to records, documentation and other information the practitioner may require to complete the engagement.

9. **The practitioner should accept (or continue where applicable) an assurance engagement only if the practitioner is satisfied that those persons who are to perform the engagement collectively possess the necessary professional competencies.** A practitioner may be requested to perform assurance engagements on a wide range of subject matters. Some subject matters may require specialized skills and knowledge beyond those ordinarily possessed by an individual practitioner (see paragraphs 26-32).

218

Agreeing on the Terms of the Engagement

10. **The practitioner should agree on the terms of the engagement with the engaging party.** To avoid misunderstandings, the agreed terms are recorded in an engagement letter or other suitable form of contract. If the engaging party is not the responsible party, the nature and content of an engagement letter or contract may vary. The existence of a legislative mandate may satisfy the requirement to agree on the terms of the engagement. Even in those situations an engagement letter may be useful for both the practitioner and engaging party.
11. **A practitioner should consider the appropriateness of a request, made before the completion of an assurance engagement, to change the engagement to a non-assurance engagement or from a reasonable assurance engagement to a limited assurance engagement, and should not agree to a change without reasonable justification.** A change in circumstances that affects the intended users' requirements, or a misunderstanding concerning the nature of the engagement, ordinarily will justify a request for a change in the engagement. If such a change is made, the practitioner does not disregard evidence that was obtained prior to the change.

Planning and Performing the Engagement

12. **The practitioner should plan the engagement so that it will be performed effectively.** Planning involves developing an overall strategy for the scope, emphasis, timing and conduct of the engagement, and an engagement plan, consisting of a detailed approach for the nature, timing and extent of evidence-gathering procedures to be performed and the reasons for selecting them. Adequate planning helps to devote appropriate attention to important areas of the engagement, identify potential problems on a timely basis and properly organize and manage the engagement in order for it to be performed in an effective and efficient manner. Adequate planning also assists the practitioner to properly assign work to engagement team members, and facilitates their direction and supervision and the review of their work. Further, it assists, where applicable, the coordination of work done by other practitioners and experts. The nature and extent of planning activities will vary with the engagement circumstances, for example the size and complexity of the entity

and the practitioner's previous experience with it. Examples of the main matters to be considered include:

- The terms of the engagement.
- The characteristics of the subject matter and the identified criteria.
- The engagement process and possible sources of evidence.
- The practitioner's understanding of the entity and its environment, including the risks that the subject matter information may be materially misstated.
- Identification of intended users and their needs, and consideration of materiality and the components of assurance engagement risk.
- Personnel and expertise requirements, including the nature and extent of experts' involvement.

13. Planning is not a discrete phase, but rather a continual and iterative process throughout the engagement. As a result of unexpected events, changes in conditions, or the evidence obtained from the results of evidence-gathering procedures, the practitioner may need to revise the overall strategy and engagement plan, and thereby the resulting planned nature, timing and extent of further procedures.

14. The practitioner should plan and perform an engagement with an attitude of professional scepticism recognizing that circumstances may exist that cause the subject matter information to be materially misstated. An attitude of professional scepticism means the practitioner makes a critical assessment, with a questioning mind, of the validity of evidence obtained and is alert to evidence that contradicts or brings into question the reliability of documents or representations by the responsible party.

15. The practitioner should obtain an understanding of the subject matter and other engagement circumstances, sufficient to identify and assess the risks of the subject matter information being materially misstated, and sufficient to design and perform further evidence-gathering procedures.

16. Obtaining an understanding of the subject matter and other engagement circumstances is an essential part of planning and performing an assurance engagement. That understanding provides the practitioner with a frame of reference for exercising professional judgment throughout the engagement, for example when:

- Considering the characteristics of the subject matter;
- Assessing the suitability of criteria;
- Identifying where special consideration may be necessary, for example factors indicative of fraud, and the need for specialized skills or the work of an expert;
- Establishing and evaluating the continued appropriateness of quantitative materiality levels (where appropriate), and considering qualitative materiality factors;
- Developing expectations for use when performing analytical procedures;

- Designing and performing further evidence-gathering procedures to reduce assurance engagement risk to an appropriate level; and
  - Evaluating evidence, including the reasonableness of the responsible party's oral and written representations.
17. The practitioner uses professional judgment to determine the extent of the understanding required of the subject matter and other engagement circumstances. The practitioner considers whether the understanding is sufficient to assess the risks that the subject matter information may be materially misstated. The practitioner ordinarily has a lesser depth of understanding than the responsible party.

220

Assessing the Appropriateness of the Subject Matter

18. **The practitioner should assess the appropriateness of the subject matter.** An appropriate subject matter has the characteristics listed in paragraph 33 of the Framework. The practitioner also identifies those characteristics of the subject matter that are particularly relevant to the intended users, which are to be described in the assurance report. As indicated in paragraph 17 of the Framework, a practitioner does not accept an assurance engagement unless the practitioner's preliminary knowledge of the engagement circumstances indicates that the subject matter is appropriate. After accepting the engagement, however, if the practitioner concludes that the subject matter is not appropriate, the practitioner expresses a qualified or adverse conclusion or a disclaimer of conclusion. In some cases the practitioner considers withdrawing from the engagement.

Assessing the Suitability of the Criteria

19. **The practitioner should assess the suitability of the criteria to evaluate or measure the subject matter.** Suitable criteria have the characteristics listed in paragraph 36 of the Framework. As indicated in paragraph 17 of the Framework, a practitioner does not accept an assurance engagement unless the practitioner's preliminary knowledge of the engagement circumstances indicates that the criteria to be used are suitable. After accepting the engagement, however, if the practitioner concludes that the criteria are not suitable, the practitioner expresses a qualified or adverse conclusion or a disclaimer of conclusion. In some cases the practitioner considers withdrawing from the engagement.
20. Paragraph 37 of the Framework indicates that criteria can either be established or specifically developed. Ordinarily, established criteria are suitable when they are relevant to the needs of the intended users. When established criteria exist for a subject matter, specific users may agree to other criteria for their specific purposes. For example, various frameworks can be used as established criteria for evaluating the effectiveness of internal control. Specific users may, however, develop a more detailed set of criteria that meet their specific needs in relation to, for example, prudential supervision. In such cases, the assurance report:

- (a) Notes, when it is relevant to the circumstances of the engagement, that the criteria are not embodied in laws or regulations, or issued by authorized or recognized bodies of experts that follow a transparent due process; and
  - (b) States that it is only for the use of the specific users and for their purposes.
21. For some subject matters, it is likely that no established criteria exist. In those cases, criteria are specifically developed. The practitioner considers whether specifically developed criteria result in an assurance report that is misleading to the intended users. The practitioner attempts to have the intended users or the engaging party acknowledge that specifically developed criteria are suitable for the intended users' purposes. The practitioner considers how the absence of such an acknowledgement affects what is to be done to assess the suitability of the identified criteria, and the information provided about the criteria in the assurance report.

Materiality and Assurance Engagement Risk

22. **The practitioner should consider materiality and assurance engagement risk when planning and performing an assurance engagement.**
23. The practitioner considers materiality when determining the nature, timing and extent of evidence-gathering procedures, and when evaluating whether the subject matter information is free of misstatement. Considering materiality requires the practitioner to understand and assess what factors might influence the decisions of the intended users. For example, when the identified criteria allow for variations in the presentation of the subject matter information, the practitioner considers how the adopted presentation might influence the decisions of the intended users. Materiality is considered in the context of quantitative and qualitative factors, such as relative magnitude, the nature and extent of the effect of these factors on the evaluation or measurement of the subject matter, and the interests of the intended users. The assessment of materiality and the relative importance of quantitative and qualitative factors in a particular engagement are matters for the practitioner's judgment.
24. **The practitioner should reduce assurance engagement risk to an acceptably low level in the circumstances of the engagement.** In a reasonable assurance engagement, the practitioner reduces assurance engagement risk to an acceptably low level in the circumstances of the engagement to obtain reasonable assurance as the basis for a positive form of expression of the practitioner's conclusion. The level of assurance engagement risk is higher in a limited assurance engagement than in a reasonable assurance engagement because of the different nature, timing or extent of evidence-gathering procedures. However, in a limited assurance engagement, the combination of the nature, timing, and extent of evidence-gathering procedures is at least sufficient for the practitioner to obtain a meaningful level of assurance as the basis for a negative form of expression. To be meaningful, the level of assurance obtained is likely to enhance the intended users' confidence about the subject matter information to a degree that is clearly more than inconsequential.

25. Paragraph 49 of the Framework indicates that, in general, assurance engagement risk comprises inherent risk, control risk and detection risk. The degree to which the practitioner considers each of these components is affected by the engagement circumstances, in particular the nature of the subject matter and whether a reasonable assurance or a limited assurance engagement is being performed.

Using the Work of an Expert

26. **When the work of an expert is used in the collection and evaluation of evidence, the practitioner and the expert should, on a combined basis, possess adequate skill and knowledge regarding the subject matter and the criteria for the practitioner to determine that sufficient appropriate evidence has been obtained.**
27. The subject matter and related criteria of some assurance engagements may include aspects requiring specialized knowledge and skills in the collection and evaluation of evidence. In these situations, the practitioner may decide to use the work of persons from other professional disciplines, referred to as experts, who have the required knowledge and skills. This ISAE does not provide guidance with respect to using the work of an expert for engagements where there is joint responsibility and reporting by a practitioner and one or more experts.
28. Due care is a required professional quality for all individuals, including experts, involved in an assurance engagement. Persons involved in assurance engagements will have different responsibilities assigned to them. The extent of proficiency required in performing those engagements will vary with the nature of their responsibilities. While experts do not require the same proficiency as the practitioner in performing all aspects of an assurance engagement, the practitioner determines that the experts have a sufficient understanding of the ISAEs to enable them to relate the work assigned to them to the engagement objective.
29. The practitioner adopts quality control procedures that address the responsibility of each person performing the assurance engagement, including the work of any experts who are not professional accountants, to ensure compliance with this ISAE and other relevant ISAEs in the context of their responsibilities.
30. **The practitioner should be involved in the engagement and understand the work for which an expert is used, to an extent that is sufficient to enable the practitioner to accept responsibility for the conclusion on the subject matter information.** The practitioner considers the extent to which it is reasonable to use the work of an expert in forming the practitioner's conclusion.
31. The practitioner is not expected to possess the same specialized knowledge and skills as the expert. The practitioner has however, sufficient skill and knowledge to:

- (a) Define the objectives of the assigned work and how this work relates to the objective of the engagement;
  - (b) Consider the reasonableness of the assumptions, methods and source data used by the expert; and
  - (c) Consider the reasonableness of the expert's findings in relation to the engagement circumstances and the practitioner's conclusion.
- 32. The practitioner should obtain sufficient appropriate evidence that the expert's work is adequate for the purposes of the assurance engagement.**

In assessing the sufficiency and appropriateness of the evidence provided by the expert, the practitioner evaluates:

- (a) The professional competence, including experience, and objectivity of the expert;
- (b) The reasonableness of the assumptions, methods and source data used by the expert; and
- (c) The reasonableness and significance of the expert's findings in relation to the circumstances of the engagement and the practitioner's conclusion.

223

Obtaining Evidence

- 33. The practitioner should obtain sufficient appropriate evidence on which to base the conclusion.** Sufficiency is the measure of the quantity of evidence. Appropriateness is the measure of the quality of evidence; that is, its relevance and its reliability. The practitioner considers the relationship between the cost of obtaining evidence and the usefulness of the information obtained. However, the matter of difficulty or expense involved is not in itself a valid basis for omitting an evidence-gathering procedure for which there is no alternative. The practitioner uses professional judgment and exercises professional scepticism in evaluating the quantity and quality of evidence, and thus its sufficiency and appropriateness, to support the assurance report.
34. An assurance engagement rarely involves the authentication of documentation, nor is the practitioner trained as or expected to be an expert in such authentication. However, the practitioner considers the reliability of the information to be used as evidence, for example photocopies, facsimiles, filmed, digitized or other electronic documents, including consideration of controls over their preparation and maintenance where relevant.
35. Sufficient appropriate evidence in a reasonable assurance engagement is obtained as part of an iterative, systematic engagement process involving:
- (a) Obtaining an understanding of the subject matter and other engagement circumstances which, depending on the subject matter, includes obtaining an understanding of internal control;

- (b) Based on that understanding, assessing the risks that the subject matter information may be materially misstated;
- (c) Responding to assessed risks, including developing overall responses, and determining the nature, timing and extent of further procedures;
- (d) Performing further procedures clearly linked to the identified risks, using a combination of inspection, observation, confirmation, recalculation, re-performance, analytical procedures and inquiry. Such further procedures involve substantive procedures, including obtaining corroborating information from sources independent of the entity, and depending on the nature of the subject matter, tests of the operating effectiveness of controls; and
- (e) Evaluating the sufficiency and appropriateness of evidence.

224

36. “Reasonable assurance” is less than absolute assurance. Reducing assurance engagement risk to zero is very rarely attainable or cost beneficial as a result of factors such as the following:
- The use of selective testing.
  - The inherent limitations of internal control.
  - The fact that much of the evidence available to the practitioner is persuasive rather than conclusive.
  - The use of judgment in gathering and evaluating evidence and forming conclusions based on that evidence.
  - In some cases, the characteristics of the subject matter.
37. Both reasonable assurance and limited assurance engagements require the application of assurance skills and techniques and the gathering of sufficient appropriate evidence as part of an iterative, systematic engagement process that includes obtaining an understanding of the subject matter and other engagement circumstances. The nature, timing and extent of procedures for gathering sufficient appropriate evidence in a limited assurance engagement are, however, deliberately limited relative to a reasonable assurance engagement. For some subject matters, there may be specific ISAEs to provide guidance on procedures for gathering sufficient appropriate evidence for a limited assurance engagement. In the absence of a specific ISAE, the procedures for gathering sufficient appropriate evidence will vary with the circumstances of the engagement, in particular: the subject matter, and the needs of the intended users and the engaging party, including relevant time and cost constraints. For both reasonable assurance and limited assurance engagements, if the practitioner becomes aware of a matter that leads the practitioner to question whether a material modification should be made to the subject matter information, the practitioner pursues the matter by performing other procedures sufficient to enable the practitioner to report.

Representations by the Responsible Party

38. **The practitioner should obtain representations from the responsible party, as appropriate.** Written confirmation of oral representations reduces the possibility of misunderstandings between the practitioner and the responsible party. In particular,

the practitioner requests from the responsible party a written representation that evaluates or measures the subject matter against the identified criteria, whether or not it is to be made available as an assertion to the intended users. Having no written representation may result in a qualified conclusion or a disclaimer of conclusion on the basis of a limitation on the scope of the engagement. The practitioner may also include a restriction on the use of the assurance report.

39. During an assurance engagement, the responsible party may make representations to the practitioner, either unsolicited or in response to specific inquiries. When such representations relate to matters that are material to the subject matter's evaluation or measurement, the practitioner:

- (a) Evaluates their reasonableness and consistency with other evidence obtained, including other representations;
  - (b) Considers whether those making the representations can be expected to be well informed on the particular matters; and
  - (c) Obtains corroborative evidence in the case of a reasonable assurance engagement.
- The practitioner may also seek corroborative evidence in the case of a limited assurance engagement.

40. Representations by the responsible party cannot replace other evidence the practitioner could reasonably expect to be available. An inability to obtain sufficient appropriate evidence regarding a matter that has, or may have, a material effect on the evaluation or measurement of the subject matter, when such evidence would ordinarily be available, constitutes a limitation on the scope of the engagement, even if a representation from the responsible party has been received on the matter.

Considering Subsequent Events

41. **The practitioner should consider the effect on the subject matter information and on the assurance report of events up to the date of the assurance report.** The extent of consideration of subsequent events depends on the potential for such events to affect the subject matter information and to affect the appropriateness of the practitioner's conclusion. Consideration of subsequent events in some assurance engagements may not be relevant because of the nature of the subject matter. For example, when the engagement requires a conclusion about the accuracy of a statistical return at a point in time, events occurring between that point in time and the date of the assurance report, may not affect the conclusion, or require disclosure in the return or the assurance report.

Documentation

42. **The practitioner should document matters that are significant in providing evidence that supports the assurance report and that the engagement was performed in accordance with ISAEs.**

- 226
- 43. Documentation includes a record of the practitioner's reasoning on all significant matters that require the exercise of judgment, and related conclusions. The existence of difficult questions of principle or judgment, calls for the documentation to include the relevant facts that were known by the practitioner at the time the conclusion was reached.
  - 44. It is neither necessary nor practical to document every matter the practitioner considers. In applying professional judgment to assessing the extent of documentation to be prepared and retained, the practitioner may consider what is necessary to provide an understanding of the work performed and the basis of the principal decisions taken (but not the detailed aspects of the engagement) to another practitioner who has no previous experience with the engagement. That other practitioner may only be able to obtain an understanding of detailed aspects of the engagement by discussing them with the practitioner who prepared the documentation.

Preparing the Assurance Report

- 45. **The practitioner should conclude whether sufficient appropriate evidence has been obtained to support the conclusion expressed in the assurance report.** In developing the conclusion, the practitioner considers all relevant evidence obtained, regardless of whether it appears to corroborate or to contradict the subject matter information.
- 46. **The assurance report should be in writing and should contain a clear expression of the practitioner's conclusion about the subject matter information.**
- 47. Oral and other forms of expressing conclusions can be misunderstood without the support of a written report. For this reason, the practitioner does not report orally or by use of symbols without also providing a definitive written assurance report that is readily available whenever the oral report is provided or the symbol is used. For example, a symbol could be hyperlinked to a written assurance report on the Internet.
- 48. This ISAE does not require a standardized format for reporting on all assurance engagements. Instead it identifies in paragraph 49 the basic elements the assurance report is to include. Assurance reports are tailored to the specific engagement circumstances. The practitioner chooses a "short form" or "long form" style of reporting to facilitate effective communication to the intended users. "Short-form" reports ordinarily include only the basic elements. "Longform" reports often describe in detail the terms of the engagement, the criteria being used, findings relating to particular aspects of the engagement and, in some cases, recommendations, as well as the basic elements. Any findings and recommendations are clearly separated from the practitioner's conclusion on the subject matter information, and the wording used in presenting them makes it clear they are not intended to affect the practitioner's conclusion. The practitioner may use headings, paragraph numbers, typographical devices, for example the bolding of text, and other mechanisms to enhance the clarity and readability of the assurance report.

Assurance Report Content

49. The assurance report should include the following basic elements:

- (a) **A title that clearly indicates the report is an independent assurance report**⁽⁴⁾: an appropriate title helps to identify the nature of the assurance report, and to distinguish it from reports issued by others, such as those who do not have to comply with the same ethical requirements as the practitioner.
- (b) **An addressee**: an addressee identifies the party or parties to whom the assurance report is directed. Whenever practical, the assurance report is addressed to all the intended users, but in some cases there may be other intended users.
- (c) **An identification and description of the subject matter information and, when appropriate, the subject matter**: this includes for example:
  - The point in time or period of time to which the evaluation or measurement of the subject matter relates;
  - Where applicable, the name of the entity or component of the entity to which the subject matter relates; and
  - An explanation of those characteristics of the subject matter or the subject matter information of which the intended users should be aware, and how such characteristics may influence the precision of the evaluation or measurement of the subject matter against the identified criteria, or the persuasiveness of available evidence. For example:
    - The degree to which the subject matter information is qualitative versus quantitative, objective versus subjective, or historical versus prospective.
    - Changes in the subject matter or other engagement circumstances that affect the comparability of the subject matter information from one period to the next.

When the practitioner's conclusion is worded in terms of the responsible party's assertion, that assertion is appended to the assurance report, reproduced in the assurance report or referenced therein to a source that is available to the intended users.

- (d) **Identification of the criteria**: the assurance report identifies the criteria against which the subject matter was evaluated or measured so the intended users can understand the basis for the practitioner's conclusion. The assurance report may include the criteria, or refer to them if they are contained in an assertion prepared by the responsible party that is available to the intended users or if they are otherwise available from a readily accessible source. The practitioner considers whether it is relevant to the circumstances, to disclose:
  - The source of the criteria, and whether or not the criteria are embodied in laws or regulations, or issued by authorized or recognized bodies of experts that follow a transparent due process, that is, whether they are established criteria in the context of the subject matter (and if they are not, a description of why they are considered suitable);
  - Measurement methods used when the criteria allow for choice between a number of methods;

⁽⁴⁾ See footnote 2.

- Any significant interpretations made in applying the criteria in the engagement circumstances; and
  - Whether there have been any changes in the measurement methods used.
- (e) **Where appropriate, a description of any significant, inherent limitation associated with the evaluation or measurement of the subject matter against the criteria:** while in some cases, inherent limitations can be expected to be well understood by readers of an assurance report, in other cases it may be appropriate to make explicit reference in the assurance report. For example, in an assurance report related to the effectiveness of internal control, it may be appropriate to note that the historic evaluation of effectiveness is not relevant to future periods due to the risk that internal control may become inadequate because of changes in conditions, or that the degree of compliance with policies or procedures may deteriorate.
- (f) **When the criteria used to evaluate or measure the subject matter are available only to specific intended users, or are relevant only to a specific purpose, a statement restricting the use of the assurance report to those intended users or that purpose:** in addition, whenever the assurance report is intended only for specific intended users or a specific purpose, the practitioner considers stating this fact in the assurance report⁽⁵⁾. This provides a caution to readers that the assurance report is restricted to specific users or for specific purposes.
- (g) **A statement to identify the responsible party and to describe the responsible party's and the practitioner's responsibilities:** this informs the intended users that the responsible party is responsible for the subject matter in the case of a direct reporting engagement, or the subject matter information in the case of an assertion-based engagement⁽⁶⁾, and that the practitioner's role is to independently express a conclusion about the subject matter information.
- (h) **A statement that the engagement was performed in accordance with ISAEs:** where there is a subject matter specific ISAE, that ISAE may require that the assurance report refer specifically to it.
- (i) **A summary of the work performed:** the summary will help the intended users understand the nature of the assurance conveyed by the assurance report. ISA 700, "The Auditor's Report on Financial Statements" and ISRE 2400, "Engagements to Review Financial Statements" provide a guide to the appropriate type of summary.
Where no specific ISAE provides guidance on evidence-gathering procedures for a particular subject matter, the summary might include a more detailed description of the work performed.
Because in a limited assurance engagement an appreciation of the nature, timing, and extent of evidence-gathering procedures performed is essential to

⁽⁵⁾ While an assurance report may be restricted whenever it is intended only for specified intended users or for a specific purpose, the absence of a restriction regarding a particular reader or purpose does not itself indicate that a legal responsibility is owed by the practitioner in relation to that reader or for that purpose. Whether a legal responsibility is owed will depend on the legal circumstances of each case and the relevant jurisdiction.

⁽⁶⁾ Refer to paragraph 10 of the Framework for an explanation of the distinction between a direct engagement and an assertion-based engagement.

understanding the assurance conveyed by a conclusion expressed in the negative form, the summary of the work performed:

- (i) Is ordinarily more detailed than for a reasonable assurance engagement and identifies the limitations on the nature, timing, and extent of evidence-gathering procedures. It may be appropriate to indicate procedures that were not performed that would ordinarily be performed in a reasonable assurance engagement; and
  - (ii) States that the evidence-gathering procedures are more limited than for a reasonable assurance engagement, and that therefore less assurance is obtained than in a reasonable assurance engagement.
- (j) **The practitioner's conclusion:** where the subject matter information is made up of a number of aspects, separate conclusions may be provided on each aspect. While not all such conclusions need to relate to the same level of evidence-gathering procedures, each conclusion is expressed in the form that is appropriate to either a reasonable assurance or a limited assurance engagement.

Where appropriate, the conclusion should inform the intended users of the context in which the practitioner's conclusion is to be read: the practitioner's conclusion may, for example, include wording such as: "This conclusion has been formed on the basis of, and is subject to the inherent limitations outlined elsewhere in this independent assurance report." This would be appropriate, for example, when the report includes an explanation of particular characteristics of the subject matter of which the intended users should be aware.

In a reasonable assurance engagement, the conclusion should be expressed in the positive form: for example: "In our opinion internal control is effective, in all material respects, based on *XYZ criteria*" or "In our opinion *the responsible party's* assertion that internal control is effective, in all material respects, based on *XYZ criteria*, is fairly stated."

In a limited assurance engagement, the conclusion should be expressed in the negative form: for example: "Based on our work described in this report, nothing has come to our attention that causes us to believe that internal control is not effective, in all material respects, based on *XYZ criteria*" or "Based on our work described in this report, nothing has come to our attention that causes us to believe that *the responsible party's* assertion that internal control is effective, in all material respects, based on *XYZ criteria*, is not fairly stated."

Where the practitioner expresses a conclusion that is other than unqualified, the assurance report should contain a clear description of all the reasons: (also see paragraphs 51-53).

- (k) **The assurance report date:** this informs the intended users that the practitioner has considered the effect on the subject matter information and on the assurance report of events that occurred up to that date.
- (l) **The name of the firm or the practitioner, and a specific location, which ordinarily is the city where the practitioner maintains the office that has responsibility for the engagement:** this informs the intended users of the individual or firm assuming responsibility for the engagement.

50. The practitioner may expand the assurance report to include other information and explanations that are not intended to affect the practitioner's conclusion. Examples include: details of the qualifications and experience of the practitioner and others involved with the engagement, disclosure of materiality levels, findings relating to particular aspects of the engagement, and recommendations. Whether to include any such information depends on its significance to the needs of the intended users. Additional information is clearly separated from the practitioner's conclusion and worded in such a manner so as not to affect that conclusion.

Qualified Conclusions, Adverse Conclusions and Disclaimers of Conclusion

230

51. **The practitioner should not express an unqualified conclusion when the following circumstances exist and, in the practitioner's judgment, the effect of the matter is or may be material:**
- (a) **There is a limitation on the scope of the practitioner's work, that is, circumstances prevent, or the responsible party or the engaging party imposes a restriction that prevents, the practitioner from obtaining evidence required to reduce assurance engagement risk to the appropriate level. The practitioner should express a qualified conclusion or a disclaimer of conclusion;**
  - (b) **In those cases where:**
    - (i) The practitioner's conclusion is worded in terms of the responsible party's assertion, and that assertion is not fairly stated, in all material respects; or
    - (ii) The practitioner's conclusion is worded directly in terms of the subject matter and the criteria, and the subject matter information is materially misstated⁽⁷⁾, the practitioner should express a qualified or adverse conclusion; or
  - (c) **When it is discovered, after the engagement has been accepted, that the criteria are unsuitable or the subject matter is not appropriate for an assurance engagement. The practitioner should express:**
    - (i) A qualified conclusion or adverse conclusion when the unsuitable criteria or inappropriate subject matter is likely to mislead the intended users; or
    - (ii) A qualified conclusion or a disclaimer of conclusion in other cases.
52. **The practitioner should express a qualified conclusion when the effect of a matter is not so material or pervasive as to require an adverse conclusion or a disclaimer of conclusion. A qualified conclusion is expressed as being "except for" the effects of the matter to which the qualification relates.**
53. In those cases where the practitioner's unqualified conclusion would be worded in terms of the responsible party's assertion, and that assertion has identified and

⁽⁷⁾ In those direct reporting engagements where the subject matter information is presented only in the practitioner's conclusion, and the practitioner concludes that the subject matter does not, in all material respects, conform with the criteria, for example: "In our opinion, except for [...], internal control is effective, in all material respects, based on XYZ criteria," such a conclusion would also be considered to be qualified (or adverse as appropriate).

properly described that the subject matter information is materially misstated, the practitioner either:

- (a) Expresses a qualified or adverse conclusion worded directly in terms of the subject matter and the criteria; or
- (b) If specifically required by the terms of the engagement to word the conclusion in terms of the responsible party's assertion, expresses an unqualified conclusion but emphasizes the matter by specifically referring to it in the assurance report.

Other Reporting Responsibilities

54. **The practitioner should consider other reporting responsibilities, including the appropriateness of communicating relevant matters of governance interest arising from the assurance engagement with those charged with governance.**
55. In this ISAE, "governance" describes the role of persons entrusted with the supervision, control and direction of a responsible party ⁽⁸⁾. Those charged with governance ordinarily are accountable for ensuring that an entity achieves its objectives and for reporting to interested parties. If the engaging party is different from the responsible party it may not be appropriate to communicate directly with the responsible party or those charged with governance over the responsible party.
56. In this ISAE, "relevant matters of governance interest" are those that arise from the assurance engagement and, in the practitioner's opinion, are both important and relevant to those charged with governance. Relevant matters of governance interest include only those matters that have come to the attention of the practitioner while performing the assurance engagement. If the terms of the engagement do not specifically require it, the practitioner is not required to design procedures for the specific purpose of identifying matters of governance interest.

Effective Date

57. This ISAE is effective for assurance engagements where the assurance report is dated on or after January 1, 2005. Earlier application is permissible.

Public Sector Perspective

- 1. This ISAE is applicable to all professional accountants in the public sector who are independent of the entity for which they perform assurance engagements. Where professional accountants in the public sector are not independent of the entity for which they perform an assurance engagement, this ISAE should be applied with particular reference to the guidance in footnotes 2 and 4.*

⁽⁸⁾ In many countries, principles of governance have been developed as a point of reference for establishing good governance behavior. Such principles often focus on publicly traded companies; they may however, also serve to improve governance in other forms of entities. There is no single model of good governance. Governance structures and practices vary from country to country.

2. ARTIKELEN 46 EN 46BIS VAN DE VIERDE RICHTLIJN 78/660/EEG VAN DE RAAD VAN 25 JULI 1978 OP DE GRONDSLAG VAN ARTIKEL 54, LID 3, SUB G), VAN HET VERDRAG BETREFFENDE DE JAARREKENING VAN BEPAALDE VENNOOTSCHAPSVORMEN

Art. 46.

1. a) Het jaarverslag moet ten minste een getrouw overzicht geven van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap, alsmede een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd wordt.

Het overzicht bevat een evenwichtige en volledige analyse van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap die in overeenstemming is met de omvang en de complexiteit van dit bedrijf.

- b) In de mate waarin zulks noodzakelijk is voor een goed begrip van de ontwikkeling, de resultaten of de positie van de vennootschap, omvat de analyse zowel financiële als, waar zulks passend wordt geacht, niet-financiële essentiële prestatie-indicatoren die betrekking hebben op het specifieke bedrijf van de vennootschap, met inbegrip van informatie betreffende milieu en personeelsaangelegenheden.
  - c) In deze analyse omvat het jaarverslag, waar zulks passend wordt geacht, verwijzingen naar en aanvullende uitleg betreffende de bedragen in de jaarrekening.
2. Het jaarverslag moet ook informatie bevatten omtrent:

- a) de belangrijke gebeurtenissen die na het einde van het boekjaar hebben plaatsgevonden;
  - b) de verwachte ontwikkeling van de vennootschap;
  - c) de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling;
  - d) wat de verkrijging van eigen aandelen betreft, de gegevens als bedoeld
  - e) het bestaan van bijkantoren van de vennootschap;
  - f) wat betreft het gebruik door de vennootschap van financiële instrumenten en voor zover zulks van betekenis is voor de beoordeling van haar activa, passiva, financiële positie en resultaat,
    - de doelstellingen en het beleid van de vennootschap inzake de beheersing van het risico, met inbegrip van haar beleid inzake hedging van alle belangrijke soorten voorgenomen transacties waarvoor hedge accounting wordt toegepast, alsook
    - het door de vennootschap gelopen prijsrisico, kredietrisico, liquiditeitsrisico, en kasstroomrisico.
3. De Lid-Staten kunnen toestaan dat de in artikel 11 bedoelde vennootschappen geen jaarverslag opstellen mits zij de in artikel 22, lid 2, van Richtlijn 77/91/EEG bedoelde informatie betreffende het verkrijgen van eigen aandelen in de toelichting opnemen.

4. De lidstaten kunnen vennootschappen die onder artikel 27 vallen, voorzover het niet-financiële informatie betreft, vrijstellen van de verplichting in lid 1, onder b), hierboven.

Art. 46bis.

1. Een vennootschap waarvan de effecten worden toegelaten tot de handel op een gereglementeerde markt in de zin van artikel 4, lid 1, punt 14, van Richtlijn 2004/39/EG van het Europees Parlement en de Raad van 21 april 2004 betreffende markten voor financiële instrumenten ⁽¹⁾, neemt in haar jaarverslag een verklaring inzake corporate governance op. Deze verklaring vormt een specifiek deel van het jaarverslag en bevat ten minste de volgende informatie:

- a) een verwijzing naar:
  - i) de corporate-governancecode waaraan de vennootschap is onderworpen, en/of
  - ii) de corporate-governancecode die de vennootschap heeft besloten ,vrijwillig toe te passen,
en/of
  - iii) alle relevante informatie over de corporate-governancepraktijken die worden toegepast naast de nationale wettelijke vereisten.
 Indien het bepaalde onder i) en ii) van toepassing is, vermeldt de vennootschap tevens waar de desbetreffende teksten voor het publiek beschikbaar zijn; indien het bepaalde onder iii) van toepassing is, maakt de vennootschap haar corporate-governancepraktijken beschikbaar voor het publiek;
- b) voor zover een vennootschap, in overeenstemming met de nationale wetgeving, van de onder a), i) en ii), bedoelde corporate-governancecode afwijkt, een vermelding van de delen van de corporate-governancecode waarvan zij afwijkt en van de redenen daarvoor. In gevallen waarin de vennootschap heeft besloten geen enkele bepaling van een onder a), i) en ii), bedoelde corporate-governancecode toe te passen, dient zij aan te geven om welke redenen zij daartoe heeft besloten;
- c) een beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheersystemen van de vennootschap, in verband met het proces van financiële verslaggeving;
- d) de informatie die verlangd wordt in artikel 10, lid 1, onder c), d), f), h) en i), van Richtlijn 2004/25/EG van het Europees Parlement en de Raad van 21 april 2004 betreffende het openbaar overnamebod ⁽²⁾, voor zover de vennootschap onder deze richtlijn valt;
- e) tenzij de desbetreffende informatie reeds volledig in nationale wetgeving of regelgeving wordt verstrekt, de werking van de aandeelhoudersvergadering en haar voornaamste bevoegdheden en een beschrijving van de rechten van de aandeelhouders en hoe deze kunnen worden uitgeoefend;
- f) de samenstelling en de werking van de bestuurs-, leidinggevende en toezichthoudende organen en hun comités.

⁽¹⁾ PB L 145 van 30.4.2004, blz. 1.

⁽²⁾ PB L 142 van 30.4.2004, blz. 12.

- 234
2. De lidstaten kunnen toestaan dat de krachtens dit artikel vereiste informatie wordt openbaar gemaakt in een afzonderlijk verslag dat samen met het jaarverslag wordt gepubliceerd op de wijze die is uiteengezet in artikel 47 of door middel van een verwijzing in het jaarverslag naar de plaats waar het desbetreffende document voor het publiek beschikbaar is op de website van de vennootschap. In het geval van een afzonderlijk verslag kan de corporate-governanceverklaring een verwijzing bevatten naar het jaarverslag waar de krachtens lid 1, onder d), vereiste informatie beschikbaar is. Artikel 51, lid 1, tweede alinea, is van toepassing op het bepaalde in lid 1, onder c) en d), van dit artikel. Voor de overige informatie dient de wettelijke auditor na te gaan of de corporate-governanceverklaring is verstrekt.
  3. De lidstaten kunnen vennootschappen die alleen andere effecten dan aandelen hebben uitgegeven die op een gereglementeerde markt in de zin van artikel 4, lid 1, punt 14, van Richtlijn 2004/39/EG zijn toegelaten, vrijstelling verlenen van de toepassing van het bepaalde in lid 1, onder a), b), e) en f), tenzij de desbetreffende vennootschappen aandelen hebben uitgegeven die worden verhandeld in een multilaterale handelsfaciliteit in de zin van artikel 4, lid 1, punt 15, van Richtlijn 2004/39/EG.

3. ARTICLES 46 ET 46BIS DE LA QUATRIÈME DIRECTIVE 78/660/CEE DU CONSEIL, DU 25 JUILLET 1978, FONDÉE SUR L'ARTICLE 54 PARAGRAPHE 3 SOUS G) DU TRAITÉ ET CONCERNANT LES COMPTES ANNUELS DE CERTAINES FORMES DE SOCIÉTÉS

Art. 46.

1. a) Le rapport de gestion contient au moins un exposé fidèle sur l'évolution des affaires, les résultats et la situation de la société, ainsi qu'une description des principaux risques et incertitudes auxquels elle est confrontée.
Cet exposé consiste en une analyse équilibrée et exhaustive de l'évolution des affaires, des résultats et de la situation de la société, en rapport avec le volume et la complexité de ces affaires.
  - b) Dans la mesure nécessaire à la compréhension de l'évolution des affaires, des résultats ou de la situation de la société, l'analyse comporte des indicateurs clés de performance de nature tant financière que, le cas échéant, non financière ayant trait à l'activité spécifique de la société, notamment des informations relatives aux questions d'environnement et de personnel.
  - c) En donnant son analyse, le rapport de gestion contient, le cas échéant, des renvois aux montants indiqués dans les comptes annuels et des explications supplémentaires y afférentes.
2. Le rapport doit également comporter des indications sur:
    - a) les événements importants survenus après la clôture de l'exercice;
    - b) l'évolution prévisible de la société;
    - c) les activités en matière de recherche et de développement;
    - d) en ce qui concerne les acquisitions d'actions propres, les indications visées à l'article 22 paragraphe 2 de la directive 77/91/CEE.
    - e) l'existence des succursales de la société;
    - f) en ce qui concerne l'utilisation des instruments financiers par l'entreprise et lorsque cela est pertinent pour l'évaluation de son actif, de son passif, de sa situation financière et de ses pertes ou profits:
      - les objectifs et la politique de la société en matière de gestion des risques financiers, y compris sa politique concernant la couverture de chaque catégorie principale de transactions prévues pour lesquelles il est fait usage de la comptabilité de couverture, et
      - l'exposition de la société au risque de prix, au risque de crédit, au risque de liquidité et au risque de trésorerie.
  3. Les Etats membres peuvent permettre que les sociétés visées à l'article 11 ne soient pas tenues d'établir le rapport de gestion à condition qu'elles reprennent dans l'annexe les indications visées à l'article 22 paragraphe 2 de la directive 77/91/CEE et concernant l'acquisition des actions propres.

235

4. Les États membres ont la faculté d'accorder aux sociétés visées à l'article 27 une dérogation à l'obligation prévue au paragraphe 1, point b), pour ce qui est des informations de nature non financière.

Art. 46bis.

1. Toute société dont les titres sont admis à la négociation sur un marché réglementé au sens de l'article 4, paragraphe 1, point 14), de la directive 2004/39/CE du Parlement européen et du Conseil du 21 avril 2004 concernant les marchés d'instruments financiers ⁽¹⁾ inclut une déclaration sur le gouvernement d'entreprise dans son rapport de gestion. Cette déclaration forme une section spécifique du rapport de gestion et contient au minimum les informations suivantes:

- a) la désignation:
  - i) du code de gouvernement 'entreprise auquel la société est soumise, et/ou
  - ii) du code de gouvernement d'entreprise que la société a décidé d'appliquer volontairement, et/ou
  - iii) de toutes les informations pertinentes relatives aux pratiques de gouvernement d'entreprise appliquées allant au-delà des exigences requises par le droit national.
 Lorsque les points i) et ii) s'appliquent, la société indique également où les textes correspondants peuvent être consultés publiquement.
 Lorsque le point iii) s'applique, la société rend publiques ses pratiques en matière de gouvernement d'entreprise;
- b) dans la mesure où une société, conformément à la législation nationale, déroge à un des codes de gouvernement d'entreprise visés au point a) i) ou ii), la société indique les parties de ce code auxquelles elle déroge et les raisons de cette dérogation. Si la société a décidé de n'appliquer aucune disposition d'un code de gouvernement d'entreprise visé au point a) i) ou ii), elle en explique les raisons;
- c) une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société dans le cadre du processus d'établissement de l'information financière;
- d) les informations exigées à l'article 10, paragraphe 1, points c), d), f), h) et i) de la directive 2004/25/CE du Parlement européen et du Conseil du 21 avril 2004 concernant les offres publiques d'acquisition ⁽²⁾ lorsque la société est visée par cette directive;
- e) à moins que les informations ne soient déjà contenues de façon détaillée dans les lois et règlements nationaux, le mode de fonctionnement et les principaux pouvoirs de l'assemblée générale des actionnaires, ainsi qu'une description des droits des actionnaires et des modalités de l'exercice de ces droits;
- f) la composition et le mode de fonctionnement des organes administratifs, de gestion et de surveillance et de leurs comités.

⁽¹⁾ JO L 145 au 30.4.2004, p. 1.

⁽²⁾ JO L 142 du 30.4.2004, p.12.

2. Les Etats membres peuvent autoriser que les informations requises par le présent article figurent dans un rapport distinct publié avec le rapport de gestion, comme indiqué à l'article 47, ou qu'une référence figure dans le rapport de gestion indiquant l'adresse du site web de la société où un tel document est à la disposition du public. Dans le cas d'un rapport distinct, la déclaration sur le gouvernement d'entreprise peut contenir une référence au rapport de gestion dans lequel les informations requises au paragraphe 1, point d) sont divulguées. L'article 51, paragraphe 1, deuxième alinéa, s'applique aux dispositions du premier alinéa, points c) et d). Pour les autres informations, le contrôleur légal des comptes vérifie que la déclaration sur le gouvernement d'entreprise a été établie et publiée.
3. Les Etats membres peuvent exempter les sociétés qui n'ont émis que des titres autres que des actions admises à la négociation sur un marché réglementé, au sens de l'article 4, paragraphe 1, point 14), de la directive 2004/39/CE du Parlement européen et du Conseil, de l'application des dispositions visées au paragraphe 1, points a), b), e) et f), à moins que ces sociétés n'aient émis des actions négociées dans le cadre d'un système multilatéral de négociation, au sens de l'article 4, paragraphe 1, point 15, de la directive 2004/39/CE.

4. ARTIKELEN 96, 119, 144 EN 148 VAN HET WETBOEK VAN VENNOOTSCHAPPEN

Art. 96.

“§ 1. Het jaarverslag bedoeld in artikel 95 bevat:

1° ten minste een getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap, alsmede een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd wordt. Dit overzicht bevat een evenwichtige en volledige analyse van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap die in overeenstemming is met de omvang en de complexiteit van dit bedrijf.

In de mate waarin zulks noodzakelijk is voor een goed begrip van de ontwikkeling, de resultaten of de positie van de vennootschap, omvat de analyse zowel financiële als, waar zulks passend wordt geacht, niet-financiële essentiële prestatie-indicatoren die betrekking hebben op het specifieke bedrijf van de vennootschap, met inbegrip van informatie betreffende milieu- en personeelsaangelegenheden.

In deze analyse omvat het jaarverslag, waar zulks passend wordt geacht, verwijzingen naar en aanvullende uitleg betreffende de bedragen in de jaarrekening.

2° informatie omtrent de belangrijke gebeurtenissen die na het einde van het boekjaar hebben plaatsgevonden;

3° inlichtingen over de omstandigheden die de ontwikkeling van de vennootschap aanmerkelijk kunnen beïnvloeden, voor zover zij niet van die aard zijn dat zij ernstig nadeel zouden berokkenen aan de vennootschap;

4° informatie omtrent de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling;

5° gegevens betreffende het bestaan van bijkantoren van de vennootschap;

6° ingeval uit de balans een overgedragen verlies blijkt of uit de resultatenrekening gedurende twee opeenvolgende boekjaren een verlies van het boekjaar blijkt, een verantwoording van de toepassing van de waarderingsregels in de veronderstelling van continuïteit;

7° alle gegevens die volgens dit wetboek in dit verslag moeten worden opgenomen;

8° wat betreft het gebruik door de vennootschap van financiële instrumenten en voor zover zulks van betekenis is voor de beoordeling van haar activa, passiva, financiële positie en resultaat:

- de doelstellingen en het beleid van de vennootschap inzake de beheersing van het risico, met inbegrip van haar beleid inzake hedging van alle belangrijke soorten voorgenomen transacties, waarvoor hedge accounting wordt toegepast, alsook
- het door de vennootschap gelopen prijsrisico, kredietrisico, liquiditeitsrisico, en kasstroomrisico;

9° in voorkomend geval, de verantwoording van de onafhankelijkheid en deskundigheid op het gebied van boekhouding en audit van ten minste één lid van het auditcomité.

§ 2. Voor de vennootschappen waarvan de aandelen zijn toegelaten tot de verhandeling op een in artikel 4 bedoelde markt, bevat het jaarverslag tevens een verklaring inzake deugdelijk bestuur, die er een specifiek onderdeel van vormt en die ten minste de volgende informatie bevat:

1° de aanduiding van de code inzake deugdelijk bestuur die de vennootschap toepast, evenals een aanduiding waar de betrokken code openbaar raadpleegbaar is, alsook, indien toepasselijk, de relevante informatie over de praktijken inzake deugdelijk bestuur die worden toegepast naast de desbetreffende code en de wettelijke vereisten met aanduiding waar deze informatie ter beschikking wordt gesteld;

2° voor zover een vennootschap de in 1° bedoelde code inzake deugdelijk bestuur niet integraal toepast, een aanduiding van de delen van de code inzake deugdelijk bestuur waarvan zij afwijkt en de onderbouwde redenen daarvoor;

3° een beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheerssystemen van de vennootschap, in verband met het proces van financiële verslaggeving;

4° de informatie zoals bedoeld in artikel 14, vierde lid, van de wet van 2 mei 2007 op de openbaarmaking van belangrijke deelnemingen in emittenten waarvan aandelen zijn toegelaten tot de verhandeling op een geregelteerde markt en houdende diverse bepalingen en in artikel 34, 3°, 5°, 7° en 8°, van het koninklijk besluit van 14 november 2007 betreffende de verplichtingen van emittenten van financiële instrumenten die zijn toegelaten tot de verhandeling op een geregelteerde markt;

5° de samenstelling en de werking van de bestuursorganen en hun comités.

De bepalingen onder 1°, 2° en 5° van het eerste lid zijn niet van toepassing op vennootschappen die alleen andere effecten dan aandelen hebben uitgegeven die op een geregelteerde markt zijn toegelaten, tenzij de desbetreffende vennootschappen aandelen hebben uitgegeven die worden verhandeld op een multilaterale handelsfaciliteit zoals bedoeld in artikel 2, 4°, van de wet van 2 augustus 2002 betreffende het toezicht op de financiële sector en financiële diensten.

De bepaling onder 3° van het eerste lid is ook van toepassing op de vennootschappen waarvan andere effecten dan aandelen zijn toegelaten tot de verhandeling op een in artikel 4 bedoelde markt.

De Koning kan, bij een besluit vastgesteld na overleg in de Ministerraad, een code voor deugdelijk bestuur aanduiden die verplicht van toepassing zal zijn op de in het eerste lid, 1°, bedoelde wijze.

§ 3. Voor de vennootschappen waarvan de aandelen zijn toegelaten tot de verhandeling op een in artikel 4 bedoelde markt, bevat de verklaring inzake deugdelijk bestuur zoals bedoeld in paragraaf 2 tevens het remuneratieverslag, dat er een specifiek onderdeel van vormt.

Het in het vorige lid bedoelde remuneratieverslag bevat ten minste de volgende informatie:

240

1° een beschrijving van de tijdens het door het jaarverslag behandelde boekjaar gehanteerde procedure om (i) een remuneratiebeleid te ontwikkelen voor de bestuurders, de leden van het directiecomité, de andere leiders en de personen belast met het dagelijks bestuur van de vennootschap, en (ii) de remuneratie te bepalen van individuele bestuurders, leden van het directiecomité, andere leiders en personen belast met het dagelijks bestuur van de vennootschap;

2° een verklaring over het tijdens het door het jaarverslag behandelde boekjaar gehanteerde remuneratiebeleid van de bestuurders, de leden van het directiecomité, de andere leiders en de personen belast met het dagelijks bestuur van de vennootschap die ten minste de volgende gegevens bevat:

- a) de principes waarop de remuneratie was gebaseerd, met aanduiding van de relatie tussen remuneratie en prestaties;
- b) het relatieve belang van de verschillende componenten van de vergoeding;
- c) de kenmerken van premies in aandelen, opties of andere rechten om aandelen te verwerven;
- d) informatie over het remuneratiebeleid voor de komende twee boekjaren.

Wanneer het remuneratiebeleid in vergelijking met het gerapporteerde boekjaar ingrijpend wordt aangepast, dient dit in het bijzonder tot uitdrukking te komen;

3° op individuele basis, het bedrag van de remuneratie en andere voordelen die, rechtstreeks of onrechtstreeks, door de vennootschap of een vennootschap die tot de consolidatiekring van de vennootschap behoort, aan de niet-uitvoerende bestuurders werden toegekend;

4° als bepaalde leden van het directiecomité, bepaalde andere leiders of bepaalde personen belast met het dagelijks bestuur ook lid zijn van de raad van bestuur, informatie over het bedrag van de remuneratie dat zij in die hoedanigheid ontvangen;

5° in het geval de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité, de andere leiders of de personen belast met het dagelijks bestuur in aanmerking komen voor vergoedingen gebaseerd op de prestaties van de vennootschap of een vennootschap die tot de consolidatiekring van deze vennootschap behoort, op de prestaties van de

bedrijfseenheid of op de prestaties van de betrokkenen, de criteria voor de evaluatie van de prestaties ten opzichte van de doelstellingen, de aanduiding van de evaluatieperiode en de beschrijving van de methoden die worden toegepast om na te gaan of aan deze prestatiecriteria is voldaan. Deze gegevens dienen zo te worden vermeld dat zij geen vertrouwelijke informatie leveren omtrent de strategie van de onderneming;

6° het bedrag van de remuneratie en andere voordelen die rechtstreeks of onrechtstreeks aan de hoofdvertegenwoordiger van de uitvoerende bestuurders, aan de voorzitter van het directiecomité, aan de hoofdvertegenwoordiger van de andere leiders of aan de hoofdvertegenwoordiger van de personen belast met het dagelijks bestuur werden toegekend door de vennootschap of een vennootschap die tot de consolidatiekring van deze vennootschap behoort. Deze informatie moet worden verstrekt met een uitsplitsing tussen:

- a) het basissalaris;
- b) de variabele remuneratie : alle bijkomende bezoldiging die gekoppeld is aan prestatiecriteria met aanduiding van de vorm waarin deze variabele remuneratie werd betaald;
- c) pensioen : de bedragen die zijn betaald gedurende het door het jaarverslag behandelde boekjaar of de kosten van de diensten die zijn verleend gedurende het door het jaarverslag behandelde boekjaar, naar gelang van het type pensioenplan, met een verklaring van de toepasselijke pensioenregeling;
- d) de overige componenten van de remuneratie, zoals de kosten of waarde van verzekeringen en andere voordelen in natura, met een toelichting van de bijzonderheden van de belangrijkste onderdelen.

Wanneer deze remuneratie in vergelijking met het door het jaarverslag behandelde boekjaar ingrijpend wordt aangepast, dient dit in het bijzonder tot uitdrukking te komen;

7° op globale basis, het bedrag van de remuneratie en andere voordelen die rechtstreeks of onrechtstreeks aan de andere uitvoerende bestuurders, leden van het directiecomité, andere leiders en personen belast met het dagelijks bestuur werden verstrekt door de vennootschap of een vennootschap die tot de consolidatiekring van deze vennootschap behoort. Deze informatie moet worden verstrekt met een uitsplitsing tussen:

- a) het basissalaris;
- b) de variabele remuneratie : alle bijkomende bezoldiging die gekoppeld is aan prestatiecriteria met aanduiding van de vorm waarin deze variabele remuneratie werd betaald;
- c) pensioen : de bedragen die zijn betaald gedurende het door het jaarverslag behandelde boekjaar of de kosten van de diensten die zijn verleend gedurende het door het jaarverslag behandelde boekjaar, naar gelang van het type pensioenplan, met een verklaring van de toepasselijke pensioenregeling;
- d) de overige componenten van de remuneratie, zoals de kosten of waarde van verzekeringen en andere voordelen in natura, met een toelichting van bijzonderheden van de belangrijkste onderdelen.

Wanneer deze remuneratie in vergelijking met het door het jaarverslag behandelde boekjaar ingrijpend wordt aangepast, dient dit in het bijzonder tot uitdrukking te komen;

8° voor de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité, de andere leiders en de personen belast met het dagelijks bestuur, op individuele basis, het aantal en de voornaamste kenmerken van de aandelen, de aandelenopties of alle andere rechten om aandelen te verwerven, toegekend, uitgeoefend of vervallen in de loop van het door het jaarverslag behandelde boekjaar;

9° voor de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité, de andere leiders en de personen belast met het dagelijks bestuur, op individuele basis, de bepalingen omtrent vertrekvergoedingen;

10° in geval van vertrek van de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité, de andere leiders of de personen belast met het dagelijks bestuur, de verantwoording en de beslissing door de raad van bestuur, op voorstel van het remuneratiecomité, of de betrokkenen in aanmerking komen voor de vertrekvergoeding, en de berekeningsbasis hiervoor;

11° voor de uitvoerende bestuurders, de leden van het directiecomité, de andere leiders en de personen belast met het dagelijks bestuur, de mate waarin ten gunste van de vennootschap voorzien is in een terugvorderingsrecht van de variabele remuneratie die wordt toegekend op basis van onjuiste financiële gegevens.

Voor de toepassing van deze paragraaf en van de artikelen 525, 526*quater*, 554, 898 en 900 wordt met “andere leiders” verwezen naar de leden van elk comité waar de algemene leiding van de vennootschap wordt besproken, en dat wordt georganiseerd buiten de regeling van artikel 524*bis* van het Wetboek van vennootschappen.”

Art. 119.

“Bij de geconsolideerde jaarrekening wordt door de bestuurders of zaakvoerders een jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening gevoegd.

Dit verslag bevat:

1° ten minste een getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de gezamenlijke in de consolidatie opgenomen ondernemingen, alsmede een beschrijving van de voornaamste risico’s en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd worden. Het overzicht bevat een evenwichtige en volledige analyse van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de gezamenlijke in de consolidatie opgenomen ondernemingen, die in overeenstemming is met de omvang en de complexiteit van dit bedrijf.

In de mate waarin zulks noodzakelijk is voor een goed begrip van de betrokken ontwikkeling, resultaten of positie omvat de analyse zowel financiële als, waar zulks

passend wordt geacht, niet-financiële essentiële prestatie-indicatoren die betrekking hebben op het specifieke bedrijf, met inbegrip van informatie betreffende milieu- en personeelsaangelegenheden.

In deze analyse omvat het geconsolideerde jaarverslag, waar zulks passend wordt geacht, verwijzingen naar en aanvullende uitleg betreffende de bedragen in de geconsolideerde jaarrekening.

2° informatie omtrent de belangrijke gebeurtenissen die na het einde van het boekjaar hebben plaatsgevonden;

3° voor zover zij niet van die aard zijn dat zij ernstig nadeel zouden berokkenen aan een vennootschap opgenomen in de consolidatie, inlichtingen over de omstandigheden die de ontwikkeling van het geconsolideerde geheel aanmerkelijk kunnen beïnvloeden;

4° informatie omtrent de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling.

5° wat betreft het gebruik door de vennootschap van financiële instrumenten en voorzover zulks van betekenis is voor de beoordeling van haar activa, passiva, financiële positie en resultaat:

- de doelstellingen en het beleid van de vennootschap inzake de beheersing van het risico, met inbegrip van haar beleid inzake hedging van alle belangrijke soorten voorgenomen transacties, waarvoor hedge accounting wordt toegepast, alsook
- het door de vennootschap gelopen prijsrisico, kredietrisico, liquiditeitsrisico, en kasstroomrisico;

6° in voorkomend geval, de verantwoording van de onafhankelijkheid en deskundigheid op het gebied van boekhouding en audit van ten minste één lid van het auditcomité;

7° een beschrijving van de belangrijkste kenmerken van de interne controle- en risicobeheerssystemen van de verbonden vennootschappen met betrekking tot het proces van de opstelling van de geconsolideerde jaarrekening zodra een vennootschap die op een in artikel 4 bedoelde markt genoteerd is, in het geconsolideerde geheel voorkomt.

Het jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening mag gecombineerd worden met het jaarverslag dat is opgesteld op grond van artikel 96 tot één enkel verslag, in zoverre de vereiste gegevens afzonderlijk worden verstrekt voor de consoliderende vennootschap en het geconsolideerde geheel. Bij de opstelling van dit ene verslag kan het aangewezen zijn de nadruk te leggen op aangelegenheden die relevant zijn voor het geheel van de ondernemingen die in de consolidatie zijn opgenomen. De informatie die moet worden verstrekt onder 7° moet, in voorkomend geval, worden opgenomen in het deel van het verslag dat de verklaring inzake deugdelijk bestuur bevat, zoals bepaald in artikel 96, § 2.”

Art. 144.

“Het verslag van de commissarissen bedoeld in artikel 143 moet volgende elementen bevatten:

1° een inleiding, waarin ten minste wordt vermeld op welke jaarrekening de controle betrekking heeft en volgens welk boekhoudkundig referentiestelsel ze werd opgesteld;

2° een beschrijving van de reikwijdte van de controle, waarin ten minste wordt aangegeven welke normen voor de controle bij de uitvoering ervan zijn in acht genomen en of zij van het bestuursorgaan en aangestelden van de vennootschap de toelichtingen en de informatie hebben bekomen die nodig is voor hun controle;

3° een vermelding die aangeeft dat de boekhouding is gevoerd in overeenstemming met de wettelijke en bestuursrechtelijke voorschriften die daarop van toepassing zijn;

4° een verklaring waarin de commissarissen hun oordeel geven of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen, van de financiële toestand en van de resultaten van de vennootschap overeenkomstig het toepasselijk boekhoudkundig referentiestelsel en, in voorkomend geval, of de jaarrekening aan de wettelijke vereisten voldoet. De verklaring kan de vorm aannemen van een verklaring zonder voorbehoud, een verklaring met voorbehoud, een afkeurende verklaring, of indien de commissarissen geen oordeel kunnen uitspreken, een onthoudende verklaring;

5° een verwijzing naar bepaalde aangelegenheden waarop de commissarissen in het bijzonder de aandacht vestigen ongeacht of al dan niet een voorbehoud werd opgenomen in de verklaring;

6° een vermelding die aangeeft of het jaarverslag de door de artikelen 95 en 96 vereiste inlichtingen bevat en in overeenstemming is met de jaarrekening voor hetzelfde boekjaar;

7° een vermelding die aangeeft of de winstbestemming die aan de algemene vergadering wordt voorgelegd, in overeenstemming is met de statuten en met dit Wetboek;

8° de vermelding of zij kennis hebben gekregen van verrichtingen gedaan of beslissingen genomen met overtreding van de statuten of van de bepalingen van dit Wetboek. Deze laatste vermelding kan echter worden weggelaten wanneer de openbaarmaking van de overtreding aan de vennootschap onverantwoorde schade kan berokkenen, onder meer omdat het bestuursorgaan gepaste maatregelen heeft genomen om de aldus ontstane onwettige toestand te verhelpen.

Het verslag wordt ondertekend en gedagtekend door de commissarissen.”

Art. 148.

“De commissarissen of de bedrijfsrevisoren aangesteld voor de controle van de geconsolideerde jaarrekening stellen een omstandig schriftelijk verslag op dat de volgende elementen bevat:

1° een inleiding, waarin ten minste wordt vermeld op welke geconsolideerde jaarrekening de controle betrekking heeft en volgens welk boekhoudkundig referentiestelsel ze werd opgesteld;

2° een beschrijving van de reikwijdte van de controle, waarin ten minste wordt aangegeven welke normen voor de uitvoering van de controle in acht zijn genomen en of de commissarissen of de aangeduide bedrijfsrevisoren de toelichtingen en de informatie hebben bekomen die nodig is voor hun controle;

3° een verklaring, waarin de commissarissen of de aangestelde bedrijfsrevisoren hun oordeel geven of de geconsolideerde jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen, van de financiële toestand en van de resultaten van het geconsolideerd geheel overeenkomstig het toepasselijk boekhoudkundig referentiestelsel en, in voorkomend geval, of de geconsolideerde jaarrekening aan de wettelijke vereisten voldoet; de verklaring kan de vorm aannemen van een verklaring zonder voorbehoud, een verklaring met voorbehoud, een afkeurende verklaring of, indien de commissarissen of de bedrijfsrevisoren geen oordeel kunnen uitspreken, een onthoudende verklaring;

4° een verwijzing naar bepaalde aangelegenheden waarop de commissarissen of de aangestelde bedrijfsrevisoren in het bijzonder de aandacht vestigen ongeacht of al dan niet een voorbehoud werd opgenomen in de verklaring;

5° een vermelding die aangeeft of het jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening de door de wet vereiste inlichtingen bevat en al dan niet in overeenstemming is met de geconsolideerde jaarrekening voor hetzelfde boekjaar.

Het verslag wordt door de commissarissen of aangestelde bedrijfsrevisoren ondertekend en gedagtekend.

Ingeval de jaarrekening van de moederonderneming aan de geconsolideerde jaarrekening is gehecht, kan het krachtens dit artikel vereiste verslag van de commissarissen of van de aangestelde bedrijfsrevisoren gecombineerd worden met het in artikel 144 vereiste verslag van de commissarissen betreffende de jaarrekening van de moederonderneming.”

5. ARTICLES 96, 119, 144 ET 148 DU CODE DES SOCIETES

Art. 96.

« § 1 Le rapport annuel visé à l'article 95 comporte :

1° au moins un exposé fidèle sur l'évolution des affaires, les résultats et la situation de la société, ainsi qu'une description des principaux risques et incertitudes auxquels elle est confrontée. Cet exposé consiste en une analyse équilibrée et complète de l'évolution des affaires, des résultats et de la situation de la société, en rapport avec le volume et la complexité de ces affaires.

246

Dans la mesure nécessaire à la compréhension de l'évolution des affaires, des résultats ou de la situation de la société, l'analyse comporte des indicateurs clés de performance de nature tant financière que, le cas échéant, non financière ayant trait à l'activité spécifique de la société, notamment des informations relatives aux questions d'environnement et de personnel.

En donnant son analyse, le rapport de gestion contient, le cas échéant, des renvois aux montants indiqués dans les comptes annuels et des explications supplémentaires y afférentes.

2° des données sur les événements importants survenus après la clôture de l'exercice ;

3° des indications sur les circonstances susceptibles d'avoir une influence notable sur le développement de la société, pour autant qu'elles ne sont pas de nature à porter gravement préjudice à la société ;

4° des indications relatives aux activités en matière de recherche et de développement ;

5° des indications relatives à l'existence de succursales de la société ;

6° au cas où le bilan fait apparaître une perte reportée ou le compte de résultats fait apparaître pendant deux exercices successifs une perte de l'exercice, une justification de l'application des règles comptables de continuité ;

7° toutes les informations qui doivent y être insérées en vertu du présent code.

8° en ce qui concerne l'utilisation des instruments financiers par la société et lorsque cela est pertinent pour l'évaluation de son actif, de son passif, de sa situation financière et de ses pertes ou profits :

- les objectifs et la politique de la société en matière de gestion des risques financiers, y compris sa politique concernant la couverture de chaque catégorie principale des transactions prévues pour lesquelles il est fait usage de la comptabilité de couverture, et

- l'exposition de la société au risque de prix, au risque de crédit, au risque de liquidité et au risque de trésorerie ;

9° le cas échéant, la justification de l'indépendance et de la compétence en matière de comptabilité et d'audit d'au moins un membre du comité d'audit.

§ 2. Pour les sociétés dont les actions sont admises aux négociations sur un marché visé à l'article 4, le rapport de gestion comprend également une déclaration de gouvernement d'entreprise, qui en constitue une section spécifique et contient au moins les informations suivantes :

1° la désignation du code de gouvernement d'entreprise que la société applique, ainsi qu'une indication de l'endroit où ledit code peut être consulté publiquement ainsi que, le cas échéant, les informations pertinentes relatives aux pratiques de gouvernement d'entreprise appliquées allant au-delà du code retenu et des exigences légales, avec indication de l'endroit où cette information est disponible ;

2° pour autant qu'une société n'applique pas intégralement le code de gouvernement d'entreprise visé au 1°, une indication des parties du code de gouvernement d'entreprise auxquelles elle déroge et les raisons fondées de cette dérogation ;

3° une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques de la société dans le cadre du processus d'établissement de l'information financière ;

4° les informations visées à l'article 14, alinéa 4, de la loi du 2 mai 2007 relative à la publicité des participations importantes dans des émetteurs dont les actions sont admises à la négociation sur un marché réglementé et portant des dispositions diverses et à l'article 34, 3°, 5°, 7° et 8°, de l'arrêté royal du 14 novembre 2007 relatif aux obligations des émetteurs d'instruments financiers admis à la négociation sur un marché réglementé ;

5° la composition et le mode de fonctionnement des organes d'administration et de leurs comités.

Les 1°, 2° et 5° du premier alinéa ne s'appliquent pas aux sociétés qui n'ont émis que des titres autres que des actions admis à la négociation sur un marché réglementé, à moins que ces sociétés n'aient émis des actions négociées sur un système multilatéral de négociation tel que visé à l'article 2, 4°, de la loi du 2 août 2002 relative à la surveillance du secteur financier et aux services financiers.

Le 3° de l'alinéa 1er s'applique également aux sociétés dont des titres autres que des actions sont admis à la négociation sur un marché visé à l'article 4.

Le Roi peut, par un arrêté délibéré en Conseil des Ministres, désigner un code de gouvernement d'entreprise qui s'appliquera obligatoirement, de la manière prévue à l'alinéa 1er, 1°.

§ 3. Pour les sociétés dont les actions sont admises aux négociations sur un marché visé à l'article 4, la déclaration de gouvernement d'entreprise visée au paragraphe 2 comprend également le rapport de rémunération, qui en constitue une section spécifique.

Le rapport de rémunération visé à l'alinéa précédent contient au moins les informations suivantes :

248

ARTICLES 96, 119, 144 ET 148 DU CODE DES SOCIETES

1° une description de la procédure adoptée pendant l'exercice social faisant l'objet du rapport, pour (i) élaborer une politique relative à la rémunération des administrateurs, des membres du comité de direction, des autres dirigeants et des délégués à la gestion journalière de la société, ainsi que pour (ii) fixer la rémunération individuelle des administrateurs, des membres du comité de direction, des autres dirigeants et des délégués à la gestion journalière de la société ;

2° une déclaration sur la politique de rémunération des administrateurs, des membres du comité de direction, des autres dirigeants et des délégués à la gestion journalière de la société adoptée pendant l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion, qui contient au moins les informations suivantes :

- a) les principes de base de la rémunération, avec indication de la relation entre rémunération et prestations ;
- b) l'importance relative des différentes composantes de la rémunération ;
- c) les caractéristiques des primes de prestations en actions, options ou autres droits d'acquérir des actions ;
- d) des informations sur la politique de rémunération pour les deux exercices sociaux suivants.

En cas de modification importante de la politique de rémunération par rapport à l'exercice social faisant l'objet du rapport, elle doit être particulièrement mise en évidence ;

3° sur une base individuelle, le montant des rémunérations et autres avantages accordés directement ou indirectement aux administrateurs non exécutifs par la société ou une société qui fait partie du périmètre de consolidation de cette société ;

4° si certains membres du comité de direction, certains autres dirigeants ou certains délégués à la gestion journalière font également partie du conseil d'administration, des informations sur le montant des rémunérations qu'ils reçoivent en cette qualité ;

5° dans le cas où les administrateurs exécutifs, les membres du comité de direction, les autres dirigeants ou les délégués à la gestion journalière entrent en ligne de compte pour toucher des rémunérations liées aux prestations de la société ou d'une société qui fait partie du périmètre de consolidation de cette société, aux prestations de l'unité d'exploitation ou aux prestations de l'intéressé, les critères pour l'évaluation des

prestations au regard des objectifs, l'indication de la période d'évaluation et la description des méthodes appliquées pour vérifier s'il a été satisfait à ces critères de prestation. Ces informations doivent être indiquées de manière à ce qu'elles ne fournissent aucune donnée confidentielle sur la stratégie de l'entreprise ;

6° le montant des rémunérations et des autres avantages accordés directement ou indirectement au représentant principal des administrateurs exécutifs, au président du comité de direction, au représentant principal des autres dirigeants ou au représentant principal des délégués à la gestion journalière par la société ou une société qui fait partie du périmètre de consolidation de cette société. Cette information sera ventilée comme suit :

- a) la rémunération de base ;
- b) la rémunération variable : toute rémunération additionnelle liée aux critères de prestation avec indication des modalités de paiement de cette rémunération variable ;
- c) pension : les montants versés pendant l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion ou les coûts relatifs aux services fournis au cours de l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion, en fonction du type de plan de pension, avec une explication des plans de pension applicables ;
- d) les autres composantes de la rémunération, telles que les coûts ou la valeur d'assurances et d'autres avantages en nature, avec une explication des caractéristiques des principales composantes.

En cas de modification importante de cette rémunération par rapport à l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion, elle doit être particulièrement mise en évidence;

7° globalement, le montant des rémunérations et autres avantages accordés directement ou indirectement aux autres administrateurs exécutifs, membres du comité de direction, autres dirigeants et délégués à la gestion journalière par la société ou une société qui fait partie du périmètre de consolidation de cette société. Cette information sera ventilée comme suit :

- a) la rémunération de base ;
- b) la rémunération variable : toute rémunération additionnelle liée aux critères de prestation avec indication des modalités de paiement de cette rémunération variable ;
- c) pension : les montants versés pendant l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion ou les coûts relatifs aux services fournis au cours de l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion, en fonction du type de plan de pension, avec une explication des plans de pension applicables ;
- d) les autres composantes de la rémunération, telles que les coûts ou la valeur d'assurances et d'autres avantages en nature avec explication des caractéristiques des principales composantes.

En cas de modification importante de cette rémunération par rapport à l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion, elle doit être particulièrement mise en évidence;

8° individuellement, pour les administrateurs exécutifs, les membres du comité de direction, les autres dirigeants et les délégués à la gestion journalière, le nombre et les caractéristiques clés des actions, des options sur actions ou de tous autres droits d'acquérir des actions accordés, exercés ou venus à échéance au cours de l'exercice social faisant l'objet du rapport de gestion;

9° individuellement, pour les administrateurs exécutifs, les membres du comité de direction, les autres dirigeants et les délégués à la gestion journalière, les dispositions relatives à l'indemnité de départ;

10° en cas de départ des administrateurs exécutifs, des membres du comité de direction, des autres dirigeants ou des délégués à la gestion journalière, la justification et la décision du conseil d'administration, sur proposition du comité de rémunération, relatives à la question de savoir si la personne concernée entre en ligne de compte pour l'indemnité de départ, et la base de calcul de cette indemnité;

11° pour les administrateurs exécutifs, les membres du comité de direction, les autres dirigeants et les délégués à la gestion journalière, la mesure dans laquelle un droit de recouvrement de la rémunération variable attribuée sur la base d'informations financières erronées est prévu au bénéfice de la société.

Pour l'application du présent paragraphe ainsi que des articles 525, 526*quater*, 554, 898 et 900, l'on entend par « autres dirigeants » les membres de tout comité où se discute la direction générale de la société, organisé en dehors du régime de l'article 524bis du Code des sociétés. »

Art. 119.

« Un rapport de gestion sur les comptes consolidés est joint aux comptes consolidés par les administrateurs ou gérants.

Ce rapport comporte :

1° au moins un exposé fidèle sur l'évolution des affaires, les résultats et la situation de l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation, ainsi qu'une description des principaux risques et incertitudes auxquels elles sont confrontées. Cet exposé consiste en une analyse équilibrée et complète de l'évolution des affaires, des résultats et de la situation de l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation, en rapport avec le volume et la complexité de ces affaires.

Dans la mesure nécessaire à la compréhension de l'évolution des affaires, des résultats ou de la situation des entreprises, l'analyse comporte des indicateurs clés de performance de nature tant financière que, le cas échéant, non financière ayant trait à l'activité spécifique des entreprises, notamment des informations relatives aux questions d'environnement et de personnel.

En donnant son analyse, le rapport de gestion contient, le cas échéant, des renvois aux montants indiqués dans les comptes consolidés et des explications supplémentaires y afférentes ;

2° des données sur les événements importants survenus après la clôture de l'exercice ;

3° pour autant qu'elles ne soient pas de nature à porter gravement préjudice à une société comprise dans la consolidation, des indications sur les circonstances susceptibles d'avoir une influence notable sur le développement de l'ensemble consolidé ;

4° des indications relatives aux activités en matière de recherche et de développement.

5° en ce qui concerne l'utilisation des instruments financiers par la société et lorsque cela est pertinent pour l'évaluation de son actif, de son passif, de sa situation financière et de ses pertes ou profits :

- les objectifs et la politique de la société en matière de gestion des risques financiers, y compris sa politique concernant la couverture de chaque catégorie principale des transactions prévues pour lesquelles il est fait usage de la comptabilité de couverture, et
- l'exposition de la société au risque de prix, au risque de crédit, au risque de liquidité et au risque de trésorerie ;

6° le cas échéant, la justification de l'indépendance et de la compétence en matière de comptabilité et d'audit d'au moins un membre du comité d'audit ;

7° une description des principales caractéristiques des systèmes de contrôle interne et de gestion des risques des sociétés liées en relation avec le processus d'établissement des comptes consolidés dès qu'une société cotée sur un marché visé à l'article 4 figure dans le périmètre de consolidation.

Le rapport de gestion sur les comptes consolidés peut être combiné avec le rapport de gestion établi en application de l'article 96 pour constituer un rapport unique, pour autant que les indications prescrites soient données de manière distincte pour la société consolidante et pour l'ensemble consolidé. Il peut être pertinent, dans l'élaboration de ce rapport unique, de mettre l'accent sur les aspects revêtant de l'importance pour l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation. Les informations à fournir en vertu du 7° doivent, le cas échéant, figurer dans la section du rapport contenant la déclaration sur le gouvernement d'entreprise prévue à l'article 96, § 2. »

Art. 144.

« Le rapport des commissaires visé à l'article 143 comprend les éléments suivants :

1° une introduction, qui contient au moins l'identification des comptes annuels qui font l'objet du contrôle, ainsi que le référentiel comptable qui a été appliqué lors de leur établissement ;

2° une description de l'étendue du contrôle, qui contient au moins l'indication des normes selon lesquelles le contrôle a été effectué et s'ils ont obtenu de l'organe de gestion et préposés de la société les explications et informations requises pour leur contrôle ;

252

3° une mention indiquant si la comptabilité est tenue conformément aux dispositions légales et réglementaires applicables ;

4° une attestation dans laquelle les commissaires indiquent si, à leur avis, les comptes annuels donnent une image fidèle du patrimoine, de la situation financière et des résultats de la société compte tenu du référentiel comptable applicable et, le cas échéant, quant au respect des exigences légales applicables. Elle peut prendre la forme d'une attestation sans réserve, d'une attestation avec réserve, d'une opinion négative, ou, si les commissaires sont dans l'incapacité de délivrer une attestation, d'une déclaration d'abstention ;

5° une référence à quelque question que ce soit sur laquelle les commissaires attirent spécialement l'attention, qu'une réserve ait ou non été incluse dans l'attestation ;

6° une mention indiquant si le rapport de gestion comprend les informations requises par les articles 95 et 96 et concorde ou non avec les comptes annuels pour le même exercice ;

7° une mention indiquant si la répartition des bénéfices proposée à l'assemblée générale est conforme aux statuts et au présent Code ;

8° l'indication qu'ils n'ont point eu connaissance d'opérations conclues ou de décisions prises en violation des statuts ou du présent Code. Toutefois, cette mention peut être omise lorsque la révélation de l'infraction est susceptible de causer à la société un préjudice injustifié, notamment parce que l'organe de gestion a pris des mesures appropriées pour corriger la situation d'illégalité ainsi créée.

Le rapport est signé et daté par les commissaires. »

Art. 148.

« Les commissaires ou les réviseurs d'entreprises désignés pour le contrôle des comptes consolidés rédigent un rapport écrit et circonstancié qui comprend les éléments suivants :

1° une introduction, qui contient au moins l'identification des comptes consolidés qui font l'objet du contrôle ainsi que le référentiel comptable qui a été appliqué lors de leur élaboration ;

2° une description de l'étendue du contrôle, qui contient au moins l'indication des normes selon lesquelles le contrôle a été effectué et si les commissaires ou les réviseurs d'entreprises désignés ont obtenu les explications et les informations requises pour leur contrôle ;

3° une attestation, dans laquelle les commissaires ou les réviseurs d'entreprises désignés indiquent si, à leur avis, les comptes consolidés donnent une image fidèle du patrimoine, de la situation financière et des résultats de l'ensemble consolidé, compte tenu du référentiel comptable applicable et, le cas échéant, quant au respect des exigences légales applicables; l'attestation peut prendre la forme d'une attestation sans réserve, d'une attestation avec réserve, d'une opinion négative, ou, si les commissaires ou réviseurs d'entreprises désignés sont dans l'incapacité de délivrer une attestation, d'une déclaration d'abstention ;

4° une référence à quelque question que ce soit sur laquelle les commissaires ou réviseurs d'entreprises désignés attirent spécialement l'attention, qu'une réserve ait ou non été incluse dans l'attestation ;

5° une mention indiquant si le rapport de gestion sur les comptes consolidés comprend les informations requises par la loi et concorde ou non avec les comptes consolidés pour le même exercice.

Le rapport est signé et daté par les commissaires ou réviseurs d'entreprises désignés.

Dans le cas où les comptes annuels de la société mère sont joints aux comptes consolidés, le rapport des commissaires ou des réviseurs d'entreprises désignés requis par le présent article peut être combiné avec le rapport des commissaires sur les comptes annuels de la société mère requis par l'article 144. »

6. CONTROLENORM “CONTROLE VAN HET JAARVERSLAG OVER DE (GECONSOLIDEERDE) JAARREKENING”

INLEIDING

Historiek

1. Op 6 oktober 1989 heeft de Raad van het IBR een controleaanbeveling goedgekeurd “Controle van het jaarverslag”. Deze aanbeveling heeft het voorwerp uitgemaakt van een Advies van de Hoge Raad voor het Bedrijfsrevisoraat d.d. 21 maart 1989⁽¹⁾.

254

Ingevolge de evolutie van de internationale controlestandaarden (*International Standards on Auditing*, ISA's), de modernisering van de Vierde Europese Richtlijn⁽²⁾, en de evolutie van de nationale wetgeving (programmawet van 9 juli 2004 (BS 15 juli 2004) en wet van 13 januari 2006 (BS 20 januari 2006)) werd deze aanbeveling grondig herwerkt en geactualiseerd. Deze contolenorm heeft het voorwerp uitgemaakt van een Advies van de Hoge Raad voor de Economische Beroepen d.d. 1 december 2006. De nieuwe tekst werd als contolenorm van het IBR goedgekeurd door de Raad in zijn zitting van 15 december 2006.

Datum van inwerkintreding

2. Deze contolenorm treedt in werking voor de controles van jaarverslagen met betrekking tot boekjaren die afgesloten zijn op of na 31 december 2006.

DOEL

3. Deze contolenorm heeft ten doel de commissaris (desgevallend: de commissarissen of de voor de controle van de geconsolideerde jaarrekening aangestelde bedrijfsrevisoren) in staat te stellen aan zijn rapporteringsverplichtingen inzake het jaarverslag te voldoen.

4. Dit doel wordt bereikt door te voldoen aan de in paragrafen 13. tot en met 15. van deze contolenorm vermelde vereiste werkzaamheden. De vereiste werkzaamheden worden op hun beurt verduidelijkt aan de hand van de toepassingsmodaliteiten.

WETTELIJKE RAPPORTERINGSVERPLICHTINGEN OPGELEGD AAN DE COMMISSARIS INZAKE HET JAARVERSLAG

5. Artikel 144, 6° van het Wetboek van vennootschappen omvat de volgende bepaling:

“Het verslag van de commissarissen bedoeld in artikel 143 moet volgende elementen bevatten:

(..)

⁽¹⁾ Cf. Jaarverslag HREB, 1989-1991 (niet genummerd).

⁽²⁾ Cf. PB., L. 178, 17 juli 2003, p. 16 e.v.

*6° een vermelding die aangeeft of het jaarverslag de door de artikelen 95 en 96 vereiste inlichtingen bevat en in overeenstemming is met de jaarrekening voor hetzelfde boekjaar;
(..)"*

6. Artikel 148, 5° van het Wetboek van vennootschappen omvat de volgende bepaling:

"Art. 148. – De commissarissen of de bedrijfsrevisoren aangesteld voor de controle van de geconsolideerde jaarrekening stellen een omstandig schriftelijk verslag op dat de volgende elementen bevat:

(..)

5° een vermelding die aangeeft of het jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening de door de wet vereiste inlichtingen bevat en al dan niet in overeenstemming is met de geconsolideerde jaarrekening voor hetzelfde boekjaar.

(..)"

255

DEFINITIES

7. De term ‘commissaris(*)’ die in deze controlesnorm verwijst naar de commissaris belast met de controle van de enkelvoudige jaarrekening of, desgevallend, naar de commissarissen of de aangestelde bedrijfsrevisoren die zijn belast met de controle van de geconsolideerde jaarrekening. Deze verkorte verwijzing ‘commissaris(*)’ wordt gebruikt in het kader van de vlotte leesbaarheid van deze controlesnorm.

8. De term “jaarverslag”, zoals gebruikt in artikel 144, 6° van het Wetboek van vennootschappen wordt in het algemeen op drie verschillende manieren ingevuld:

8.1. *In eerste instantie* omschrijft het artikel 96 van het Wetboek van vennootschappen de betekenis van de term “jaarverslag” (“*rappoort de gestion*”) en bepaalt het de inhoud daarvan. Het artikel 104 het Wetboek van vennootschappen inzake de verspreiding door de vennootschap van de jaarrekening en van het jaarverslag in hun geheel, op een andere wijze dan door neerlegging bij de Nationale bank van België, verwijst naar dezelfde term. Het bestuursorgaan moet ten minste één maand vóór de algemene vergadering zijn jaarverslag meedelen aan de commissaris, zodat deze laatste kan nagaan of het jaarverslag, in overeenstemming met artikel 144, 6° van het Wetboek van vennootschappen, de door o.a. artikel 96 van het Wetboek van vennootschappen vereiste inlichtingen bevat en in overeenstemming is met de jaarrekening voor hetzelfde boekjaar.

8.2. *Ten tweede* vermeldt artikel 100, 6° van het Wetboek van vennootschappen dat tegelijk met de jaarrekening moet worden neergelegd:

“een stuk dat de vermeldingen bevat van het jaarverslag voorgescreven door artikel 96. Eenieder kan op de zetel van de vennootschap inzage nemen van het jaarverslag en daarvan, zelfs op schriftelijke aanvraag, kosteloos een volledig afschrift krijgen. Deze verplichting geldt niet voor de niet-genoteerde kleine vennootschappen.”.

In dit opzicht dient de commissaris na te gaan dat dit stuk vermeld in het hierboven geciteerd artikel 100, 6° van het Wetboek van vennootschappen tegelijk met de jaarrekening werd neergelegd, overeenkomstig het bepaalde in artikel 98 van hetzelfde Wetboek.

8.3. In derde instantie publiceren sommige vennootschappen brochures onder de noemer “jaarverslag” (“*rappoort annuel*”, “*annual report*”) waarin meer elementen aan bod komen dan deze die zijn voorgeschreven door de artikelen 96 en 119 van het Wetboek van vennootschappen.

De vermelding door de commissaris krachtens artikel 144, 6° heeft geen betrekking op deze brochure als geheel. Het is evenwel raadzaam dat de commissaris de aandacht van het bestuursorgaan zou vestigen op de noodzaak om iedere verwarring tussen het jaarverslag en de brochure (“*annual report*”) te vermijden zodat niet de indruk zou worden gewekt dat de vermelding door de commissaris in het tweede deel van zijn verslag betrekking zou hebben op de brochure als geheel.

9. De notie “jaarverslag” die het voorwerp uitmaakt van de vermelding van de commissaris, bedoeld in het in paragraaf 5. (*cf. supra*) geciteerde artikel 144, 6° van het Wetboek van vennootschappen, stemt overeen met de hierboven beschreven eerste notie (*cf. supra*: paragraaf 8.1.), dit wil zeggen dient te worden begrepen in de zin van artikel 96 van het Wetboek van vennootschappen.

10. *Mutatis mutandis* gelden dezelfde bemerkingen 8. en 9. voor de term “jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening” zoals gebruikt in artikel 148, 5° van het Wetboek van vennootschappen, waarvan de minimale inhoud wordt voorgeschreven door artikel 119 van het Wetboek van vennootschappen.

11. De termen “controle van het jaarverslag” en “controle van het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening” verwijzen naar het geheel van de controlewerkzaamheden, zoals vereist door deze controlesnorm, die dienen te worden uitgevoerd om de commissaris(*), in staat te stellen om aan bovenvernoemde rapporteringsverplichtingen inzake het jaarverslag te voldoen.

De term “controle van het jaarverslag” mag niet worden verward met de term “controle van de (geconsolideerde) jaarrekening” die verwijst naar het geheel van de controlewerkzaamheden die een commissaris(*) dient uit te voeren in het kader van de certificering van het getrouw beeld van de (geconsolideerde) jaarrekening.

12. De term “van materieel belang zijnde onjuiste voorstelling van zaken in het jaarverslag”⁽³⁾ verwijst naar informatie in dat jaarverslag, die onjuist werd vermeld of voorgesteld doch zonder dat ze betrekking heeft op een afwijking van materieel belang in de (geconsolideerde) jaarrekening.

⁽³⁾ De term “*material misstatement of fact*” wordt tevens gebruikt in paragraaf 15 van ISA (*International Standard on Auditing*) 720, “Overige informatie in documenten die gecontroleerde financiële overzichten omvatten”.

VEREISTE WERKZAAMHEDEN

13. De commissaris(*) dient zich ervan te verzekeren dat alle door het Wetboek van vennootschappen voorgeschreven inlichtingen in het jaarverslag worden behandeld.

14. Met betrekking tot de controle van de overeenstemming van het jaarverslag met de (geconsolideerde) jaarrekening dient de commissaris (*):

- (a) het jaarverslag door te nemen en de erin opgenomen financiële gegevens te onderzoeken, teneinde van materieel belang zijnde inconsistenties met de gecontroleerde (geconsolideerde) jaarrekening vast te stellen.
- (b) te bepalen of de vastgestelde van materieel belang zijnde inconsistentie zich situeert op het niveau van het jaarverslag of van de (geconsolideerde) jaarrekening zelf, en
  - indien een van materieel belang zijnde correctie van de gecontroleerde (geconsolideerde) jaarrekening noodzakelijk is en de gecontroleerde entiteit deze correctie weigert aan te brengen, dient hij een voorbehoud te formuleren in het eerste deel van zijn verslag, dan wel een afkeurend oordeel tot uitdrukking te brengen;
  - indien een van materieel belang zijnde inconsistentie wordt vastgesteld die zich situeert op het niveau van het jaarverslag, dient hij in het tweede deel van zijn verslag te vermelden dat er naar zijn mening een van materieel belang zijnde inconsistentie voorkomt in het jaarverslag ten opzichte van de (geconsolideerde) jaarrekening.

15. Met betrekking tot een mogelijk misleidende indruk die in het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening wordt gewekt, dient de commissaris (*):

- (a) elke vastgestelde van materieel belang zijnde onjuiste voorstelling van zaken in het jaarverslag te bespreken met het bestuursorgaan van de gecontroleerde entiteit;
- (b) indien hij na dit onderhoud nog van mening is dat er een van materieel belang zijnde onjuiste voorstelling van zaken in het jaarverslag bestaat, het bestuursorgaan van de gecontroleerde entiteit aan te bevelen een gekwalificeerde derde te raadplegen, en het verkregen advies in overweging te nemen;
- (c) te overwegen verdere passende maatregelen te nemen indien hij tot de conclusie komt dat er een van materieel belang zijnde onjuiste voorstelling van zaken in het jaarverslag voorkomt die het bestuursorgaan van de gecontroleerde entiteit weigert te corrigeren.

TOEPASSINGSMODALITEITEN

Wettelijke bepalingen

16. In de naamloze vennootschap, de besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid, de commanditaire vennootschap op aandelen en de coöperatieve vennootschap met beperkte aansprakelijkheid, andere dan de niet-genoteerde kleine vennootschappen in de zin van artikel 15 van het Wetboek van vennootschappen, moet

het bestuursorgaan een jaarverslag over de jaarrekening aan de algemene vergadering voorleggen⁽⁴⁾. De inhoud van dit jaarverslag wordt bepaald door de **artikelen 95 en 96** van het Wetboek van vennootschappen (en de **art. 259 en 328** voor de besloten vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid, de **artikelen 523 (§ 1), 524 (§ 7), 524ter, 608 en 624** van het Wetboek van vennootschappen voor de naamloze vennootschappen en de commanditaire vennootschappen op aandelen, en het **artikel 902** van het Wetboek van vennootschappen voor de Europese Vennootschap) en aanvullend door het **artikel 661** van het Wetboek van vennootschappen.

17. De inhoud van het jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening wordt bepaald door **artikel 119** van het Wetboek van vennootschappen (*cf. bijlage bij deze controlesnorm*). Verder moet worden verwezen naar het laatste lid van dit wetsartikel:

“Het jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening mag gecombineerd worden met het jaarverslag dat is opgesteld op grond van artikel 96 tot één enkel verslag, in zoverre de vereiste gegevens afzonderlijk worden verstrekt voor de consoliderende vennootschap en het geconsolideerde geheel. Bij de opstelling van dit ene verslag kan het aangewezen zijn de nadruk te leggen op aangelegenheden die relevant zijn voor het geheel van de ondernemingen die in de consolidatie zijn opgenomen.”.

Inhoud van het jaarverslag (*Cf. supra: vereiste werkzaamheden in paragraaf 13*)

Getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap (van de gezamenlijke in de consolidatie opgenomen ondernemingen), alsmede aan beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden, de niet-financiële prestatie-indicatoren en de informatie betreffende milieu- en personeelsaangelegenheden (artikel 96, 1°, artikel 119, 1° W.Venn.).

18. Er is door de wetgever geen referentiestelsel vastgesteld dat het bestuursorgaan en dus ook de commissaris(*) toelaat de aangelegenheden bedoeld door artikel 96, 1°, onder meer inzake de beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden, de niet-financiële prestatie-indicatoren, en de informatie betreffende milieu- en personeelsaangelegenheden, te toetsen (*Cf. Algemene controlesnormen, paragraaf 3.10.1.*).

19. Het bestuursorgaan van de vennootschap is verantwoordelijk voor de in het jaarverslag op te nemen informatie.

20. Indien het bestuursorgaan geen (of op onvoldoende wijze) melding maakt van deze informatie (meerbepaald inzake de risico's en onzekerheden, de niet-financiële prestatie-

(4) Naast de niet-genoteerde kleine vennootschappen zijn ook de vennootschappen onder firma, de gewone commanditaire vennootschappen en de coöperatieve vennootschappen met onbeperkte aansprakelijkheid waarvan alle onbeperkt aansprakelijke vennoten natuurlijke personen zijn, de economische samenwerkingsverbanden en de landbouwvennotschappen wettelijk niet gehouden tot het opstellen van een jaarverslag. (*cf. artikel 94 W.Venn.*) Voor de inhoud van het jaarverslag dat wordt opgesteld door het bestuurorgaan van een vennootschap die aan de wettelijke voorwaarden voldoet om geen jaarverslag te moeten opstellen, wordt verwezen naar Algemene controlesnormen, paragraaf 3.10.4.

indicatoren en de informatie betreffende milieu- en personeelsaangelegenheden) is het niet de opdracht van de commissaris(*) de plaats in te nemen van het bestuursorgaan en ze te beschrijven in zijn verslag.

Zo is het ook niet de taak van de commissaris(*) de al dan niet door het bestuursorgaan in zijn verslag opgenomen elementen te beoordelen, behalve in het geval van kennelijk onredelijke, verkeerde of inconsistente informatie die hij objectief kan vaststellen in vergelijking met de informatie waarover hij beschikt in het kader van zijn mandaat.

21. De commissaris(*) moet de leiding van de gecontroleerde entiteit verzoeken om in de bevestigingsbrief (*representation letter*) te bevestigen dat, naar hun beste beoordeling, de inlichtingen vereist door de artikelen 96, 1° en 119,1^o van het Wetboek van vennootschappen vermeld zijn in het jaarverslag. De commissaris(*) zal in het bijzonder aandacht besteden aan de aangelegenheden vermeld in de paragrafen **23., 26., 27. en 31.** Verder kan worden verwiesen naar de controlesnorm van het IBR “9. Bevestigingen van de leiding” (inzonderheid paragraaf 4.2.).

Indien het jaarverslag niet op expliciete en specifieke wijze de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee de vennootschap wordt geconfronteerd, behandelt of stelt dat voorname risico's en onzekerheden niet werden onderkend, dient de commissaris(*) in het tweede deel van zijn verslag te vermelden dat dit punt niet opgenomen is in het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening.

22. In verband met de aspecten “*beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd wordt*”, bedoeld in het hierboven geciteerde artikel 96, 1° van het Wetboek van vennootschappen, is de notie “*voor zover ze niet van die aard zijn dat ze ernstig nadeel kunnen berokkenen aan de vennootschap*”, zoals vermeld in artikel 96, 3° van het Wetboek van vennootschappen, niet hernomen in het gewijzigde artikel 96, 1° van het Wetboek van vennootschappen, zodat het bestuursorgaan van de vennootschap zich hierop niet kan beroepen.

Gebeurtenissen na balansdatum (artikel 96, 2°, artikel 119, 2° W.Venn.)

23. Voor de informatie inzake de gebeurtenissen na balansdatum die het jaarverslag en het geconsolideerde jaarverslag, conform artikel 96, 2° resp. artikel 119, 2° van het Wetboek van vennootschappen, moeten vermelden, kan bijvoorbeeld worden verwiesen naar:

- artikel 33 van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen:

“Art. 33. Er moet rekening worden gehouden met alle voorzienbare risico's, mogelijke verliezen en ontwaardingen, ontstaan tijdens het boekjaar waarop de jaarrekening betrekking heeft of tijdens voorgaande boekjaren, zelfs indien deze risico's, verliezen of ontwaardingen slechts gekend zijn tussen de balansdatum en het ogenblik waarop de jaarrekening door het bestuursorgaan van de vennootschap wordt opgesteld. In de gevallen waarin, bij gebreke aan objectieve beoordelingscriteria, de waardering van de voorzienbare risico's, de mogelijke

verliezen en de ontwaardingen onvermijdelijk aleatoir is, wordt hiervan melding gemaakt in de toelichting, wanneer de betrokken bedragen rekening houdend met de doelstelling van artikel 24, eerste lid, belangrijk zijn.”.

- de definitie zoals vervat in *International Accounting Standard (IAS) 10, “Gebeurtenissen na balansdatum”* (paragraaf 3.):

“Gebeurtenissen na balansdatum zijn zowel gunstige als ongunstige gebeurtenissen die plaatsvinden tussen de balansdatum en de datum waarop de jaarrekening wordt goedgekeurd voor publicatie. Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen twee soorten gebeurtenissen:

- (a) *gebeurtenissen die wijzen op omstandigheden die bestonden op de balansdatum (gebeurtenissen na balansdatum die leiden tot aanpassing van de jaarrekening); en*
- (b) *gebeurtenissen die wijzen op omstandigheden die zijn ontstaan na de balansdatum (gebeurtenissen na balansdatum die niet leiden tot aanpassing van de jaarrekening). ”.*

Paragrafen 18., 19., 20. en 21. zijn *mutatis mutandis* van toepassing. Indien het jaarverslag niet op expliciete en specifieke wijze de gebeurtenissen na balansdatum behandelt of stelt dat gebeurtenissen na balansdatum niet werden onderkend, dient de commissaris(*) in het tweede deel van zijn verslag te vermelden dat dit punt niet opgenomen is in het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening.

24. Belangrijke gebeurtenissen die zich na balansdatum hebben voorgedaan en die hun oorsprong niet vinden in het voorbije boekjaar, dienen opgenomen te worden in het jaarverslag ongeacht de gebeurlijke verwerking in de (geconsolideerde) jaarrekening. Het betreft gebeurtenissen die zo belangrijk zijn dat het ontbreken van desbetreffende informatie de gebruikers van de (geconsolideerde) jaarrekening niet in de mogelijkheid stelt zich een juist beeld te vormen over de werkelijke toestand van de vennootschap (of van de gezamenlijke in de consolidatie opgenomen ondernemingen).

25. Verder kan worden verwezen naar de controleaanbeveling van het IBR “1.2. Controleprogramma” (in het bijzonder paragraaf 3.4.4.).

Vooruitzichten (artikel 96, 3°, artikel 119, 3° W.Venn.)

26. Het jaarverslag en het geconsolideerde jaarverslag moeten, conform artikel 96, 3° resp. artikel 119, 3° van het Wetboek van vennootschappen, informatie bevatten over de omstandigheden die de ontwikkeling van de vennootschap aanmerkelijk kunnen beïnvloeden, voorzover het verstrekken van deze informatie niet van aard is dat zij ernstig nadeel zou berokkenen aan de vennootschap.

Paragrafen 18., 19., 20. en 21. zijn *mutatis mutandis* van toepassing. Indien het jaarverslag niet op expliciete en specifieke wijze informatie behandelt over de omstandigheden die de ontwikkeling van de vennootschap aanmerkelijk kunnen beïnvloeden of stelt dat

dergelijke informatie niet werden onderkend, dient de commissaris(*) in het tweede deel van zijn verslag te vermelden dat dit punt niet opgenomen is in het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening.

Het betreft elementen in positieve of in negatieve zin die de financiële positie en de toekomstige resultaten van de vennootschap (of van de gezamenlijke in de consolidatie opgenomen ondernemingen) in belangrijke mate kunnen beïnvloeden.

Verder kan in het bijzonder worden verwezen naar de bepalingen van de Algemene controlesnormen, paragraaf 3.10.2. *infine*, en naar artikel 20 van het koninklijk besluit van 10 januari 1994 betreffende de plichten van de bedrijfsrevisoren.

Onderzoek en ontwikkeling (artikel 96, 4°, artikel 119, 4° W.Venn.)

27. Voor de informatie inzake onderzoek en ontwikkeling die het jaarverslag en het geconsolideerde jaarverslag, conform artikel 96, 4° resp. artikel 119, 4° van het Wetboek van vennootschappen, moeten bevatten, kan worden verwezen naar de volgende definities zoals voorzien in:

- Artikel 95 van het koninklijk besluit tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen:

“Onder kosten van onderzoek en ontwikkeling moet worden verstaan de kosten van onderzoek, vervaardiging en ontwikkeling van prototypes en van producten, uitvindingen en know-how, die nuttig zijn voor de ontwikkeling van de toekomstige activiteiten van de vennootschap.”.

- International Accounting Standard (IAS) 38, “Immateriële activa” (paragraaf 7.):

“Onderzoek betreft het vernieuwend en planmatig onderzoekswerk met het oog op het verwerven van nieuwe wetenschappelijke of technische kennis en inzichten.”;

“Ontwikkeling betreft de toepassing van kennis verkregen door onderzoek of op een andere wijze, leidend tot een plan of ontwerp voor de productie van nieuwe of aanzienlijk verbeterde materialen, apparaten, producten, processen, systemen of diensten, voorafgaand aan het begin van commerciële productie of gebruik.”.

Paragrafen 18., 19., 20. en 21. zijn *mutatis mutandis* van toepassing.

De commissaris kan in het algemeen ook bepalen of onderzoek en ontwikkeling deel uitmaakt van de activiteiten van de gecontroleerde vennootschap en of er terzake bedragen zijn opgenomen onder de rubriek ‘immateriële vaste activa’ of in de resultatenrekening.

Bestaan van bijkantoren van de vennootschap (artikel 96, 5° W.Venn.)

28. Overeenkomstig artikel 96, 5° van het Wetboek van vennootschappen moet het jaarverslag aanwijzingen bevatten over het bestaan van bijkantoren van de vennootschap. De commissaris kan in het algemeen ook bepalen of er bijkantoren bestaan die periodiek in de boekhouding werden geïntegreerd.

Veronderstelling van continuïteit (artikel 96, 6° W.Venn.)

29. Voor een verantwoording in het jaarverslag over de jaarrekening, van de toepassing van de waarderingsregels in de veronderstelling van continuïteit, zoals vereist door artikel 96, 6° van het Wetboek van vennootschappen, wordt verwezen naar de Algemene controlesnormen, paragraaf **3.10.3.**, alsook naar de controleaanbeveling van het IBR “2.7. Controle van een vennootschap in moeilijkheden”.

Overige gegevens die volgens dit wetboek in het jaarverslag moeten worden opgenomen (artikel 96, 7° W.Venn.)

30. Overeenkomstig artikel 96, 7° van het Wetboek van vennootschappen worden in het jaarverslag over de jaarrekening ook de volgende gegevens opgenomen:

- inlichtingen over eigen aandelen, winstbewijzen of certificaten (**artikel 328 en 624 W.Venn.**);
- inlichtingen inzake belangenconflicten (**artikelen 259, § 1, 523, § 1, 524, § 7 en 524ter W.Venn.**)
- een uiteenzetting over de kapitaalverhoging of de uitgifte van converteerbare obligaties of van obligaties met voorkeurrecht binnen het kader van het toegestaan kapitaal (**artikel 608 W.Venn.**);
- bijzonder verslag over de wijze waarop de vennootschap toezicht heeft uitgeoefend op haar sociale oogmerk (**artikel 661 W.Venn.**).

Financiële risico's en het gebruik van financiële instrumenten (artikel 96, 8°, artikel 119, 5° W.Venn.)

31. Voor wat betreft de informatie die, conform artikel 96, 8° van het Wetboek van vennootschappen, in het jaarverslag dient te worden opgenomen, kan worden verwezen naar de nota *d.d. 25 april 2005* waarin de interpretatie van de Commissie voor Boekhoudkundige Normen (CBN) werd weergegeven⁽⁵⁾.

Paragrafen **18., 19., 20. en 21.** zijn *mutatis mutandis* van toepassing. Indien het jaarverslag niet op expliciete en specifieke wijze informatie behandelt over financiële risico's en het gebruik van financiële instrumenten, of stelt dat dergelijke risico's en dit gebruik van

⁽⁵⁾ Cf. “Omzetting in het Belgische recht van de Richtlijn 2001/65/EG van het Europees Parlement en de Raad van 27 september 2001 tot wijziging van de Richtlijnen 78/660/EEG, 83/349/EEG en 86/635/EEG met betrekking tot de waarderingsregels voor de jaarrekening en de geconsolideerde jaarrekening van bepaalde vennootschapsvormen evenals van banken en andere financiële instellingen (PB. L. 283, 27 oktober 2001, p. 28)”, beschikbaar op www.cnc-cbn.be.

financiële instrumenten niet werden onderkend, dient de commissaris(*) te overwegen of hij in het tweede deel van zijn verslag zal vermelden dat dit punt niet opgenomen is in het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening.

Overeenstemming tussen de (geconsolideerde) jaarrekening en het jaarverslag over deze (geconsolideerde) jaarrekening (*Cf. supra: vereiste werkzaamheden in paragraaf 14*)

32. De in paragraaf **14.** vereiste controlewerkzaamheden sluiten nauw aan bij de Algemene controlesnormen, paragraaf **3.10.2.**, en zijn er niet enkel op gericht te vermijden dat er een van materieel belang zijnd gebrek aan overeenstemming zou zijn tussen de cijfergegevens van de (geconsolideerde) jaarrekening en de gegevens die blijken uit het jaarverslag over deze (geconsolideerde) jaarrekening, maar ook te vermijden dat beide stukken ((geconsolideerde) jaarrekening en bijhorend jaarverslag) een verschillend beeld zouden geven van de reële financiële positie van de vennootschap (of van de gezamenlijke in de consolidatie opgenomen ondernemingen).

33. Bij zijn onderzoek naar de overeenstemming van het jaarverslag met de (geconsolideerde) jaarrekening, zal de commissaris(*) normalerwijze het principe van het materieel belang (*materiality*) toepassen. Het is dan ook mogelijk dat hij eventueel geen aandacht besteedt aan een verschil van ondergeschikt belang of aan een niet van materieel belang zijnd interpretatieverschil.

34. Paragraaf **3.10.2.** van de Algemene controlesnormen vraagt van de commissaris bijzondere aandacht bij het onderzoek van *de financiële informatie voorgesteld in de vorm van tabellen*. In dit verband is het niet alleen aangewezen om na te gaan of de cijfers of de ratio's die voor het uitwerken van de tabellen werden gehanteerd, stroken met die van de (geconsolideerde) jaarrekening. Tevens moet ook worden nagegaan of deze informatie geen misleidend beeld geeft (*cf. infra: paragraaf 35.*).

Bij het uitvoeren van deze controles, kan de revisor bijvoorbeeld als volgt te werk gaan:

- bekomen van een detailbeschrijving van de methodes die gebruikt zijn voor het opstellen van de tabellen en nazicht van de geldigheid ervan;
- nazien of er van het ene jaar op het andere geen verandering van methode is geweest. Indien dit wel het geval is, zou de leiding van de gecontroleerde entiteit die verandering moeten toelichten en de weerslag ervan op de voorstelling van de informatie becijferen;
- nazien of de gekozen methode correct is toegepast;
- zich ervan vergewissen dat de berekeningen zijn gedaan op basis van de gegevens zoals die uit de definitieve (geconsolideerde) jaarrekening blijken.

Het jaarverslag als geheel (*Cf. supra: vereiste werkzaamheden in paragraaf 15*)

35. De in paragraaf 15. vereiste controlewerkzaamheden sluiten nauw aan bij de Algemene controlesnormen, paragraaf **3.10.2**. Het behoort niet tot de opdracht van de commissaris een globale beoordeling te geven over de oprechtheid en de getrouwheid van het jaarverslag. Daarentegen is het mogelijk dat hij bij de lezing van het jaarverslag over de (geconsolideerde) jaarrekening de mening is toegedaan dat *sommige inlichtingen* op misleidende wijze zijn weergegeven, zonder dat er sprake is van een gebrek aan overeenstemming met de (geconsolideerde) jaarrekening.

36. De “passende maatregelen” waarvan sprake in paragraaf **15. (c)** kunnen bijvoorbeeld inhouden dat contact wordt opgenomen met het orgaan binnen de gecontroleerde entiteit belast met *corporate governance* (*in casu*: het auditcomité), dat juridisch advies door de commissaris(*) wordt ingewonnen. In geval van blijvende weigering van het bestuursorgaan om een correctie in het jaarverslag aan te brengen, wordt in het tweede deel van het commissarisverslag een bijkomende paragraaf opgenomen die over deze situatie handelt.

Verslag

37. Luidens de Algemene controlesnormen, paragraaf **3.10. in fine** maakt de mening van de commissaris(*) over het jaarverslag geen deel uit van diens verklaring over de (geconsolideerde) jaarrekening. Het betreft een aanvullende commentaar die noodzakelijkerwijze in deel 2 van het commissarisverslag moet worden opgenomen maar niet noodzakelijk in zijn oordeel over het getrouwde beeld van die (geconsolideerde) jaarrekening. De opmerkingen die de commissaris(*) bij het jaarverslag maakt, kunnen derhalve niet worden gelijkgesteld met een voorbehoud t.a.v. de (geconsolideerde) jaarrekening.

De volgende paragrafen geven voorbeelden van situaties met betrekking tot de controle van het jaarverslag.

Het jaarverslag behandelt de door artikel 96, 1° of artikel 119, 1° van het Wetboek van vennootschappen vereiste vermeldingen en deze vermeldingen omvatten geen kennelijk onredelijke, verkeerde of inconsistente informatie in vergelijking met de objectieve informatie waarover wij beschikken in het kader van ons mandaat.

38. Aangezien er door de wetgever geen referentiestelsel is vastgesteld op het vlak van de inhoud van het jaarverslag (meerbepaald inzake de inlichtingen zoals vereist door artikel 96, 1°, 3°, 8° en 119, 1°, 3°, 5° van het Wetboek van vennootschappen) kan de commissaris(*) de volgende bewoordingen gebruiken:

“Het jaarverslag behandelt de door de wet vereiste inlichtingen en stemt overeen met de (geconsolideerde) jaarrekening. Wij kunnen ons echter niet uitspreken over de beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee de vennootschap wordt geconfronteerd, alsook van haar positie, haar voorzienbare evolutie of de aanmerkelijke invloed van bepaalde feiten op haar toekomstige ontwikkeling. Wij kunnen evenwel bevestigen dat de verstrekte gegevens geen

onmiskenbare inconsistenties vertonen met de informatie waarover wij beschikken in het kader van ons mandaat.”.

Het bestuursorgaan neemt één of meerdere van de door artikel 96 of artikel 119 van het Wetboek van vennootschappen vereiste vermeldingen niet op, of vermeldt kennelijk onredelijke, verkeerde of inconsistentie informatie in vergelijking met de objectieve informatie waarover de commissaris(*) beschikt in het kader van zijn mandaat.

39. De commissaris(*) kan in het tweede deel van het commissarisverslag een formulering opnemen, **bijvoorbeeld**, als volgt:

Voorbeeld 1: Afwezigheid in het jaarverslag van informatie

265

“Ten aanzien van [geef de paragrafen van de wetsartikelen aan] van het Wetboek van vennootschappen maakt het jaarverslag geen melding van [geef de onderwerpen aan waarover in het jaarverslag geen informatie werd verstrekt]. Voor het overige behandelt het jaarverslag de door de wet vereiste inlichtingen en stemt het overeen met de (geconsolideerde) jaarrekening. Wij kunnen ons echter niet uitspreken over de beschrijving van de voornaamste risico’s en onzekerheden waarmee de vennootschap wordt geconfronteerd, alsook van haar positie, haar voorzienbare evolutie of de aanmerkelijke invloed van bepaalde feiten op haar toekomstige ontwikkeling. Wij kunnen evenwel bevestigen dat de verstrekte gegevens, voor het overige, geen onmiskenbare inconsistenties vertonen met de informatie waarover wij beschikken in het kader van ons mandaat.”

Voorbeeld 2: Kennelijk onredelijke, verkeerde of inconsistente informatie

“Het jaarverslag vermeldt onredelijke/verkeerde/inconsistente informatie omtrent risico’s waarmee de vennootschap wordt geconfronteerd, zoals vereist door artikel 96 (desgevallend: artikel 119) van het Wetboek van vennootschappen. Voor het overige behandelt het jaarverslag de door de wet vereiste inlichtingen en stemt het overeen met de (geconsolideerde) jaarrekening. Wij kunnen ons echter niet uitspreken over de beschrijving van de voornaamste risico’s en onzekerheden waarmee de vennootschap wordt geconfronteerd, alsook van haar positie, haar voorzienbare evolutie of de aanmerkelijke invloed van bepaalde feiten op haar toekomstige ontwikkeling. Wij kunnen evenwel bevestigen dat de verstrekte gegevens, uitgezonderd wat hiervoor werd vermeld, geen onmiskenbare inconsistenties vertonen met de informatie waarover wij beschikken in het kader van ons mandaat.”

* * *

Bijlage: De geconsolideerde tekst van de artikelen 96 en 119 van het Wetboek van vennootschappen

1) Artikel 96 van het Wetboek van vennootschappen

“Art. 96. – Het jaarverslag bedoeld in artikel 95 bevat:

- 1° *ten minste een getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap, alsmede een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd wordt. Dit overzicht bevat een evenwichtige en volledige analyse van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de vennootschap die in overeenstemming is met de omvang en de complexiteit van dit bedrijf.*

In de mate waarin zulks noodzakelijk is voor een goed begrip van de ontwikkeling, de resultaten of de positie van de vennootschap, omvat de analyse zowel financiële als, waar zulks passend wordt geacht, niet-financiële essentiële prestatie-indicatoren die betrekking hebben op het specifieke bedrijf van de vennootschap, met inbegrip van informatie betreffende milieu- en personeelsaangelegenheden.

In deze analyse omvat het jaarverslag, waar zulks passend wordt geacht, verwijzingen naar en aanvullende uitleg betreffende de bedragen in de jaarrekening.

- 2° *informatie omtrent de belangrijke gebeurtenissen die na het einde van het boekjaar hebben plaatsgevonden;*
- 3° *inlichtingen over de omstandigheden die de ontwikkeling van de vennootschap aanmerkelijk kunnen beïnvloeden, voor zover zij niet van die aard zijn dat zij ernstig nadeel zouden berokkenen aan de vennootschap;*
- 4° *informatie omtrent de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling;*
- 5° *gegevens betreffende het bestaan van bijkantoren van de vennootschap;*
- 6° *ingeval uit de balans een overgedragen verlies blijkt of uit de resultatenrekening gedurende twee opeenvolgende boekjaren een verlies van het boekjaar blijkt, een verantwoording van de toepassing van de waarderingsregels in de veronderstelling van continuïteit.*
- 7° *alle gegevens die volgens dit wetboek in dit verslag moeten worden opgenomen.*
- 8° *wat betreft het gebruik door de vennootschap van financiële instrumenten en voor zover zulks van betekenis is voor de beoordeling van haar activa, passiva, financiële positie en resultaat:*
  - *de doelstellingen en het beleid van de vennootschap inzake de beheersing van het risico, met inbegrip van haar beleid inzake hedging van alle belangrijke soorten voorgenomen transacties waarvoor hedge accounting wordt toegepast, alsook*
  - *het door de vennootschap gelopen prijsrisico, kredietrisico, liquiditeitsrisico, en kasstroomrisico.”*

2) Artikel 119 van het Wetboek van vennootschappen

“Art. 119. – Bij de geconsolideerde jaarrekening wordt door de bestuurders of zaakvoerders een jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening gevoegd.

Dit verslag bevat:

1° ten minste een getrouw overzicht van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de gezamenlijke in de consolidatie opgenomen ondernemingen, alsmede een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee zij geconfronteerd wordt. Het overzicht bevat een evenwichtige en volledige analyse van de ontwikkeling en de resultaten van het bedrijf en van de positie van de gezamenlijke in de consolidatie opgenomen ondernemingen die in overeenstemming is met de omvang en de complexiteit van dit bedrijf.

In de mate waarin zulks noodzakelijk is voor een goed begrip van de betrokken ontwikkeling, resultaten of positie, omvat de analyse zowel financiële als, waar zulks passend wordt geacht, niet-financiële essentiële prestatie-indicatoren die betrekking hebben op het specifieke bedrijf, met inbegrip van informatie betreffende milieu- en personeelsaangelegenheden.

In deze analyse omvat het geconsolideerde jaarverslag, waar zulks passend wordt geacht, verwijzingen naar en aanvullende uitleg betreffende de bedragen in de geconsolideerde jaarrekening.

- 2° informatie omtrent de belangrijke gebeurtenissen die na het einde van het boekjaar hebben plaatsgevonden.*
- 3° voor zover zij niet van die aard zijn dat zij ernstig nadeel zouden berokkenen aan een vennootschap opgenomen in de consolidatie, inlichtingen over de omstandigheden die de ontwikkeling van het geconsolideerde geheel aanmerkelijk kunnen beïnvloeden.*
- 4° informatie omtrent de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling;*
- 5° wat betreft het gebruik door de vennootschap van financiële instrumenten en voor zover zulks van betekenis is voor de beoordeling van haar activa, passiva, financiële positie en resultaat:*
  - de doelstellingen en het beleid van de vennootschap inzake de beheersing van het risico, met inbegrip van haar beleid inzake hedging van alle belangrijke soorten voorgenomen transacties waarvoor hedge accounting wordt toegepast, alsook*
  - het door de vennootschap gelopen prijsrisico, kredietrisico, liquiditeitsrisico, en kasstroomrisico.*

Het jaarverslag over de geconsolideerde jaarrekening mag gecombineerd worden met het jaarverslag dat is opgesteld op grond van artikel 96 tot één enkel verslag, in zoverre de vereiste gegevens afzonderlijk worden verstrekt voor de consoliderende vennootschap en het geconsolideerde geheel. Bij de opstelling van dit ene verslag kan het aangewezen zijn de nadruk te leggen op aangelegenheden die relevant zijn voor het geheel van de ondernemingen die in de consolidatie zijn opgenomen.”

7. NORME DE REVISION « CONTROLE DU RAPPORT DE GESTION SUR LES COMPTES ANNUELS (OU CONSOLIDÉS) »

INTRODUCTION

Historique

1. Le 6 octobre 1989, le Conseil de l'IRE a approuvé une recommandation de révision « Contrôle du rapport de gestion ». Cette recommandation a fait l'objet d'un Avis du Conseil supérieur du Révisorat d'Entreprises daté du 21 mars 1989⁽¹⁾.

268

Conformément à l'évolution des normes internationales d'audit (*International Standards on Auditing*, Normes ISA), à la modernisation de la Quatrième Directive européenne⁽²⁾, et à l'évolution de la législation nationale (la loi-programme du 9 juillet 2004 (*M.B.*, 15 juillet 2004) et la loi du 13 janvier 2006 (*M.B.*, 20 janvier 2006)), cette recommandation a été revue et actualisée. La présente norme de révision a fait l'objet d'un Avis du Conseil supérieur des Professions économiques daté du 1er décembre 2006. Le nouveau texte a été approuvé en tant que norme de révision de l'IRE par le Conseil, en sa séance du 15 décembre 2006.

Date de l'entrée en vigueur

2. La présente norme de révision entre en vigueur pour les contrôles des rapports de gestion concernant les exercices clôturés à partir du 31 décembre 2006.

OBJET

3. La présente norme de révision a pour but de permettre au commissaire (le cas échéant : aux commissaires ou aux réviseurs d'entreprises désignés pour le contrôle des comptes consolidés) de faire face à ses (leurs) obligations de rendre compte sur le rapport de gestion.

4. Ce but est atteint en satisfaisant aux travaux requis tels que mentionnés aux paragraphes 13. à 15. de la présente norme de révision. Les travaux requis sont, à leur tour, précisés au moyen des modalités d'application.

OBLIGATIONS LEGALES IMPOSEES AU COMMISSAIRE EN MATIERE DE RAPPORT DE GESTION

5. L'article 144, 6° du Code des sociétés contient la disposition suivante :

« Le rapport des commissaires visé à l'article 143 comprend les éléments suivants :
(..)

⁽¹⁾ Cf. *Rapp. annuel CSPE*, 1989-1991 (non numéroté).

⁽²⁾ Cf. *J.O.*, L. 178, du 17 juillet 2003, p. 16 et s.

*6° une mention indiquant si le rapport de gestion comprend les informations requises par les articles 95 et 96 et concorde ou non avec les comptes annuels pour le même exercice;
 (..). ».*

6. L'article 148, 5° du Code des sociétés contient la disposition suivante :

*« Art. 148. – Les commissaires ou les réviseurs d'entreprises désignés pour le contrôle des comptes consolidés rédigent un rapport écrit et circonstancié qui comprend les éléments suivants :
 (..)*

*5° une mention indiquant si le rapport de gestion sur les comptes consolidés comprend les informations requises par la loi et concorde ou non avec les comptes consolidés pour le même exercice.
 (..). ».*

DEFINITIONS

7. Le terme « commissaire(*) », utilisé dans cette norme de révision, renvoie au commissaire chargé notamment du contrôle des comptes annuels ou, le cas échéant, aux commissaires ou réviseurs d'entreprises désignés chargés du contrôle des comptes consolidés. Ce renvoi abrégé « commissaire(*) » est utilisé pour une meilleure lisibilité de la présente norme de révision.

8. Le terme « rapport de gestion » tel qu'utilisé à l'article 144, 6° du Code des sociétés est généralement utilisé de trois manières différentes :

8.1. *Premièrement*, l'article 96 du Code des sociétés définit la notion de « rapport de gestion » («jaarverslag») et en détermine le contenu. L'article 104 du Code des sociétés relatif à la diffusion intégrale, par d'autres voies que le dépôt à la Banque nationale de Belgique, par la société des comptes annuels et du rapport de gestion renvoie à la même notion. L'organe de gestion doit communiquer au commissaire au moins un mois avant l'assemblée générale son rapport de gestion, afin de permettre à ce dernier de vérifier, conformément à l'article 144, 6° du Code des sociétés, si le rapport de gestion comporte les informations requises notamment par l'article 96 du Code des sociétés et concorde ou non avec les comptes annuels pour le même exercice.

8.2. *Deuxièmement*, l'article 100, 6° du Code des sociétés indique que doit être déposé en même temps que les comptes annuels :

« un document comprenant les indications du rapport de gestion prévues par l'article 96. Toute personne s'adressant au siège de la société peut prendre connaissance du rapport de gestion et en obtenir gratuitement, même par correspondance, copie intégrale. Cette obligation n'est pas applicable aux petites sociétés non cotées. ».

A cet égard, il revient au commissaire de vérifier que ce document mentionné à l'article 100, 6°, précité du Code des sociétés, ait été déposé en même temps que les comptes annuels, conformément à l'article 98 du même Code.

8.3. Troisièmement, certaines sociétés publient des brochures sous la dénomination « rapport annuel » (« *jaarverslag* », « *annual report* ») dans lesquelles entrent en ligne davantage d'éléments que ceux prescrits par les articles 96 et 119 du Code des sociétés.

La mention par le commissaire conformément à l'article 144, 6° du Code des sociétés, ne concerne pas cette brochure dans son ensemble. Il convient toutefois que le commissaire attire l'attention de l'organe de gestion sur la nécessité d'éviter toute confusion entre le rapport de gestion et la brochure (« *annual report* »), en laissant croire à tort que la brochure dans son ensemble aurait fait l'objet d'une mention par le commissaire dans la deuxième partie de son rapport.

9. La notion de « rapport de gestion » sur lequel porte la mention du commissaire visée à l'article 144, 6° du Code des sociétés cité au paragraphe 5. (*cf. supra*), concorde avec la première notion décrite ci-dessus (*cf. supra*, paragraphe 8.1.), c'est-à-dire doit s'entendre au sens de l'article 96 du Code des sociétés.

10. Les mêmes observations 8. et 9. valent, *mutatis mutandis*, en ce qui concerne le terme « rapport de gestion sur les comptes consolidés » tel qu'utilisé à l'article 148, 5° du Code des sociétés cité au paragraphe 6. (*cf. supra*), dont le contenu minimal est prescrit par l'article 119 du Code des sociétés.

11. Les termes « contrôle du rapport de gestion » et « contrôle du rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés) » renvoient à l'ensemble des travaux de contrôle tels que requis par la présente norme de révision, qui doivent être mis en œuvre afin de permettre au commissaire(*) de faire face aux obligations susmentionnées en vue de rendre compte sur le rapport de gestion.

Le terme « contrôle du rapport de gestion » ne peut pas être confondu avec le terme « contrôle des comptes annuels (ou consolidés) », ce dernier renvoyant à l'ensemble des travaux de contrôle qu'un commissaire(*) doit effectuer dans le cadre de la certification de l'image fidèle des comptes annuels (ou consolidés).

12. Le terme « anomalie significative portant sur des faits relatés dans le rapport de gestion »⁽³⁾ réfère à l'information dans ledit rapport de gestion, qui a été mentionnée ou présentée de façon incorrecte sans qu'elle ait trait à une anomalie significative dans les comptes annuels (ou consolidés).

⁽³⁾ Le terme « *material misstatement of fact* » est également utilisé dans le paragraphe 15 de la Norme ISA (*International Standard on Auditing*) 720, « Autres informations présentées dans des documents contenant des états financiers audités ».

TRAVAUX REQUIS

13. Le commissaire(*) doit s'assurer que toutes les données prescrites par le Code des sociétés sont traitées dans le rapport de gestion.

14. Concernant le contrôle de la concordance du rapport de gestion avec les comptes annuels (ou consolidés), le commissaire(*) doit :

- (a) lire le rapport de gestion et examiner les données financières y reprises afin d'identifier des incohérences significatives par rapport aux comptes annuels (ou consolidés) contrôlés;
- (b) déterminer si l'incohérence significative se situe au niveau du rapport de gestion ou au niveau des comptes annuels (ou consolidés) mêmes, et
  - lorsqu'une correction significative des comptes annuels (ou consolidés) contrôlés s'avère nécessaire et que l'entité contrôlée refuse de l'apporter, il doit soit formuler une réserve dans la première partie de son rapport, soit exprimer une opinion négative;
  - lorsqu'il a constaté une incohérence significative au niveau du rapport de gestion, il doit mentionner dans la deuxième partie de son rapport qu'à son avis, il existe une incohérence significative dans le rapport de gestion par rapport aux comptes annuels (ou consolidés).

15. Concernant une éventuelle impression trompeuse suscitée dans le rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés), le commissaire(*) doit :

- (a) s'entretenir avec l'organe de gestion de l'entité contrôlée au sujet de toute anomalie significative portant sur des faits relatés dans le rapport de gestion;
- (b) si après cet entretien, il considère qu'il subsiste une anomalie significative portant sur des faits relatés dans le rapport de gestion, recommander à l'organe de gestion de l'entité contrôlée de consulter un tiers qualifié et prendre en considération l'avis obtenu;
- (c) envisager de prendre des mesures appropriées complémentaires lorsqu'il en conclut que le rapport de gestion contient une anomalie significative portant sur des faits relatés que l'organe de gestion de l'entité contrôlée refuse de corriger.

MODALITES D'APPLICATION

Dispositions légales

16. Dans la société anonyme, la société à responsabilité limitée, la société en commandite par actions et la société coopérative à responsabilité limitée, autres que les petites sociétés non cotées dans le sens de l'article 15 du Code des sociétés, l'organe de gestion doit soumettre à l'assemblée générale un rapport de gestion sur les comptes⁽⁴⁾. Le contenu de ce rapport de gestion est déterminé par les **articles 95 et 96** du Code des sociétés (et les **articles 259 et 328** pour les sociétés à responsabilité limitée, les **articles 523 (§ 1), 524 (§ 7), 524ter, 608 et 624** du Code des sociétés pour les sociétés anonymes et les sociétés en commandite par actions, et l'**article 902** du Code des sociétés pour la société européenne) et, complémentairement, par l'**article 661** du Code des sociétés.

17. Le contenu du rapport de gestion sur les comptes consolidés est déterminé par l'**article 119** du Code des sociétés (*cf. annexe à la présente norme de révision*). En outre, il convient de renvoyer au dernier alinéa de cet article de loi :

« Le rapport de gestion sur les comptes consolidés peut être combiné avec le rapport de gestion établi en application de l'article 96 pour constituer un rapport unique, pour autant que les indications prescrites soient données de manière distincte pour la société consolidante et pour l'ensemble consolidé. Il peut être pertinent, dans l'élaboration de ce rapport unique, de mettre l'accent sur les aspects revêtant de l'importance pour l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation. ».

Contenu du rapport de gestion (*cf. supra*, travaux requis au paragraphe 13)

Exposé fidèle sur l'évolution des affaires, les résultats et la situation de la société (de l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation), ainsi qu'une description des principaux risques et incertitudes, des indicateurs de performance de nature non financière et des informations relatives aux questions d'environnement et de personnel (art. 96, 1° et 119, 1° C. Soc.).

18. Le législateur n'a pas fixé de référentiel qui permet à l'organe de gestion et donc également au commissaire(*) d'examiner les notions visées à l'article 96, 1°, notamment en matière de description des principaux risques et incertitudes, des indicateurs de performance de nature non financière, et d'informations relatives aux questions d'environnement et de personnel (*cf. Normes générales de révision, paragraphe 3.10.1.*).

(4) Outre les petites sociétés non cotées, les sociétés en nom collectif, les sociétés en commandite simple et les sociétés coopératives à responsabilité illimitée dont tous les associés à responsabilité illimitée sont des personnes physiques, les groupements d'intérêt économique et les sociétés agricoles ne sont légalement pas tenus d'établir un rapport de gestion (*cf. article 94 C. Soc.*). En ce qui concerne le contenu du rapport de gestion établi par l'organe de gestion d'une société qui répond aux conditions légales pour ne pas devoir établir un rapport de gestion, il est référé aux Normes générales de révision, paragraphe 3.10.4.

19. L'organe de gestion de la société a la responsabilité des informations devant figurer dans le rapport de gestion.

20. Lorsque l'organe de gestion ne fait pas (ou insuffisamment) état de ces informations (notamment concernant les risques et incertitudes, les indicateurs de performance de nature non financière et les informations relatives aux questions d'environnement et de personnel), il n'appartient pas au commissaire(*) de se substituer à l'organe de gestion et de les décrire dans son propre rapport.

De même, il n'appartient pas au commissaire(*) d'apprécier les éléments repris ou non par l'organe de gestion dans son rapport, sauf en cas d'information manifestement déraisonnable, erronée ou incohérente qu'il peut constater objectivement par rapport aux informations dont il a connaissance dans le cadre de son mandat.

273

21. Le commissaire(*) doit solliciter de la direction de l'entité contrôlée de confirmer dans la lettre d'affirmation (*representation letter*) que, à sa meilleure connaissance, les informations requises par les articles 96, 1° et 119, 1° du Code des sociétés sont mentionnées dans le rapport de gestion. Le commissaire accordera une attention particulière aux questions mentionnées aux paragraphes **23., 26., 27. et 31.** En outre, il est renvoyé à la Norme de révision l'IRE « 9. Déclarations de la direction » (particulièrement le paragraphe 4.2.).

Si le rapport de gestion ne traite pas explicitement et spécifiquement les principaux risques et incertitudes auxquels la société est confrontée, ou précise que des principaux risques et incertitudes n'ont pas été identifiés, le commissaire(*) doit mentionner dans la partie deux de son propre rapport que ce point n'a pas été repris dans le rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés).

22. En ce qui concerne la notion de « *description des principaux risques et incertitudes auxquels elle est confrontée* », visée à l'article 96, 1° précité du Code des sociétés, la formule « *pour autant qu'elles ne sont pas de nature à porter gravement préjudice à la société* », qui est énoncée à l'article 96, 3° du Code des sociétés, n'a pas été reprise dans la version modifiée de l'article 96, 1° du Code des sociétés, de sorte que l'organe de gestion de la société ne peut pas l'invoquer.

Evénements postérieurs à la date de clôture (art. 96, 2° et 119, 2° C. Soc.)

23. Concernant les données relatives aux événements survenus après la date de clôture, qui doivent être mentionnées dans le rapport de gestion et les comptes consolidés, conformément à l'article 96, 2°, respectivement l'article 119, 2° du Code des sociétés, il peut être renvoyé par exemple à :

- l'article 33 de l'arrêté royal du 30 janvier 2001 portant exécution du Code des sociétés :

« Art. 33. Il doit être tenu compte de tous les risques prévisibles, des pertes éventuelles et des dépréciations qui ont pris naissance au cours de l'exercice auquel les comptes annuels se rapportent ou au cours d'exercices antérieurs, même si ces risques, pertes ou dépréciations ne sont connus qu'entre la date de clôture des comptes annuels et la date à laquelle ils sont arrêtés par l'organe d'administration de la société. Dans les cas où, à défaut de critères objectifs d'appréciation, l'estimation des risques prévisibles, des pertes éventuelles et des dépréciations est inévitablement aléatoire, il en est fait mention dans l'annexe si les montants en cause sont importants au regard de l'objectif visé à l'article 24, alinéa 1er. ».

274

- la définition telle que reprise dans l'*International Accounting Standard (IAS) 10, « Evénements postérieurs à la date de clôture »* (paragraphe 3.) :

« Les événements postérieurs à la date de clôture sont les événements favorables et défavorables, qui se produisent entre la date de clôture et la date d'approbation des états financiers. On peut distinguer deux types d'événements :

- (a) *ceux qui contribuent à confirmer des situations qui existaient à la date de clôture (événements postérieurs à la date de clôture donnant lieu à des ajustements); et*
- (b) *ceux qui indiquent des situations apparues postérieurement à la date de clôture (événements postérieurs à la date de clôture ne donnant pas lieu à des ajustements). ».*

Les paragraphes **18., 19., 20.** et **21.** sont d'application mutatis mutandis. Si le rapport de gestion ne traite pas explicitement et spécifiquement les événements survenus après la date de clôture, ou précise que des événements survenus après la date de clôture n'ont pas été identifiés, le commissaire(*) doit mentionner dans la partie deux de son propre rapport que ce point n'a pas été repris dans le rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés).

24. Les événements importants qui se sont produits postérieurement à la date de clôture et qui n'ont pas leur origine dans l'exercice précédent, doivent figurer dans le rapport de gestion quel que soit le traitement éventuel dans les comptes annuels (ou consolidés). Il s'agit d'événements qui sont tellement importants que l'absence d'informations y afférentes ne permet pas aux utilisateurs des comptes annuels (ou consolidés) de se former une image exacte de la situation réelle de la société (ou de l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation).

25. En outre, il peut être renvoyé à la Recommandation de révision de l'IRE « 1.2. Programme de contrôle » (en particulier, le paragraphe 3.4.4.).

Prévisions (art. 96, 3° et 119, 3° C. Soc.)

26. Le rapport de gestion et les comptes consolidés doivent, conformément à l'article 96, 3°, respectivement l'article 119, 3° du Code des sociétés, comporter des indications sur les circonstances susceptibles d'avoir une influence notable sur le développement de la société, pour autant que ces indications ne soient pas de nature à porter gravement préjudice à la société.

Les paragraphes **18., 19., 20. et 21.** sont d'application *mutatis mutandis*. Si le rapport de gestion ne traite pas explicitement et spécifiquement les indications sur les circonstances susceptibles d'avoir une influence notable sur le développement de la société, ou précise que de telles indications n'ont pas été identifiées, le commissaire(*) doit mentionner dans la partie deux de son propre rapport que ce point n'a pas été repris dans le rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés).

Il s'agit d'éléments positifs ou négatifs susceptibles d'avoir une influence notable sur la position financière et les futurs résultats de la société (ou de l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation).

Ensuite, il peut être renvoyé en particulier aux dispositions des Normes générales de révision, paragraphe **3.10.2. *in fine***, ainsi qu'à l'article 20 de l'arrêté royal du 10 janvier 1994 relatif aux obligations des réviseurs d'entreprises.

Recherche et développement (art. 96, 4° et 119, 4° C. Soc.)

27. Concernant les indications relatives à la recherche et au développement que doivent comprendre le rapport de gestion et le rapport de gestion sur les comptes consolidés, conformément à l'article 96, 4°, respectivement l'article 119, 4° du Code des sociétés, sur les activités en matière de recherche et de développement, il peut être renvoyé aux définitions suivantes telles que prévues à :

- l'article 95 de l'arrêté royal portant exécution du Code des sociétés :

« Par frais de recherche et de développement il faut entendre les frais de recherche, de fabrication et de mise au point de prototypes, de produits, d'inventions et de savoir-faire, utiles aux activités futures de la société. ».

- l'*International Accounting Standard (IAS) 38, « Immobilisations incorporelles »* (paragraphe 7.) :

« La recherche est une investigation originale et programmée entreprise en vue d'acquérir une compréhension et des connaissances scientifiques ou techniques nouvelles. »;

« Le développement est l'application des résultats de la recherche ou d'autres connaissances à un plan ou un modèle en vue de la production de matériaux, dispositifs, produits, procédés, systèmes ou services nouveaux ou substantiellement améliorés, avant le commencement de leur production commerciale ou de leur utilisation. ».

Les paragraphes **18.**, **19.**, **20.** et **21.** sont d'application *mutatis mutandis*.

En général, le commissaire peut déterminer si la recherche et le développement ressortent des activités de la société contrôlée, et si des montants ont été repris sous la rubrique « immobilisations incorporelles » ou dans le compte des résultats.

276

L'existence de succursales de la société (art. 96, 5° C. Soc.)

28. Conformément à l'article 96, 5° du Code des sociétés, le rapport de gestion doit comporter des indications relatives à l'existence de succursales de la société. En général, le commissaire peut déterminer s'il existe des succursales qui ont été intégrées dans la comptabilité.

Hypothèse de continuité d'exploitation (art. 96, 6° C. Soc.)

29. Concernant une justification dans le rapport de gestion sur les comptes annuels en matière de l'application des règles comptables de continuité, telle que requise par l'article 96, 6° du Code des sociétés, il est renvoyé aux Normes générales de révision, paragraphe **3.10.3.**, ainsi qu'à la *Recommandation de révision de l'IRE* « *2.7. Révision d'une société en difficultés* ».

Autres données qui, conformément au présent Code, doivent être reprises dans le rapport de gestion (art. 96, 7° C. Soc.)

30. Conformément à l'article 96, 7° du Code des sociétés, sont également repris dans le rapport de gestion sur les comptes annuels, les données suivantes :

- des informations sur ses propres actions, parts bénéficiaires ou certificats (art. **328** et **624 C. Soc.**);
- des informations relatives aux conflits d'intérêts (art. **259**, § **1**, **523**, § **1**, **524**, § **7** et **524ter C. Soc.**);
- un exposé au sujet de l'augmentation du capital ou de l'émission d'obligations convertibles ou d'obligations avec droit de préférence dans le cadre du capital accordé (art. **608 C. Soc.**);
- un rapport spécial sur la manière dont la société a veillé à réaliser son but social (art. **661 C. Soc.**).

Risques financiers et l'utilisation des instruments financiers (art. 96, 8° et 119, 5° C. Soc.)

31. Concernant les données qui, conformément à l'article 96, 8° du Code des sociétés, doivent être reprises dans le rapport de gestion, il est renvoyé à la note du 25 avril 2005 dans laquelle a été exposée l'interprétation de la Commission des Normes comptables (CNC) ⁽⁵⁾.

Les paragraphes **18.**, **19.**, **20.** et **21.** sont d'application *mutatis mutandis*. Si le rapport de gestion ne traite pas explicitement et spécifiquement les risques financiers et l'utilisation des instruments financiers, ou précise que de tels risques financiers et cette utilisation des instruments financiers n'ont pas été identifiés, le commissaire(*) doit envisager s'il mentionne dans la partie deux de son propre rapport que ce point n'a pas été repris dans le rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés).

Concordance entre les comptes annuels (ou consolidés) et le rapport de gestion sur ces comptes annuels (ou consolidés) (*cf. supra*, travaux requis au paragraphe 14)

32. Les travaux de contrôle requis au paragraphe **14.** correspondent étroitement aux Normes générales de révision **3.10.2.** et n'ont pas uniquement comme but d'éviter un manque significatif de concordance entre les données chiffrées des comptes annuels (ou consolidés) et les données qui apparaissent dans le rapport de gestion sur ces comptes annuels (ou consolidés), mais également d'éviter que les deux documents (comptes annuels (ou consolidés) et rapport de gestion y afférent) donnent une image différente de la position financière réelle de la société (ou de l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation).

33. Lors de son examen de la concordance du rapport de gestion avec les comptes annuels (ou consolidés), le commissaire(*) appliquera normalement le principe du caractère significatif (*materiality*). Il est dès lors possible qu'il n'accorde éventuellement pas d'importance à une différence d'intérêt secondaire ou à une différence d'interprétation de caractère non significatif.

34. La norme générale de révision, paragraphe **3.10.2.** requiert du commissaire(*) une attention particulière lors de l'examen des *informations financières présentées sous forme de tableaux*. Dans ce contexte il n'est pas uniquement recommandé de vérifier si les chiffres ou les ratios qui ont été utilisés pour l'élaboration des tableaux, concordent avec ceux des comptes annuels (ou consolidés). Il convient également de vérifier que ces informations ne sont pas présentés de manière trompeuse (*cf. infra* : paragraphe 35.).

⁽⁵⁾ Cf. « Transposition en droit belge de la Directive 2001/65/CE du Parlement européen et du Conseil du 27 septembre 2001 modifiant les Directives 78/660/CEE, 83/349/CEE et 86/635/CEE en ce qui concerne les règles d'évaluation applicables aux comptes annuels et aux comptes consolidés de certaines formes de sociétés ainsi qu'à ceux des banques et autres établissements financiers (J.O.C.E., L. 283, du 27 octobre 2001, p. 28) », disponible sur www.cnc-cbn.be.

Lors de l'exécution de ces contrôles, le réviseur peut, par exemple, procéder comme suit :

- obtenir une description détaillée des méthodes utilisées pour l'élaboration des tableaux et vérifier leur validité;
- vérifier s'il n'y a pas eu de changement de méthode d'une année à l'autre. Si tel est le cas, la direction de l'entité contrôlée devrait commenter ce changement et en calculer la répercussion sur la présentation de l'information;
- vérifier si la méthode choisie a été appliquée correctement;
- s'assurer que les calculs ont été faits sur la base des données telles qu'elles ressortent des comptes annuels (ou consolidés) définitifs.

278

Le rapport de gestion dans son ensemble (*cf. supra, travaux requis au paragraphe 15*)

35. Les travaux de contrôle tels que requis au paragraphe 15. correspondent étroitement aux Normes générales de révision, paragraphe **3.10.2**. Il n'appartient pas au commissaire(*) de donner une appréciation globale de la sincérité et de la fidélité du rapport de gestion. En revanche, il est possible que lors de la lecture du rapport de gestion sur les comptes annuels (ou consolidés), il soit d'avis que *certaines informations* sont présentées de manière trompeuse, sans qu'il y soit question d'un manque de concordance avec les comptes annuels (ou consolidés).

36. Les « mesures appropriées » dont question au paragraphe **15. (c)** peuvent, par exemple, consister en un entretien avec l'organe responsable au sein de l'entité contrôlée du gouvernement d'entreprise (en l'espèce : le comité d'audit), ou en un avis juridique demandé par le commissaire(*). En cas de refus persistant de l'organe de gestion de procéder à une correction du rapport de gestion, un paragraphe complémentaire relatif à cette situation est repris dans la deuxième partie du rapport du commissaire.

Rapport

37. Selon les Normes générales de révision, paragraphe **3.10. in fine**, l'opinion du commissaire(*) sur le rapport de gestion ne fait pas partie de sa déclaration sur les comptes annuels (ou consolidés). Il s'agit d'un commentaire complémentaire qui doit obligatoirement figurer dans la deuxième partie du rapport du commissaire mais pas nécessairement dans son opinion sur l'image fidèle de ces comptes annuels (ou consolidés). Les observations du commissaire(*) relatives au rapport de gestion ne sont pas assimilables à une réserve sur les comptes annuels (ou consolidés).

Les paragraphes suivants donnent des exemples de situations relatives au contrôle du rapport de gestion.

Le rapport de gestion traite des mentions exigées par l'article 96, 1° ou l'article 119, 1° du Code des sociétés et ces mentions ne comportent pas d'informations manifestement déraisonnables, erronées ou incohérentes par rapport aux informations objectives dont le commissaire a connaissance dans le cadre de son mandat.

38. Etant donné que le législateur n'a pas fixé de référentiel en matière de contenu du rapport de gestion (plus particulièrement concernant les informations telles qu'exigées par les articles 96, 1°, 3°, 4°, 8° et 119, 1°, 3°, 4°, 5° du Code des sociétés), le commissaire(*) peut utiliser les termes suivants :

« Le rapport de gestion traite des informations requises par la loi et concorde avec les comptes annuels (ou consolidés). Toutefois, nous ne sommes pas en mesure de nous prononcer sur la description des principaux risques et incertitudes auxquels la société est confrontée, ainsi que de sa situation, de son évolution prévisible ou de l'influence notable de certains faits sur son développement futur. Nous pouvons néanmoins confirmer que les renseignements fournis ne présentent pas d'incohérences manifestes avec les informations dont nous avons connaissance dans le cadre de notre mandat. ».

L'organe de gestion ne mentionne pas une ou plusieurs informations exigées par l'article 96 ou l'article 119 du Code des sociétés, ou renseigne des informations manifestement déraisonnables, erronées ou incohérentes par rapport aux informations dont le commissaire(*) a connaissance dans le cadre de son mandat.

39. Le commissaire(*) peut reprendre dans la deuxième partie du rapport du commissaire une formulation, **par exemple**, libellée comme suit :

Exemple 1 : Informations non communiquées dans le rapport de gestion

« A l'égard des [indiquez les paragraphes des articles de loi] du Code des sociétés, le rapport de gestion ne fournit pas d'informations portant sur [indiquez le(s) sujet(s) dont des informations n'ont pas été communiquées dans le rapport de gestion]. Pour le reste, le rapport de gestion traite des informations requises par la loi et concorde avec les comptes annuels (ou consolidés). Toutefois, nous ne sommes pas en mesure de nous prononcer sur la description des principaux risques et incertitudes auxquels la société est confrontée, ainsi que de sa situation, de son évolution prévisible ou de l'influence notable de certains faits sur son développement futur. Nous pouvons néanmoins confirmer que les renseignements fournis, par ailleurs, ne présentent pas d'incohérences manifestes avec les informations dont nous avons connaissance dans le cadre de notre mandat. ».

Exemple 2 : Informations manifestement déraisonnables, erronées ou incohérentes

« Le rapport de gestion renseigne une information déraisonnable/erronée/incohérente en matière de risques auxquels la société est confrontée, telle que requise par l'article 96 (le cas échéant : l'art. 119) du Code des sociétés. Pour le reste, le rapport de gestion traite des informations requises par la loi et concorde avec les comptes annuels (ou consolidés). Toutefois, nous ne sommes pas en mesure de nous prononcer sur la description des principaux risques et incertitudes auxquels la société est confrontée, ainsi que de sa situation, de son évolution prévisible ou de l'influence notable de certains faits sur son développement futur. Nous pouvons néanmoins confirmer que les renseignements fournis ne

présentent pas, à l'exception de ce qui a été énoncé ci-avant, d'incohérences évidentes avec les informations dont nous avons connaissance dans le cadre de notre mandat. ».

* * *

Annexe : Le texte consolidé des articles 96 et 119 du Code des sociétés

1) Article 96 du Code des sociétés

« Art. 96. – *Le rapport annuel visé à l'article 95 comporte :*

280

1° au moins un exposé fidèle sur l'évolution des affaires, les résultats et la situation de la société, ainsi qu'une description des principaux risques et incertitudes auxquels elle est confrontée. Cet exposé consiste en une analyse équilibrée et complète de l'évolution des affaires, des résultats et de la situation de la société, en rapport avec le volume et la complexité de ces affaires.

Dans la mesure nécessaire à la compréhension de l'évolution des affaires, des résultats ou de la situation de la société, l'analyse comporte des indicateurs clés de performance de nature tant financière que, le cas échéant, non financière ayant trait à l'activité spécifique de la société, notamment des informations relatives aux questions d'environnement et de personnel.

En donnant son analyse, le rapport de gestion contient, le cas échéant, des renvois aux montants indiqués dans les comptes annuels et des explications supplémentaires y afférentes;

2° des données sur les événements importants survenus après la clôture de l'exercice;

3° des indications sur les circonstances susceptibles d'avoir une influence notable sur le développement de la société, pour autant qu'elles ne sont pas de nature à porter gravement préjudice à la société;

4° des indications relatives aux activités en matière de recherche et de développement;

5° des indications relatives à l'existence de succursales de la société;

6° au cas où le bilan fait apparaître une perte reportée ou le compte de résultats fait apparaître pendant deux exercices successifs une perte de l'exercice, une justification de l'application des règles comptables de continuité;

7° toutes les informations qui doivent y être insérées en vertu du présent code;

8° en ce qui concerne l'utilisation des instruments financiers par la société et lorsque cela est pertinent pour l'évaluation de son actif, de son passif, de sa situation financière et de ses pertes ou profits :

- les objectifs et la politique de la société en matière de gestion des risques financiers, y compris sa politique concernant la couverture de chaque catégorie principale des transactions prévues pour lesquelles il est fait usage de la comptabilité de couverture, et*

- l'exposition de la société au risque de prix, au risque de crédit, au risque de liquidité et au risque de trésorerie. ».*

2) Article 119 du Code des sociétés

« Art. 119. – Un rapport de gestion sur les comptes consolidés est joint aux comptes consolidés par les administrateurs ou gérants.

Ce rapport comporte :

1° au moins un exposé fidèle sur l'évolution des affaires, les résultats et la situation de l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation, ainsi qu'une description des principaux risques et incertitudes auxquels elles sont confrontées. Cet exposé consiste en une analyse équilibrée et complète de l'évolution des affaires, des résultats et de la situation de l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation, en rapport avec le volume et la complexité de ces affaires.

Dans la mesure nécessaire à la compréhension de l'évolution des affaires, des résultats ou de la situation des entreprises, l'analyse comporte des indicateurs clés de performance de nature tant financière que, le cas échéant, non financière ayant trait à l'activité spécifique des entreprises, notamment des informations relatives aux questions d'environnement et de personnel.

En donnant son analyse, le rapport de gestion contient, le cas échéant, des renvois aux montants indiqués dans les comptes consolidés et des explications supplémentaires y afférentes.

2° des données sur les événements importants survenus après la clôture de l'exercice;

3° pour autant qu'elles ne soient pas de nature à porter gravement préjudice à une société comprise dans la consolidation, des indications sur les circonstances susceptibles d'avoir une influence notable sur le développement de l'ensemble consolidé;

4° des indications relatives aux activités en matière de recherche et de développement;

5° en ce qui concerne l'utilisation des instruments financiers par la société et lorsque cela est pertinent pour l'évaluation de son actif, de son passif, de sa situation financière et de ses pertes ou profits :

- les objectifs et la politique de la société en matière de gestion des risques financiers, y compris sa politique concernant la couverture de chaque catégorie principale des transactions prévues pour lesquelles il est fait usage de la comptabilité de couverture, et*
- l'exposition de la société au risque de prix, au risque de crédit, au risque de liquidité et au risque de trésorerie.*

Le rapport de gestion sur les comptes consolidés peut être combiné avec le rapport de gestion établi en application de l'article 96 pour constituer un rapport unique, pour autant que les indications prescrites soient données de manière distincte pour la société consolidante et pour l'ensemble consolidé. Il peut être pertinent, dans l'élaboration de ce rapport unique, de mettre l'accent sur les aspects revêtant de l'importance pour l'ensemble des entreprises comprises dans la consolidation. ».

